

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1

Соціально-правові студії

Науково-аналітичний журнал

Випуск 1 (11)

Львів 2021

УДК 33+34+159.9](051)
С69

Соціально-правові студії : науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів :
С69 ЛьвДУВС, 2021. Вип. 1 (11). 196 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 24 лютого 2021 року № 9)

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ від 16.10.2018 № 23590-13430Р

Адреса редакції:

вул. Гороδοцька, 26, м. Львів, 79007, Україна

Тел.: +380 (32) 233-20-80

Веб-сайт: <http://www.sls.lvduvs.edu.ua/>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» внесено до:

- Переліку наукових фахових видань України категорії «Б»:
 - з юридичних наук у галузях 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність (наказ МОН від 18.12.2018 № 1412);
 - з економічних наук у галузях 051 Економіка, 072 Фінанси, банківська справа та страхування, 073 Менеджмент (наказ МОН від 15.10.2019 № 1301);
 - зі соціальних та поведінкових наук у галузі 053 Психологія (наказ МОН від 28.12.2019 № 1643)
- Платформи «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України ім. Вернадського
- Реєстру Агенції організацій Crossref Open Citation Index (COCI) Міжнародної асоціації видавничої цитованості (Publishers International Linking Association – PILA)
- Вільної доступної пошукової системи Google Scholar
- Міжнародного електронного репозитарію (Ranking Web of Repositories)
- Репозитарію Центрально- та Східноєвропейської електронної бібліотеки (Central and Eastern European Online Library – CEEOL)
- Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus Journal Master List

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» співпрацює з Антиплагіатною інтернет-системою Strike-Plagiarism

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Журнал обов'язкове.

Рукописи не повертаються.

УДК 33+34+159.9](051)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2021

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1

Social & Legal Studios

Scientific and Analytical Journal

Issue 1 (11)

Lviv 2021

UDC 33+34+159.9](051)
C69

Social & Legal Studios : scientific and analytical journal / Chief Editor O. Balynska. Lviv : LvSUUA, 2021. Issue 1 (11). 196 p.

It is published four times a year.
The founder is Lviv State University of Internal Affairs.

Recommended for publication and distribution via the Internet
by the Academic Council of Lviv State University of Internal Affairs
(*Minutes of February 24, 2021. No. 9*)

Certificate of state registration from 16.10.2018 № 23590-13430P

Editorial addresses:
Horodotska Str., 26, Lviv, 79007, Ukraine
Tel.: +380 (32) 233-20-80
Website: <http://www.sls.lvduvs.edu.ua/>
E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

The scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» is indexed in:

- In the list of scientific professional publications of Ukraine of category «B»:
 - of juridical sciences in the fields of 081 Law and 262 Law Enforcement (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1412 of December 18, 2018);
 - of economic sciences in the fields of 051 Economics, 072 Finance, Banking and Insurance, 073 Management (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1301 of October 15, 2019);
 - of social and behavioral sciences in the field of 053 Psychology (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of December 28, 2019)
- Platform «Scientific Periodicals of Ukraine» by the National Library of Ukraine named after Vernadsky
- The Register of Agency Organizations Crossref Open Citation Index (COCI) of Publishers International Linking Association – PILA
- Free available Google Scholar search engine
- International Electronic Repository (Ranking Web of Repositories)
- Repository of Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- The International Scientific Center of the Index Copernicus Journal Master List

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» cooperates with anti-plagiarism Internet-system Strike-Plagiarism.

The publications state the position of the authors, which is not always shared by the editorial board. Responsibility for the correctness of facts, statistics, and accuracy of the presented material relies on the authors and reviewers.

During the re-printing of materials reference to the Journal is required.
Manuscripts are not returned.

UDC 33+34+159.9](051)

© Lviv State University
of Internal Affairs, 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Головний редактор – **Балинська Ольга**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики, ORCID ID: 0000-0002-0168-143X, Researcher ID: E-1326-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Заступник головного редактора – **Ревак Ірина**, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-1755-2947, Researcher ID: G-5496-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Відповідальний секретар – **Огірко Ольга**, кандидат технічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-4805-1494, Researcher ID: F-9858-2019 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени редакційної колегії:

Барабаш Ольга, доктор юридичних наук, ORCID ID: 0000-0003-2666-9696 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Бліхар В'ячеслав, доктор філософських наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-7545-9009, Researcher ID: Y-6481-2018 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Долинська Марія, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-0352-5470 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Карпенко Євген, доктор психологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-4046-0410 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Ковальчук Зоряна, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-2355-2129, Researcher ID: F-4569-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Копитко Марта, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-6598-3798, Researcher ID: V-2217-2018 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Мельник Степан, доктор економічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0003-3782-5973, Researcher ID: AAI-1425-2020 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Мовчан Анатолій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-6997-6517 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Пушак Ярослав, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-1369-8770, Researcher ID: E-8961-2017 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Сковронська Ірина, кандидат філологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-6261-3393 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Хитра Олександра, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-3632-5101 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Шопіна Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-3334-7548 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Юркевич Юрій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-9385-7104 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

а також за згодою таких науковців, як

Алієв Назім (Əliyev Nazim), доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0001-6922-7527 (Поліцейська академія МВС Азербайджанської Республіки, Баку, Республіка Азербайджан);

Ващенко Ірина, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-4424-5790, Researcher ID: С-4934-2019 (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна);

Галян Ігор, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-7257-6477, Researcher ID: Е-9356-2016 (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, Україна);

Гринюк Володимир, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-6340-0584 (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);

Лефтеров Василь, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-9163-0555 (Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна);

Пітер Магдалена (Pyter Magdalena), доктор габілітований, доцент, менеджер з пропаганди науки, ORCID ID: 0000-0002-2203-0185 (Люблінський католицький університет, Люблін, Республіка Польща);

Радович-Стоянович Єлена (Radović-Stojanović Jelena), доктор філософії, доцент, член Наукового товариства економістів Сербії, ORCID ID: 0000-0003-2623-0659, Researcher ID: ААМ-5332-2020 (Університет криміналістики та поліцейської освіти, Белград, Республіка Сербія);

Фалдовські Марек (Faldowski Marek), доктор габілітований, член Польського товариства наук безпеки, член Ради з питань науки і технологій Національного начальника поліції, член наукової ради Центральної лабораторії криміналістики, ORCID ID: 0000-0002-1861-0523 (Вища школа поліції у Щитно, Республіка Польща);

Флейчук Марія, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, ORCID ID: 0000-0002-0417-9066, Researcher ID: D-2438-2019 (Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, Львів, Україна);

Чепіль Марія (Czepil Maria), доктор габілітований, професор, менеджер з пропаганди науки, ORCID ID: 0000-0002-2215-3994, Researcher ID: M-4262-2015 (Люблінський католицький університет, Люблін, Республіка Польща).

НАУКОВА РАДА
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Голова – **Франчук Василь**, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-5305-3286 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Заступник голови – **Шинкарук Олег**, доктор технічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-4499-8282 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени наукової ради:

Гловюк Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-5685-3702 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Гришук Віктор, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, ORCID ID: 0000-0002-6781-9243 (Вища рада правосуддя, Київ, Україна);

Басиста Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-9707-7386 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Живко Зінаїда, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України та Академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики, ORCID ID: 0000-0002-4045-669X, Researcher ID: E-9344-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Католик Галина, доктор психологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-2169-0018 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Кісіль Зоряна, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, заслужений діяч науки і техніки України, ORCID ID: 0000-0003-1405-4547 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Мойсеєнко Ірина, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-3140-461X (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Навроцький Вячеслав, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, ORCID ID: 0000-0002-4276-037X (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Середа Валерій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-7249-0323 (Національна поліція України, Київ, Україна);

а також за згодою таких науковців, як

Заморська Любов, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0001-97-23-2219, Researcher ID: D-4833-2016 (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Чернівці, Україна);

Чистоклетов Леонтій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-3306-1593 (Національний університет «Львівська політехніка», Львів, Україна);

Роммель В. Табула, доктор філософії, керівник Асоціації місцевих рад Девону (DALC), президент Міжнародного товариства викладачів, адміністраторів та дослідників, викладач педагогічного факультету Університету Кассети, ORCID ID: 0000-0003-2691-6749 (Інститут підвищення кваліфікації, Бангкок, Таїланд);

Ратнакар Д. Бала, доктор наук, професор, директор Академічного Міжнародного мультидисциплінарного фонду досліджень (IMRF), запрошений професор Школи планування та архітектури, ORCID ID: 0000-0003-0877-6113 (Інститут вищої освіти та досліджень, Віджаявада, Індія).

EDITORIAL BOARD
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studies»

Editor-in-Chief – **Balynska Olha**, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Full Member of the International Academy of Informatics, ORCID ID: 0000-0002-0168-143X, Researcher ID: E-1326-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief – **Revak Iryna**, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-1755-2947, Researcher ID: G-5496-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Executive Secretary – **Ohirko Olha**, PhD (Technics), Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-4805-1494, Researcher ID: F-9858-2019 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Members of the editorial board:

Barabash Olha, Doctor of Law, ORCID ID: 0000-0003-2666-9696 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Blikhar Viacheslav, Doctor of Philosophy, Professor, ORCID ID: 0000-0001-7545-9009, Researcher ID: Y-6481-2018 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Dolynska Maria, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0003-0352-5470 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Karpenko Jevhen, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-4046-0410 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Kovalchuk Zoriana, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-2355-2129, Researcher ID: F-4569-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Kopytko Marta, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0001-6598-3798, Researcher ID: V-2217-2018 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Melnyk Stepan, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0003-3782-5973, Researcher ID: AAI-1425-2020 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Movchan Anatoliy, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-6997-6517 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Pushak Yaroslav, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-1369-8770, Researcher ID: E-8961-2017 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Skovronska Iryna, PhD (Philology), Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-6261-3393 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Khytra Oleksandra, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-3632-5101 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Shopina Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0003-3334-7548 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Yurkevych Yurii, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-9385-7104 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

and with the consent of:

Aliyev Nazim, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0001-6922-7527 (Police Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan, Baku, the Republic of Azerbaijan);

Vashchenko Iryna, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-4424-5790, Researcher ID: C-4934-2019 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine);

Halyan Ihor, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-7257-6477, Researcher ID: E-9356-2016 (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine);

Hryniuk Volodymyr, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-6340-0584 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine);

Lefterov Vasyl, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-9163-0555 (National University "Odesa Law Academy", Odessa, Ukraine);

Pyter Magdalena, Habilitated Doctor, Associate Professor, Science Promotion Manager, ORCID ID: 0000-0002-2203-0185 (Catholic University of Lublin, Lublin, the Republic of Poland);

Radovych-Stoianovych Yelena, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Member of the Scientific Society of Economists of Serbia, ORCID ID: 0000-0003-2623-0659, Researcher ID: AAM-5332-2020 (University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, the Republic of Serbia);

Faldovski Marek, Habilitated Doctor, Member of the Polish Society of Security Sciences, Member of Council of Sciences and Technologies of the National Police Chief, Member of the Scientific Council of the Central Forensic Laboratory, ORCID ID: 0000-0002-1861-0523 (Police Academy in Szczytno, Shchytno, the Republic of Poland);

Fleischuk Maria, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-0417-9066, Researcher ID: D-2438-2019 (Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies of Lviv, Lviv, Ukraine);

Chepil Maria, Habilitated Doctor, Professor, Science Promotion Manager, ORCID ID: 0000-0002-2215-3994, Researcher ID: M-4262-2015 (Catholic University of Lublin, Lublin, the Republic of Poland).

SCIENTIFIC COUNCIL
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studios»

Head – **Franchuk Vasyl**, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0001-5305-3286 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Deputy Head – **Shynkaruk Oleh**, Doctor of Technical Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-4499-8282 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Members of the Scientific Council:

Hloviuk Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-5685-3702 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Hryshchuk Viktor, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Associate Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-6781-9243 (High Council of Justice, Kyiv, Ukraine);

Basysta Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0001-9707-7386 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Zhyvko Zinaida, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine and the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Active Member of the International Academy of Informatics, ORCID ID: 0000-0002-4045-669X, Researcher ID: E-9344-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Katolyk Galyna, Doctor of Philosophy Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-2169-0018 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Kisil Zoryana, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, ORCID ID: 0000-0003-1405-4547 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Moiseienko Iryna, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-3140-461X (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Navrotskyi Viacheslav, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-4276-037X (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Sereda Valeriy, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-7249-0323 (National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine);

and with the consent of:

Zamorska Liubov, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0001-97-23-2219, Researcher ID: D-4833-2016 (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine);

Chystoklietov Leontii, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-3306-1593 (Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine);

Rommel W. Tabula, DALC, Doctor of Philosophy, FRIEdr, President and Founder, International Society of Teachers, Administrators and Researchers, EFL Teacher, Pedagogical Faculty, University of Cassette, ORCID ID: 0000-0003-2691-6749 (Continuing Proficiency Development Institute, Bangkok, Thailand);

Ratnakar D. Bala, Prof. Dr., Director Academics International Multidisciplinary Research Foundation (IMRF), Visiting Professor School of Planning and Architecture, ORCID ID: 0000-0003-0877-6113 (Institute of Higher Education and Research, Vijayawada, India).

Розділ 1

Проблеми реалізації права: методологія, теорія та історія

Chapter 1

Problems of law implementation: methodology, theory and history

UDC (УДК) 343.1
JEL Classification: K40; K41; K42

Басиста Ірина Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9707-7386

ЩОДО ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ЗАТРИМАНА ОСОБА»

Анотація. Проведення обшуку житла, обшуку осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, часто спонукає учасників цих різновидів слідчої (розшукової) дії оскаржувати отримані результати, оскільки відбулося порушення права на захист. Також сторонами кримінального провадження по-різному тлумачиться таке право слідчого, прокурора, як уповноваженість заборонити будь-якій особі залишати місце обшуку до його закінчення. Деякими захисниками воно тлумачиться як обмеження права на вільне пересування, що, на їхнє переконання, межує із фактичним затриманням особи. Як результат – окремими правниками відстоюється позиція про порушення права на захист у означеному випадку, тому в кримінальних провадженнях захисники просять визнати недопустимими докази, зібрані під час слідчих (розшукових) дій і похідні від них докази.

З огляду на зазначене у цій публікації зроблено спробу спростувати припущення, що реалізація слідчим, прокурором свого права на заборону особі залишати місце обшуку до його закінчення може розглядатися як фактичне затримання.

Ключові поняття: обшук домоволодіння, особистий обшук, освідування, допустимість доказів, фактичне затримання, обмеження права на вільне пересування, внесення відомостей в ЄРДР.

Basysta Iryna,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9707-7386

ON CERTAIN ASPECTS OF REALIZATION OF THE NOTION “DETAINED PERSON”

Abstract. Residence searching or searching a person, staying at the residence or other ownership encourage participants to contest their results, as it could be the rights of violation to defence. The right of an investigator or a prosecutor, as power for prohibiting any person to leave crime scene till searching is finished can be interpreted differently by the parties of criminal case. It is interpreted by some defendants as the restriction of the right to free movement as on their conviction it is too close with actual arrest of a person. As a result – some lawyers present the position of violation of rights of defence in the mentioned above case, so in criminal cases the defendants ask for accepting inadmissible evidence, gathering during investigation actions and derivative from this evidence.

So as the result of personal scientific and practical research the following should be mentioned:

– such a procedural activity of an investigator or a prosecutor as applying by them requirements of part 1, 3 article 236 of CPC of Ukraine by taking measures for providing presence during the search of persons, whose rights and legitimate interests can be limited or violated and also statement of prohibition directed to indicated or any present people to leave the search of the crime till it will be finished and commit any actions, that interfere process of the searching as it is fundamental legitimate functions of an investigator or a prosecutor;

– it shouldn't be considered, that time range during which the person whose rights and legitimate interests can be limited or violated and also statement of prohibition directed to indicated or any of the present people to leave the search of the crime according to the requirements of parts 1,3 of the article CPC of Ukraine present during search of the crime and the moment, that is a beginning of march of the time and can be respectively interpreted as a period of their detention as well as the moment of detention.

Key concepts: searching homeownership, personal searching, inspection, admissibility of the evidence, actual arrest, restriction on the right to free movement, inclusion of the data to the Unified Register of pre-trial investigations.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-12-20

Вступ

Незважаючи на те, що в судовій практиці численно вирішувалося питання про наявність підстав, за яких докази, зібрані з порушенням права на захист, визнаються недопустимими, продовжують виникати питання щодо застосування процесуальних норм, які мають певну колізію, зокрема це стосується і реалізації слідчим, прокурором свого права на заборону особі залишати місце обшуку до його закінчення, яке окремими фахівцями розглядається як фактичне затримання такої особи.

З огляду на ці реалії, у вересні 2020 року судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду зверталися до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді, зокрема для вирішення було визначено такі питання, як чи є особа, якій слідчий, прокурор заборонив залишити місце обшуку до його закінчення та вчинити будь-які дії, що заважають проведенню обшуку, затриманою особою та з якого часу? Якщо слідчим суддею у порядку статті 208 КПК України було надано дозвіл на проведення обшуку особи і цей обшук особи проводився під час обшуку домоволодіння цієї особи, чи вважаються обшукувані особи такими, що затримані? Чи може вважатися такою, що затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення особа, якій не пред'явлено підозру, але щодо якої здійснюється досудове розслідування і надано дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування і вилучення предметів, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, та яка при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії вимушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою в приміщенні, де проводився обшук, і була обмеженою у здійсненні права на вільне пересування, та як це кореспондується із статтями 208, 209 КПК України?*. Моє бачення як члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді свого часу отримало висвітлення у науковому висновку від 6 жовтня 2020 року**, а на шпальтах цієї

публікації спробую донести власні роздуми й до наукової спільноти, студентів, курсантів, практикуючих юристів. Звісно, що очікую на жваву дискусію, позаяк означена проблематика через чинне кримінальне процесуальне законодавство є такою, що апріорі її прогнозує.

За результатами науково-практичних пошуків мною констатовано наступне:

– така процесуальна діяльність слідчого, прокурора, як вжиття ними на виконання вимог частин 1, 3 статті 236 КПК України належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, а також висловлення заборони в адресу вказаних осіб чи будь-яких з присутніх особі залишати місце обшуку до його закінчення та вчинити будь-які дії, що заважають проведенню обшуку, є дотриманням слідчим, прокурором такої засади кримінального провадження, як законність;

– не вважаю, що часовий проміжок, протягом якого особи, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, чи інші особи, яким слідчим, прокурором заборонено залишати місце обшуку до його закінчення та вчинити будь-які дії, що заважають проведенню обшуку, зважаючи на вимоги частин 1, 3 статті 236 КПК України, присутні під час проведення обшуку та той момент, що є початком перебігу цього часу, можна, відповідно, розцінювати як період їх затримання та момент затримання;

– переконана, що правова природа цих кримінальних процесуальних відносин, які виникають у описаній ситуації під час проведення обшуку, є відмінною від тих, які виникають під час затримання особи у порядку статті 208 КПК України;

– не вважаю, що є такою, що затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення особа, якій не пред'явлено підозру, але стосовно якої здійснюється досудове розслідування і надано дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування і вилучення предметів, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, та яка під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії вимушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою в приміщенні, де проводився обшук. Однак у цій ситуації для слідчого, прокурора надважливо розуміти і дотримуватися такого правила – якщо сукупність зібраних доказів є достатньою

* Звернення судді ККС ВС у справі № 552/7485/17, провадження № 51-1526 км 20 із реєстраційним вхідним номером Верховного Суду 473/0/26-20 від 21.09.2020.

** Басиста І. Щодо окремих аспектів розуміння поняття «затримана особа» (на виконання звернення від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Олега Павловича Могильного): науковий висновок від 6 жовтня 2020 року. 17 с.

для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, то письмове повідомлення про підозру має бути складене **негайно**. В іншому ж разі – варто мовити про ймовірність **порушення** слідчим, прокурором таких засад кримінального провадження, як **законність і право на захист**.

Отож спробую у цій статті запропонувати власні міркування та узагальнення, які дозволили мені сформулювати наведені висновки. Водночас хід думок варто поділити на три блоки, які логічно пов'язані між собою.

1. Чи є особа, якій слідчий, прокурор заборонив залишити місце обшуку до його закінчення та вчинити будь-які дії, що заважають проведенню обшуку, затриманою особою та з якого часу?

Пристаючи до розгляду цього питання, варто констатувати, що поняття «затримана особа» у чинному КПК вживається не щодо однієї події, а стосовно різних ситуацій, які можуть виникати та/або відбуватися на підставах і в порядку, визначених чинним КПК України, зокрема:

1) характеризуючи такого учасника кримінального провадження, як підозрюваний ми підкреслюємо, що цього процесуального статусу особа може набути, зокрема підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, стосовно якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [1] (підкреслюю, що інститут «повідомлення про підозру» є новим в українському кодифікованому кримінальному процесуальному законодавстві. Він не охоплювався предметом правового регулювання КПК 1922, 1927 та 1960 років. Ці кодифіковані акти не передбачали складання окремого документа щодо констатації презумпції підозри [2, с. 87]), у момент затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (частина 1 статті 42 КПК України) [1].

Своєю чергою, КПК України передбачає таке затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду (частина 1 статті 207 КПК України) або ж без неї, яке поділяється на затримання уповноваженою службовою особою (стаття 208 КПК України) або ж «кожним» (частини 2–3 статті 207 КПК України);

2) затриманою також може бути особа у зв'язку з її розшуком компетентним органом іноземної держави для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку (абзац 2 частини 4 статті 208 КПК України) [1];

3) затриманим без ухвали слідчого судді уповноваженою службовою особою також може бути підозрювана у вчиненні злочину (за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) особа у випадку, якщо цей підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (частина 2 статті 208 КПК України) [1];

4) згідно з положеннями частин 2–3 статті 187 КПК України, затримання підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває на свободі, може бути реалізоване на підставі ухвали слідчого судді, суду як один із заходів забезпечення прибуття особи для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу [1];

5) вельми дискусійним є питання «природи супроводження» особи в рамках виконання ухвали слідчого судді, суду про привід для забезпечення участі підозрюваного, обвинуваченого, свідка у певних процесуальних діях (статті 140–143 КПК). На мою думку, в цьому випадку *de facto* особу теж варто вважати затриманою із притаманними їй процесуальними правами, не говорячи про ті випадки, коли через невиконання особою, що підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу, які дозволяють здійснити її супроводження до місця виклику (абзац 2 частини 3 статті 143 КПК України) [1].

На моє переконання, цей перелік демонструє, що, згідно із положеннями чинного КПК України, поняття «затримана особа» притаманне не лише ситуації із набуттям особою процесуального статусу підозрюваного.

Мета, підстави, а в окремих випадках і процесуальні документи, які складаються до (або ж вони не передбачені положеннями КПК України, тому і не готуються) і у процесі описаних ситуацій із затриманням, а також опісля такого затримання особи, відрізнятимуться. У цьому можемо переконатися, скрупульозно проаналізувавши вимоги чинного КПК України.

Якою ж є ситуація під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, зокрема на його робочому та заключному етапах?

По-перше, обшук є слідчою (розшуковою) дією, яка за загальним правилом проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового роз-

слідування (частина 2 статті 234 КПК України). Якщо слідчий, прокурор не доведуть наявності достатніх підстав вважати, що існують ті обставини, які передбачені у частині 5 статті 234 КПК України, то на підставі будь-якого із цих п'яти пунктів частини 5 статті 234 КПК України слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук.

По-друге, метою обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (частина 1 статті 234 КПК України) [1].

Для досягнення означених складових мети обшуку надважливою є обрана слідчим, прокурором тактика проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Тактиці проведення обшуку загалом і тактичним прийомом при розслідуванні окремих кримінальних правопорушень зокрема присвячені численні наукові публікації, розділи і підрозділи дисертацій, монографій, методичних рекомендацій, а також окремі шпальги підручників, посібників із «Криміналістики» тощо (ці науково-практичні рекомендації не можуть суперечити вимогами чинного КПК України (звісно, що чинного на момент їх підготовки та видання)).

Тому логічно, що сутнісна кількість із означених рекомендацій стосується ефективного дотримання такої законодавчої вимоги, як вжиття слідчим, прокурором належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (частина 1 статті 236 КПК України) [1]. Ця ж позиція була наявною і в попередніх редакціях чинного КПК України. Схожий підхід було застосовано і при викладі статей 177, 181 КПК 1960 року [3], хоча у ньому розмежувалися дві окремі слідчі дії – обшук та виймка, яка мала відмінний від обшуку процесуальний порядок [4, с. 166–168; 5, с. 148–149] і тактику проведення [6, с. 116–174].

З огляду на викладене варто планувати робочий етап обшуку так, щоб ці особи, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, були присутні.

В іншому ж разі матиме місце одна з «ускладнених» типових слідчих ситуацій, яка за емпіричними даними окремих досліджень притаманна у 8,0% обшуків житла, коли власник домоволодіння відсутній. Вона, зокрема, характеризується значною кількістю організаційно-тактичних заходів, які зобов'язані реалізувати слідчий, прокурор задля проникнення

до такого житла та дотримання вимог частини 4 статті 236 КПК України після його завершення [7, с. 10].

Для досягнення мети обшуку, а також в унісон законодавчій вимозі, що міститься в частині 1 статті 236 КПК України, слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (абзац 2 частини 3 статті 236 КПК України). У попередніх редакціях чинного КПК України таке положення також містилося у частині 3 статті 236) [1].

Враховуючи викладене, не вважаю, що той період, протягом якого триває обшук та слідчим, прокурором вжито, на виконання вимог частини 1 статті 236 КПК України, належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, а також задля досягнення однієї чи декількох складових мети обшуку, відповідно до частини 3 статті 236 КПК України, – заборонено цим особам чи будь-яким іншим особам залишати місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку, є тим самим часовим проміжком, коли особа є затриманою. Переконана, що правова природа тих кримінальних процесуальних відносин, які виникають у описаній ситуації під час проведення обшуку, є відмінною від тих, які виникають під час затримання особи у порядку статті 208 КПК України.

Також варто розуміти, що у випадку реалізації слідчим, прокурором ухвали слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, їхні процесуальні зусилля мають бути спрямовані на дотримання вимог частин 1, 3 статті 236 КПК України та криміналістичних рекомендацій задля досягнення мети обшуку, яка закріплена у частині 1 статті 234 КПК України.

На відміну від обшуку, який за своєю суттю, метою та завданнями є слідчою (розшуковою) дією, затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом (частина 2 статті 176 КПК України) із притаманними лише запобіжним заходам метою і підставами застосування, які відрізняються від мети та підстав слідчих (розшукових) дій загалом та обшуку зокрема.

Так, метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання тим «спробам», які передбачені у п'яти пунктах частини 1 статті 177 КПК України [1].

Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчи-

ненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою статті 177 КПК України. **Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК України** (частини 1–2 статті 177 КПК України). Дозвіл на затримання особи під час досудового розслідування уповноважений надати лише слідчий суддя, суд на підставі мотивованого клопотання слідчого, прокурора [1].

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках, які унормовані у пунктах 1–4 частини 1 статті 208 КПК України.

Беручи до уваги викладені законодавчі вимоги, а також положення частини 2 статті 208 КПК України, варто констатувати, що у всіх інших випадках уповноважена службова особа не має права без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину. Момент початку виконання вимог частин 1, 3 статті 236 КПК України слідчим, прокурором не варто розцінювати як момент затримання цієї особи (особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (стаття 209 КПК України)).

При означеній кримінальній процесуальній діяльності в рамках проведення обшуку частина 1 статті 236 КПК України у первинній своїй редакції та у чинній редакції дозволяла і дозволяє, серед інших перелічених у ній учасників кримінального провадження, й присутність запрошених представника і захисника. На мою думку, це законодавче положення давало змогу учасникам обшуку реалізувати своє право на захист.

Нині ж абзацом третім частини 3 статті 236 КПК України для слідчого та прокурора ще й «уточнено», що вони не мають права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення [1]. Можу констатувати, що законодавцем у такий спосіб не лише створено умови для повноцінної реалізації права на захист, а й визначено заборони для слідчого та прокурора у випадку певних їх незаконних «процесуальних маневрів», допирами про які, на жаль, рясніють шпальти окремих видань [8].

Висновок до першого питання. На підставі викладеного, вважаю, що така процесуальна діяльність слідчого, прокурора, як вжиття ними на виконання вимог частин 1, 3 статті 236 КПК України належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, а також висловлення заборони в адресу вказаних осіб чи будь-яких з присутніх осіб залишати місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку, є дотриманням слідчим, прокурором такої засади кримінального провадження, як законність (адже у частині 1 статті 9 КПК України унормовано, що «під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, цього Кодексу...» [1]).

Не вважаю, що варто розцінювати як період затримання та, відповідно, момент затримання той часовий проміжок, протягом якого особи (чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені або інші особи, яким слідчим, прокурором заборонено залишати місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку), в силу дотримання вимог частин 1, 3 статті 236 КПК України, присутні під час проведення обшуку. Переконана, що правова природа тих кримінальних процесуальних відносин, які виникають у описаній ситуації під час проведення обшуку, є відмінною від тих, які виникають під час затримання особи у порядку статті 208 КПК України.

Відповідно і процесуальні гарантії захисту прав таких осіб [9, с. 4–5, 7, 12] будуть різнитися, маючи водночас і деякі спільності.

2. Якщо слідчим суддею у порядку статті 208 КПК України було надано дозвіл на проведення обшуку особи і цей обшук особи провадився під час обшуку домоволодіння цієї особи, чи вважаються обшукувані особи такими, що затримані?

Розглядаючи запропоновану ситуацію, варто насамперед зауважити, що обшук особи передбачений кримінальними процесуальними положеннями і у процесі виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (частина 5 статті 236 КПК України), і після затримання уповноваженою службовою особою (частина 3 статті 208 КПК України). Ця частина має відсилючий характер і скеровує уповноважену службову особу, слідчого,

прокурора дотримуватися правил, передбачених частиною 7 статті 223 та статтею 236 КПК України).

Частиною 5 статті 236 КПК України визначено, що «...**за рішенням слідчого чи прокурора** може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження» [1].

Якщо у першому випадку (у процесі виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (частина 5 статті 236 КПК України)) фактичною підставою проведення обшуку особи *за рішенням слідчого чи прокурора* є сформоване (підставне) переконання слідчого, прокурора, що така особа переховує при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження, то у другому випадку (після затримання уповноваженою службовою особою (частина 3 статті 208 КПК України)), особистий обшук насамперед матиме на меті *убезпечення затриманого та присутніх при затриманні осіб* (віднайдення та вилучення холодної, вогнепальної та іншої зброї, спеціально пристосованих предметів для завдання тілесних ушкоджень тощо), а також віднайдення предметів або документів, які мають значення для кримінального провадження.

Очевидно, що й правова природа тих кримінальних процесуальних відносин, які виникають у обох описаних ситуаціях, має і спільності (в силу відсилочного характеру частини 3 статті 208 КПК України), і відмінності, та й учасники таких правовідносин можуть бути різними за своїми процесуальними статусами.

У юридичній літературі наявні й більш «радикальні» переконання, на кшталт того, що «...є додатково три процесуальні дії, що випливають зі статті 208 КПК України, які можна здійснювати до офіційного початку кримінального провадження...» та для того, щоб не виникло проблем із допустимістю отриманих у результаті доказів, ними слід доповнити частину 3 статті 214 КПК України, зокрема це тимчасове вилучення майна та особистий обшук під час затримання, які реалізуються спеціально уповноваженою службовою особою відособлено від затримання [10, с. 125–126]. Не поділяю таку «оптимістичну» позицію з огляду на наявну судову практику та ті заборони, які нині є в КПК щодо процесуальних дій, які дозволено реалізовувати до внесення відомостей в ЄРДР, але водночас сприймаю її як слушну пропозицію для вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства.

На підставі проведеного системного аналізу статей КПК України, переконана, що у першому випадку (у процесі виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (частина 5 статті 236 КПК України)) особистий обшук особи може бути реалізований за рішенням слідчого чи прокурора без попереднього затримання такої особи.

Із цього приводу деякі дослідники, провівши вивчення кримінальних проваджень, узагалі стверджують, що обшук особи у 22,8% випадків проводився як продовження обшуку житла чи іншого володіння особи [7, с. 9].

Своєю чергою, якщо особистий обшук особи, підозрюваної у вчиненні злочину, реалізовується в рамках затримання уповноваженою службовою особою на підставі статті 208 КПК України, то *фактичне (фізичне) затримання* (особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (стаття 209 КПК України)) [1] повинно передувати її особистому обшуку.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, обов'язково складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених статтею 104 КПК України, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень статті 209 КПК України; підстави затримання; результати особистого обшуку... (частина 5 статті 208 КПК України) [1].

Варто вкотре зауважити, що **уповноважена службова особа має обмежені частинами 1–2 статті 208 КПК України права на затримання без ухвали слідчого судді**, зокрема: право *без ухвали слідчого судді, суду* затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках, передбачених у пунктах 1–4 частини 1 статті 208 КПК України, а затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, передбаченому частиною 2 статті 208 КПК України [1].

Якщо перелічених у частинах 1–2 статті 208 КПК України випадків для затримання немає (це стосується і ситуації у ході проведення обшуку), то слідчий, прокурор не вправі без ухвали слідчого судді затримати підозрювану у вчиненні злочину особу.

З огляду на викладене, алогічним виглядає у розглядуваній ситуації звернення слідчого, прокурора із відповідним клопотанням і

надання слідчим суддею у порядку статті 208 КПК України дозволу на проведення обшуку особи. За описаних у зверненні судді до членів НКР при Верховному Суді обставин, логічним було б отримання слідчим, прокурором до початку виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, ухвали слідчого судді про дачу дозволу на затримання особи на підставі мотивованого клопотання, яке підкріплене достатніми якісними додатками (звісно, якщо б для цього були наявні належні підстави).

Висновок до другого питання. Отже, у процесі виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (частина 5 статті 236 КПК України) особистий обшук особи може бути реалізований за рішенням слідчого чи прокурора без попереднього затримання такої особи.

Якщо особистий обшук особи, підозрюваної у вчиненні злочину, реалізовується в рамках затримання уповноваженою службовою особою на підставі статті 208 КПК України, то фактичне (фізичне) затримання повинно передувати її особистому обшуку. Аналогічно повинна бути й черговість процесуальних дій при затриманні особи на підставі ухвали слідчого судді. Складення протоколу затримання є обов'язковим та повинно здійснюватися в унісон до вимог частини 5 статті 208 КПК України.

3. Чи може вважатися такою, що затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, особа, якій не пред'явлено підозру, але стосовно якої здійснюється досудове розслідування і надано дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування і вилучення предметів, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, та яка при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії вимушена залишатись поряд із уповноваженою службовою особою в приміщенні, де проводився обшук, і була обмеженою у здійсненні права на вільне пересування, та як це кореспондується із статтями 208, 209 КПК України?

Варто підкреслити, що у практиці розслідування кримінальних правопорушень часто позитивні результати такого обшуку в житлі чи іншому володінні особи (які підтверджують злочинну діяльність особи), серед інших фактичних даних, лягають в основу обґрунтованої підозри цій особі, якщо, звісно, немає випадків невідкладного повідомлення про підозру до проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи, визначені частиною 1 статті 276 КПК України (затримання особи на місці

вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів; наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення) [1].

Важливо у розглядуваній ситуації для слідчого, прокурора розуміти важливість і дотримуватися такого правила, що як тільки сукупність зібраних доказів є достатньою для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, то письмове повідомлення про підозру має бути складене негайно. В іншому ж разі варто мовити про ймовірність **порушення** слідчим, прокурором таких засад кримінального провадження, як **законність і право на захист**.

КПК України передбачає логічну й обов'язкову послідовність процесуальних дій (етапів) за означеної ситуації. Так, письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень. Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання. У разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру після двадцяти чотирьох годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню. Дата та час повідомлення про підозру, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань (частини 1–4 статті 278 КПК України) [1].

Висновок до третього питання. Враховуючи всі наведені мною аргументи при розгляді першого та другого питань, а також висновки щодо цих питань, **не вважаю**, що є такою, що затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, особа, якій не пред'явлено підозру, але стосовно якої здійснюється досудове розслідування і надано дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування і вилучення предметів, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, та яка при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії вимушена залишатись поряд із уповноваженою службовою особою в приміщенні, де проводився обшук.

Висновки

На підставі викладеного, вважаю, що така процесуальна діяльність слідчого, прокурора, як

вжиття ними на виконання вимог частин 1, 3 статті 236 КПК України належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, а також висловлення заборони в адресу вказаних осіб чи будь-яких з присутніх осіб залишати місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку, є дотриманням слідчим, прокурором такої засади кримінального провадження, як законність.

Не вважаю, що часовий проміжок, протягом якого особи (чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені або інші особи, яким слідчим, прокурором заборонено залишати місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку) з огляду на вимоги частин 1, 3 статті 236 КПК України присутні під час проведення обшуку та той момент, що є початком перебігу цього часу, можна, відповідно, розцінювати як період їх затримання та момент затримання.

Переконана, що правова природа цих кримінальних процесуальних відносин, які виникають у описаній ситуації під час проведення обшуку, є відмінною від тих, що виникають під час затримання особи у порядку статті 208 КПК України.

У процесі виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (частина 5 статті 236 КПК України) особистий обшук особи може бути реалізований за рішенням слідчого чи прокурора без попереднього затримання такої особи.

Якщо особистий обшук особи, підозрюваної у вчиненні злочину, реалізовується в рамках затримання уповноваженою службовою

особою на підставі статті 208 КПК України, то фактичне (фізичне) затримання має передувати її особистому обшуку. Аналогічною повинна бути й черговість процесуальних дій при затриманні особи на підставі ухвали слідчого судді. Складення протоколу затримання є обов'язковим і має здійснюватися в унісон до вимог частини 5 статті 208 КПК України.

Якщо немає підстав для затримання особи у порядку статті 208 КПК України, то її затримання уповноваженою службовою особою, слідчим, прокурором без ухвали слідчого судді, суду про дачу дозволу на таке затримання не може бути реалізоване, а у протилежному ж випадку – має розцінюватися як незаконне.

Не вважаю, що є такою, що затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення особа, якій не пред'явлено підозру, але стосовно якої здійснюється досудове розслідування і надано дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування та вилучення предметів, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, та яка при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії вимушена залишатись поряд із уповноваженою службовою особою в приміщенні, де проводився обшук. Однак, у цій ситуації для слідчого, прокурора надважливо розуміти і дотримуватися такого правила, що як тільки сукупність зібраних доказів є достатньою для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, то письмове повідомлення про підозру має бути складене **негайно**. В іншому ж разі варто мовити про ймовірність **порушення** слідчим, прокурором таких засад кримінального провадження, як **законність і право на захист**.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. У редакції від 11.09.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>
2. Кримінальний процес України: досудове розслідування: навч. посіб./О. О. Волобуєва, М. С. Городецька, Т. О. Лоскутов та ін. ; за заг. ред. В. М. Бесчастного. Кривий Ріг : вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 01 травня 2007 року. Київ : вид. Паливода А. В., 2007. 200 с.
4. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
5. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Кримінальний процес України. 2-ге видання перероблене та доповнене : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 328 с.
6. Басиста І. В., Галаган В. І., Кузів О. М. Виїмка у кримінальному судочинстві України: процесуальний порядок і тактика проведення : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 204 с.
7. Нечваль А. О. Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи : автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ : НАВС. 2020. 20 с.
8. Белоусов Ю. Як маскують незаконні затримання, прикриваючись законодавством. Експертний центр з прав людини. 22.01.2019. URL: <https://ecpl.com.ua/news/yak-maskuiut-nezakonni-zatrymannia-rykryvaiuchys-zakonodavstvom/>

9. Побережник А. О. Гарантії забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні : автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. 20 с.
10. Войнарович А. Б. Окремі аспекти правового регулювання затримання уповноваженою службовою особою. *Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу* : зб. статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 20-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 24 січня 2020 р.). С. 124–135.

References

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13.04.2012. u redaktsiyi vid 11.09.2020 [Criminal Procedure Code of Ukraine of 13.04.2012. in the edition of 11.09.2020]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> [in Ukr.].
2. Volobueva, O. O., Horodetska, M. S., Loskutov, T. O. and others (2019). Kryminal'nyy protses Ukrainy: dosudove rozsliduvannya [Criminal process of Ukraine: pre-trial investigation]. za zah. red. V. M. Beschastnoho. Kryvyi Rih: vyd. R. A. Kozlov [in Ukr.].
3. Kryminal'no-protsesual'nyy kodeks Ukrainy: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnennyamy stanom na 1 travnya 2007 roku [Code of Criminal Procedure of Ukraine: current legislation as amended on May 1, 2007]. Kyiv: Vyd. Palyvoda A. V. [in Ukr.].
4. Basysta, I. V., Halahan, V. I., & Udovenko, Zh., V. (2010). Kryminal'nyy protses Ukrainy [The criminal process of Ukraine]. K.: Tsentri uchbovoyi literatury [in Ukr.].
5. Basysta, I. V., Halahan, V. I., & Udovenko, Zh. V. (2012). Kryminal'nyy protses Ukrainy. 2-he vydannya pereroblene ta dopovnene [Criminal proceedings of Ukraine]. K.: Tsentri uchbovoyi literatury [in Ukr.].
6. Basysta, I. V., Halahan, V. I., & Kuziv, O. M. (2012). Vyyimka u kryminal'nomu sudochynstvi Ukrainy: protsesual'nyy porядok i taktyka provedennya [Seizure in criminal proceedings of Ukraine: procedural order and tactics]. L'viv: L'viv's'kyi derzhavnyi universytet vntrishnikh sprav [in Ukr.].
7. Nechval, A. O. (2020). Taktyka obshuku u zhytli ta inshomu volodinni osoby [Tactics of search in the home and other property of a person]. Kyiv: NAVS [in Ukr.].
8. Byelousov, Yu. (2019). Yak maskuyut' nezakonni zatrymannya, prykrivayuchys' zakonodavstvom [How to mask illegal detentions under the guise of the law]. Ekspertnyy tsentr z prav lyudyny. 22.01.2019. Retrieved from <https://ecpl.com.ua/news/yak-maskuyut-nezakonni-zatrymannya-prykrivayuchys-zakonodavstvom/> [in Ukr.].
9. Poberezhnyk, A. O. (2017). Harantiyi zabezpechennya prava na svobodu ta osobystu nedotorkannist' v kryminal'nomu provadzhenni [Guarantees of ensuring the right to liberty and security of person in criminal proceedings]. Kyiv: Kyiv's'kyi natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukr.].
10. Voynarovych, A. B. (2020). Okremi aspekty pravovoho rehulyuvannya zatrymannya upovnovazhenoyu sluzhbovoyu osoboju [Some aspects of the legal regulation of detention by an authorized official]. Kryminal'nyy protses i kryminalistyka: vyklyky chasu: zbirnyk statey za materialamy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi z nahody 20-richchya kafedry kryminal'noho protsesu i kryminalistyky L'viv's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Franka (24 sichnya 2020 r., misto L'viv), 124–135 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 11.01.2021
прийнята до друку 16.02.2021
The article: is received 11.01.2021
is accepted 16.02.2021*

UDC (УДК) 343.3

Богданова Марія Петрівна,
аспірант наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ
(Київ, Україна)
e-mail: anitablake@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8340-9068

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено питання генезису кримінальної відповідальності за втручання в діяльність державного діяча на українських землях. Розглянуто проблематику законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за втручання у діяльність державного діяча в історичних правових джерелах, що діяли на українських землях, а також у Кримінальному кодексі України. Запропоновано періодизацію історичного розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за втручання в діяльність державного діяча в Україні.

Ключові поняття: кримінальна відповідальність, історія кримінального права, державний діяч, втручання в діяльність.

Bogdanova Mariia,
Postgraduate Student of the Scientific Laboratory
on Crime Counteraction of the Educational and Research Institute № 1,
National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: anitablake@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8340-9068

GENESIS OF THE CRIMINAL LIABILITY FOR INTERFERING STATESMAN'S ACTIVITY IN UKRAINE

Abstract. The issue of the genesis of criminal liability for interfering in the activities of a statesman in Ukraine is considered. At the beginning the author carries out the analysis of the latest research works on the theme and deals with the fact that the question examined has not been included in publications before. Undoubtedly, the criminal liability for interfering statesman's activity cannot be analysed without studying the historical dimension of its evolution. The historical sources of criminal law in the Ukrainian territories are mentioned. During different historical periods the Ukrainian territories were under the rule of various states which enforced different legislative acts. The author dwells on the most significant historical sources of criminal law which have had implications for modern national law of Ukraine. The perception of the criminal liability for interfering statesman's activity in each case is explained. The review begins with the analysis of a Code of Laws of the Old Rus' State - Rus' Justice- created on the initiative of Yaroslav the Wise. The author analyses the Statutes of Lithuania, originally known as the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, the Code of criminal and corrective penalties of Russia and the Soviet criminal law. The evolution of criminal liability for interfering in the activities of a statesman in modern Ukrainian criminal law has led to amendments to the Criminal Code, which are listed and commented on in the article. Summing up, the author proposes a periodization divided into 4 phases of the genesis of criminal liability for interfering in the activities of a statesman in Ukraine.

Key concepts: criminal liability, history of criminal law, statesman, interference in activity.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-21-28

Вступ

Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини визнається головним обов'язком держави. В реалізації цього завдання важлива роль належить державним діячам. На сучасному етапі розвитку України, враховуючи складну соціально-політичну ситуацію, одним із пріоритетних заходів має бути вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства, яке є неможливим без аналізу історичних витоків кримінальної відповідальності за втручання в діяльність державного діяча.

В українській кримінально-правовій науці є чимало досліджень окремих питань відповідальності за втручання в діяльність працівників правоохоронних та судових органів, державних діячів та ін.

Наприклад, питання відповідальності на основі положень чинного КК України за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу досліджувалося І. М. Чубом (Chub), В. І. Осадчим (Osadchyi), І. М. Заляловою (Zalialova).

Питання втручання в діяльність судових органів розглядали у своїх працях Р. В. Кархут (Karkhut), М. В. Шепітько (Shepitko), А. Г. Мартиросян (Martirosian), Є. О. Бунін (Bunin).

Питання щодо відповідальності та складів злочинів, які передбачають відповідальність за втручання в діяльність правомочних осіб, на рівні наукових статей висвітлювали С. С. Аскеров (Askerov), О. О. Кваша (Kvasha), І. М. Чуб (Chub), С. Штогун (Shtohun), В. В. Сміх (Smikh), А. О. Мороз (Moroz), Є. О. Пилипенко (Pylypenko).

Водночас окремі дослідження злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян у чинному КК України, зокрема і втручання в діяльність державного діяча як одного з таких злочинів, проводились В. І. Осадчим (Osadchyi), М. Довгалем (Dovhal), а також Ю. Дзюбою (Dziuba).

Комплексне дослідження всіх норм, які встановлюють відповідальність за втручання в діяльність, проведено Є. В. Блажівським (Blazhivskiy), чия дисертація, як зазначає автор, є першим в Україні комплексним науковим дослідженням питань кримінальної відповідальності за втручання в діяльність особи за чинним КК України [1]. Натомість у науковій літературі відповідальність за втручання в діяльність державного діяча, на жаль, не отримала комплексного дослідження.

Отже, в сучасній українській кримінально-правовій літературі вказане питання окремо не досліджувалось, а лише під час вивчення загалом відповідальності за втручання у діяльність певних осіб.

З огляду на сутність указаних проблем *метою статті* є здійснення комплексного висвітлення історії розвитку кримінального національного законодавства, що встановлює відповідальність за втручання в діяльність державного діяча, спрямованого на виявлення недоліків у правовому регулюванні зазначених відносин, та розроблення на цій підставі пропозицій стосовно внесення змін до кримінального закону. Досягнення мети можливе лише за комплексного системного підходу до вирішення такого завдання – здійснення аналізу генезису кримінальної відповідальності за втручання в діяльність державного діяча.

1. Кримінально-правова охорона державних діячів до прийняття Кримінального кодексу України 2001 року

Як зазначалося, питання про історичні аспекти розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за втручання в діяльність державного діяча залишилося поза увагою українських науковців. У кримінально-правовій літературі надано характеристику генези окремих видів відповідальності за втручання в діяльність певних осіб [2], проте вказане питання окремо не досліджувалося.

Розглянемо деякі нормативні акти минулого, які стосувалися кримінально-правової охорони державних діячів. Так, наприклад, у текстах Руської Правди як одного з найдавніших джерел права на теренах нашої держави, що сягає XI ст., з'являються перші спроби спеціалізованого захисту осіб, що служили князю та займали високі посади – княжих мужів [3] – від втручання у їх діяльність у формах убивства. Життя княжого мужа високо цінувалося саме у зв'язку з виконуваними обов'язками, а за його вбивство встановлювалася подвійна віра [4]. Водночас у Руській Правді не йдеться про злочини проти держави загалом, це пояснюється тим, що державні інститути тоді лише формувалися [5].

Статут Великого князівства Литовського 1529 р. приділяв чимало уваги кримінально-правовим нормам. До прийняття Статуту злочин сприймали як фізичну, матеріальну або моральну кривду, яку було завдано окремій особі або громаді, що свідчило про вплив на розвиток кримінального законодавства руського звичаєвого права. Статут поділяв злочини на такі види: проти держави; проти життя та здоров'я господаря (титул пра-

вителя Великого князівства Литовського); проти порядку управління; військові; проти правосуддя; проти особи; майнові злочини; проти сім'ї та моралі. Особи, які служили господарю, а саме радники та посланці, захищалися Статутом від образи. Злочини проти держави ще не вирізнялись. Оскільки держава базувалася на особистісних стосунках, а не на абстрагованій концепції держави, злочинам проти держави був притаманний особистісний відтінок, характерний для злочинів проти особи [6].

Донині дослідники не можуть дійти єдиної думки про те, як довго діяв Статут Великого князівства Литовського 1566 р. на українських землях. За Люблінською унією 1569 р. українські землі вийшли зі складу Великого князівства Литовського. Брацлавське, Волинське і Київське воєводства були приєднані до Польської держави. Водночас на них зберігалось чинне до інкорпорації законодавство, тобто Статут 1566 р. Завдяки тривалому застосуванню цього збірника законів на українських землях він отримав назву «Волинський». Від Статуту 1566 р., затвердженого Віленським сеймом, він відрізнявся тільки тим, що в ньому не було розділу II – «Про оборону земську», оскільки прийняття норм, що регулювали цю оборону, стало виключною прерогативою Речі Посполитої. За час існування Речі Посполитої не було прийнято офіційного рішення про припинення дії Статуту 1566 р.

У Статуті 1566 р. було значно розширено коло державних злочинів, але ставлення до них, як до злочинів проти особи, ще не подолано. Це, зокрема, простежується у таких складах злочинів, як образа (словесна) господаря, каліцтво посадових осіб великого князя тощо [7].

Статут Великого князівства Литовського 1588 р. діяв на українських землях майже до середини XIX ст. Слід зазначити, що розділ I Статуту 1588 р. майже повністю дублює аналогічний розділ Статуту 1566 р. Проте у ньому конкретизується поняття державного злочину, формується система державних злочинів, до якої, зокрема, законодавець відносить образу господаря та замах на його життя. Окремо вирізняються злочини проти порядку управління, з-поміж яких присутній такий склад злочину, як образа і каліцтво господарських урядників [8].

Проаналізувавши ці історико-правові джерела, бачимо, що у них існував кримінально-правовий захист діяльності влади, однак саме про захист від втручання в діяльність державного діяча не йшлося. У своїй монографії Г. Є. Бершов (Bershov) зауважує, що тогочасна

наука не знала суворої диференціації суспільних відносин, які є під кримінально-правовою охороною [9, с. 10].

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., яке діяло аж до 1917 р. (у редакціях 1857, 1866, 1885 років) – перший кримінальний кодекс Російської імперії, що діяв також і на українських землях. Уложення було кодифікованим нормативно-правовим актом, що поділявся на загальну й особливу частину і містив 12 розділів, 81 главу і 2224 статті, у яких за ступенем важливості охоронюваної сфери суспільних відносин передбачено злочини і проступки релігійні, державні, проти порядку управління, державної і громадської служби, постанов про повинності, проти доходів і майна казни, громадського благоустрою і благочинства, станової організації суспільства, життя, здоров'я, свободи та честі особи, проти сім'ї і власності.

Уложення містило низку складів злочинів, спрямованих на захист діяльності осіб, які виконували функції державних діячів. Вони викладені, зокрема, у III Розділі «Про злочини державні» Главі I «Про злочини проти Священної особи Государя Імператора і Членів Імператорського Дому», IV Розділі «Про злочини і проступки проти порядку управління» та V Розділі «Про злочини і проступки по службі державній і громадській» [10].

З огляду на розвиток кримінального законодавства України і тенденцію до диференціації відповідальності у ньому (від примітивно загального до сучасного деталізованого), витоки будь-якого кримінально-правового інституту можна відшукати в історичних правових джерелах. Однак водночас не слід забувати про призначення історичного (історико-порівняльного) методу в правовій науці [11].

Визначальним є те, що призначення історико-порівняльного методу полягає не в збагаченні історії права новими матеріалами, а у розкритті сутності наявного причинного зв'язку фактів із довколишніми явищами [12, с. 17].

За допомогою історичного методу необхідно відповісти на такі питання: з яких причин і коли виникла відповідна норма у кримінальному законодавстві; чому саме такою, а не іншою, є її редакція; які причини та чи була необхідність появи суміжних норм тощо.

З огляду на вказане, дослідження фокусуватиметься лише на тих історичних правових джерелах, які містили норми про відповідальність за втручання в діяльність державного діяча у сучасному кримінально-правовому розумінні.

У КК УСРР 1922 р. і КК УСРР 1927 р., на основі яких створено низку сучасних статей

Особливої частини КК України, немає окремої норми про відповідальність за втручання в діяльність державного діяча. В КК УСРР 1927 р. є лише ст. 73 Розділу 3 «Злочини проти порядку управління», яка була прототипом сучасної ст. 377 КК України і передбачала відповідальність за дії, які супроводжувалися погрозою вбивством, знищення майна чи вчинення насильства стосовно посадових осіб чи громадських працівників, що застосовувалися з метою припинення їх службової діяльності чи зміни її характеру на користь того, хто погрожує [13, с. 78]. КК УРСР 1960 р., що втратив чинність 2001 р., також не передбачав окремо складу злочину втручання в діяльність державного діяча.

2. Кримінально-правова охорона державних діячів після прийняття Кримінального кодексу України 2001 року

Вивчення зазначених історичних правових джерел дає підстави сказати, що до прийняття нового Кримінального кодексу України 2001 р. статті про відповідальність за втручання в діяльність державного діяча в законодавстві України не було. Чинним КК України вона була закріплена вперше.

Перша редакція ст. 344 КК України мала таке формулювання: «Незаконний вплив у будь-якій формі на Президента України, Голову Верховної Ради України, народного депутата Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або його представника, Голову Рахункової палати або члена Рахункової палати, Голову або члена Центральної виборчої комісії, Голову Національного банку України, члена Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень – карається позбавленням волі на строк до трьох років. Ті самі дії, якщо вони вчинені особою з використанням свого службового становища, – караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років» [14].

15 квітня 2008 р. набули чинності зміни до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів [15]. Завданням цього закону було внесення змін до КК України, які б передбачали гуманізацію кримінального законодавства, що є одним із важливих зобов'язань України перед Радою Європи. Вказане завдання пропонувалося реалізувати за допомогою част-

кової декриміналізації діянь, а також шляхом запровадження більш диференційованого підходу до вибору міри покарання за злочини. Ці зміни стосувалися і ст. 344 КК України.

Попередня редакція ч. 1 ст. 344 КК України передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років, яке було змінено на штраф від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк від трьох до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк. У ч. 2 ст. 344 санкція статті передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, що було замінено на покарання у вигляді штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [14].

У 2014 році набув чинності Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» [16]. Цим законом вносилися такі зміни до тексту ст. 344 КК України: «Абзац першої частини першої статті 344 після слів «Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або його представника» доповнити словами «Директора Національного антикорупційного бюро України»».

Рівень корупції в Україні демонструє тенденцію до поступового зниження протягом останніх чотирьох років, переважно завдяки розпочатим 2014 року реформам, але все ще залишається доволі високим [17]. На загальноєвропейському рівні [18] є чіткий консенсус, що корупція становить серйозну загрозу верховенству права, демократії та правам людини, нівелює соціальну справедливість, перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному функціонуванню ринкової економіки [19, с. 3].

Зважаючи на наведене, вважаємо обґрунтованим включення Директора Національного антикорупційного бюро до переліку осіб, кримінально-правова охорона діяльності яких встановлена ст. 344 КК України. Це дасть змогу знизити можливість протиправного впливу на керівника цього бюро.

2 липня 2015 року прийнято Закон України «Про Рахункову палату», яким вносилися такі зміни до КК України: в абзаці першому частини першої ст. 344 слова «члена Рахункової палати» замінялися словами «іншого члена Рахункової палати».

Згідно з ст. 17 нового Закону України «Про Рахункову палату», склад та структура Рахункової палати визначалася так: «Чле-

нами Рахункової палати є Голова Рахункової палати, його заступник та інші члени Рахункової палати» [20], тоді як у ст. 8 Закону України «Про рахункову палату», який втрачав чинність, склад Рахункової палати формулювався так: «До складу Рахункової палати входять Голова Рахункової палати та члени Рахункової палати: Перший заступник і заступник Голови, головні контролери та Секретар Рахункової палати» [21]. Отже, новий Закон України відніс Голову Рахункової палати до членів Рахункової палати.

З огляду на зазначене вважаємо внесені до редакції статті 344 КК України термінологічні доопрацювання доцільними.

22 вересня 2016 року прийнято Закон України «Про національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг». У Прикінцевих положеннях Закону України пропонувався абзац першої частини першої статті 344 КК України після слів «Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України» доповнити словами «члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» [22].

21 грудня 2016 року Верховною Радою прийнято Закон України «Про Вищу раду правосуддя».

Основним завданням Вищої ради правосуддя як органу суддівського врядування є забезпечення незалежності судової влади з одночасним забезпеченням її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством. Окрім того, Вища рада правосуддя опікується формуванням добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержанням норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів. Для реалізації вказаних завдань законом були передбачені відповідні інструменти.

Закон України «Про Вищу раду правосуддя» містить такі зміни до ст. 344 КК України: «Абзац першої частини першої статті 344 після слів «члена Кабінету Міністрів України» доповнити словами «Голову чи члена Вищої ради правосуддя, Голову чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України»» [23]. На нашу думку, це доповнення є доцільним, оскільки діяльність Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у рамках наданих цим законом повноважень не може бути віднесена до діяльності судових органів, що охороняється ст. 376 КК України. Кримінально-правова охорона діяльності зазначених осіб слугуватиме забезпеченню незалежності

Вищої ради правосуддя та незалежності судової влади.

Наступний етап змін тексту ст. 344 КК України пов'язаний із прийняттям Закону України «Про Конституційний Суд України». Зокрема, абзац першої частини першої ст. 344 КК України після слів «члена Кабінету Міністрів України» доповнювався словами «Голову Конституційного Суду України, суддю Конституційного Суду України». Вказані зміни, на нашу думку, є неприйнятними, оскільки правовий статус Голови та суддів Конституційного Суду України не підпадає під ознаки, що характерні державним діячам [24].

Висновки

На підставі викладеного, можна констатувати, що генезис кримінальної відповідальності за втручання у діяльність державного діяча в Україні нерозривно пов'язаний із розвитком законодавства тих держав, під владою яких перебували українські землі впродовж відповідних історичних періодів. У проаналізованих історико-правових джерелах бачимо, що у них був кримінально-правовий захист діяльності влади, однак саме про захист від втручання в діяльність державного діяча не йшлося. На відсутність формулювання відповідної норми впливав такий чинник, як рівень суспільної свідомості і юридично-нормативне ставлення до злочинності та її окремих видів; досягнення науки кримінального права; традиції і правонаступність.

Стаття про відповідальність за втручання в діяльність державного діяча в законодавстві України вперше з'явилася з прийняттям чинного КК України 2001 року і після того перелік осіб, які підпадають під її захист, неодноразово зазнавав змін.

На нашу думку, періодизацію історичного розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за втручання в діяльність державного діяча на українських землях варто здійснювати, беручи до уваги ставлення законодавця до втручання в діяльність державного діяча. Пропонуємо виокремити такі періоди історії розвитку досліджуваного нами предмета:

1. Феодальне розуміння злочинів проти державного діяча (до 1922 р.).
2. Радянська доктрина кримінального права (1922–2001 рр.).
3. Поява норми (2001–2008 рр.) пов'язана з усвідомленням законодавцем необхідності врегулювання суспільних відносин у сфері захисту державного діяча від впливу на його діяльність шляхом виокремлення складу злочину.
4. Вдосконалення норми (2008 р. – сьогодні).

Список використаних джерел

1. Блажівський С. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2010.
2. Бершов Г. Є. Історія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за втручання у діяльність судових органів (XI–XIX ст.). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 50–59.
3. Ключевский В. О. Полный курс русской истории: в одной книге; в совр. излож. Лин фон Паль. Москва : АСТ; СПб. : Астрель-СПб, 2009. 542 с. URL: <https://history.wikireading.ru/92484>
4. Руська Правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / за ред. проф. С. Юшкова. Київ : ВУАН, 1935. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/ya07.htm>
5. Посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля по уголовному праву Российской Федерации : автореферат дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Казань, 2007. 16 с.
6. Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. л-ра, 2002. 462 с.
7. Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. л-ра, 2003. 560 с.
8. Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 1 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. л-ра, 2004. 672 с.
9. Бершов Г. Є. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність судових органів : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : НікаНова, 2014. 228 с.
10. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных : издание 1885 г. // Сводъ законов Россійской Имперіи : издание неофициальное. В 16 т. Т. 15. Санкт-Петербург : Деятель, 1912. 202 с.
11. Кархут Р. В. Кримінальна відповідальність за втручання у діяльність судових органів за законодавством України та Республіки Польща : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2018.
12. Ніколасенко Н. Сутність та особливості історико-порівняльного методу правових досліджень М. Ковалевського. *Віче*. 2010. № 14. С. 16–18.
13. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года: Текст с постатейными разъяснениями из циркуляров и постановлений Наркомюста и Верховного Суда УССР (по 01.07.1927 г.) с сопоставительной таблицей статей УК старой и новой редакции и алфавитно-предметным указателем / сост. И. И. Курицкий и др. Харьков : Юрид. из-во НКЮ УССР, 1927. 322 с.
14. Порівняльна таблиця 01.03.2007. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=30911&pf35401=113002>
15. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності) : Закон України від 15 квітня 2008 року № 270-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17>
16. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>
17. Індекс сприйняття корупції – 2018. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-spryjnyattya-koruptsiyi-2018/>
18. The Council of Europe’s Civil Law Convention on Corruption of 4 November 1999 (Preamble). URL: <https://rm.coe.int/168007f3f6>
19. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / наук. ред. М. І. Хавронюк. Київ : Ваіте, 2018. 472 с.
20. Про Рахункову палату : Закон України від 2 липня 2015 року № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19/paran403#n403>
21. Про Рахункову палату : Закон України від 11 липня 1996 року № 315/96-ВР. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16742942>
22. Про національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг : Закон України від 22 вересня 2016 року № 1540-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#n492>
23. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>
24. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про Конституційний Суд України». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61971&pf35401=428850>

References

1. Blazhivskiy, Ye. M. (2010). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diia-lnist za kryminalnym pravom Ukrainy [Criminal liability for interfering in the activities under the criminal law of Ukraine]. Lviv [in Ukr.].
2. Bershov, H. Ie. (2012). Istoriia rozvytku zakonodavstva pro kryminalnu vidpovidalnist za vtruchannia u diialnist sudovykh orhaniv (XI–XIX st.) [History of the development of legislation on criminal liability for interference in the activities of judicial authorities (XI–XIX centuries)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav (Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs)*, 3, 50–59 [in Ukr.].
3. Kliuchevskiy, V. O. (2009). Polnyi kurs russkoi istorii: v odnoi knige; v sovr. izlozh. Lyn fon Pal [Full course of Russian history: in one book; in modern exhibit Lynn von Pal]. M.: AST; SPB.: Astrel-SPb. Retrieved from <https://history.wikireading.ru/92484> [in Russ.].
4. Yushkova, S. (Ed.) (1935). *Ruska Pravda. Teksty na osnovi 7 spyskiv ta 5 redaktsii* [Russian Truth. Texts based on 7 lists and 5 editions]. Kyiv : VUAN [in Ukr.].
5. Sedykh, A. V. (2007). Posiagatelstvo na zhyzn gosudarstvennogo ili obshchestvennogo deiatelia po ugovornomu pravu Rossyiskoi Federatsyi [Encroachment on the life of a statesman or public figure under the criminal law of the Russian Federation]. Kazan [in Russ.].
6. Kivalov, S., Muzychenko, P., & Pankov, A. (Eds.) (2002). Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania]. (Vols. 1–3); Vol. 1: Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 roku [Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529]. Odesa: Yuryd. l-ra [in Ukr.].
7. Kivalov, S., Muzychenko, P., & Pankov, A. (Eds.) (2003). Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania]. (Vols. 1–3); Vol. 2: Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1566 roku [Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1566]. Odesa: Yuryd. l-ra [in Ukr.].
8. Kivalov, S., Muzychenko, P., & Pankov, A. (Eds.) (2004). Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania]. (Vols. 1–3); Vol. 3: Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 roku [Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588]. Odesa: Yuryd. l-ra [in Ukr.].
9. Bershov, H. Ie. (2014). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv [Criminal liability for interference in the activities of judicial authorities]. O. M. Lytvynova (Ed.). Kharkiv: NikaNova [in Ukr.].
10. Svod' zakonov Rossiyskoy Imperii : izdanie neoffitsialnoe [Code of Laws of the Russian Empire: unofficial edition]. (Vols. 1–16); Vol. 15: Ulozhenie o nakazaniyah' ugovornykh' i ispravitelnykh : izdanie 1885 g. [Code of Criminal and Correctional Punishments: 1885 edition]. (1912). S.-Peterburg : Deyatel [in Russ.].
11. Karkhut, R. V. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia u diialnist sudovykh orhaniv za zakonodavstvom Ukrainy ta Respubliky Polshcha [Criminal liability for interference in the activities of judicial authorities under the legislation of Ukraine and the Republic of Poland]. Kyiv [in Ukr.].
12. Nikolaienko, N. (2010). Sutnist ta osoblyvosti istoriko-porivnialnoho metodu pravovykh doslidzhen M. Kovalevskoho [The essence and features of the historical and comparative method of legal research of M. Kovalevsky]. *Viche (Chamber)*, 14, 16–18 [in Ukr.].
13. Kurytskyi, Y. Y. (Ed.) et al. (1927). Uholovnyi kodeks USSR u redaktsyy 1927 goda: Tekst s postateinymy raziasnennyami iz tsyrkuliarov i postanovlenyi Narkomiusta i Verkhovnoho Suda USSR (po 01.07.1927h.) s sopostavytelnoi tablytsei statei UK staroi i novoi redaktsyy i alfavytno-predmetnym ukazatelem [The Criminal Code of the Ukrainian SSR as amended in 1927: Text with line-by-line explanations from the circulars and resolutions of the People's Commissariat of Justice and the Supreme Court of the Ukrainian SSR (up to 01.07.1927) with a comparative table of articles of the Criminal Code of the old and new editions and an alphabetical index]. Kharkov: Yuryd. iz-vo NKIU USSR [in Russ.].
14. Porivnialna tablytsia 01.03.2007 [Comparative table 01.03.2007]. Retrieved from <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=30911&pf35401=113002> [in Ukr.].
15. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrainy (shchodo humanizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti) [On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedural Code of Ukraine Regarding the Humanization of Criminal Responsibility]: Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2008 roku № 270-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17> [in Ukr.].
16. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1698-VII (Law of Ukraine of 15 April 2008 № 1698-VII). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> [in Ukr.].
17. Indeks spryiniattia koruptsii – 2018 [Corruption Perceptions Index – 2018]. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018> [in Ukr.].
18. The Council of Europe's Civil Law Convention on Corruption of 4 November 1999 (Preamble). Retrieved from <https://rm.coe.int/168007f3f6>

19. Khavroniuk, M. I. (Ed.). (2018). Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»]. Kyiv: Vaite [in Ukr.].
20. Pro Rakhunkovu palatu [On the Accounting Chamber]: Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku № 576-VIII (Law of Ukraine of 2 July 2015 № 576-VIII). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19/paran403#n403> [in Ukr.]
21. Pro Rakhunkovu palatu [On the Accounting Chamber]: Zakon Ukrainy vid 11 lypnia 1996 roku № 315/96-VR (Law of Ukraine of 11 July 1996 N 315/96-VR). Retrieved from <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16742942> [in Ukr.]
22. Pro natsionalnu komisiuu, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh [On the National Commission for State Regulation of Energy and Utilities]: Zakon Ukrainy vid 22 veresnia 2016 roku № 1540-VIII (Law of Ukraine of 22 September 2016 № 1540-VIII). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#n492> [in Ukr.]
23. Pro Vyshchu radu pravosuddia [On the High Council of Justice]: Zakon Ukrainy vid 21 hrudnia 2016 roku № 1798-VIII (Law of Ukraine of 21 December 2016 № 1798-VIII). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> [in Ukr.]
24. Zauvazhennia Holovnoho yurydychnoho upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy do proektu zakonu Ukrainy «Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy» [Remarks of the Main Legal Department of the Office of the Verkhovna Rada of Ukraine to the Draft Law of Ukraine “On the Constitutional Court of Ukraine”]. Retrieved from <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61971&pf35401=428850> [in Ukr.]

*Стаття: надійшла до редакції 28.12.2020
прийнята до друку 15.03.2021
The article: is received 28.12.2020
is accepted 15.03.2021*

UDC (УДК) 343.1
JEL Classification: K40; K42

Дуфенюк Оксана Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: oxpostfb@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6529-4036

ПОТЕРПІЛИЙ-МЕДІАТОР-ПІДОЗРЮВАНИЙ: ДЕВ'ЯТЬ РОКІВ ПРАКТИКИ ПОСЕРЕДНИЦТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Викладено результати аналітичного дослідження дев'ятирічної практики залучення нейтральних посередників (медіаторів) до процедур примирення між потерпілим і підозрюваним у кримінальному провадженні в Україні. З'ясовано значення правового інституту медіації для реалізації завдань кримінального провадження. Окреслено головні проблемні питання медіаційної «реформи в дії». Визначено очікування розвитку посередництва в межах кримінального процесу з позиції різних груп зацікавлених суб'єктів (стейкхолдерів).

Ключові поняття: відновне правосуддя, медіація, сторони конфлікту, угода, кримінальний процес.

Dufeniuk Oksana,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Criminal Procedure and Criminalistics,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: oxpostfb@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6529-4036

VICTIM-MEDIATOR-SUSPECT: NINE YEARS OF MEDIATION PRACTICE IN UKRAINE

Abstract. Introduction. In 2012, the legal institution of agreements and mediation officially appeared in Ukrainian law. It was an important step towards the implementation of international standards in the practice of criminal proceedings. However, "reform-in-law" is significantly different from "reform-in-action". Therefore, the idea has arisen to formulate an assessment of the functioning of the "victim-mediator-suspect" system in Ukraine over the past nine years.

Purpose. The purpose of the article is a systematic description of the results of an analytical study of the mediation practice in the procedures of agreement between the victim and the suspect in criminal proceedings of Ukraine.

Methods. The study is based on a systematic and praxeological approach, as well as logical and other tools of cognitive practice (description, observation, survey, analysis, generalization, etc.).

Results. The conducted research has shown that mediation is important act for the criminal procedure humanization because of the restorative justice paradigm. Unfortunately, the analysis confirmed the fears for the effectiveness of current legislation in this area; doubts about the availability of mediation for the conflict parties; lack of a common position and development strategy of the mediation institution in criminal proceedings.

Conclusion. The main goal of mediation is to create opportunities for the parties to talk about their needs and find the best way out of the conflict. However, in Ukraine, mediation in criminal proceedings is complicated by the following challenges: defects in legal regulation; problems of mediation subjects; lack of infrastructure; lack of official statistics; information vacuum. The main groups of stakeholders, who are involved in the legal mediation process, are associations of professional mediators; law enforcement and judicial staff; society and the state. The study showed that the expectations of these groups are different.

Key concepts: restorative justice, mediation, parties to the conflict, agreement, criminal proceedings.

Вступ

Реформа – це доволі часто болісний процес ламання старих стереотипів і формування нової системи цінностей. Кожна нова ідея, засада, правовий інститут мають бути відображені у нормативно-правовому документі, який і є офіційним стартом упровадження того, що держава вважає *ratio*. Однак «реформа в праві» і «реформа в дії» – це дві площини, які однаковою мірою важливі та презентативні для можливості аналізу, проте цілком різні за своєю природою. Практика показує, як працює цей інститут не на рівні абстрактних норм права, а на рівні конкретних життєвих кейсів. Вона верифікує життєздатність новел на рівні функціонування всієї інституційної системи держави, і що надважливо – на рівні правової свідомості людей, які опиняються у зоні впливу правових відносин.

Зважаючи на те, що інститут угод про примирення, а водночас й інститут посередництва в процедурах примирення як «реформа в праві» в рамках кримінального процесу в Україні з'явився тільки у 2012 р., науковий інтерес викликає огляд останніх дев'яти років, коли розпочиналася «реформа в дії».

Інститут угод про примирення та медіацію у своїх дослідженнях ґрунтовно вивчали: Р. Аракелян [1], Н. Грень [2], І. Канюка [3], Ю. Микитин [4], Н. Нестор [5], Р. Новак, [6], Є. Повзик [7], Г. Саєнко [8], О. Сачко [9], О. Стратій [10], Г. Тюрін [11], І. Ясиновський [12] та ін. Вагоме значення для концептуалізації ідеї посередництва у кримінальному провадженні мають праці А. Біцай, О. Добровольської, В. Землянської, Н. Мазаракі, І. Озерського, І. Роянної, Н. Турман та ін. Очевидним є значний ступінь зацікавлення представників наукової спільноти та правників-практиків проблемами медіації, втім справедливою є заувага, що «попри наявність великої кількості публікацій, більшість джерел з даної проблематики мають загальний інформативний характер без необхідної конкретики» [13, с. 650].

Метою статті є системний опис результатів аналітичного дослідження практики залучення нейтральних посередників (медіаторів) до процедур примирення між потерпілим і підозрюваним у кримінальному провадженні в Україні. Для досягнення обраної мети потрібно реалізувати такі наукові завдання: по-перше, з'ясувати значення правового інституту медіації для реалізації завдань кримінального провадження; по-друге, окреслити головні проблемні питання медіаційної «реформи в дії»; по-третє, визначити очікування розвитку посередництва в рамках кримінального процесу з позиції різних груп зацікавлених суб'єктів (стейкхолдерів).

1. Значення інституту посередництва у кримінальному провадженні

Історичному аспекту еволюції інституту медіації (посередництва) у кримінальному процесі присвячено чимало праць. А тому, не вдаючись до глибокого ретроспективного аналізу, обмежимося констатацією того факту, що медіація сформувалася під впливом складних історико-культурних, соціальних, психологічних та інших чинників і нині в світі розглядається як важливий інструмент примирення сторін юрисдикційного спору, пошуку способів порозуміння та подолання наслідків кримінального правопорушення.

Вирішення конфліктів у системі відносин «потерпілий-правопорушник» за допомогою медіації є надбанням цивілізаційного розвитку, адже тепер замість закону *lex talionis* «око за око, зуб за зуб...» сторони отримали поле для дискреції (дій на власний розсуд), є «власниками конфлікту», а не пасивними спостерігачами того, як працює механізм державного осуду. Такий підхід дає змогу і потерпілому, і правопорушнику вийти «без поразки» з ситуації (*win-win situation*), спричиненої наслідками вчиненого кримінального правопорушення [14, с. 131].

Апелюючи до різних підходів, напрацьованих науковою доктриною, можна окреслити такі найсуттєвіші переваги активного впровадження медіації у практику кримінального провадження:

для потерпілого – можливість впливати на вирішення конфлікту; отримати значно швидше (порівняно зі звичайним порядком кримінального провадження) відшкодування шкоди, відновлення порушених прав, задоволення інтересів, моральну сатисфакцію; досягнути порозуміння з підозрюваним (обвинуваченим), що може нівелювати посттравматичні наслідки кримінального правопорушення, знизити ймовірність рецидиву;

для підозрюваного (обвинуваченого) – можливість впливати на вирішення конфлікту; отримати значно швидше рішення суду на підставі угоди про примирення та визначеність щодо виду і розміру кримінального покарання; вчинити заходи для соціальної реабілітації, відновлення позиції;

для системи кримінального правосуддя – впровадження цінностей нової гуманістичної парадигми відновного правосуддя; імплементація міжнародних стандартів у сфері укладення угод про примирення; зменшення навантаження на правоохоронні та судові органи у зв'язку з особливим порядком кримінального провадження та відсутністю необхідності у повному обсязі проводити досудове розслідування та судове провадження;

для суспільства – зниження напруги та конфліктогенності, посилення відчуття захищеності та досягнення справедливості при виникненні ситуацій, що потрапляють у сферу правового регулювання кримінального процесуального законодавства [8, с. 197–198; 15, с. 128; 16, с. 194; 17, с. 227; 18, с. 323; 19, с. 110].

Безперечно, позиціонування окремих положень як переваг може спричинити дискусію. Прикладом може слугувати питання відсутності необхідності у повному обсязі проводити досудове розслідування та судове провадження. З одного боку, цілком справедливо у цьому контексті висловити сумніви щодо повноти і всебічності дослідження обставин, а відтак і ефективності реалізації завдань кримінального провадження у конкретному кейсі. З іншого – передача державою «власності конфлікту» передбачає у певному сенсі передачу й зони відповідальності «на плечі» потерпілого та підозрюваного. Згода на спрощення процесу – це їхній свідомий, добровільний вибір. Якщо хоча б одна сторона вважатиме несправедливими запропоновані умови угоди, вона до певного часу, встановленого законом, може повернути кримінальне провадження в рамки загального порядку. Також можна перевагу зниження навантаження повністю анулювати, зобов'язавши у кожному випадку проводити досудове розслідування та судовий розгляд у повному обсязі і тільки після цього «відкрити двері» для медіаційного процесу. Тоді нівелюється перевага швидкого рішення, виникає чимало інших питань. Очевидно, маємо тут значне поле для роздумів.

Указані переваги є фундаментальними максимумами, проте шлях до досягнення такого результату кожна країна торує самостійно в межах національного законодавства і практики, що зумовлює плюралізм підходів та концепцій щодо моделей, видів, способів нормативного регулювання медіації. Розрізняють приватну/публічну; досудову/присудову; обов'язкову/добровільну, одноособову/комісійну; переговорну/терапевтичну, оціночну/комунікативну медіацію; медіацію з трансформації проблем, з вирішення проблем; континентальну/англо-саксонську моделі тощо [12, с. 60, 61, 67; 15, с. 127; 20; 21; 22, с. 988–989]. Типовим є уявлення, що схема «потерпілий-медіатор-підозрюваний» функціонує за особистої присутності всіх трьох основних гравців. Утім цікавою є модель човникової медіації (шатл-медіації), яка передбачає, що тристоронні зустрічі взагалі можуть не відбуватися, а медіатор спілкується зі сторонами конфлікту в індивідуальному порядку, передаючи щоразу інформацію (про потреби, про варіанти вирі-

шення спору тощо) від однієї сторони до іншої [20, с. 160; 23, с. 34].

Проведені закордонними фахівцями дослідження вкотре підтверджують, що навіть ті учасники, які інколи мають сумніви у перспективності переговорів, у підсумку залишаються задоволеними, що скористалися медіацією, а укладену угоду вважають справедливою [24, с. 33].

2. Основні проблемні питання медіаційної «реформи в дії»

Отже, нагадаємо, в нашій державі інститут посередництва в кримінальному процесі офіційно впроваджено у 2012 р. Є особливий порядок кримінального провадження на підставі угоди про примирення, хоча термінів «медіація», «медіатор», «медіаційний процес» у КПК немає. Законодавець обмежується вказівкою, що домовленості між сторонами стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим), захисником і представником чи іншою особою, погодженою сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) (ч. 1 ст. 469 КПК України). Додатково маємо імplementовані в кримінальне провадження засади добровільності та конфіденційності процедур примирення. Інститут примирення в Україні є альтернативою звичайному порядку кримінального провадження і такий варіант вважається цілком прийнятним на європейському континенті, але чи дієвою насправді є ця модель? Аналіз останніх дев'яти років практики застосування інституту посередництва дає змогу виокремити такі проблеми у цій сфері.

Проблема правового регулювання. Медіація в українській системі права не має спеціалізованого правового забезпечення (на відміну від багатьох європейських країн, де наявні спеціалізовані закони), або хоча б більш розгорнутого регулювання у канві процесуальної нормативної матерії. Численні спроби прийняти такий закон завершувалися невдачею [16, с. 194; 25, с. 69; 26, с. 35]. Остання версія закону (№ 2706), поданого до Верховної Ради, датується 2019 р., а про те, що місія його прийняття стала «місією нездійсненою» стало зрозуміло у березні 2020 року, коли проєкт було відкликано.

Поспіхом підготовлені пропозиції нормативного регулювання містять положення, що мають характер «вибухівки сповільненої дії», а власне від якості законодавчого регулювання великою мірою залежить успіх реалізації політики відновного правосуддя та імplementації міжнародних стандартів. Тому в науко-

вій доктрині неодноразово зауважувалося на необхідності прийняття профільного закону [6, с. 108; 12, с. 90–93; 13, с. 650; 26, с. 58; 27, с. 5; 28, с. 49]. Залишення ситуації без змін тільки призведе до поглиблення прірви між теорією і практикою, що часто змушує суди з об'єктивних причин ухвалювати рішення про відмову в затвердженні угод про примирення [29].

Контент-аналіз бази даних ЄДРСР, а також узагальнень судової практики, дозволяє висновувати, що типовими перешкодами для успішної реалізації права на примирення та затвердження угоди є такі встановлені судами факти:

1. Сторони не примирилися / не підтримують угоду в суді / укладення угоди не було добровільним.

2. Сторони не з'являються без поважних причин для участі в судовому засіданні з розгляду угоди.

3. Сторони угоду не читали / не розуміють (не знають) умов і наслідків / не досягли згоди щодо окремих істотних умов.

4. Сторони допустили помилки або погодили положення, що суперечать нормам права (укладено угоду за відсутності правових підстав; в узгоджених умовах фігурує звільнення від кримінальної відповідальності, що не може бути предметом домовленостей; правова кваліфікація діяння не відповідає фактичним даним; узгоджене покарання виходить за межі санкції відповідної статті КК України; передбачено обов'язки, які неможливо виконати; немає чітких строків виконання обов'язків, що надалі унеможливуватиме встановлення факту виконання/невиконання угоди; немає чітко визначеної матеріальної шкоди, яка має бути відшкодована, що надалі унеможливуватиме встановлення факту виконання/невиконання угоди; немає підписів сторін, дати тощо).

5. Одна зі сторін померла.

Проблема суб'єктів посередництва. *De jure* слідчі, дізнавачі не мають права брати участь як посередники примирення, *de facto* саме вони найчастіше організують цей процес хто як уміє, часто докладно не роз'яснюючи сторонам юридичні наслідки такого кроку (нині тема завантаженості слідчих, дізнавачів, а відтак і якості їхньої роботи, заслуговує на окреме дослідження). Тож практика «*потерпілий-слідчий-підозрюваний*», своєю чергою, детермінує наслідки у залі суду у вигляді винесених ухвал української Феміди про відмову в затвердженні угод про примирення, позаяк у судовому засіданні сторони зазвичай такі угоди не підтримують. Прикладами можуть слугувати наступні витяги з відповідних ухвал:

– «*обвинувачена заявила, що домовленість стосовно угоди про примирення проводилась за*

допомогою слідчого..., яка запросила її до кабінету та попросила підписати бланк угоди про примирення. Про те, що в тій угоді, вона не знає...» (Ухвала Оріхівського районного суду Запорізької області від 08.09.2014 р. у справі № 323/2957/14-к);

– «*підозрювані заявили, що домовленість стосовно угоди про примирення проводилась за допомогою слідчого...*» (Ухвала Ізяславського районного суду Хмельницької області від 22.01.2015 р. у справі № 675/3057/14-к);

– «*обвинувачений та потерпілий відмовилися від угоди про примирення, вказавши, що угода була складена слідчим та їм не роз'ясненні наслідки затвердження даної угоди...*» (Ухвала Кременецького районного суду Тернопільської області від 30.11.2015 р. у справі № 601/2396/15-к);

– «*обвинувачений... повідомив суду, що текст угоди про примирення був складений слідчим, а дільничний інспектор приніс текст угоди йому на підпис. Зі змістом угоди він не знайомився, міру покарання з обвинуваченим не узгоджував...*» (Ухвала Полтавського районного суду Полтавської області від 20.12.2016 р. у справі № 545/1956/16-к);

– «*обвинувачений... пояснив, що підписав угоду на прохання слідчої до закінчення досудового розслідування. Угоду підписав не читаючи. Домовленостей на укладення угоди з потерпілими у нього не було. Наміру укласти угоду з потерпілими він не мав. Умови угоди з потерпілими не узгоджував. Яка міра покарання визначена в угоді йому не відомо...*» (Ухвала Красилівського районного суду Хмельницької області від 21.11.2019 р. у справі № 677/2006/18);

– «*як встановлено під час підготовчого судового засідання текст угоди про примирення складався слідчим та укладалася дана угода у приміщенні управління поліції...*» (Ухвала Святошинського районного суду міста Києва від 17.07.2019 року у справі № 759/3666/19) тощо.

Особистий досвід спілкування зі слідчими та дізнавачами територіальних органів поліції вказує на те, що, по-перше, часто працівники органів досудового розслідування пропонують сторонам миритися в суді, дбаючи насамперед про вчасне скерування обвинувального акта до суду і не хочуть очікувати на сумнівні результати перемовин; по-друге, слідчі, дізнавачі зазвичай проводять усі необхідні процесуальні дії «про всяк випадок», якщо раптом суд не затвердить угоду про примирення, а тому нівелюється перевага спрощеної процесуальної форми; по-третє, роз'яснення права на примирення трансформуються на укладення угоди та її підписання в кабінеті слідчого, оскільки сторони захисників не залучають,

про медіацію нічого не знають, спеціалізованої служби медіаторів немає, а тому це єдиний доступний і дієвий спосіб скористатися правом на примирення.

Дискусійною є участь адвоката в процедурах примирення як медіатора. Тоді схема медіації має вигляд *«потерпілий-захисник-підозрюваний»*. Однозначно адвокат може і зрештою повинен, захищаючи інтереси сторони, брати участь у процедурі примирення, але водночас він не може бути незалежним посередником. Це питання було предметом особливої уваги фахівців [16, с. 195; 30; 31].

Те, що законодавець не забороняє участь адвоката в медіації цілком зрозуміло, але те, що допускає поєднання одночасно функцій і захисту, і посередництва в одному кримінальному провадженні слід оцінювати критично, адже в такому разі нівелюється загальна засада змагальності сторін у кримінальному провадженні. Професійний захисник намагатиметься передусім задовольнити інтереси клієнта, запропонувати найвигідніші для нього умови. Цілком імовірно він не матиме наміру враховувати інтереси опонента в цьому юрисдикційному спорі, братиме ініціативу в своїй руці, особливо якщо опонент не є фахівцем у галузі права і з певних причин не залучає захисників. А якщо обидві сторони (і потерпілий, і підозрюваний) залучать захисників, то хто тоді буде посередником між двома сторонами? Чи взагалі потрібні посередники в такій системі *«потерпілий-захисник-захисник-підозрюваний»*? Зарубіжна практика чітко вказує, що потрібна нейтральна третя сторона (див. Додаток до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(99) 19 від 15 вересня 1999 р. «Про медіацію в кримінальних справах», пункт I). Зазначене стосується й участі представників. Натомість у разі, якщо професійний захисник не надавав раніше і не надає правову допомогу будь-якій стороні кримінального провадження, немає сумнівів щодо його неупередженості й незацікавленості, то немає і перешкод для проведення ним медіації в такому випадку.

Водночас слід зауважити, що в окремих європейських країнах може працювати схема *«потерпілий-прокурор-підозрюваний»*, де прокурор чи його помічники є головними арбітрами процедур примирення [32, с. 4].

Проблема відсутності інституційної інфраструктури посередництва. Відсутня на державному рівні сформована розгалужена система державних органів та/або служб медіації є однією з ключових перешкод для реалізації права на примирення за участю професійних медіаторів. Наша держава пішла шляхом част-

кового відкриття ринку медіаційних послуг, проте не надто переймаючись успіхом такої стратегії. Адже, з одного боку, держава наче й не створює жодних додаткових обмежень і дає повну свободу дій сторонам конфлікту, водночас не забезпечує організаційно-технічні, фінансові, правові та інші умови функціонування посередництва. Відтак держава в жодний спосіб не впливає на якість цього процесу, а тільки оцінює його результат – угоду про примирення. Наявність реєстру медіаторів, спеціалізованих кабінетів при органах пробації, поліції, прокуратури чи суду, гарантування надання мінімального пакета медіаційних послуг на безоплатній основі, прозорі правила ліцензування (акредитації) таких служб чи окремих осіб – це тільки частина нагальних питань, які потребують вирішення при бажанні оптимізувати посередництво в кримінальному провадженні. Наявність такої інфраструктури є основою для реалізації базового принципу доступності медіації.

Проблема відсутності офіційної статистики. Офіційних даних про кількість кримінальних проваджень, в яких сторони, скориставшись послугами медіатора, досягли (позитивний ефект) або ж не досягли (негативний ефект) порозуміння, немає в загальному доступі, а точніше ніхто такої статистики не веде. Інколи науковці у своїх публікаціях використовують статистичні дані звітності щодо судової практики й ухвалення вироків, якими затверджуються угоди про примирення, однак такі емпіричні дані не дають розуміння, чи стала ця угода наслідком безпосередньої комунікації потерпілого з підозрюваним, чи комунікації сторін за участю медіатора (нейтральної третьої сторони). Відсутність таких даних не дає змоги об'єктивно оцінювати цю «реформу в дії», виявити тренди, оцінити динаміку в часі, вивчити регіональні особливості застосування інституту медіації з метою оптимізації внутрішньої гуманітарної політики в цій сфері. Звісно окремих досліджень заслуговують питання з'ясування рівня сатисфакції учасників від участі в медіаційному процесі, саморефлексії та оцінювання сторонами досягнутих результатів тощо. Це може бути предметом окремих наукових проєктів. Однак у системі правової статистики базові кількісні показники залучення посередників для укладення угод про примирення доцільно виділити окремим пунктом індикації.

Проблема інформаційного вакууму. Однією з вагомих проблем упровадження нових правових інститутів є пасивність сторін та інформаційний вакуум навколо і поняття медіації, і механізму посередництва в кримінальному процесі. Зазначене підтверджують резуль-

тати досліджень С. Фурси, І. Ясиновського, Н. Грень та ін. [2, с. 245–246; 27, с. 5; 33, с. 5–6].

Суспільство виявляє дуже слабку зацікавленість і розуміння інституту примирення через відсутність ефективної роз'яснювальної роботи і в докримінальному (ще до вчинення кримінального правопорушення), і в посткримінальному (після вчинення кримінального правопорушення) періоді. Більшість країн, які виявляють значні позитивні ефекти примирювальних процедур, ще до впровадження медіації концентрують увагу на широких інформаційних заходах серед громадськості, аби потенційний споживач медіаційних послуг розумів, з чим може мати справу і як цей інструмент можна ефективно використати. У Словенії впроваджена м'яка модель медіації (рекомендація взяти участь у двох медіаційних сесіях тривалістю 4 год кожна) розглядається як додаткова форма популяризації медіації [34, с. 187]. Як слушно зазначив В. Яковлев, до відома людей потрібно донести ключову ідею парадигми відновного правосуддя, яка полягає в тому, що медіація не є штучним утворенням держави, а сучасним інститутом культури мирного врегулювання соціальних конфліктів [35, с. 97].

3. Очікування стейкхолдерів медіації у кримінальному процесі на наступне десятиліття
Стейкхолдерів медіації можна поділити на декілька груп, кожна з яких має свої очікування. Одряду зазначимо, що тут немає ієрархічного ранжування, оскільки кожний стейкхолдер є невід'ємним компонентом єдиної цілісної структури.

Найбільшою групою зацікавлених осіб у розвитку ринку медіаційних послуг, безумовно, є *спільнота професійних медіаторів*, яка нині працює на громадських засадах завдяки активістам. Таких груп в Україні є декілька (Київська, Одеська, Львівська тощо). Вони на власний розсуд устанавлюють мінімальні стандарти етики, формують освітні програми навчання, видають сертифікати про проходження спеціалізованих тренінгів і курсів, а також ведуть власний реєстр медіаторів. Діяльність таких організацій у сфері впровадження практик відновного правосуддя в Україні складно переоцінити. Великою мірою завдяки їхнім зусиллям та ентузіазму «державна машина» зрушена з мертвої точки і, сподіваємося, поволіть прямує до мети забезпечення оптимальних умов функціонування інституту посередництва та примирення в кримінальному провадженні та до їх гармонізації з європейськими стандартами.

Буденність кримінального провадження практикує медіаторка І. Залецька описує

так: «У судовому процесі сторони часто поведуться як діти: прийшли до суду, бояться невідомого і хвилюються, як хтось за них вирішить їх проблему. У переважній більшості випадків сторони відчувають розчарування судовою системою, певну її дистанційність, оскільки не мають повноважень і можливості реальної участі, їм бракує розуміння правил судового розгляду, тому часом і отримують неочікувані рішення. Вони розчаровуються, коли усвідомлюють, наскільки глибоко втратили контроль над власними проблемами... У медіації ж сторони самі напрацьовують рішення...» [36, с. 451].

Очікування спільноти професійних медіаторів полягають насамперед у створенні якісного правового поля функціонування медіації, у визнанні державою цінності таких послуг, формуванні прозорого повноцінного ринку послуг (на рівні з послугами нотаріальними, послугами правової допомоги), додатковому фінансуванні заходів, спрямованих на розвиток медіації. Водночас справедливо зазначити, що цілком закономірно з позиції цієї групи не надто вітається перспектива встановлення державними відомствами (чи органами пробації, чи органами юстиції, прокуратури, поліції, чи будь-якого іншого департаменту, директорату тощо) повного контролю за медіаційною роботою, встановлення жорстких правил відбору, підготовки, ліцензування, акредитації медіаторів під егідою держави, посилення фінансового контролю тощо, адже у разі «державної монополії» певною мірою втрачається наявна автономія діяльності та суттєво зменшується зона впливу. З іншого боку, фахівці зауважують на небезпечну загрозу лобіювання такого законодавства, яким держава по суті усувається від цього процесу і водночас легітимізуються «закриті клуби» медіаційної еліти, що, на думку О. Миколенко та М. Неледві, детермінує нав'язування своїх правил потенційним медіаторам-новачкам вузьким колом осіб [16, с. 196].

Друга група стейкхолдерів – *працівники органів досудового розслідування, прокуратури та суду*. Тут очікування мають цілком прагматичний характер – оптимізувати процедуру примирення в такий спосіб, щоби зазначені у першій частині цієї праці переваги набули реального, а не формального характеру. Можливість скерування сторін до професійного медіатора (конкретний кабінет, конкретна особа) для проведення процедур примирення дає змогу концентруватися слідчому, дізнавачу на поточних справах, водночас не порушуючи припис КПК, що забороняє ініціювання та активне посередництво між потерпілим і підозрюваним. Судді, крім того, зацікавлені у

прийнятті до розгляду якісних угод про примирення, що дає можливість їх затвердження, а відтак збільшує вірогідність реалізації завдань кримінального провадження у спрощений спосіб з урахуванням інтересів усіх: і потерпілого, і підозрюваного, і держави, яка має продемонструвати свої владні повноваження як реакцію на факт кримінального правопорушення.

Третій стейкхолдер – *суспільство*, громадськість, потенційні учасники юрисдикційних спорів, що потрапили у сферу правового регулювання кримінального процесуального законодавства. Будемо відверті, тут превалує припущення, що ця категорія осіб, яка мала б бути найбільше зацікавленою в розвитку інституту посередництва, насправді сьогодні не очікує нічого. Не очікує, бо не розуміє, не достатньо знає про такі інструменти альтернативних способів вирішення конфліктів і правові наслідки їх використання. Як зазначалося, у цьому криється одна із найсуттєвіших причин відсутності запиту на якісні послуги посередництва, що, своєю чергою, детермінує млявий хід реформ у цій сфері. Натомість можна з упевненістю сказати, що недавніми роками значно зросло зацікавлення цією проблематикою з боку наукової спільноти, активне вивчення зарубіжного досвіду, проведення ґрунтовних монографічних досліджень, що сукупно з кроками у цьому напрямі, які робить держава, дає підстави для обережних оптимістичних прогнозів.

А власне *держава* також є ключовим стейкхолдером, адже вона повинна бути першою зацікавленою стороною в імплементації європейських стандартів посередництва у кримінальному процесі та його трансформації з урахуванням цінностей парадигми відновного правосуддя. Саме держава має продемонструвати не лише прагнення впровадити інститут угод про примирення, наділивши водночас потерпілого та правопорушника дискрецією у сфері вирішення конфлікту, а й створити умови для його реального здійснення. Здобутками у

цьому напрямі є: внесення медіаційних послуг до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011, Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019, доповнення «Класифікатора професій» у 2010 р. та впровадження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) у 2016 р. Однак зроблене нагадує лише точкове заповнення прогалів у законодавстві, замість його ґрунтовного оновлення, яке не проводять, припускаю, через відсутність єдиної стратегії, політичної волі, вільних фінансових ресурсів і наявність багатьох інших нагальних проблем і викликів, які стоять перед країною.

Висновки

Проведене дослідження свідчить про складність наявної нині в Україні практики залучення третіх нейтральних осіб до процедур примирення між потерпілим і підозрюваним у кримінальному провадженні.

Труднощі на шляху до ефективної реалізації сторонами конфлікту права на примирення спричиняють вади правового регулювання, проблеми суб'єктів посередництва, відсутність інституційної інфраструктури, відсутність офіційної статистики та наявність інформаційного вакууму.

Кожна група стейкхолдерів має свої очікування щодо подальших перспектив медіаційної «реформи в дії». Втім ключовою є участь держави у цьому процесі. Прикро визнавати, однак на тлі політичних, соціально-економічних проблем, пандемії у зв'язку з поширенням COVID-19 та інших кризових явищ, які перманентно супроводжують процес державного будівництва в Україні, очевидно, що питання підготовки якісного нового спеціалізованого законодавства, впровадження розгалуженої системи служб/органів медіації, широка інформаційна кампанія серед населення з питань посередництва та примирення навряд чи будуть на порядку денному сьогодні, ба навіть завтра.

Список використаних джерел

1. Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2019. 323 с.
2. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 250 с.
3. Канюка І. М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.
4. Микитин Ю. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2010. 19 с.
5. Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 231 с.
6. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 214 с.

7. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2013. 20 с.
8. Саєнко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 254 с.
9. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2019. 499 с.
10. Стратій О. Психолого-правові особливості кримінального провадження на підставі угод : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 19.00.06. Київ, 2015. 19 с.
11. Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10. Київ, 2017. 20 с.
12. Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 295 с.
13. Ткачук А. Ю., Чернова Є. Р. Медіація у кримінальному процесі. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (2). С. 649–652.
14. Skrobotowicz G. A. Zalety mediacji karnej. *Prokuratura i Prawo*. 2012. № 2. S. 128–145.
15. Іщенко О. М. Медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 39 (2). С. 126–129.
16. Миколенко О., Неледва М. Тенденції розвитку національного законодавства про медіацію та медіатора у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 4 (29). С. 193–197. DOI: 10.32837/ruuv.v1i4(29).422.
17. Мазаракі Н. Співвідношення термінів «медіація» та «примирення». *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 226–229.
18. Шкелебей В. А. Примирення обвинуваченого з потерпілим як підстава для закриття кримінальної справи. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 320–331.
19. Семерак О., Семерак І. Відновне правосуддя в Україні в контексті нового Кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28 (3). С. 110–114.
20. Турман Н. Моделі медіації у кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 1(2). С. 159–163.
21. Біцай А. Моделі медіації у світі та перспективи для України. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 85–89.
22. Роянова І. В. До питання медіації в кримінальному процесі країн Європи та перспективи її впровадження в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 988–991.
23. Щербанюк О. В., Турман Н. О. Проблеми застосування медіації як форми відновного правосуддя при здійсненні кримінального провадження на підставі угод. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 30. С. 31–39.
24. Umbreit M. S, Coates R. B., Vos B. The Impact of Victim-Offender Mediation: Two Decades of Research. *Federal probation*. 2001. Vol. 65. Number 3. P. 29–35.
25. Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження : монографія. Дніпро, 2018. 358 с.
26. Озерський І. В. Медіація у кримінальному процесі України: виклики часу. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 11 (2). С. 35–38.
27. Фурса С. Медіація в Україні: актуальні питання теорії і практики та необхідність законодавчої регламентації. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2014. Вип. 1. С. 5–9.
28. Мотиль В. Стан та перспективи правового регулювання медіації в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 46–52.
29. Дуфенюк О. Типові підстави для рішення суду: «відмовити у затвердженні угоди про примирення...». *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.). Львів : ЛьвДУВС, С. 294–299.
30. Біцай А. В. Участь адвоката в медіації у кримінальному провадженні у контексті реалізації права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 8–15.
31. Власюк В. В. Роль адвоката в кримінальному провадженні на підставі угод. *Наше право*. 2013. № 6. С. 144–149.
32. Лапкін А. В. Участь прокурора в кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення. URL: http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1/Lapkin.pdf
33. Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2016. 22 с.

34. Літвінов В. І., Сачко О. В. Угоди у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 184–190.
35. Яковлев В. В. Медіація в Україні: перспективи законодавчого урегулювання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. 2016. Вип. 25. С. 94–104.
36. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.

References

1. Arakelyan, R. F. (2019). Vprovadzhennya insty`tutu mediacyi v kry`minal`ne procesual`ne zakonodavstvo Ukrayiny` [Implementation of the institute of mediation in the criminal procedural legislation of Ukraine]. Irpin` [in Ukr.].
2. Gren`, N. M. (2017). Realizaciya prava lyudy`ny` na spravedly`vy`j sud shlyaxom procedury` pry`sudovoyi mediacyi: teorety`ko-pravove doslidzhennya [Realization of the human right to a fair trial through the procedure of judicial mediation mediation: theoretical and legal research]. L`viv [in Ukr.].
3. Kanyuka, I. M. (2015). Pry`ncy`p procesual`noyi ekonomiyi v kry`minal`nomu sudochy`nstvi Ukrayiny` [The principle of procedural economy in the criminal justice of Ukraine]. Odesa [in Ukr.].
4. My`ky`ty`n, Yu. (2010). Vidnovne pravosuddya u kry`minal`nomu procesi: mizhnarodny`j dosvid ta perspekty`vy` rozvy`tku v Ukrayini [Restorative justice in criminal proceedings: international experience and prospects for development in Ukraine]. Ky`yiv [in Ukr.].
5. Nestor, N. V. (2013). Zaprovadzhennya mediacyi v kry`minal`nomu procesi Ukrayiny` [Implementation of mediation in the criminal process of Ukraine]. Ky`yiv [in Ukr.].
6. Novak, R. V. (2015). Kry`minal`ne provadzhennya na pidstavi ugod v Ukrayini [Criminal proceedings on the basis of agreements in Ukraine]. Xarkiv [in Ukr.].
7. Povzy`k, Ye. V. (2013). Pravovi naslidky` vy`znannya pidozryuvany`m, obvy`nuvacheny`m svoeyei vy`ny` (porivnyal`no-pravove doslidzhennya) [Legal consequences of suspect admission of guilt (comparative legal study)]. Xarkiv [in Ukr.].
8. Sayenko, G. Yu. (2017). Provadzhennya na pidstavi ugod u kry`minal`nomu procesi Ukrayiny` [Proceedings on the basis of agreements in the criminal process of Ukraine]. Ky`yiv [in Ukr.].
9. Sachko, O. V. (2019). Zabezpechennya verhovenstva prava pry` zastosuvanni osobly`vy`x form, poryadkiv ta rezhy`miv kry`minal`nogo provadzhennya [Ensuring the rule of law in the application of special orders and modes of criminal proceedings]. Irpin` [in Ukr.].
10. Stratij, O. (2015). Psy`xologo-pravovi osobly`vosti kry`minal`nogo provadzhennya na pidstavi ugod [Psychological and legal features of criminal proceedings on the basis of agreement]. Ky`yiv [in Ukr.].
11. Tyurin, G. Ye. (2017). Organizacijno-pravovi osnovy` uchasti prokurora u kry`minal`nomu provadzhenni na pidstavi ugod [Organizational and legal bases of the prosecutor's participation in criminal proceedings based on agreements]. Ky`yiv [in Ukr.].
12. Yasy`novs`ky`j, I. G. (2016). Implementaciya procedury` mediacyi v ukrajins`ke zakonodavstvo: teorety`ko-pravovy`j analiz [Implementation of the mediation procedure in Ukrainian legislation: theoretical and legal analysis]. Ky`yiv [in Ukr.].
13. Tkachuk, A. Yu., & Chernova, Ye. R. (2018). Mediacya u kry`minal`nomu procesi [Mediation in criminal proceedings]. *Molody`j vcheny`j (Young Scientist)*, 5 (2), 649–652 [in Ukr.].
14. Skrobotowicz, G. A. (2012). Zalety mediacji karnej [Advantages of criminal mediation]. *Prokuratura i Prawo (Prosecutor's Office and Law)*, 2, 128–145 [in Pol.].
15. Ishhenko, O. M. (2016). Mediacya v kry`minal`nomu procesi: zarubizhny`j dosvid ta perspekty`vy` Ukrayiny` [Mediation in criminal proceedings: foreign experience and prospects of Ukraine]. *Naukovy`j visny`k Uzhgorods`kogo nacional`nogo universy`tetu (Scientific Bulletin of Uzhhorod National University)*, 39 (2), 126–129 [in Ukr.].
16. My`kolenko, O., & Neledva, M. (2020). Tendenciya rozvy`tku nacional`nogo zakonodavstva pro mediacyu ta mediatora u kry`minal`nomu provadzhenni [Trends in the development of national legislation on mediation and the mediator in criminal proceedings]. *Pry`karpats`ky`j yury`dy`chny`j visny`k (Prykarpattya Legal Bulletin)*, 4 (29), 193–197. DOI: 10.32837/pyuv.v1i4(29).422 [in Ukr.].
17. Mazaraki, N. (2017). Spivvidnoshennya terminiv «mediacya» ta «pry`my`rennya» [Correlation of the terms «mediation» and «reconciliation»]. *Pidpry`yemny`cztvo, gospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, Economy and Law)*, 11, 226–229 [in Ukr.].
18. Shkelebej, V. A. (2011). Pry`my`rennya obvy`nuvachenogo z poterpily`m yak pidstava dlya zakry`ttya kry`minal`noyi spravy` [Reconciliation of the accused with the victim as a ground for closing the criminal case]. *Borot`ba z organizovanoyu zlochy`nnistyu i korupciyeyu (teoriya i prakty`ka) (Fight against organized crime and corruption (theory and practice))*, 24, 320–331 [in Ukr.].

19. Semerak, O., & Semerak, I. (2014). Vidnovne pravosuddya v Ukrayini v konteksti novogo Kry`minal`nogo procesual`nogo kodeksu Ukrayiny` [Restorative justice in Ukraine in the context of the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Naukovy`j visny`k Uzhgorods`kogo nacional`nogo universy`tetu (Scientific Bulletin of Uzhhorod National University)*, 28 (3), 110–114 [in Ukr.].
20. Turman, N. (2017). Modeli mediacyi u kry`minal`nomu procesi [Mediation models in criminal proceedings]. *Naukovy`j visny`k Xersons`kogo derzhavnogo universy`tetu (Scientific Bulletin of Kherson State University)*, 1 (2), 159–163 [in Ukr.].
21. Biczaj, A. (2013). Modeli mediacyi u sviti ta perspekty`vy` dlya Ukrayiny` [Models of mediation in the world and prospects for Ukraine]. *Pravo i suspil`stvo (Law and Society)*, 6, 85–89 [in Ukr.].
22. Royanova, I. V. (2017). Do py`tannya mediacyi v kry`minal`nomu procesi krayin Yevropy` ta perspekty`vy` yiyi vprovadzhenya v Ukrayini [On the issue of mediation in the criminal process of European countries and the prospects of its implementation in Ukraine]. *Molody`j vcheny`j (Young Scientist)*, 11, 988–991 [in Ukr.].
23. Shherbanyuk, O. V., & Turman, N. O. (2015). Problemy` zastosuvannya mediacyi yak formy` vidnovnogo pravosuddya pry` zdijsnenni kry`minal`nogo provadzhennya na pidstavi ugod [Problems of application of mediation as a form of restorative justice in the implementation of criminal proceedings on the basis of agreements]. *Py`tannya borot`by` zi zlochy`nnistyu (Issues in the fight against crime)*, 30, 31–39 [in Ukr.].
24. Umbreit, M. S., Coates, R. B. & Vos, B. (2001). The Impact of Victim-Offender Mediation: Two Decades of Research. *Federal probation*, 65 (3), 29–35.
25. Sachko, O. V. (2018). Problemy` realizacyi verhovenstva prava pry` zastosuvanni osobly`vy`x form ta rezhy`miv kry`minal`nogo provadzhennya [Problems of realization of the rule of law at application of special forms and modes of criminal proceedings]. Dnipro [in Ukr.].
26. Ozers`ky`j, I. V. (2017). Mediacya u kry`minal`nomu procesi Ukrayiny`: vy`kly`ky` chasu [Mediation in the criminal process of Ukraine: the challenges of time]. *Ekonomika. Finansy`. Pravo (Economy. Finances. Law)*, 11 (2), 35–38 [in Ukr.].
27. Fursa, S. (2014). Mediacya v Ukrayini: aktual`ni py`tannya teorii i prakty`ky` ta neobxidnist` zakonodavchoyi reglamentacyi [Mediation in Ukraine: current issues of theory and practice and the need for legislation]. *Visny`k Ky`yivs`kogo nacional`nogo universy`tetu im. T. Shevchenka (Bulletin of T. Shevchenko Kyiv National University)*, 1, 5–9 [in Ukr.].
28. Moty`l`, V. (2014). Ctan ta perspekty`vy` pravovogo reguluvannya mediacyi v Ukrayini [Status and prospects of legal regulation of mediation in Ukraine]. *Yury`dy`chna Ukrayina (Legal Ukraine)*, 11, 46–52 [in Ukr.].
29. Dufenyuk, O. (2020). Ty`povi pidstavy` dlya rishennya sudu: «Vidmovy`ty` u zatverdzhenni ugody` pro pry`my`rennya...» [Typical grounds for a court decision: «Refuse to approve a conciliation agreement ...»]. *Teorety`ko-pry`kladni problemy` pravovogo reguluvannya v Ukrayini (Theoretical and applied problems of legal regulation in Ukraine): materialy` Vseukrayins`koyi nauk.-prakt. konf. (11 grudnya 2020 r.). L`viv: L`vDUVS*, 294–299 [in Ukr.].
30. Lapkin, A V. (2010). Uchast` prokurora v kry`minal`nomu provadzhenni na pidstavi ugody` pro pry`my`rennya [Participation of the prosecutor in criminal proceedings on the basis of a conciliation agreement]. Retrieved from http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1/Lapkin.pdf [in Ukr.].
31. Biczaj, A. V. (2018). Uchast` advokata v mediacyi u kry`minal`nomu provadzhenni u konteksti realizacyi prava na spravedly`vy`j sud [Participation of a lawyer in mediation in criminal proceedings in the context of realization of the right to a fair trial]. *Visny`k kry`minal`nogo sudochy`nstva (Bulletin of Criminal Procedure)*, 2, 8–15 [in Ukr.].
32. Vlasyuk, V. V. (2013). Rol` advokata v kry`minal`nomu provadzhenni na pidstavi ugod [The role of a lawyer in criminal proceedings on the basis of agreements]. *Nashe pravo (Our Law)*, 6, 144–149 [in Ukr.].
33. Yasy`novs`ky`j, I. G. (2010). Implementaciya procedury` mediacyi v ukrayins`ke zakonodavstvo: teorety`ko-pravovy`j analiz [Implementation of the mediation procedure in Ukrainian legislation]. Ky`yiv [in Ukr.].
34. Litvinov, V. I., & Sachko, O. V. (2016). Ugody` u kry`minal`nomu sudochy`nstvi [Agreements in criminal proceedings]. *Pravo i suspil`stvo (Law and Society)*, 6, 184–190 [in Ukr.].
35. Yakovlyev, V. V. (2016). Mediacya v Ukrayini: perspekty`vy` zakonodavchogo ureguluvannya [Mediation in Ukraine: prospects for legislative regulation]. *Zbirny`k naukovy`x prac` Xarkivs`kogo nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu im. G. S. Skovorody` (Collection of scientific works of G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University)*, 25, 94–104 [in Ukr.].
36. Yevropejs`ki ta mizhnarodni standarty` u sferi sudochy`nstva [European and international standards in the field of justice]. (2015). Ky`yiv [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 17.01.2021
 прийнята до друку 23.02.2021
 The article: is received 17.01.2021
 is accepted 23.02.2021

UDC (УДК) 351.75:342.9

Ковалів Мирослав Володимирович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

Єсімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

ПРАВОВІ ОСНОВИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ МВС УКРАЇНИ

Анотація. Досліджено правові основи освітньої діяльності в закладах зі специфічними умовами навчання МВС України, особливості підготовки поліцейських кадрів у вказаних закладах. Розглянуто нормативно-правову базу комплектування кадрового корпусу поліції та підготовки спеціалістів вищої кваліфікації. Наголошено, що нині не досить чітко визначено специфіку підготовки поліцейських у відомчих вишах. Проаналізовано порядок планування підготовки поліцейських. Розглянуто заходи, спрямовані на підвищення престижу служби в поліції, кваліфікації поліцейських, зокрема у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Акцентовано на існуванні різних підходів до організації набору кандидатів на навчання у виші зі специфічними умовами навчання, запровадження дуальної форми навчання, розподілу випускників у територіальні органи поліції. Запропоновано заходи з удосконалення правового регулювання комплектування закладів вищої освіти з підготовки поліцейських.

Ключові поняття: Національна поліція, освітня діяльність, заклад освіти, МВС України, підготовка поліцейських.

Kovaliv Myroslav,

PhD (Law), Professor,
Head of the Department of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

Yesimov Serhii,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

LEGAL BASIS OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF STUDY UNDER THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Abstract. The article deals with the study of the legal basis of educational activities in the institutions with specific conditions of study under the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, as well as the peculiarities of

police training in these institutions. The normative and legal base of staffing the police corps and training of highly qualified specialists is considered. It was emphasized that today the specifics of police training in departmental universities are not clearly defined. The procedure for planning police training is analyzed. Police authorities should have a long-term concept of personnel and education policy and specific measures for its implementation, which would contribute to improving the work with staff, increasing the level of professionalism, executive discipline and scientific organization of work. This should be reflected in the Concept for the Development of Legal Education, as educational institutions with specific training conditions are the basis for staffing the National Police of Ukraine. Implementation of a set of candidates for training in educational institutions with specific training conditions under the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should include the mechanism of distribution of specialists who graduated from educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, providing graduates with further police service and other norms that stimulate educational and service activities. Measures aimed at increasing the prestige of working in the police, training of police officers, including in higher education institutions with specific conditions of study are considered in the article. Emphasis is placed on the existence of different approaches to the organization of recruitment of candidates for higher education with specific training conditions, the introduction of a dual form of education, the distribution of graduates to the territorial police. Measures to improve the legal regulation of staffing higher education institutions for police training are suggested. Successful police reform depends largely on the motivation of the National Police to enter and serve in educational institutions and on the quality of police training.

Key concepts: National police, educational activity, educational institution, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, police training.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-39-45

Вступ

Національна поліція має не лише забезпечувати підтримання публічної безпеки й порядку, зміцнювати законність і правопорядок, захищати права та свободи людини, охороняти законні інтересів державних і недержавних організацій та громадських об'єднань, вести боротьбу з кримінальними і адміністративними правопорушеннями, а й може обмежувати права і свободи людини та громадянина. Ефективна робота підрозділів Національної поліції можлива за високого рівня професійної підготовки поліцейських, що здійснюється в цивільних вишах і навчальних закладах вищої освіти МВС України. Концепція реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України передбачає суттєві зміни в організації навчання, підбору кандидатів на навчання, збільшення кількості фахівців, які отримали освіту у вишах зі специфічними умовами навчання.

Дослідженнями питань функціонування закладів освіти зі специфічними умовами навчання, організації навчального процесу в системі закладів освіти МВС України займалися такі науковці, як М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, В. М. Бесчастний, С. М. Гусаров, О. В. Джафарова, В. О. Заросило, Є. В. Зозуля, М. І. Іншин, Д. П. Калайнов, І. Г. Кириченко, А. М. Ключко, П. Б. Коптєв, Н. П. Магюхіна, О. М. Музичук, О. І. Остапенко, В. П. Петков, А. А. Стародубцев, В. О. Шамрай, О. Н. Ярмаш та ін.

Мета статті полягає у дослідженні правових основ освітньої діяльності в закладах зі специфічними умовами навчання МВС України.

1. Планування освітньої діяльності в системі МВС України

Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року в розділі «Розвиток кадрового потенціалу та соціальний захист працівників» передбачає розвиток відомчої системи освіти та підготовки кадрів, яка відповідає професійним потребам персоналу органів системи МВС і сприяє формуванню його загальних цінностей; розроблення механізмів забезпечення прозорості відбору кадрів і кар'єрного зростання; розроблення і впровадження програм безперервного професійного розвитку персоналу [1].

Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції МВС України та Національна поліція поряд з іншими державними структурами здійснюють планування реалізації завдань, поставлених Стратегією розвитку органів системи МВС на період до 2020 року.

Планування в органах поліції відбувається за різними напрямками. У межах кадрового забезпечення діяльності поліції одним із напрямів є організаційно-штатна робота. Для створення організаційних структур, практичного використання задіяних сил і засобів, їх оперативного маневрування, точного розподілу службових обов'язків між підрозділами та конкретними поліцейськими, встановлення службових навантажень необхідне проведення детального аналізу оперативно-службової обстановки, виходячи з цього, визначення штатної чисельності особового складу.

Організаційно-штатному плануванню в органах поліції приділяється особлива увага.

Першочергове завдання полягає в тому, щоб об'єктивно та правильно спрогнозувати складну обстановку й умови, в яких підрозділам потрібно буде працювати в запланований період, створити умови для функціонування. У ході планування обліку підлягають численні чинники, що об'єктивно впливають на стан оперативної обстановки: міграційні процеси, зміни соціально-економічного та демографічного характеру, якісні та кількісні зміни в структурі злочинності.

Такий детальний підхід дає змогу стабілізувати навантаження на особовий склад. Доречно зазначити, що об'єктом планування в органах МВС України є безпосередньо Національна поліція та її структурні підрозділи, які виявляють, враховують і простежують відносини та зв'язки злочинності в соціальному житті.

Предметом планування є управлінська, оперативно-службова діяльність поліції, діяльність зі створення, реформування керуючої та керованої підсистем, визначення динамічного балансу внутрішніх процесів за допомогою формування відповідних структур, регулювання процесів, що в них відбуваються з позиції стану в довгостроковій і найближчій перспективі.

Нині одним із важливих напрямів реформування МВС України є вдосконалення кадрового забезпечення Національної поліції. Це відображено в Плані заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року [2].

МВС України при визначенні засад кадрової політики у сфері поліції виходить з: визнання людських ресурсів вирішальним чинником підвищення ефективності правоохоронної діяльності; необхідності формування стратегічного підходу до управління персоналом, в основі якого є наявність довгострокової концепції кадрової політики; необхідності оновлення кадрового потенціалу поліцейських підрозділів, формування нового професійного та морального обличчя поліції.

У 2015 році поліція зазнала кардинальних змін у своїй організаційній структурі, змінилася організаційно-штатна побудова територіальних органів поліції, відбулася позачергова атестація поліцейських. Кадрове забезпечення діяльності поліції є пріоритетним напрямом у період реформування системи Національної поліції.

У 2014 році розроблено Концепцію першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, найголовнішими напрямами якої є: кадровий професіоналізм; відкритість для довіри; оптимізація; доступ-

ність допомоги; адекватна відповідь загрозам і викликам [3].

Питання підвищення якості правового регулювання статусу поліцейських, формування правових і соціально-економічних гарантій, які забезпечують поліпшення ефективності її діяльності, застосування в органах поліції інноваційних та кадрових технологій набувають значущості.

Основними напрямами вдосконалення правового регулювання проходження служби в органах поліції є: визначення і законодавче закріплення елементів проходження служби в поліції, понятійного апарату всіх елементів проходження служби в поліції; виявлення та заповнення прогалів в чинному законодавстві, що регламентує питання проходження служби в поліції; врахування специфіки служби в органах поліції поліцейських при визначенні процедур проходження служби в Національній поліції.

До першорядних організаційно-практичних заходів належать: зміцнення управлінської ланки територіальних органів поліції; запобігання виявам корупції в поліції; підвищення контролю за рівнем стану законності та дисципліни в службових колективах поліції.

Першорядні організаційно-практичні заходи в органах поліції можуть реалізовуватися на етапі підготовки кадрів для поліції. Нова модель органів внутрішніх справ – поліції, підвищені вимоги до кваліфікації поліцейського зумовили реформування системи підготовки поліцейських кадрів.

У 2016 році МВС України прийняло Концепцію реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України, в якій передбачає кардинальні зміни у організації навчальної роботи, застосовуючи дуальну форму – поєднання навчання та практичної діяльності, нові підходи до освітніх і кваліфікаційних вимог, яким повинні відповідати поліцейські для зайняття вакантних посад у закладах вищої освіти [4; 5].

Нині навчальні програми відомчих закладів освіти складаються відповідно до стандартів нового покоління, а в процесі навчання більше уваги приділяється практичній складовій, яка зорієнтована на створення у випускників поліцейських вишів необхідних компетенцій.

2. Напрями вдосконалення форм освітньої діяльності в закладах освіти зі специфічними умовами навчання МВС України

Із метою поповнення поліції фахівцями необхідної кваліфікації в системі поліції здійснюються різні форми поповнення кадрового корпусу. Відповідно до чинного законодавства,

Національна поліція комплектується за допомогою:

1. Підготовки фахівців для поліції переважно відомчими вишами системи МВС України на основі цільового прийому. В цьому разі цільовий прийом громадян на навчання здійснюється на підставі щорічних Планів комплектування, що затверджуються МВС України відповідно до Порядку добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання до закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України, та вищого військового навчального закладу Національної гвардії України [6].

Перевагами цільового прийому на навчання у заклади освіти зі специфічними умовами навчання системи МВС України є: гарантія працевлаштування випускника після закінчення вишу; навчання здійснюється на бюджетній основі (за рахунок коштів державного бюджету); в період навчання курсанти отримують грошове забезпечення; гарантія проходження практик у територіальному органі поліції.

У кінці навчання, до настання останнього семестру навчання, майбутні випускники вишів системи МВС України підлягають процедурі розподілу в територіальні органи Національної поліції, які їх направили на навчання.

Нині в практичній діяльності часто бувають випадки, коли є підстави, що перешкоджають прибуттю випускника відомчого вишу до місця подальшого проходження служби в територіальний орган поліції, який направили на навчання (приміром, курсант у процесі навчання змінив свій сімейний стан або місце постійного проживання тощо). З метою вирішення таких питань, що виникають у період проходження служби курсантів або слухачів закладу освіти системи МВС України, є така процедура, як перерозподіл, що дає змогу випускнику змінити місце подальшої служби в поліції.

Визначено перелік підстав, при настанні яких курсантів або слухачів закладу вищої освіти МВС України може бути за погодженням перерозподілено для подальшого проходження служби в територіальний орган поліції, що не скеровував їх на навчання.

Цільовий прийом створений для того, аби територіальні органи поліції, здійснюючи ранню професійну орієнтацію молоді та з урахуванням перспективної потреби у фахівцях необхідної кваліфікації, могли готувати для себе майбутні кадри за допомогою проведення зустрічей зі школярами, проведення особистих бесід із метою визначення особистих і ділових якостей учня щодо подальшої служби в поліції.

2. Підготовки фахівців для поліції на основі договору на навчання, що укладається між МВС України та громадянином України з обов'язковим проходженням служби в органах поліції після закінчення навчання. Після відповідності кандидата встановленим вимогам і конкурсному відбору з кандидатом укладається договір на навчання. Навчання фахівця для поліції здійснюється закладом освіти, що не входить у систему МВС України, на основі державного замовлення або оплати освітніх послуг. Стаття 79 «Фінансово-господарська діяльність закладів освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти» Закону України «Про освіту», регулюючи сферу освітніх відносин, встановлює порядок оплати за надання освітніх послуг [7].

Використовуючи таку форму комплектування кадрового складу, територіальні органи поліції мають можливість отримати спеціаліста за спеціальністю, що не передбачена у закладах освіти МВС України.

Державне замовлення має формуватися на основі щорічної потреби в органах поліції у фахівцях із відповідною кваліфікацією. Однак нині відповідної системи моніторингу, що дає змогу оцінювати наявну потребу в кадрах, немає.

Відомчі заклади освіти МВС України, використовуючи сучасну навчально-матеріальну базу та практико-орієнтоване навчання, мають забезпечувати територіальні органи поліції кваліфікованими фахівцями, готовими безпосередньо після закінчення навчання виконувати оперативно-службові завдання, покладені на органи Національної поліції.

К. Л. Богайчук зазначає, що головними елементами кадрового забезпечення в органах Національної поліції є кадрова робота і робота з кадрами. Робота з кадрами є однією із функцій керівників. Повноваження зазначених осіб щодо роботи з кадрами закріплюються в положеннях про відповідні органи та підрозділи поліції, а також у посадових інструкціях і функціональних обов'язках керівників. Кадрова робота виконується спеціально визначеними підрозділами та посадовими особами – управліннями, відділами, секторами кадрового забезпечення [8, с. 129].

Нині заклади освіти МВС України та якість підготовки сучасного фахівця мають відігравати важливу роль у комплектуванні поліції.

Підготовка кваліфікованих фахівців за допомогою державного замовлення в умовах обмеженості фінансування вимагає серйозного підходу з урахуванням реальних потреб окремо взятого підрозділу поліції.

Для формування державного замовлення необхідно виходити з щорічної потреби в

навчанні кваліфікованого фахівця з перспективою на три–п'ять років і спрощення процедури проходження та створення державного замовлення.

Підготовка кадрів за допомогою державного замовлення для конкретних підрозділів поліції може мати адресний характер. Однією із складових процесу формування державного замовлення має бути система моніторингу якісного складу поліції.

Потреба в кваліфікованих фахівцях для поліції має визначатися з урахуванням: аналізу якісного та кількісного складу; завдань і цілей поліції; змін в організаційно-штатній структурі; перспектив ротатії поліцейських і посадового просування; пропозицій керівника; особистого бажання в підвищенні професійного рівня; форм, видів, напрямів і термінів навчання.

Про раціональне використання бюджетного фінансування на навчання поліцейських можна говорити в разі застосування поліцейськими, які пройшли навчання, набутих навиків і знань на практиці.

3. Безпосереднього поступлення на службу в Національну поліцію після успішного проходження професійного відбору з урахуванням кваліфікаційних вимог до посади за результатами конкурсу.

У контексті реалізації Стратегії реформування органів системи МВС України вищі МВС України реалізують підготовку фахівців для поліції за допомогою безпосереднього набору. Його особливість полягає в проведенні заходів і вивченні матеріалів кандидатів на навчання безпосередньо закладами освіти з моменту звернення щодо питання вступу на навчання до моменту зарахування на навчання, а розподіл кваліфікованих фахівців імовірно здійснюватиметься в будь-який орган поліції, в якому є вакантні посади.

Аналіз проведеного експерименту дає змогу виокремити такі позитивні моменти: можливість звернутися до вищу МВС України, минаючи територіальний орган поліції, з питання вступу на навчання будь-якому громадянину України незалежно від територіального розташування; можливість Національної поліції направити випускника в будь-який орган поліції; можливість МВС України врегулювати потребу в фахівцях необхідної кваліфікації в територіальних органах поліції, що мають наразі некомплект; створення резерву фахівців із відповідною кваліфікацією; можливість розподілити випускників за профілем підготовки (спеціалізації) у зв'язку з відсутністю відповідних посад у комплектуючому органі; можливість врегулювати питання вступу на навчання осіб чоловічої статі; можливість задіяти всі

регіони України; реалізація принципу доступу кожного громадянина до закладу освіти; підвищення відповідальності освітньої організації за рівень кваліфікації випускника, що стимулює підвищення якості відбору, навчання та виховання; зацікавлення територіальних органів поліції та підрозділів центрального апарату в наборі студентів до вишу.

Використання зазначеної форми набору дає змогу зменшити терміни планування з п'яти до одного року, що істотно підвищить точність планів, дозволить комплектувати вакантні посади вчасно і дипломованими фахівцями. Спеціалізація вищів міністерства, закріплення пріоритетних профілів підготовки дає змогу департаментам Національної поліції прогнозувати потребу в кадрах, можливості ротатії у необхідних масштабах і з максимальною ефективністю, відповідно до сформованої оперативної обстановки і кадрової ситуації.

Потрібно вказати й на негативні моменти: збільшення фінансових витрат громадянами, що виявили бажання вступати до вишу з інших регіонів, не за місцем проживання, в зв'язку з проходженням попереднього медичного огляду та професійного психологічного відбору за місцем дислокації закладу освіти; можуть виникнути ситуації, коли звертатися з питання вступу будуть тільки кандидати з числа осіб жіночої статі; зменшення «дистанції» між кандидатом на навчання і вишем може слугувати фактором схилення поліцейських до вчинення корупційних правопорушень; збільшення кількості документообігу в у закладі освіти; додаткове навантаження на відділ кадрів, приймальню комісію; виділення осіб для проведення заходів з набору потенційних студентів, звільняючи їх від інших функцій.

Слід виокремити загальну проблему, пов'язану з термінами подання документів територіальними органами поліції в частині перевірки кандидатів і близьких родичів за місцем проживання, інформації за обліками поліції.

Реалізація відбору громадян на навчання здійснювалася з активним використанням можливостей мережі інтернет. На офіційному сайті Львівського державного університету внутрішніх справ розміщувалася інформація про проведення набору; про особливості набору; анкета абітурієнта; перелік необхідних документів для громадян, які вступають на навчання; умови виконання вступного випробування з фізичної підготовки та навчальні відеоролики, що демонструють правильне виконання контрольних вправ; перелік необхідних медичних документів для громадян, які вступають на навчання в заклади вищої освіти МВС України в рамках набору організованого безпосередньо

зкладами освіти зі специфічними умовами навчання; посилання на офіційний портал; контактні телефони відповідального секретаря приймальної комісії та підрозділу кадрового забезпечення.

Надсилаючи документи в електронному вигляді з урахуванням захисту персональних даних, кандидат виявляв особисте бажання про розгляд заяви про можливість вступу на навчання.

Потенційні абітурієнти отримували вичерпний перелік інформації, яка виключає людський фактор, самостійно приймали усвідомлене рішення про вступ на навчання. Особи, які виявили бажання вступати на навчання, мали можливість в електронному вигляді надіслати документи для розгляду можливості вступу на навчання з подальшим наданням оригіналів цих документів. Подача документів в електронному вигляді давала змогу провести попередній відбір кандидата на навчання з урахуванням кваліфікаційних вимог до посади курсанта, а громадянин не витрачав кошти на неодноразове прибуття в університет із питання надання документів.

С. О. Шатрава зазначає, що варто вказати на головні заходи, які спрямовані на поліпшення кадрового забезпечення органів Національної поліції України: розвиток відомчої системи освіти та підготовки кадрів, яка відповідає професійним потребам і формує загальні цінності для особового складу органів Національної поліції; створення налагодженої системи внутрішніх комунікацій; упровадження механізму міжвідомчого стажування працівників у системі МВС; упровадження комплексного гендерного підходу до політики розвитку кадрового потенціалу [9, с. 86–87]. А. В. Андреев пропонує збільшення ролі практичної підготовки у навчальному процесі, широкого вико-

ристання інтерактивних і віртуальних тренажерів під час навчання, зменшення ролі стройової підготовки, кількості добових нарядів та господарських робіт, на які залучається перемінний склад [10, с. 103].

Інтеграція України в європейський соціально-правовий простір передбачає запозичення досвіду підготовки поліцейських і впровадження у освітню діяльність МВС України.

Висновки

Успішне реформування поліції, зокрема, залежить від мотивації надходження на службу та на навчання у заклади освіти Національної поліції і від якості підготовки фахівців. Необхідно зосередитися на підборі кадрів, забезпечити підвищення статусу поліцейського і престиж поліцейської служби, гарантувати кар'єрне зростання тим, хто сумлінно виконуватиме обов'язки, вдосконалюватиме та розвиватиме систему соціальної політики, що проводиться в МВС України, яка має відповідати життю сучасного суспільства, здатної впливати на мотиви та стимулювати підвищення ефективності службової діяльності.

Це завдання не тільки для МВС України, а й для держави загалом. У цьому контексті органам поліції необхідно мати довгострокову концепцію кадрової та освітньої політики та конкретні заходи для її реалізації, які сприяли б поліпшенню роботи з кадрами, підвищенню рівня професіоналізму, виконавської дисципліни та наукової організації праці. Це має бути відображено у Концепції розвитку юридичної освіти, позаяк заклади освіти зі специфічними умовами навчання системи МВС України є основою кадрового забезпечення Національної поліції України.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text>
2. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.09.2019 р. № 693-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2019-%D1%80#Text>
3. Питання реформування органів внутрішніх справ України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р. № 1118-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80#Text>
4. Про затвердження Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 25.11.2016 р. № 1252. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS675.html
5. Про затвердження професійних, освітніх і кваліфікаційних вимог, яким повинні відповідати поліцейські для зайняття вакантних посад у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : Наказ МВС України від 13.02.2020 р. № 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0199-20#Text>
6. Про затвердження Порядку добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України, та вищого військового навчального закладу

Національної гвардії України : Наказ МВС України від 15.04.2016 р. № 315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-16#Text>

7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>
8. Бугайчук К. Кадрова політика та кадрове забезпечення публічного адміністрування в органах національної поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 121–125.
9. Шатрава С. Стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів національної поліції на сучасному етапі розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 83–87.
10. Андреев А. Особливості підготовки поліцейських кадрів у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 100–103.

References

1. Pro skhvalennya Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku [On approval of the Strategy for the development of the bodies in the system of the Ministry of Internal Affairs for the period up to 2020] : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.11.2017 r. № 1023-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text> [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennya planu zakhodiv z realizatsiyi Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku [On approval of the action plan for the implementation of the Strategy for the development of the bodies in the system of the Ministry of Internal Affairs for the period up to 2020] : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.09.2019 r. № 693-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2019-%D1%80#Text> [in Ukr.].
3. Pytannya reformuvannya orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [The issue of reforming the internal affairs bodies of Ukraine] : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.10.2014 r. № 1118-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80#Text> [in Ukr.].
4. Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi reformuvannya osvity v Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy [On approval of the Concept of education reform in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : Nakaz MVS Ukrainy vid 25.11.2016 r. № 1252. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS675.html [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennya Profesiynykh, osvitnikh i kvalifikatsiynykh vymoh, yakym povynni vidpovidaty politseys'ki dlya zaynyattya vakantnykh posad u zakladakh vyshchoyi osvity iz spetsyficnymy umovamy navchannya, yaki zdiysnyuyut' pidhotovku politseys'kykh [On approval of the Professional, educational and qualification requirements to be met by police officers to fill vacant positions in higher education institutions with specific training conditions that provide training for police officers] : Nakaz MVS Ukrainy vid 13.02.2020 № 123. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0199-20#Text> [in Ukr.].
6. Pro zatverdzhennya Poryadku doboru, napravlennya ta zarakhuvannya kandydativ na navchannya do zakladiv vyshchoyi osvity iz spetsyficnymy umovamy navchannya, yaki zdiysnyuyut' pidhotovku kadrov dlya Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy i Natsional'noyi politsiyi Ukrainy, ta vyshchoho viys'kovoho navchal'noho zakladu Natsional'noyi hvardiyi Ukrainy [On approval of the Procedure for selection, referral and enrollment of candidates for higher education institutions with specific training conditions, which provide training for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine, and the higher military educational institution of the National Guard of Ukraine] : Nakaz MVS Ukrainy vid 15.04.2016 r. № 315. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-16#Text> [in Ukr.].
7. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine of 05.09.2017 № 2145-VIII.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19> [in Ukr.].
8. Buhaychuk, K. (2019). Kadrova polityka ta kadrove zabezpechennya publichnoho administruvannya v orhanakh natsional'noyi politsiyi [Personnel policy and staffing of public administration in the national police]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, Economy and Law)*, 5, 121–125 [in Ukr.].
9. Shatrava, S. (2018). Stan ta pravove rehulyuvannya kadrovoho zabezpechennya orhaniv natsional'noyi politsiyi na suchasnomu etapi rozvytku [Status and legal regulation of staffing of national police bodies at the present stage of development]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, Economy and Law)*, 1, 83–87 [in Ukr.].
10. Andreyev, A. (2017). Osoblyvosti pidhotovky politseys'kykh kadrov u vyshchykh navchal'nykh zakladakh zi spetsyficnymy umovamy navchannya [Features of police training in higher education institutions with specific training conditions]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, Economy and Law)*, 6, 100–103 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 29.12.2020
 прийнята до друку 04.03.2021
 The article: is received 29.12.2020
 is accepted 04.03.2021

UDC (УДК) 004.9
JEL Classification: C89; K39

Сеник Володимир Васильович,

кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційного та аналітичного забезпечення
діяльності правоохоронних органів
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: v.v.senyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0428-6443

Сеник Святослав Володимирович,

доктор філософії у галузі права,
науковий співробітник відділу організації наукової роботи,
викладач кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: svsenyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4187-9715

Кулешник Ярема Федорович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного та аналітичного
забезпечення діяльності правоохоронних органів
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: kuleschnyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0707-9087

**СТАН І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
Й ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

Анотація. На підставі аналізу нормативно-правового забезпечення діяльності підрозділів Національної поліції України у сфері протидії торгівлі людьми, а також можливості застосування сучасних досягнень у галузі побудови та використання систем біометричної ідентифікації осіб (інформаційних біометричних систем) визначено перелік основних завдань, вирішення яких дасть змогу підрозділам Національної поліції, що протидіють злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми, підвищити ефективність своєї діяльності.

Ключові поняття: протидія торгівлі людьми, інформаційно-пошукові системи, біометричні інформаційні системи, Національна поліція України, нормативно-правове забезпечення.

Senyk Volodymyr,

PhD (Technics), Associate Professor,
Head of Department of Information and Analytical Support
of Law Enforcement Agencies,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: v.v.senyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0428-6443

Senyk Sviatoslav,
PhD (Law), Researcher of the Department Organization of Scientific Work,
Lecturer Department of Administrative Law and Administrative Process,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: svsenyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4187-9715

Kuleshnyk Yarema,
PhD (Technics),
Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Information and Analytical Support
of Law Enforcement Agencies,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: kuleschnyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0707-9087

STATE AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF LEGAL, INFORMATION AND TECHNICAL SUPPORT OF ACTIVITIES OF UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE FIELD OF COMBATING TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS

Abstract. The results of the analysis of normative legal support of activity of units of the National police of Ukraine in the sphere of combating trafficking in human beings are covered in the work. It is stated that this problem is extremely urgent for Ukraine as a state, since quite often Ukraine is the country of origin, transit and the final destination of this illegal activity. This is confirmed by both Ukrainian sources and international organizations.

On this basis, the authors argue that the effectiveness of law enforcement at the current level of development of informatization of public activity largely depends on the state of information support, availability of appropriate information systems, databases, information and communication technologies, development and implementation of new approaches to investigate such crimes using modern advances in information technology.

Given the international experience, regulatory and legal frameworks, it is proposed to more actively improve and use information systems for registering biometric data of individuals. One of the ways of such improvement is creation of the Integrated system of biometric information about the person, its identification and verification, which will ensure the use of the integrated software products and on the basis of information interaction with the national system of biometric verification and identification, the Unified information system of management of migration migration, dactyloscopic accounting systems and other information, telecommunication systems order to improve the processes of identification and verification of individuals.

The paper also identifies the main tasks that need to be addressed. These are, in particular, the issues of organizational and technical interagency cooperation in combating trafficking in human beings (both at the level of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and at the level of a number of central executive authorities); technical improvement of the existing biometric information retrieval systems (in accordance with the state of development of modern information technologies) and their integration; ensuring the observance of the lawfulness (observance of human rights) of receiving biometric data from persons and entering them into databases, etc.

Key concepts: counteraction to human trafficking, information retrieval systems, biometric information systems, National Police of Ukraine, regulatory support.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-46-52

Вступ

Торгівля людьми як явище існує фактично впродовж розвитку суспільства. Однак як проблема вона порушена правозахисниками у першій половині ХХ століття, котрі звернули

увагу на жінок із Великобританії, яких змушували до зайняття проституцією в країнах континентальної Європи. Так з'явився термін «біле рабство», який згодом поширився на загальне поняття «торгівля людьми» [1]. Від-

тоді це явище постійно вивчають, аналізують та досліджують і воно є предметом багатьох суперечок та дискусій.

Аналіз сучасних публікацій, виступів, документів, наукових статей свідчить про те, що торгівля людьми не обмежується поняттям «торгівля жінками» з метою використання їх у порнобізнесі, сексуальній сфері тощо, а є значно ширшим, оскільки об'єктом цього злочину може бути будь-хто. У сучасному розумінні під «торгівлею людьми» розуміють також будь-який насильницький спосіб змушування до виконання будь-якої роботи, використання у домашньому чи промисловому господарстві, жебрацтво, примусове народження дитини, вилучення і трансплантацію органів тощо. Нині триває дискусія щодо визнання торгівлею людьми перебування у полоні.

Починаючи з ХХІ століття, ця проблема почала набувати загрозливих масштабів, унаслідок чого різні міжнародні структури вживають заходів для її вирішення. Варто зазначити, що цій проблемі приділяють увагу на рівні Організації Об'єднаних Націй, про що свідчить Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року [2].

Звичайно, що Україна також не є осторонь світових процесів протидії торгівлі людьми, оскільки часто наша держава є країною походження, транзиту та кінцевим пунктом призначення цієї протиправної діяльності. За даними дослідження, проведеного на замовлення Міжнародної організації з міграції (МОМ), понад 230 тисяч українців постраждали від торгівлі людьми з 1991 року, що робить Україну однією з основних держав походження постраждалих від сучасного рабства в Європі [3]. Зі січня по червень 2018 року Представництво МОМ в Україні виявило та надало допомогу 582 особам, що постраждали від торгівлі людьми і зазнали трудової та сексуальної експлуатації у 23 країнах, зокрема в Україні [4]. Водночас у Міністерстві соціальної політики у січні 2020 року оприлюднили невітшну статистику: 878 громадян України стали жертвами торгівлі людьми від 2012 року. Найбільше українців експлуатують у Росії [5]. На серйозний рівень наявної проблеми вказує і те, що на рівні держави прийнято Закон України «Про протидію торгівлі людьми» [6], створено ряд організацій і прийнято низку програм щодо боротьби з цим ганебним явищем. Цікавим є і те, що Міністерство соціальної політики України, не чекаючи

завершення дискусії щодо визнання торгівлею людьми перебування у полоні, заявило, що надасть статус жертв торгівлі людьми українцям, звільненим з полону бойовиків у межах обміну під час конфлікту на Сході України [5].

Різним аспектам протидії торгівлі людьми присвячено значну кількість наукових публікацій. Так, у напрямі нормативно-правового забезпечення протидії торгівлі людьми, кримінологічних та кримінально-правових її аспектів дослідженню міжнародного досвіду в цій галузі присвячено роботи О. В. Острогляда, О. М. Бандурки, В. М. Підгородинського, Ю. В. Александрова, Т. А. Денисової, А. А. Музики, М. І. Хавронюка, В. О. Навроцького, Ю. В. Бауліна, О. М. Броневицької, М. Й. Коржанського, В. В. Чумака, О. А. Краєвська, Н. М. Лукач, І. В. Буреша та інших науковців, однак у їхніх роботах не виокремлені аспекти нормативно-правового та організаційно-технічного забезпечення можливості застосування у протидії торгівлі людьми сучасних інформаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій. Окрім того, внаслідок необхідності впровадження нових досягнень у галузі інформаційних технологій у практику підрозділів Національної поліції України є потреба у перегляді низки положень нормативно-правового регулювання цього напрямку її діяльності.

Отже, зважаючи на викладені міркування, нині необхідне здійснення аналізу наявного нормативно-правового та організаційно-технічного забезпечення діяльності підрозділів Національної поліції України у сфері протидії торгівлі людьми та розроблення на їх основі пропозиції щодо вдосконалення даного забезпечення її діяльності на найближчий термін.

1. Реалізація державної політики у галузі протидії торгівлі людьми Міністерством внутрішніх справ України: інформаційно-технічний аспект

Наявний у нашій державі стан у розглядуваній сфері призвів до того, що на рівні МВС України також вжито низку заходів з реалізації політики держави у галузі протидії торгівлі людьми. І нині у цьому напрямі зроблено та робиться чимало. Зокрема, з метою посилення протидії торгівлі людьми у Національній поліції України створено відповідні підрозділи у складі кримінальної поліції, наприклад, Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми в областях, прийнято низку нормативно-правових документів (наказів, положень), які регламентують їхню діяльність, тощо.

Однак, водночас можна впевнено стверджувати, що ефективність їх діяльності на сучасному рівні розвитку інформатизації суспільної діяльності значною мірою залежить від стану інформаційного забезпечення, наявності відповідних інформаційних систем, баз даних, інформаційно-комунікаційних технологій, розробки та запровадження нових підходів у розслідуванні таких злочинів із використанням сучасних досягнень у галузі інформаційних технологій. Окрім того, треба пам'ятати, що значна кількість злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, вчиняється саме із застосуванням інформаційних технологій [7]. Отже, можна впевнено стверджувати, що розвиток і впровадження новітніх досягнень у галузі інформаційних технологій та інформаційно-телекомунікаційних систем дадуть змогу згаданим підрозділам значно підвищити ефективність своєї діяльності у сфері розкриття, розслідування та запобігання злочинам у галузі протидії торгівлі людьми.

Також можемо констатувати, що нині і у цьому напрямі зроблено чимало. Так, наприклад, для вирішення питання інформаційно-комунікаційного забезпечення запроваджено єдину цифрову відомчу телекомунікаційну мережу МВС України. Її головною метою є створення єдиного інтегрованого телекомунікаційного простору МВС для забезпечення надійної доставки інформації, яка циркулює в єдиній цифровій відомчій телекомунікаційній мережі МВС України, підвищення ефективності управління та контролю, пришвидшення та поліпшення взаємодії між окремими підрозділами (користувачами), впровадження сучасних цифрових телекомунікацій у діяльність підрозділів (користувачів), проведення технічного переоснащення та інтеграції функціонуючих розрізаних мереж зв'язку і передачі даних окремих підрозділів (користувачів) [8].

Водночас, на нашу думку, враховуючи сучасні досягнення в галузі інформаційних технологій, важливу роль у протидії цьому виду протиправної діяльності мають відіграти біометричні інформаційні системи. Зважаючи на те, що торгівля людьми як явище має часто транснаціональний характер, такі системи мають створюватися, впроваджуватися та використовуватися не лише спільно різними структурами МВС України, наприклад, Національною поліцією України (НПУ), Державною міграційною службою (ДМС), Державною прикордонною службою (ДПС) України, а й враховувати міжнародну нормативно-технічну та правову бази, які нині активно розвиваються, про що свідчить створення при Міжнародній організації зі

стандартизації (ISO) підкомітету SC37 з біометрії [9]. Одним з основних завдань цього підкомітету є оперативна розробка і затвердження єдиних міжнародних стандартів використання, обміну та зберігання біометричних даних.

Із метою вдосконалення інформаційних систем реєстрації біометричних даних осіб у згаданих підрозділах постійно розробляються, запроваджуються та вдосконалюються нові інформаційно-пошукові підсистеми. Так, зокрема, минулого року в ДМС розгорнуто Центр обробки даних Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами, який забезпечив функціонування підсистем «Оформлення документів, що підтверджують громадянство України» та «Облік біженців та іноземців», розгорнуто захищену телекомунікаційну мережу ДМС з комплектом обладнання для оформлення документів та взяття біометричних даних (параметрів) [10].

Також 2018 року Державна прикордонна служба України ввела в експлуатацію систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства [11], розпорядником якої є ДМС. За її допомогою забезпечується встановлення особи іноземця та особи без громадянства, які в'їжджають до України, виїжджають з неї, здійснюється контроль за додержанням ними правил перебування на території України та виконання суб'єктами національної системи повноважень та завдань, визначених Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [12].

Потрібно зазначити, що сучасні технічні засоби, які встановлені на кордоні, дають змогу зчитувати виготовлені за міжнародними стандартами ІКАО (*International Civil Aviation Organization*) закордонні паспорти, у тому числі з вбудованим чіпом, ID-картки та водійські посвідчення. Водночас постійно вивчається досвід передових країн світу, європейських та американських партнерів щодо побудови систем автоматизації паспортного контролю. Запуск цієї системи фіксації біометричних даних – це важливий крок до поліпшення безпекової складової під час перетину кордону та вдосконалення системи прикордонного контролю. Водночас під час паспортного контролю здійснюється перевірка паспортних даних іноземців і за власними базами даних, і за базами даних Інтерполу. Крім того, через міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему «Аркан» вона надходить до Національної системи біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства ДМС [13].

2. Перспективи інформаційно-технічного вдосконалення діяльності підрозділів Національної поліції у галузі протидії торгівлі людьми

Звичайно, описане запровадження не є єдиним чи окремим кроком до вдосконалення використання біометричних інформаційних систем у напрямі протидії торгівлі людьми. Так, у плані заходів на 2018–2021 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [14] передбачено проведення вдосконалення автоматизації процесів Національної системи біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства в частині ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства під час оформлення документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи. У концепції програми інформатизації системи Міністерства внутрішніх справ України на 2018–2020 роки [15] передбачено створення Інтегрованої системи біометричної інформації про особу, її ідентифікації та верифікації, яка забезпечуватиме використання інтегрованих програмних продуктів та на базі інформаційної взаємодії з національною системою біометричної верифікації та ідентифікації, Єдиною інформаційною системою управління міграційними процесами, Єдиним державним демографічним реєстром, інформаційними системами дактилоскопічного обліку та іншими інформаційними, інформаційно-телекомунікаційними системами з метою вдосконалення процесів ідентифікації та верифікації особи.

Водночас, досліджуючи питання стану та перспектив нормативно-правового й інформаційно-технічного вдосконалення діяльності підрозділів Національної поліції у галузі протидії торгівлі людьми, виникає низка питань, відповіді на які необхідно дати найближчим часом. До таких питань насамперед слід віднести:

– розроблення нормативно-правового забезпечення доступу до інформаційно-телекомунікаційних та інформаційно-пошукових підсистем користувачами різних структур;

– питання організаційно-технічної міжвідомчої (і на рівні МВС України, і на рівні низки центральних органів виконавчої влади) взаємодії у протидії торгівлі людьми;

– технічне вдосконалення наявних біометричних інформаційно-пошукових систем (відповідно до стану розвитку сучасних інформаційних технологій) та їх інтеграція;

– створення нових інформаційних підсистем міжвідомчого характеру та наповнення їх інформаційними ресурсами, що сприятимуть запобіганню злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми (наприклад, інформація про осіб, які підозрюються в скоєнні злочинів у цій сфері);

– забезпечення дотримання законності (дотримання прав людини) щодо отримання біометричних даних від осіб і внесення їх до баз даних;

– дотримання законності під час проведення біометричної ідентифікації (порушення приватності) тощо [16].

Висновки

Дослідивши стан і перспективи нормативно-правового й інформаційно-технічного вдосконалення діяльності підрозділів Національної поліції у галузі протидії торгівлі людьми, авторами виокремлено низку проблемних завдань, які потребують якнайшвидшого вирішення. До таких проблем передусім належать завдання нормативно-правового врегулювання питання формування та доступу до інформаційних ресурсів різними відомствами (структурами); створення та запровадження нових інформаційно-пошукових систем, призначених насамперед для запобігання злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми; вдосконалення наявних інформаційно-пошукових систем, наприклад, інформаційної системи біометричної ідентифікації осіб; забезпечення дотримання законності (прав людини) під час використання інформаційно-пошукових систем тощо. Лише вирішення згаданих нормативно-правових та організаційно-технічних завдань дасть змогу створити у Національній поліції підрозділам боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, підвищити ефективність своєї діяльності.

Список використаних джерел

1. Що таке торгівля людьми. URL: https://la-strada.org.ua/ucp_mod_information_showcategory_2.html
2. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791
3. Протидія торгівлі людьми. URL: <http://iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi>
4. Торговля людьми в Україні: огляд ситуації за січень-червень 2018 року. URL: <http://stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/CT%20Situation%20Analysis%20Jun%20D0%B5%202018%20UKR.pdf>

5. Мінсоцполітики надасть статус жертв торгівлі людьми українцям, яких звільнили з полону. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/mintsotspolityky-nadast-status-zhertv-torhivli-liudmy-ukraintsiam-iakykh-zvilnyly-z-polonu-podrobytsi-206084.html>
6. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>
7. Теплицький Б. Б. Використання інформаційних технологій на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. *Експлуатація як складова торгівлі людьми: виміри, тенденції та шляхи протидії* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 6–7 червня 2019 року) / упоряд. О. М. Балинська, Г. Я. Савчин. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 142–145.
8. Про затвердження Положення про єдину цифрову відомчу телекомунікаційну мережу МВС : Наказ МВС України від 04 липня 2016 р. № 596. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1055-16>
9. ISO/IEC JTC 1/SC 37. Biometrics. URL: <https://www.iso.org/ru/committee/313770.html>
10. Інформаційно-аналітичні матеріали Державної міграційної служби України щодо заходів співробітництва з Європейським Союзом у сфері юстиції, свободи і безпеки. URL: <https://dmsu.gov.ua/assets/files/doc/eu-inf.pdf>
11. Про затвердження Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства : Постанова КМУ від 27 грудня 2017 р. № 1073. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-%D0%BF>
12. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>
13. Сенік В. В., Кулешник Я. Ф. Вдосконалення біометричних інформаційних систем ідентифікації осіб як чинник у протидії торгівлі людьми. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 30 листопада 2018 р.). Одеса : ОДУВС, 2018. С. 83–84.
14. Про затвердження плану заходів на 2018–2021 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : Розпорядження КМУ від 29 серпня 2018 р. № 602-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-2018-%D1%80>
15. Концепція (нова редакція) програми інформатизації системи Міністерства внутрішніх справ України на 2018–2020 роки : Рішення колегії МВС 05 листопада 2018 р. № 18 КМ. URL: https://mvs.gov.ua/upload/file/koncept_ua_nformatizac_mvs_12.12.2018.pdf
16. Сенік С. В. Інформаційні системи біометричної ідентифікації осіб у протидії транснаціональній торгівлі людьми. *Експлуатація як складова торгівлі людьми: виміри, тенденції та шляхи протидії* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 6–7 червня 2019 р.) / упоряд. О. М. Балинська, Г. Я. Савчин. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 136–138.

References

1. Shcho take torhivlya lyud'my [What is human trafficking]. Retrieved from https://la-strada.org.ua/ucp_mod_information_showcategory_2.html [in Ukr.].
2. Protokol pro poperedzhennya i pryynynennya torhivli lyud'my, osoblyvo zhinkamy i dit'my, i pokarannya za neyi, shcho dopovnyuye Konventsiyu Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy proty transnatsional'noyi orhanizovanoyi zlochynnosti (pryynyatyu rezolyutsiyeyu 55/25 Heneral'noyi Asambleyi vid 15 lystopada 2000 roku) [Protocol to Prevent and Suppress Trafficking in Human Beings, Especially Women and Children, and the penalty for it, supplementing the United Nations Convention against transnational organized crime (adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000)]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791 [in Ukr.].
3. Protydiya torhivli lyud'my [Combating human trafficking]. Retrieved from <http://iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi> [in Ukr.].
4. Torhivlya lyud'my v Ukrayini: ohlyad sytuatsiyi za sichen'-cherven' 2018 roku [Human trafficking in Ukraine: a review of the situation in January–June 2018]. Retrieved from <http://stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/CT%20Situation%20Analysis%20Jun%D0%B5%202018%20UKR.pdf> [in Ukr.].
5. Mintsotspolityky nadast' status zhertv torhivli lyud'my ukraiyntsyam, yakykh zvil'nyly z polonu [The Ministry of Social Policy will grant the status of victims of human trafficking to Ukrainians who have been released from captivity]. Retrieved from <https://www.5.ua/suspilstvo/mintsotspolityky-nadast-status-zhertv-torhivli-liudmy-ukraintsiam-iakykh-zvilnyly-z-polonu-podrobytsi-206084.html> [in Ukr.].
6. Pro protydiyu torhivli lyud'my: Zakon Ukrayiny vid 20 veresnya 2011 [On Combating trafficking in human: Law of Ukraine of September 20, 2011]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17> [in Ukr.].
7. Teplyts'kyu, B. B. (2019). Vykorystannya informatsiynykh tekhnolohiy na pochatkovomu etapi rozsliduvanni zlochyniv, pov'yazanykh z torhivleyu lyud'my [Use of information technology in the early stages of

- crime the investigation of related to human trafficking]. Ekspluatatsiya yak skladova torhivli lyud'my: vymiry, tendentsiyi ta shlyakhy protydyi: zbirnyk tez Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi (6–7 chervnya 2019 roku) (Exploitation as a component of human trafficking: dimensions, tendency and ways of counteraction: coll. thesis International. scientific-practical conference (June 6–7, 2019)). O. M. Balyns'ka, & H. Ya. Savchyn (Upor.). L'viv: L'vDUVS, 142–145 [in Ukr.].
8. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro yedynu tsyfrovu vidomchu telekomunikatsiyu merezhu MVS: Nakaz MVS Ukrayiny vid 04 lypnya 2016 № 596 [On approval of the Regulation on the unified digital departmental telecommunication network of the Ministry of Internal Affairs: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of July 4, 2016 № 596]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1055-16> [in Ukr.].
 9. ISO/IEC JTC 1/SC 37. Biometrics. Retrieved from <https://www.iso.org/ru/committee/313770.html>
 10. Informatsiyno-analitychni materialy Derzhavnoyi mihratsiyanoi sluzhby Ukrayiny shchodo zakhodiv spivrobitnytstva z Yevropeys'kym Soyuzom u sferi yustytysiyi, svobody i bezpeky [Information and analytical materials of the State Migration Service of Ukraine on measures of cooperation with the European Union in the field of justice, freedom and security]. Retrieved from <https://dmsu.gov.ua/assets/files/doc/eu-inf.pdf> [in Ukr.].
 11. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro natsional'nu systemu biometrychnoyi veryfikatsiyi ta identyfikatsiyi hromadyan Ukrayiny, inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva: Postanova KМУ vid 27 hrudnya 2017 r. № 1073 [On approval of the Regulation on the national system of biometric verification and identification of citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 27, 2017 № 1073]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-%D0%BF> [in Ukr.].
 12. Pro pravovyy status inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva: Zakon Ukrayiny vid 22 veresnya 2011 № 3773-VI [On the legal status of foreigners and stateless persons: Law of Ukraine of September 22, 2011 № 3773-VI]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> [in Ukr.].
 13. Senyk, V. V., & Kuleshnyk, Ya. F. (2018). Vdoskonalennya biometrychnykh informatsiynykh system identyfikatsiyi osib yak chynnyk u protydyi torhivli lyud'my [Improving biometric information systems for personal identification as a factor in combating human trafficking]. Kiberbezpeka v Ukrayini: pravovi ta orhanizatsiyni pytannya: materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 30 lystopada 2018) (Cybersecurity in Ukraine: legal and organizational issues: materials All-Ukrainian. scientific-practical conference (Odessa, November 30, 2018)). Odesa: ODUVS, 83–84 [in Ukr.].
 14. Pro zatverdzhennya planu zakhodiv na 2018–2021 roky shchodo realizatsiyi Stratehiyi derzhavnoyi mihratsiyanoi polityky Ukrayiny na period do 2025 roku: Rozporyadzhennya KМУ vid 29 serpnia 2018 r. № 602-r [On approval of the action plan for 2018–2021 years on the implementation of the Strategy of the state migration policy of Ukraine for the period up to 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 29, 2018 № 602-r.]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-2018-%D1%80> [in Ukr.].
 15. Kontseptsiya (nova redaktsiya) prohramy informatyzatsiyi systemy Ministerstva vnurishnykh sprav Ukrayiny na 2018–2020 roky: Rishennya kolehiyi MVS 05 lystopada 2018 roku № 18 KM [Concept (new edition) of the system informatization program of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for 2018–2020 years: Decision of the Board of the Ministry of Internal Affairs of November 5, 2018 № 18 KM]. Retrieved from https://mvs.gov.ua/upload/file/koncepc_ia_informatizac_mvsv_12.12.2018.pdf [in Ukr.].
 16. Senyk, S. V. (2019). Informatsiyni systemy biometrychnoyi identyfikatsiyi osib u protydyi transnatsional'niy torhivli lyud'my [Information systems for biometric identification of persons in the fight against transnational human trafficking]. Ekspluatatsiya yak skladova torhivli lyud'my: vymiry, tendentsiyi ta shlyakhy protydyi: zbirnyk tez Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi (6–7 chervnya 2019 roku) (Exploitation as a component of human trafficking: dimensions, tendency and ways of counteraction: coll. thesis International. scientific-practical conference (June 6–7, 2019)). O. M. Balyns'ka, & H. Ya. Savchyn (Upor.). L'viv: L'vDUVS, 136–138 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 02.06.2020
прийнята до друку 16.02.2021
The article: is received 02.06.2020
is accepted 16.02.2021*

UDC (УДК) 341:342.15(47)

Сіромська Ганна Миколаївна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: asiromska@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-5322-4994

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ПРОЦЕДУРА ПЕРЕТИНУ ІНОЗЕМЦЯМИ КОРДОНУ СРСР

Анотація. Розглянуто особливості перетину іноземними громадянами кордону колишнього Радянського Союзу з туристичною, службовою, приватною, навчальною та транзитною метою. Встановлено порядок видачі дозвільних документів (віз), в'їзду/виїзду, реєстрації іноземних громадян. Проаналізовано законодавчі акти, які визначали підстави та процедуру перетину кордону СРСР, а також роль у цьому органів внутрішніх справ. Наголошено на обмеженнях у вільному пересуванні іноземців, що зумовлювалося характером політичного режиму в країні.

Ключові поняття: іноземні громадяни, кордон, віза, СРСР, органи внутрішніх справ.

Siromska Hanna,
PhD (History), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Philosophy and Political Science,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: asiromska@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-5322-4994

LEGAL BASES AND PROCEDURE OF CROSSING THE BORDER OF THE SOVIET UNION BY FOREIGNERS

Abstract. The article considers the peculiarities of crossing the border of the former Soviet Union by foreign citizens for tourist, business, private, educational and transit purposes. The aim of the article is to analyze the legal grounds and the procedure for foreigners to cross the USSR border. The research methodology is defined by an interdisciplinary approach and is based on general scientific and special scientific methods, such as analysis, synthesis, legal comparison. The results of the study indicate that foreigners could cross the border of the USSR through the established checkpoints with valid passport document and visa specified by law or an international treaty (visa-free regime was established with a number of socialist countries). Legal bases and procedure for crossing the border of the USSR by foreign citizens were regulated by international agreements and domestic law. The Soviet side considered the admission of foreigners to its territory a right, not an obligation. And although this approach was typical for most countries that used the permit (visa) procedure for entering their territory, the specific feature of the Soviet approach was a complex procedure for granting permission and establishing control over foreigners by Ministry of Internal Affairs and Committee for State Security (KGB). Foreign citizens, who crossed the Soviet border, also underwent mandatory customs control. It is concluded that the issuance of permits and documents for entering the territory of the USSR, registration, control over compliance with the rules of stay of foreign citizens were the responsibility of the Ministry of Internal Affairs, which in this area interacted with other state authorities. Due to the nature of the political regime, when crossing the border of the Soviet Union, a foreign citizen faced a thorough check, constant control and various restrictions. The peculiarities of the communist regime together with the bureaucratized procedure led, for example, to a relatively small number of tourists in the Soviet Union.

Key concepts: foreign citizens, border, visa, internal affairs agencies, Soviet Union.

Вступ

У нинішніх умовах творення глобальної інфраструктури, міжнародного розподілу праці, збільшення потоків інформації, а також забезпечення вільного переміщення робочої сили, товарів, послуг і капіталу, процедура перетину міждержавних кордонів зазнала помітних змін, найперше порівняно з тим, якою вона була декілька десятиліть тому. Задекларований Україною курс на європейську інтеграцію спонукає нашу державу максимально адаптувати національне законодавство до міжнародних правових норм, відмовившись від окремих обтяжливих та обмежувальних практик перетину кордону іноземними громадянами, які свого часу дісталися нам у спадок від Радянського Союзу. За таких обставин дослідження радянського досвіду регулювання процедури перетину кордону іноземцями є фактично вивченням місця минулого у нашому теперішньому, а відтак злободенним і актуальним.

Усвідомлюючи всі негативи закритості й ізольованості від зовнішнього світу, нове радянське керівництво після смерті Й. Сталіна зважалося на обмежену лібералізацію процедури пропуску іноземців на свою територію. В умовах хрущовської відлиги із середини 1950-х років кількість іноземних громадян, які відвідували Радянський Союз, дещо зростає (туризм, службові відрядження, навчання). Проте, за масштабами прийняття у себе іноземців, СРСР суттєво поступався не лише західним, а й східноєвропейським соціалістичним країнам [1, арк. 33]. Цьому було об'єктивне пояснення – й надалі ускладнений доступ на територію Радянського Союзу. Він зумовлювався низкою чинників – від потреби приховати справжній стан економіки до побоювань встановлення «неконтрольованих» контактів іноземців із радянськими громадянами [2, р. 220]. Більша частина Радянського Союзу, зокрема Української РСР як його складової, залишалася закритою для іноземців аж до його розпаду. Отже, виникла парадоксальна ситуація – з одного боку, радянське керівництво було не проти заманити на свою територію якомога більше туристів і студентів на навчання (отримати від цього економічний зиск), а, з іншого – чинний політичний режим параноїдально боявся відкритої взаємодії із зовнішнім світом, що могло підірвати його основи [3, с. 32]. Саме у цьому контексті, на нашу думку, додаткового значення набуває вивчення правових підстав і процедури перетину іноземцями кордону СРСР.

Вільний допуск іноземців у ту чи іншу країну був одним із ключових питань політико-правової дискусії періоду «холодної війни», яка зводилася до дилеми: допуск іноземця на

свою територію – це право чи обов'язок держави? Західні юристи переважно опиралися на концепцію творця міжнародного права Гуго Гроція, згідно з якою кожна держава зобов'язувалася впускати на свою територію іноземців задля розширення культурних зв'язків і співпраці. Надгостро питання вільного в'їзду іноземців постало під час заключного етапу Наради з безпеки і співробітництва у Європі 1973–1975 рр.: західні країни апелювали до права вільного в'їзду іноземців у будь-яку країну, а Радянський Союз трактував їхні ініціативи, як «підривну діяльність противника» [4, с. 216]. Радянські представники поділяли позицію, відповідно до якої допуск іноземців є невід'ємним суверенним правом держави і тільки приймаюча сторона має право встановлювати умови допуску. Такий підхід давав змогу обґрунтувати закриття з режимних міркувань певної території чи окремих населених пунктів (ширше – з міркувань внутрішньої чи зовнішньої безпеки) [5, с. 179]. Отже, радянська сторона вважала допуск іноземців на свою територію правом, а не обов'язком [4, с. 216]. І хоч, на перший погляд, такий підхід був властивий для більшості країн, які використовували дозвільний (візовий) порядок в'їзду на свою територію, радянська особливість полягала у складній процедурі надання дозволів та встановлення фактичного контролю над іноземцями з боку органів внутрішніх справ і держбезпеки [6, с. 688].

Необхідно зазначити, що порушена у статті проблематика не достатньо вивчена у вітчизняній правовій науці. З-поміж праць, в яких порушені дотичні до нашого дослідження питання, передусім варто згадати напрацювання А. Микульшина (правове становище іноземців) [4], В. Хрипуна (загальні тенденції розвитку іноземного туризму в СРСР) [5], Ж. Ассіпової і Л. Мінерта (розвиток радянської туристичної сфери) [2], Р. Дейві (зміни загальноєвропейських підходів у перетині кордону в рамках гельсінського процесу) [7] тощо.

Мета статті – на основі чинного у досліджуваній час законодавства та попередніх напрацювань учених проаналізувати правові підстави і процедуру перетину іноземцями кордону СРСР.

1. Порядок видачі дозвільних документів (віз) іноземним громадянам

Практичне втілення завдань, пов'язаних із наданням дозволів і документів для в'їзду на територію Радянського Союзу, здійснення контролю за дотриманням правил перебування іноземних громадян, покладалося на Міністерство внутрішніх справ СРСР. Відповідно до

«Положення про радянську міліцію» 1973 р. (Глава III «Обов'язки міліції», ч. 9 п. о) до компетенції органів внутрішніх справ (ОВС) належали: реєстрація іноземців, котрі перебували на території СРСР (за винятком осіб, звільнених від реєстрації в міліції*); видача їм документів на право проживання; контроль за дотриманням встановлених правил перебування в Радянському Союзі; видання дозволів та відповідних документів для в'їзду в країну [8]. Відповідальними за реалізацією цих завдань були відділення віз і реєстрації іноземних громадян (ВВІР) Головного управління із забезпечення охорони громадського порядку МВС СРСР, МВС союзних та автономних республік, територіальні Управління внутрішніх справ. Певні завдання в цьому напрямі також покладалися на начальників міських і районних відділень МВС, співробітників паспортної служби та дільничних інспекторів міліції [9, с. 415]. Оскільки роботі служб віз та реєстрації іноземних громадян у СРСР надавалося вагомe зовнішньополітичне значення, то вона втілювалася завдяки тісному співробітництву з Міністерством закордонних справ, радянськими посольствами та консульствами за кордоном [9, с. 416]. По суті, саме союзні, а не республіканські органи влади вирішували засадничі питання у роботі з іноземцями.

Міжвідомча співпраця передбачала узгодження дій органів охорони громадського порядку, карного розшуку, Відділу по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності, Державної автомобільної інспекції у взаємодії з Комітетом державної безпеки (КДБ) СРСР і його місцевими органами. Формально, це було необхідно задля всебічного контролю за іноземцями з метою попередження порушень ними громадського порядку та скоєння злочинів [9, с. 415]. Наприклад, взаємодія з КДБ полягала у прийнятті спільних рішень стосовно в'їзду іноземців на територію Радянського Союзу, їхнього переміщення всередині країни, забезпеченні пропуску через кордон та видворенні небажаних осіб. На практиці КДБ намагався запобігти будь-яким «антирадянським акціям», під визначення яких потрапляло широке коло дій – від завезення «шкідливих друкованих матеріалів» до фотографування стратегічно важливих або навіть «неприглядних» об'єктів [6, с. 675–676].

Згідно з Положенням про в'їзд та виїзд з СРСР 1970 р., перетин кордону іноземними громадянами відбувався на основі закордонних

паспортів або документів, що їх замінювали, за наявності віз чи запрошення. Запрошення видавалося органами внутрішніх справ громадянам, котрі клопотали про тимчасовий в'їзд родичів чи знайомих з країн, із якими Радянський Союз мав укладені двосторонні договори про взаємні безвізові поїздки приватного характеру. Натомість, візи на в'їзд іноземцям видавалися за кордоном радянськими посольствами або консульствами, а в окремих випадках – спеціально уповноваженими радянськими представниками [10]. Віза – офіційний дозвіл на закордонну поїдку у виді спеціального документа встановленого зразка, додавалася до закордонного паспорта (вкладна віза), або штампа з дозвільним записом, проставленого у паспорті. Крім візового, був і безвізовий режим поїздок іноземних громадян до СРСР, який застосовувався переважно у відносинах із країнами соцтабору, з якими були підписані двосторонні угоди про безвізовий режим у поїздках службового, приватного та туристичного характеру [9, с. 418]. У контексті останнього можемо констатувати виникнення «внутрішньосоціалістичного ареалу» перетину кордонів.

У Радянському Союзі застосовувалися візи серій *K* (консульська), *T* (туристична) і *M* (міліцейська) у формі документа встановленої форми з вклеєною фотокарткою іноземця із зазначенням його прізвища та ім'я, року народження, дати видачі візи та терміну її дії [10]. Візи серії *K* видавалися іноземним громадянам закордонними представництвами СРСР і для тимчасових поїздок у Радянський Союз (в'їзна/виїзна), і для в'їзду на триваліший термін або ж на постійне місце проживання (в'їзна). Залежно від мети поїздки і категорії паспорта іноземця, візи серії *K* поділялися на дипломатичні, службові, звичайні (для поїздок у приватних цілях) і транзитні (для проїзду через територію СРСР в іншу країну). Візи серії *T* видавалися для тимчасового в'їзду в Радянський Союз із туристичною метою. Візи серії *M* видавалися ОВС іноземним громадянам, які постійно чи тимчасово проживали на території СРСР, для виїзду за кордон і повернення назад (виїзна/в'їзна віза) або ж лише для виїзду з СРСР (виїзна віза). Ці візи, термін дії яких не перевищував 30 діб, слугували для поїздок у приватних і службових справах [9, с. 417].

Порядок видачі ОВС дозвільних документів закордонного зразка та віз був визначений спеціальним Наказом МВС СРСР № 0200-1982 р., яким визначалася компетенція органів внутрішніх справ у питаннях в'їзду/виїзду з СРСР. Для позитивного рішення у справі перетину кордону в своїй діяльності вони також мали б керуватися положеннями Заключного акта Народи з без-

* Особи, котрі підлягали реєстрації у Міністерстві закордонних справ СРСР (дипломатичні представники та члени їхніх родин).

пеки та співробітництва в Європі (Гельсінські угоди), підписаного 1975 р., хоча на практиці це не виконувалося, оскільки радянська сторона систематично ігнорувала положення гуманітарного блоку [7, р. 13].

Одним із способів потрапляння іноземців до Радянського Союзу був приїзд на запрошення родичів чи знайомих – радянських громадян, які досягли вісімнадцятирічного віку [10]. Задля цього вони мали у встановленому порядку подати до ОВС за місцем проживання заяву й інші необхідні документи. Процедура була доволі ускладненою, позаяк, наприклад, передбачала, крім запрошення, подання характеристики з місця праці, повідомлення про майбутній приїзд громадянина іншої держави адміністрації підприємства, де сторона, що запрошує, працювала (очевидно з метою запобігання можливому витоку інформації, яка могла становити державну таємницю). Під час оформлення в'їзду у візовому порядку заявники мали додатково надати заповнені персональні анкети своїх родичів чи знайомих, отримані поштою з-за кордону [9, с. 419].

2. Порядок в'їзду, реєстрації та виїзду з СРСР іноземців

Умови в'їзду/виїзду іноземних громадян із Радянського Союзу були прописані в «Положенні про в'їзд в СРСР і про виїзд з СРСР № 801» 1970 р., Законі «Про правове становище іноземних громадян в СРСР» 1981 р. та інших законодавчих актах. Згідно з цими документами, передбачався в'їзд іноземців на територію СРСР за діючими закордонними паспортами чи наявності інших дозволів, виданих компетентними на це радянськими органами [11]. Після прийняття позитивного дозволу на в'їзд процедура передбачала отримання іноземними громадянами віз у представництвах СРСР своєї країни (посольства, консульства, дипломатичні місії). При безвізовому в'їзді в Радянський Союз іноземцям достатньо було пред'явити закордонний паспорт, а у випадку в'їзду в приватних справах, окрім вище зазначених документів, вимагалися запрошення чи повідомлення, видані ОВС. Остаточне рішення щодо в'їзду іноземних громадян із капіталістичних країн (країн Заходу) приймалося МВС СРСР, а з соціалістичних – міністерствами (управліннями) внутрішніх справ на місцях [9, с. 421].

В'їзд іноземних громадян у СРСР здійснювався через контрольні-пропускні пункти (КПП) прикордонних військ, де відбувалася перевірка документів, ставився штамп із зазначенням часу та місця перетину державного кордону. Після цього іноземці зобов'язувались оформити документи, що підтверджували

право на проживання в СРСР та впродовж 24-х годин зареєструватись – стати на облік в органи МВС. Процедура реєстрації залежала від мети поїздки: іноземних громадян, котрі прибули на навчання, практику, стажування, у службових чи громадських справах терміном більше, ніж на три місяці, реєстрували у паспортних столах [10]. Реєстрація національних документів осіб, котрі прибули в Радянський Союз у приватних справах здійснювалася на підставі їхніх письмових заяв на термін, вказаний у візі чи в запрошенні. Іноземці, котрі прибули в СРСР із службовою чи туристичною метою на термін менше трьох місяців, реєстрували у готелях, подібно, як і громадян соціалістичних країн [9, с. 423]. Іноземців, як правило, поселяли в готелі типу «Інтурист» або «Супутник», що, з одного боку, спрощувало здійснення контролю над ними компетентними органами, а, з іншого – не дозволяло їм самостійно обирати місце проживання, обмежуючи таким чином у правах.

Від процедури реєстрації національних паспортів у відділеннях міліції чи готелях звільнялися: посли, тимчасово повірені у справах, консули, аташе й інші співробітники міністерств закордонних справ країн Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), Організації Варшавського договору (ОВД), а також члени їхніх родин (ідеться про країни соцтабору). Іноземним громадянам та особам без громадянства, котрі отримали дозвіл ОВС на постійне місце проживання в СРСР, видавалися посвідки терміном до двох років, які за потреби можна було продовжити [9, с. 423].

Іноземні громадяни, які перетинали кордон СРСР, проходили обов'язковий митний контроль, що перебував у юрисдикції Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР і здійснювався Головним митним управлінням. Порядок перетину державного кордону регулювала ст. 9 Закону «Про державний кордон СРСР» [12]. Водночас ст. 17 Митного кодексу СРСР 1964 р. передбачала, що особи, які прибували чи залишали територію СРСР, зобов'язувались пройти митний контроль [13]. Митний контроль здійснювався після перевірки прикордонними службами дозвільних документів на право перетину кордону. Речі для особистих потреб не підлягали оподаткуванню (траплялися, щоправда, випадки, коли іноземці під виглядом особистих речей привозили певні товари на продаж жителям СРСР – Г. С.). Порядок пропуску іноземної валюти визначався спеціальними правилами, затвердженими Міністерством зовнішньої торгівлі за погодженням із Міністерством фінансів СРСР [14, с. 35].

Деталі проходження митного контролю при в'їзді до УРСР у 1984 р. громадянин Канади

українського походження Ераст Гуцуляк описував так: «... Авто майже розібрали, перевіряючи, чи часом не заховали ми десь “підривних” матеріалів або “пропаганди”» [15, с. 30]. На території Радянського Союзу з безпекових міркувань іноземним громадянам заборонялося самовільне переміщення без попереднього погодження. Австралійський українець О. Ярошівський, котрого оштрафували на 25 крб. за порушення правил перебування іноземних громадян у Радянському Союзі, згадував процедуру отримання такого дозволу: «Якщо б ви захотіли [поїхати] ще кудись в інше місто, ви мусите йти у відповідний місцевий відділ КДБ, що зветься ОВІР..., подати заяву, де знову ж таки зазначити: куди, до кого, чому і на який час хотіли б туди поїхати. Вашу заяву у вас візьмуть і скажуть: «Чекайте». Ви чекаєте. Чекаєте тиждень, часом два, поки одержите дозвіл. Без такого дозволу ви не маєте права поїхати будь куди» [16, с. 10]. Тож декларовані радянським законодавством права іноземних громадян у багатьох аспектах нівельювалися бюрократичною практикою і упередженим ставленням до іноземців як потенційної загрози режиму.

Транзитний проїзд іноземців регулювався «Правилами транзитного проїзду іноземних громадян через територію СРСР» 1984 р. Згідно з цим документом, іноземцям, які прямували через територію Радянського Союзу в сусідню державу, надавався дозвіл перетину кордону. Обов'язковою вимогою водночас була наявність дійсних для в'їзду документів із зазначеними датами виїзду із пункту пересадки на території Радянського Союзу. Проїзд через територію країни осіб, які здійснювали міжнародні транзитні автоперевезення чи пересувалися власними легковими автомобілями, крім зазначеного, регламентувався ще й міжнародними угодами [17].

Транзитні візи переважно видавалися без права зупинки на території СРСР і лише у виняткових випадках дозволялося право на зупинку в одному чи декількох пунктах. Якщо зупинка здійснювалася у службових, торговельних чи особистих цілях, іноземці зобов'язані були пред'явити не транзитні візи, а спеціально передбачені таким випадком документи. З метою зупинки в туристичних цілях, іноземні громадяни ще до прибуття в СРСР мали придбати тури ВАТ «Інтурист» із відповідним дозволом на перебування у пунктах, зазначених у туристичній путівці та наявністю радянської туристичної візи [17].

Транзитний проїзд без віз дозволявся: громадянам зарубіжних країн, з якими Радянський Союз мав підписані відповідні міжурядові угоди; при здійсненні безпересадкових авіаперельотів; при перельотах міжнародними авіалі-

ніями з пересадкою та наявністю у пасажирів відповідних підтверджувальних документів із зазначенням у них дати вильоту з радянського аеропорта. При цьому час перебування в СРСР не повинен був перевищувати 24-х годин. Водночас пасажирам заборонялося виходити за межі виділеної їм території аеропорту. Якщо під час транзитного проїзду іноземець здійснив вимушену зупинку більше, ніж на 24 години, а також виявив бажання змінити маршрут чи прикордонний пункт виїзду з СРСР, він повинен був отримати на це дозвіл ОВС [17].

Законодавчо обумовлювалася і процедура виїзду іноземних громадян. Згідно з нею, особи, які тимчасово в'їхали до Радянського Союзу по в'їзних/виїзних чи транзитних візах серій *K* і *T*, поверталися назад на їх підставі. Іноземні громадяни, які мали право на безвізові поїздки – по своїх національних документах і запрошеннях. Неповнолітніх дітей іноземців записували у візу виїжджаючих батьків. Іноземці й особи без громадянства, які постійно проживали в СРСР, покидали територію країни на основі віз серії *M* (водночас особам без громадянства додатково видавали спеціальні посвідчення) [9, с. 424].

Виїзд із СРСР іноземним громадянам заборонявся за певних обставин, передбачених ст. 25 Закону «Про правове становище іноземних громадян в СРСР» 1981 р. Такі випадки, як правило, були пов'язані з притягненням їх до адміністративної чи кримінальної відповідальності або ж, якщо це суперечило інтересам державної безпеки [18, с. 61]. У разі відмови у видачі дозвільних документів на виїзд за кордон працівники МВС були зобов'язані надати відповідь в усній формі, а при повторному зверненні заявника – за умови відсутності нових обставин – клопотання по суті розглядалося через шість місяців після прийняття негативного рішення у справі.

Висновки

Отже, іноземці могли перетнути кордон СРСР через встановлені пункти пропуску за наявності визначеного законодавством або міжнародним договором дійсного паспортного документа й візи (безвізовий режим діяв тільки з низкою країн соцтабору). Правові підстави і процедура перетину кордону СРСР іноземними громадянами регулювалися міжнародними угодами і внутрішнім законодавством, зокрема Митним кодексом СРСР 1964 р., Положенням про в'їзд у Союз Радянських Соціалістичних Республік і виїзд із Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1970 р. (із змінами 1986 р.), Законом «Про правове становище іноземних громадян в СРСР» 1981 р., Законом «Про державний

кордон СРСР» 1982 р. тощо. Видача дозволів і документів для в'їзду на територію СРСР, реєстрація, здійснення контролю за дотриманням правил перебування іноземних громадян належали до компетенції Міністерства внутрішніх справ, яке у цій сфері взаємодіяло з іншими державними органами влади. З огляду на природу політичного режиму, при перетині кордону Радянського Союзу іноземний гро-

мадянин стикався із ретельною перевіркою, постійним контролем і різними обмеженнями. Все це в результаті руйнувало поширений пропагандистський міф про «комуністичний рай» і «найдемократичнішу державу у світі». Нині старі міфологеми активно використовуються в інформаційній війні Російської Федерації проти України, тож їхнє наукове розвінчання є надзвичайно важливим.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 4672 (Управління по іноземному туризму при Раді Міністрів УРСР), оп. 1, спр. 4 (Документи (справки, переписки і др.) по вопросам иностранного туризма за 1965 год). 87 арк.
2. Assipova Z., Minnaert L. Tourists of the world, unite! The interpretation and facilitation of tourism towards the end of the Soviet Union (1962–1990). *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*. 2014. Vol. 6. No 3. Pp. 215–230.
3. Режимные люди в СССР. Ответственные редакторы Т. Кондратьева и А. Соколов. Москва : РОССПЭН, 2009. 367 с.
4. Микульшин А. О принципах международно-правового регулирования положения иностранцев. *Труды высшей школы КГБ (Секретно)*. 1976. Вып. 10. С. 212–222.
5. Хрипун В. Иностранцы в СССР в 1950-е – 1960-е гг. Тенденции исследования и проблемы историографии. *Ученые записки Санкт-Петербургского филиала Российской таможенной академии имени В. Б. Бобкова*. 2010. № 1(35). С. 179–188.
6. Сіромський Р. «Вживаються необхідні заходи з виявлення і запобігання можливих ворожих акцій»: канадські туристи в полі зору КДБ (1970-ті роки). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2019. Спеціальний випуск: На пошану професора Романа Шуста. С. 675–689.
7. Davy R. Helsinki myths: setting the record straight on the Final Act of the CSCE, 1975. *Cold War History*. 2009. Vol. 9. No. 1. Pp. 1–22.
8. Положение о советской милиции. Утверждено постановлением Совета Министров СССР от 8 июня 1973 года № 385 (с изменениями на 28 января 1983 года). URL: <http://docs.cntd.ru/document/9044424>
9. Административная деятельность органов внутренних дел / под. ред. Л. Попова. Москва : МВШМ, 1983. 545 с.
10. Положение о въезде в Союз Советских Социалистических Республик и о выезде из Союза Советских Социалистических Республик от 22 сентября 1970 года № 801 (с изменениями на 28 августа 1986 года). URL: <http://docs.cntd.ru/document/901770755>
11. О правовом положении иностранных граждан в СССР : Закон Союза Советских Социалистических Республик 1981 г. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5152400-81#Text>
12. О государственной границе СССР : Закон СССР 24 ноября 1982 г. URL: http://shieldandsword.mozohin.ru/documents/law_border241182.htm
13. Таможенный кодекс СССР. Утвержден Указом Президиума Верховного Совета СССР от 5 мая 1964 г. URL: www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15690.htm
14. Предупреждение правонарушений в отношении иностранных граждан. Сборник документов и материалов. Сост. И. Н. Ивашкив, В. Г. Шелестюк. Киев : РИО МВД УССР, 1985. 128 с.
15. Гуцуляк Е. Моя дерев'яна валізка. Спомини. Видання 2-ге, доповнене. Рівне : Волинські обереги, 2009. 180 с.
16. Ярошівський О. Мої спогади про подорож на Україну (3). «Свобода» переїздив у Советському Союзі. *Нові дні*. Січень 1984. № 407. С. 10–14.
17. Правила транзитного проезде иностранных граждан через территорию СССР от 10 мая 1984 года № 433. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9003901>
18. Сіромська Г. Закон «Про правове становище іноземних громадян в СРСР» 1981 року: основні положення та застосування. *Соціально-правові студії*. Науково-аналітичний журнал. 2020. Вип. 4 (10). С. 57–63.

References

1. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy, f. 4672 (Upravlinnia po inozemnomu turizmu pry Radi Ministriv URSR), op. 1, spr. 4 (Dokumenty (spravki, perepiski i dr.) po voprosam inostrannogo turizma za 1965 god) [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, f. 4672 (Department of Foreign Tourism under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR), d. 1, f. 4 (Documents (information, correspondence, etc.) on foreign tourism for 1965)] [in Russ.].

2. Assipova, Z., Minnaert, L. (2014). Tourists of the world, unite! The interpretation and facilitation of tourism towards the end of the Soviet Union (1962–1990). *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 6 (3), 215–230.
3. Kondratieva, T., & Sokolov, A. (Ed.). (2009). *Rezhymnye ludi v SSSR* [Regime people in the USSR]. Moskva: ROSSPEN [in Russ.].
4. Mykulshyn, A. (1976). O printsipakh mezhdunarodno-pravovogo regulirovaniya polozhenia inostrantsev [On the principles of international legal regulation of the situation of foreigners]. *Trudy vysshei shkoly KGB (Sekretno)* [Works of the higher school of the KGB (Secret)], 10, 212–222 [in Russ.].
5. Khripun, V. (2010). Inostrantsy v SSSR v 1950-ye – 1960-ye gg. Tendentsii issledovaniya i problemy istoriografii [Foreigners in the USSR in the 1950s – 1960s. Research trends and problems of historiography]. *Uchenyye zapiski Sankt-Peterburgskogo filiala Rossiyskoy tamozhennoy akademii imeni V. B. Bobkova* [Scientific notes of the St. Petersburg branch of the Russian Customs Academy V. B. Bobkov], 1 (35), 212–222 [in Russ.].
6. Siromskiy, R. (2019). “Vzhyvayutsya neobkhidni zakhody z vyyavlennya i zapobihannya mozhlyvykh vorozhykh aktsiy”: kanadski turysty v poli zoru KDB (1970-ti roky) [“Necessary measures are being taken to identify and prevent possible hostile actions”: Canadian tourists in the field of view of the KGB (1970 s)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna. Spetsialnyi vypusk: Na poshanu profesora Romana Shusta (Visnyk of the Lviv University. Series History. Special Issue: In honor of the Professor Roman Shust)*, 675–689 [in Ukr.].
7. Davy, R. (2009). Helsinki myths: setting the record straight on the Final Act of the CSCE, 1975. *Cold War History*, 9(1), 1–22.
8. Polozheniye o sovetskoy militsii. Utverzhdeno postanovleniyem Soveta Ministrov SSSR ot 8 iyunya 1973 goda N 385 (s izmeneniyami na 28 yanvarya 1983 goda) [Regulations on the Soviet militia. Approved by the Resolution of the Council of Ministers of the USSR of June 8, 1973, No. 385 (with additions on January 28, 1983)]. Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/9044424> [in Russ.].
9. Popov, L. (Ed.). (1983). *Administrativnaia deiatelnost organov vnutrennikh del* [Administrative activities of the internal affairs bodies]. Moskva: MVShM [in Russ.].
10. Polozheniye o v'yezde v Soyuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik i o vyyezde iz Soyuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik ot 22 sentyabrya 1970 goda N 801 (s izmeneniyami na 28 avgusta 1986 goda) [Regulations on the entry into the Union of Soviet Socialist Republics and on the exit from the Union of Soviet Socialist Republics of September 22, 1970, No. 801 (with additions on August 28, 1986)]. Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/901770755> [in Russ.].
11. Zakon Soyuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik O pravovom polozhenii inostrannykh grazhdan v SSSR, 1981 g. [Law of the Union of Soviet Socialist Republics On the Legal Status of Foreign Citizens in the USSR, 1981]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5152400-81#Text> [in Russ.].
12. Zakon SSSR o gosudarstvennoy granitse SSSR, 24 noyabrya 1982 g. [Law of the Union of Soviet Socialist Republics On the State Border of the USSR, November 24, 1982]. Retrieved from http://shieldandword.mozohin.ru/documents/law_border241182.htm [in Russ.].
13. Tamozhenny kodeks SSSR. Utverzhden Ukazom Prezidiuma Verkhovnogo Soveta SSSR ot 5 maya 1964 [USSR Customs Code. Approved by the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR dated May 5, 1964]. Retrieved from www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15690.htm [in Russ.].
14. Ivashkiy, Y., & Shelestiuk, V. (Comp.) (1985). *Preduprezhdenie pravonarusheniy v otnoshenii inostrannykh grazhdan. Sbornik dokumentov i materialov* [Prevention of offenses against foreign citizens. Collection of documents and materials]. Kiev: RIO MVD USSR [in Russ.].
15. Hutsulyak, E. (2009). *Moya derevyana valizka. Spomyny. Vydannya 2-e, dopovnene* [My wooden suitcase. Memories. 2nd edition, supplemented]. Rivne: Volynski oberehy [in Ukr.].
16. Yaroshivskiy, O. (1984). *Moyi spohady pro podorozh na Ukrainu (3). “Svoboda” pereyizdiv u Sovyetskomyu Soyuzi* [My memories about trip to Ukraine (3). “Freedom” of movings in the Soviet Union]. *Novi dni (New Days)*, 407, 10–14 [in Ukr.].
17. Pravila tranzitnogo proyezda inostrannykh grazhdan cherez territoriyu SSSR ot 10 maya 1984 goda N 433 [Rules for the transit passage of foreign citizens through the territory of the USSR dated May 10, 1984, No. 433]. Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/9003901> [in Russ.].
18. Siromska, H. (2020). Zakon “Pro pravove stanovyshe inozemnykh hromadyan v SRSR” 1981 roku: osnovni polozhennya ta zastosuvannya [Act of 1981 “On the Legal Status of Foreign Citizens in the USSR”: basic provisions and application]. *Sotsialno-pravovi studiyi. Naukovo-analitychnyy zhurnal (Social & Legal Studios. Scientific and analytical journal)*, 4 (10), 57–63 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 19.12.2020
прийнята до друку 15.03.2021
The article: is received 19.12.2020
is accepted 15.03.2021*

Розділ 2

Проблеми правоохоронної
діяльності: українські реалії
та закордонний досвід

Chapter 2

Problems of law enforcement
activity: Ukrainian reality
and foreign experience

UDC (УДК) 343.12.03:343.13-044.237](477)

Борейко Галина Дмитрівна,
кандидат юридичних наук,
заступник прокурора Львівської області,
викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: gala7788@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-5592-4302

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ЕТАПІ ЗАВЕРШЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. Розглянуто процедурні аспекти порядку відкриття матеріалів іншій стороні та способи зловживання правом сторонами кримінального провадження під час його реалізації. Досліджено природу цього інституту, визначено його завдання. Акцентовано на нормах, які недостатньо забезпечують принцип змагальності сторін та свободу подання ними суду своїх доказів і доведеності перед судом їх переконливості, а також не сприяють запобіганню зловживанню правом сторонами кримінального провадження на цьому етапі досудового розслідування. Наведено найпоширеніші випадки зловживань правом і способи реагування на таку поведінку для забезпечення швидкого, повного та неупередженого здійснення кримінального провадження.

Ключові поняття: сторони кримінального провадження, відкриття матеріалів, доступ до матеріалів, ознайомлення з матеріалами, зловживання правом.

Boreiko Halyna,
PhD (Law),
Deputy Prosecutor of Lviv Region,
Teacher of the Department of Criminal and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: gala7788@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-5592-4302

ABUSE OF LAW BY THE PARTIES OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE STAGE OF COMPLETION OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

Abstract. The institution of disclosing materials to the other party is an important tool for implementing the principles of criminal proceedings. However, a number of issues remain unresolved during its application, namely issues that arise both at the stage of completion of the pre-trial investigation and in the process of performing certain procedural actions at this stage.

The purpose of this article is to analyze the problematic aspects of the procedure of opening materials to the other party in accordance with Art. 290 of the CPC of Ukraine, which do not contribute to the prevention of abuse of rights by the parties of criminal proceedings at this stage of completion of the pre-trial investigation and thus hinder the rapid, complete and impartial pre-trial investigation of criminal proceedings.

The article considers the procedural aspects of the procedure for disclosing materials to the other party and ways of abuse of rights by the parties of criminal proceedings during its implementation. The nature of this institute is investigated, its tasks are defined. Emphasis is placed on norms that do not sufficiently ensure the adversarial principle of the parties and their freedom to present their evidence to the court and prove their persuasiveness before the court, as well as prevent the abuse of law by the parties at this stage of the pre-trial investigation. The most common cases of abuse of rights and ways to respond to such behavior to ensure prompt, complete and impartial criminal proceedings are given.

In this paper we consider the stages of the procedure of opening materials to the other party, which leads to certain gaps in the legal regulation of the effectiveness of preventing the abuse of rights of participants in

criminal proceedings. The analysis of court decisions showed the most common abuses during the opening of criminal proceedings, which are found in practice.

Specific proposals have been offered to improve the norms of the CPC of Ukraine, which regulate the procedure for opening materials to the other party, as well as the need to supplement them with new provisions that would ensure the adversarial principle of the parties of criminal proceedings.

Key concepts: parties of criminal proceedings; discovery of materials; access to materials; acquaintance with materials; abuse of rights.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-61-68

Вступ

Відкриття матеріалів іншій стороні є важливим інститутом забезпечення реалізації принципів кримінального провадження. Незважаючи на це, при реалізації цього інституту є не вирішеними низка питань. Проблеми, що виникають при наданні учасникам кримінального провадження доступу до матеріалів та ознайомлення з ними, були предметом обговорень і у період дії КПК України 1960 року, і після прийняття КПК України 2012 року. Дослідженням окремих питань цієї проблематики свого часу займалися Ю. П. Аленін, І. В. Гловюк, С. О. Ковальчук, В. Т. Маляренко, О. Ю. Татаров, С. Б. Фомін та інші, які вивчали і проблемні питання, що виникають на етапі закінчення досудового розслідування, і у процесі виконання окремих процесуальних дій на ньому. Важливість цього питання не викликає сумніву, адже допустимість доказів, отриманих у ході досудового слідства, не лише впливає, а й вирішує долю вироку суду.

Метою статті є вивчення проблемних аспектів процедури відкриття матеріалів іншій стороні у порядку ст. 290 КПК України, які не сприяють запобіганню зловживанню правом сторонами кримінального провадження на цьому етапі завершення досудового розслідування і цим перешкоджають швидкому, повному та неупередженому досудовому розслідуванню кримінальних проваджень.

1. Завдання інституту відкриття матеріалів іншій стороні

У кримінальних процесуальних законах країн англо-американської правової системи передбачено конструкцію, згідно з якою зібрані сторонами у справі докази пред'являються протилежній стороні тільки під час судового розгляду. В США, наприклад, права ознайомлюватися з матеріалами справи до направлення її до суду в обвинуваченого і захисника майже немає. Захист на досудових стадіях отримує інформацію не про всі обвинувальні матеріали, а лише про ті, які обвинувач вважає за необхідне надати [1, с. 119]. У країнах романо-германської правової системи, таких як Німеччина, Франція, Росія, кримінальний процес

яких наближений до українського, поінформованість про докази обвинувачення у сторони захисту більша, ніж у її американських та англійських колег, оскільки ознайомлення з ними обвинуваченого та його захисника здійснюється частково в ході досудового провадження, з усіма матеріалами – після закінчення розслідування [2, с. 183].

За своєю концептуальною основою, КПК України зблизив дві правові системи і передбачив на стадії досудового розслідування такий інститут, як відкриття матеріалів іншій стороні. Саме ознайомлення учасників кримінального провадження із матеріалами кримінального провадження є одним із найдієвіших засобів забезпечення реалізації засади змагальності.

Незважаючи на прогресивність цього інституту, судова практика свідчить про наявність прогалин у його правовому регулюванні, що не сприяє швидкому розслідуванню та судовому розгляду кримінального провадження. Перешкодою цьому є поведінка учасників кримінального провадження, які використовують такі прогалини насамперед для того, щоб посягати сумнів у дотриманні процедури відкриття матеріалів, а не для виконання завдань кримінального провадження.

Аналіз положень статей КПК України свідчить про те, що у сторони обвинувачення після завершення досудового розслідування та відкриття матеріалів стороні захисту нема можливості проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії. Як наслідок, сторона захисту позбавлена можливості після відкриття матеріалів впливати на хід досудового слідства. Таким чином, законодавець відмовився від надання учасникам кримінального провадження реальної можливості контролювати повноту, всебічність і неупередженість розслідування шляхом його доповнення. Спростування же висновків сторони обвинувачення законодавець передбачив на стадії судового розгляду. Саме в ході судового розгляду сторона захисту зможе заявляти клопотання, необхідні для спростування пред'явленого обвинувачення з урахуванням наявних доказів, які надані для ознайомлення. Проте, мовлячи, що відсутність у слідчого, прокурора повноважень

проводити слідчі та процесуальні дії після завершення досудового розслідування є недоцільним чинним законодавством, є передчасним. Такі положення відповідають загальній концепції КПК України та принципу безпосередності дослідження доказів (ст. 23 КПК України).

Видається, що основним і єдиним завданням інституту відкриття матеріалів іншій стороні за чинним КПК України є підготовка сторін до розгляду кримінального провадження в суді. Тому, враховуючи мету цього інституту, можна стверджувати, що ознайомлюватися чи не ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження є правом, а не обов'язком сторін, зокрема сторони захисту, потерпілого, цивільних позивачів та відповідачів. Через таку конструкцію цього інституту законодавець наголосив на тому, що основні етапи доказування відбуватимуться в ході судового розгляду. Для ефективної участі в суді з метою захисту своїх інтересів чи інтересів підзахисного сторони захисту має бути обізнаною з матеріалами, зокрема, які були покладені стороною обвинувачення в його основу і доказами, які будуть досліджувати в ході судового розгляду. Саме в судовому засіданні відбувається реалізація основних складових засади змагальності. Фактично сторона захисту може споглядати за діяльністю сторони обвинувачення та оцінювати і збирати докази невинуватості особи для пред'явлення їх у суді, а сторона обвинувачення повинна розуміти, що довести вину обвинуваченого буде неможливо, відкидаючи виправдувальні докази, на збиранні яких зосереджена сторона захисту.

Нагадаємо, що за КПК України 1960 року обвинуваченому і його захиснику надавалось таке право до того, щоб, з одного боку, мати реальну можливість контролювати повноту, всебічність і об'єктивність розслідування кримінальної справи шляхом заявлення клопотань про доповнення слідства, а з іншого боку – готуватись до захисту від пред'явленого обвинувачення при розгляді кримінальної справи в суді [3, с. 22–23].

2. Способи зловживань правом під час відкриття матеріалів іншій стороні

Стадія завершення досудового розслідування розглядається як проміжний етап закінчення досудового розслідування, на якій відкриваються матеріали іншій стороні. Поняття «завершення досудового розслідування» виражається через вимоги ст. 290 КПК України. На практиці це здійснюється шляхом вручення підозрюваному та його захисникові повідомлення про завершення досудового розслідування, яке насправді має на меті офіційне затвердження

права підозрюваного та його захисника на фактичний допуск до матеріалів кримінального провадження.

Таким чином, КПК України передбачає обов'язкову процедуру відкриття матеріалів кримінального провадження незалежно від бажання іншої сторони з ними ознайомлюватись. Варто зауважити, що для сторін кримінального провадження така процедура різниться. У процедурі відкриття матеріалів стороною обвинувачення виділено 3 етапи, зокрема: 1) повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів; 2) безпосереднє надання доступу до матеріалів (можливість ознайомитись); 3) письмове підтвердження стороною факту ознайомлення з матеріалами. Для сторони захисту така процедура передбачає: 1) отримання запиту прокурора про надання доступу до матеріалів сторони захисту; 2) безпосереднє надання доступу до таких матеріалів; 3) письмове підтвердження факту ознайомлення з матеріалами. В ході відкриття матеріалів іншій стороні виникає чимало процесуальних проблем, спричинених поведінкою сторін кримінального провадження, яку можна розглядати як зловживання ними своїм правом на певному із етапів відкриття матеріалів.

На етапі повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів кримінальний процесуальний закон не регламентує, впродовж якого часу слідчий, прокурор зобов'язані надати фактичний доступ до матеріалів із моменту повідомлення про завершення досудового розслідування. Такою невизначеністю може скористатися сторона обвинувачення для впорядкування чи «дозбирування» матеріалів, або навіть проведення слідчих чи процесуальних дій. Водночас може ще й «звинувачувати» сторону захисту в зяттяванні процедури ознайомлення з матеріалами.

Недоліком нормативного регулювання етапу відкриття матеріалів іншій стороні є також відсутність у КПК України вимоги повідомляти про кількість матеріалів, які є в розпорядженні органу досудового розслідування. Це може призвести до вилучення і доповнення стороною обвинувачення документів, які є в матеріалах кримінального провадження, проведення слідчих дій після повідомлення про завершення досудового розслідування, що є протизаконним.

Очевидно, що метою вчинення таких діянь стороною обвинувачення є бажання приховати недоліки своєї роботи, що може використовуватись стороною захисту для виконання функції захисту. Тому, у зв'язку із неврегульованістю

цього питання для усунення використання слідчим, прокурором таких можливостей та, одночасно, для стимулювання до належного виконання стороною обвинувачення своїх процесуальних обов'язків, варто передбачити у ст. 290 КПК України положення, згідно з яким прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомляти сторонам про завершення досудового розслідування та надавати їм доступ до матеріалів, зазначити кількість томів і сторінок цих матеріалів.

Згідно з вимогами КПК України, сторона захисту також зобов'язана у випадку надання прокурором відповідного запиту (ч. 6 ст. 290 КПК України) надати стороні обвинувачення докази, які вона має намір використовувати в суді. Сторона же обвинувачення – прокурор чи слідчий за дорученням прокурора – зобов'язана надати доступ до матеріалів досудового розслідування стороні захисту (ч. 2 ст. 290 КПК України) у будь-якому випадку завершення досудового розслідування.

Незважаючи на прогресивність закріплення процедури відкриття матеріалів стороною захисту, все-таки нормативне регулювання цього інституту, як видається, недостатньо забезпечується принципом змагальності сторін та свободу подання ними суду своїх доказів і доведення перед судом їх переконливості. Тож аналіз норм КПК України дає підставу для висновку, що відкриття матеріалів іншій стороні є обов'язком для сторони обвинувачення – прокурора, і лише правом – для сторони захисту. Тривалий час у літературі обговорювали різні думки щодо обов'язку відкриття матеріалів стороною захисту лише у разі наявності запиту прокурора, адже така умова не ставить у рівне становище сторони кримінального провадження. Однак така позиція підкріплена і рішенням Верховного Суду у справі № 691/1358/15-к від 17.03.2020, який зазначив, що виникнення обов'язку сторони захисту щодо відкриття матеріалів кримінального провадження прямо пов'язане з наявністю відповідного запиту прокурора.

Для того, щоб забезпечити свободу подання сторонами суду своїх доказів і доведеності перед судом їх переконливості та з метою уникнення в ході судового розгляду спростувань тверджень прокурора щодо своєчасності подання такого запиту, а стороною захисту – отримання запиту прокурора, але після скерування обвинувального акта до суду, варто було б виключити з тексту ч. 6 ст. 290 КПК України словосполучення «за запитом прокурора», передбачивши обов'язок сторони захисту надати прокурору доступ до її матеріалів, у випадку їх наявності, без такого запиту.

У такому разі сторони кримінального провадження ставляться у рівні умови щодо відкриття матеріалів і таке правове регулювання позбавляє можливості сторін маніпулювання цим правом.

Найбільше дискусійних питань між сторонами кримінального провадження виникає на етапі безпосереднього надання доступу до матеріалів (можливості ознайомитись). Як свідчить практика (прийняті судами рішення), з моменту повідомлення про завершення досудового розслідування сторона захисту зволікає ознайомлюватись з такими матеріалами. З якою метою вчиняються такі діяння? Звичайно, що основне завдання – це настання обставин, які в майбутньому можуть позитивно вплинути на правове становище підозрюваного, зокрема, закінчення строків притягнення до кримінальної відповідальності, втрата суспільної небезпеки вчиненого діяння або настання обставин, за яких особа перестане бути суспільно небезпечною, прийняття закону про амністію, втрата або зменшення громадського резонансу, декриміналізація діяння тощо. Донедавна такою обставиною могло бути бажання підозрюваного якомога довше перебувати у місцях попереднього ув'язнення для подальшого обчислення судом строку покарання із розрахунку один день такого ув'язнення за два дні позбавлення волі (Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо правил складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення» № 2046-VIII від 18.05.2017).

Перелічені дії вчиняються з метою одержання для підозрюваного певних позитивних змін, але такі діяння одночасно можуть негативно впливати на права інших учасників кримінального провадження (потерпілого, цивільного позивача та інших). Тож такі діяння вчиняються всупереч завданням кримінального провадження, а тому їх варто розцінювати як зловживання правом стороною захисту.

Дискусії щодо затягування процесу ознайомлення з матеріалами стороною захисту були і під час дії КПК України 1960 року, про що свідчать активні дослідження в юридичній літературі цього часу. З прийняттям нового кримінального процесуального законодавства означену проблему певною мірою вдалося нейтралізувати, передбачивши право сторони обвинувачення звернутись із клопотанням до слідчого судді про встановлення визначеного ним строку для ознайомлення (ч. 10 ст. 290 КПК України). Отже, вказана норма слугує своєрідним «запобіжником» зловживанню цим правом, адже дає змогу припинити (обмежити) несумлінну поведінку сторони кримінального провадження, зокрема сторони захисту.

Проте все-таки такі зловживання правом стороною захисту залишаються. У судовій практиці бувають, наприклад, ситуації, коли з часу повідомлення про можливість ознайомлення з матеріалами досудового розслідування стороною захисту жодного разу для ознайомлення з ними не з'явилась; неявка для ознайомлення з матеріалами без поважних причин та без повідомлень про неможливість прибуття; повільне ознайомлення із матеріалами кримінального провадження; ненадання документального підтвердження поважності причин неявки [4, с. 92].

Посилання адвокатів на те, що обмеження їхніх прав на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування шляхом установлення певного строку є порушенням їхніх прав на отримання достатнього часу та можливостей для такого ознайомлення, не завжди має своє підґрунтя. Варто водночас зважати й на ту обставину, що, відповідно до ст. 17 Правил адвокатської етики, затверджених звітньо-виборним з'їздом адвокатів 09.06.2017, приймаючи доручення про надання професійної правничої (правової) допомоги, адвокат повинен зважити на свої можливості щодо його виконання. Він не повинен здійснювати введення справ, що не відповідає його рівню професійної компетентності. Як зазначають адвокати, заперечення лише строку для ознайомлення, зазначеного у клопотанні, є фактичним визнанням стороною захисту факту зволікання з ознайомленням, а ширше – власного зловживання правом [5, с. 226]. Тому видається, що адвокат цього факту ніколи не визнає. Одночасно, явні факти недобросовісного використання стороною захисту своїх прав у літературі наводяться як такі, що не є зловживанням. До таких випадків деякі автори відносять неознайомлення стороною захисту з матеріалами у зв'язку із наповнянням на відкритті матеріалів не на «території» стороною обвинувачення, а на своїй «території» [6, с. 105–109]; заявлення клопотання про надання всіх засвідчених копій процесуальних документів і письмових повідомлень, які містяться в матеріалах кримінального провадження, а у випадку ненадання таких копій, стороною обвинувачення порушує КПК України [5, с. 225] тощо. Вчинення вказаних дій спрямовані не на фактичне ознайомлення з матеріалами, а на створення перепон і провокування стороною обвинувачення на вчинення дій, які чітко не регламентовані чинним КПК України, з метою подальшого ставлення таких дій під сумнів з погляду законності. Крім того, в кримінальному процесі України адвокатська спільнота роками напрацьовувала навички та правила «потягнути» досудове розслідування. Проте такі методи в адвокатському

середовищі на загал зловживанням правом аж ніяк не визнають, натомість називають їх «доцільними засобами захисту та реалізації прав клієнта» [7].

Одночасно, згідно з нормами КПК України, у разі, коли все-таки стороною захисту вважає, що часу для ознайомлення з матеріалами було недостатньо або є інші причини для цього, є можливість ознайомитися з ними, заявивши судові на стадії підготовчого провадження відповідне клопотання (п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України). Обґрунтувавши необхідність повторного ознайомлення у відповідному клопотанні, суди, як правило, виносять рішення, яким зобов'язують прокурора (оскільки в розпорядженні суду є лише обвинувальний акт) здійснити таке ознайомлення. Тому потреба у застосуванні стороною захисту методів щодо дискримінації стороною обвинувачення з приводу ненадання можливості для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування фактично відпадає.

Із метою врегулювання цього дискусійного моменту варто підтримати позицію, яка викладена в юридичній літературі, а саме, встановити загальний строк, упродовж якого стороною будуть зобов'язані ознайомитися із матеріалами справи, що є доволі слушним підходом, адже обмежує можливе зловживання стороною захисту своїми процесуальними правами [8, с. 97] та забезпечує принцип розумності строку кримінального провадження.

Залишаються також не вирішеними питання щодо безпосереднього надання стороною захисту доступу до матеріалів протилежній стороні. Як свідчить практика, відкриті матеріали у виді речових доказів, документів, що були на момент завершення досудового розслідування, стороною зобов'язані, а що ж стосується показань свідків стороною захисту – допускається і в ході судового розгляду.

Водночас трапляються випадки, коли стороною захисту не хоче відкрити дані про свідка, який не був допитаний у ході досудового розслідування, однак має намір допитати його в суді. Така відмова мотивується тим, що відомості, отримані від свідка, стороною захисту надано у виді пояснень, які, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України, стосовно злочинів не визнаються доказами. Вони визнаються джерелом доказів щодо кримінальних проступків. Проте, виходячи з того, що перелік джерел доказів є вичерпним, а, згідно з вимогами ч. 2 ст. 22 КПК України, стороною кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, то під поняття «інші докази» підпадають зокрема показання свідків [9, с. 29].

Після фактичного ознайомлення із матеріалами досудового розслідування сторони кримінального провадження зобов'язані, згідно з ч. 9 ст. 290 КПК України, письмово підтвердити протилежній стороні факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням таких матеріалів. Оскільки форма такого підтвердження КПК України не визначена, у цьому зв'язку виникають різні тлумачення щодо оформлення цієї дії і, відповідно, маніпуляції навколо цього питання. Це спричинено обранням найвигіднішої для себе лінії захисту: або посягти сумнів у належності здобутих доказів через надумані підстави неознайомлення з ними, або відображення грубих порушень зі сторони обвинувачення при відкритті матеріалів.

У наукових дослідженнях [10, с. 334–336] їх авторами надані рекомендації, спрямовані на упорядкування процедури оформлення факту надання сторони кримінального провадження доступу до матеріалів. З-поміж найбільш обґрунтованих із них варто підтримати тих, які пропонують зафіксувати цей факт слідчим, прокурором у протоколі. З аналізу ст.ст. 103, 104, 110, 111 КПК України вбачається, що дії слідчого, прокурора оформляються у виді протоколу. Якщо слідчий, прокурор не відобразив відповідну дію у протоколі, то вона не набуває юридичного значення.

Важливість інституту відкриття матеріалів іншій стороні та чимало спірних питань цього інституту, що виникають у правозастосовній діяльності, переконує у необхідності підтримати думку цих науковців і погодитись із твердженням, що виконання процесуальних дій, передбачених у ст. 290 КПК України, повинно фіксуватися саме в протоколі. Адже, нормами КПК України не передбачено можливості слідчого, прокурора ухвалювати будь-які рішення та вчиняти дії після відкриття матеріалів. Тому видається доцільним було б закріпити у ст. 290 КПК України положення, що факт ознайомлення із матеріалами кримінального провадження оформляється слідчим, прокурором відповідним протоколом, з яким ознайомлюється сторона захисту.

Відсутність нормативного регулювання деяких складових інституту відкриття матеріалів досудового розслідування сторони кримінального провадження намагаються використати ці прогалини як спробу визнання доказів недопустимими. Про це свідчить і чимала кількість рішень Верховного Суду з цього питання. Впродовж 2019–2020 років Судом були висловлені правові позиції щодо відкриття матеріалів іншій стороні, зокрема таких:

– невикористання захисником права на ознайомлення з матеріалами досудового роз-

слідування не утворює підстави для визнання доказів недопустимими (*постанова ВС у справі № 132/185/18 від 10.12.2019*);

– відмова від ознайомлення з матеріалами досудового розслідування з посиленням на обмеження в часі не може свідчити про їх невідкриття (*постанова ВС у справі № 607/5005/17 від 23.01.2020*);

– аргументи сторони захисту про недопустимість як доказу висновку експерта через невідкриття на стадії виконання ст. 290 КПК медичних документів, на яких ґрунтується експертне дослідження, є неприйнятними (*постанова ВС у справі № 754/14281/17 від 27.01.2020*);

– постанова про проведення контролю за вчинення злочину, яку не відкрито стороні захисту в порядку ст. 290 КПК України та протоколу про результати контролю за вчинення злочину, яким не порушено порядку відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні, мають самостійні підстави та мету проведення НСРД у зв'язку із чим, вони не можуть визнаватися недопустимими доказами за принципом «плодів отруйного дерева» (*постанова ВС у справі № 311/1110/18 від 04.02.2020*);

– на орган досудового розслідування покладено обов'язок надати сторонам майбутнього судового розгляду безперешкодно реалізувати їх можливість ознайомитися із речовими доказами (у разі виявлення ними бажання), однак він не зобов'язаний здійснювати таке ознайомлення в обов'язковому порядку за відсутності ініціативи сторони (*постанова ВС у справі № 688/2831/17 від 12.03.2020*).

Висновки

Як відомо, у своїй діяльності учасники кримінального провадження постійно застосовують позиції Верховного Суду, які однозначно впливають і на розсуд суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження, і на поведінку інших учасників процесу. Основний акцент при висловленні правової позиції з вказаних питань Верховний Суд зробив на процесуальній поведінці учасників кримінального провадження. Власне, зорієнтував на те, щоб така поведінка не порушувала балансу інтересів сторін кримінального провадження, а сторони рівною мірою використовували б надані їм процесуальні права на збирання та подання до суду доказів. Водночас зі сторони обвинувачення – це вчинення всіх реальних, ініціативних дій, передбачених ст. 290 КПК України, з метою реального ознайомлення сторони захисту з матеріалами; а зі сторони захисту – сумлінне з найменшими затратами часу ознайомлення з матеріалами, які надає протилежна сторона.

Як видається, сторони мають достатньо можливостей для обстоювання своїх прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України, а реалізація таких прав без злов-

живань сприятиме досягненню основної ідеї чинного КПК України – забезпечення реалізації принципу змагальності.

Список використаних джерел

1. Вишнева О. В. Состязательная деятельность защитника на предварительном следствии : дисс. ... канд. юрид. наук (Электронный ресурс). Из фондов Российской Государственной библиотеки. Казань, 2004. 272 с.
2. Стойко Н. Г. Уголовный процесс западных государств и России : сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем : монография. СПб. : Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та; Издательство юридического факультета, 2006. 264 с.
3. Фомін С. Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення : чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? *Адвокат*. 2012. № 7. С. 21–25.
4. Аленін Ю. П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України: здобутки та порахунки. *Юридичний вісник*. 2013. № 4. С. 89–94.
5. Гловюк І. В., Пашковський М. І., Пономаренко Д. В. Тактика захисту у разі встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в кримінальних провадженнях стосовно корупційних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2009. № 3. С. 223–226. URL: http://lsej.org.ua/3_2019/59.pdf
6. Пономаренко Д. В. Тактичні питання захисту в кримінальному провадженні. Книга перша : практичний посібник. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ : Фенікс, 2018. 158 с.
7. Маніпуляції з перекладом в кримінальному процесі. Аналіз практики ЄСПЛ та національних судів від партнера юридичної компанії «KSG PARTNERS» Гори А. В. URL: https://protocol.ua/ua/manipulyatsii_z_perekladom_v_kriminalnomu_protsezi_analiz_praktiki_espl_ta_natsionalnih_sudiv_vid_partnera_yuridichnoi_kompanii_ksg_partners_gori_a_v/ (дата звернення: 28.12.2020).
8. Хрущ О. Діяльність прокурора під час відкриття матеріалів кримінального провадження за законодавством України та зарубіжних країн. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2 (48). С. 95–100.
9. Судовий допит : наук.-практ. посіб. / М. С. Туркот, О. В. Єні, Г. О. Ганова, Л. Ю. Коваленко, В. В. Козій та ін. ; за заг. ред. І. І. Присяжнюка. Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. 174 с.
10. Корчева Т. В. Окремі питання щодо вдосконалення процесуального порядку відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2014. № 6–1. Ч. 2. С. 334–336.

References

1. Vyshnevskaya, O. V. (2004). Sostizatelnaia deiatelnost zashchytnyka na predvartelnom sledstvyy [Competitive activity of the defender at preliminary investigation]. Kazan [in Russ.].
2. Stoiko, N. H. (2006). Uholovnyi protsess zapadnykh hosudarstv y Rossyy : sravnytelnoe teoretyko-pravovoe yssledovanye anhlo-amerykanskoj y romano-hermanskoj pravovykh system [The criminal process of Western countries and Russia: a comparative theoretical and legal study of the Anglo-American and Romano-Germanic legal systems]. SPb. : Yzdatelskyi Dom S.-Peterb. hos. un-ta; Yzdatelstvo ta yurydycheskoho fakulteta [in Russ.].
3. Fomin, S. B. (2012). Vidkryttia materialiv inshii storoni kryminalnoho provadzhennia dlia oznaiomlennia : chy vyrishyt novyi protsesualnyi instytut stari problemy? [Disclosure of materials to the other side of the criminal proceedings for review: will the new procedural institution solve the old problems?]. *Advokat (Lawyer)*, 7, 21–25 [in Ukr.].
4. Alenin, Yu. P. (2013). Osoblyvosti vidkryttia materialiv inshii storoni za novym KPK Ukrainy: zdotutky ta prorakhunky [Features of opening materials to the other party under the new CPC of Ukraine: achievements and calculations]. *Yurydychnyi visnyk (Law Herald)*, 4, 89–94 [in Ukr.].
5. Hloviuk, I. V. (2009). Takyka zakhystu u razi vstanovlennia stroku dlia oznaiomlennia z materialamy dosudovoho rozsliduvannia v kryminalnykh provadzhenniakh stosovno koruptsiinykh zlochyniv [Tactics of protection in case of setting a term for acquaintance with materials of pre-trial investigation in criminal proceedings concerning corruption crimes]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 3, 223–227 [in Ukr.].
6. Ponomarenko, D. V. (2018). Takychni pytannia zakhystu v kryminalnomu provadzhenni. Knyha persha : praktychnyi posibnyk. Vyd. 2-he, dopovn. i pererobl [Tactical issues of protection in criminal proceedings. Book one: a practical guide. 2nd edition, suppl. and revised]. Kyiv : Feniks [in Ukr.].
7. Hory, A. V. Manipulyatsii z perekladom v kryminalnomu protsezi. Analiz praktyky YeSPL ta natsionalnykh sudiv vid partnera yurydychnoi kompanii «KSG PARTNERS» [Manipulation of translation in criminal proceedings].

- Analysis of the case law of the European Court of Human Rights and national courts from the partner of the law firm KSG PARTNERS]. Retrieved from https://protocol.ua/ua/manipulyatsii_z_perekladom_v_kriminalnomu_protsezi_analiz_praktiki_espl_ta_natsionalnih_sudiv_vid_partnera_yuridichnoi_kompanii_ksg_partners_gori_a_v/ [in Ukr.].
8. Khrushch, O. (2017). Diialnist prokurora pid chas vidkryttia materialiv kryminalnogo provadzhennia za zakonodavstvom Ukrainy ta zarubizhnykh krain [Activities of the prosecutor during the opening of materials of criminal proceedings under the legislation of Ukraine and foreign countries]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy (Journal of the National prosecution academy of Ukraine)*, 2 (48), 95–100 [in Ukr.].
 9. Turkot, M. S., Yeni, O. V., Hanova, H. O., Kovalenko, L. Yu., Kozii, V. V. ta in. ; za zah red. Prysiazhniuka I. I. Sudovi dopyt [Judicial interrogation: science]. K. : Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy [in Ukr.].
 10. Korcheva, T. V. (2014). Okremi pitannia schodo vdoskonalennya protsesualnogo porядku vidkryttia materialiv inshii storoni u kryminalnomu provadzhenni [Certain issues related to the improvement of the procedural procedure for disclosing materials to the other party in criminal proceedings]. *Pravo i suspylstvo (Law & Society)*, 6–1, 2, 334–336 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 26.01.2021
прийнята до друку 04.03.2021
The article: is received 26.01.2021
is accepted 04.03.2021*

UDC (УДК) 314.4
JEL Classification: K 42

Горпинюк Оксана Петрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: Horpyniukoksana@icloud.com
ORCID ID: 0000-0003-3110-6564

Лепісевич Петро Миронович,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: petro.lepisevych@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5970-2988

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ ТА ФАРМАЦЕВТИЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ
ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ
СТАНДАРТІВ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ**

Анотація. Досліджено недоліки законодавчого формулювання у статтях КК України, що передбачають відповідальність за медичну недбалість та які призводять до помилок у тлумаченні ознак кримінальних правопорушень, труднощів у правозастосуванні. Проаналізовано головні підходи Європейського суду з прав людини до позитивних зобов'язань держави у справах про медичне обслуговування та належне поводження з пацієнтами. З метою вдосконалення кримінального законодавства запропоновано узагальнити норми про кримінальну відповідальність за неналежне виконання чи невиконання медичних обов'язків в одній ст. 140 КК України з чітким визначенням диференціації відповідальності та наслідків від цих посягань.

Ключові поняття: кримінальна відповідальність, медичні, фармацевтичні працівники, професійні обов'язки, медичне обслуговування, поводження з пацієнтами, практика ЄСПЛ, зарубіжне законодавство.

Horpyniuk Oksana,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of Criminal and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: Horpyniukoksana@icloud.com
ORCID ID: 0000-0003-3110-6564

Lepisevych Petro,

PhD (History), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Constitutional and International Law,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: petro.lepisevych@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5970-2988

RESPONSIBILITY OF MEDICAL AND PHARMACEUTICAL EMPLOYEE FOR IMPROPER PERFORMANCE OR FAILURE TO PERFORM PROFESSIONAL OBLIGATIONS UNDER THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS AND PRACTICES OF ECHR (EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS)

Abstract. Introduction. In the current conditions of globalization and the spread of various pandemics, increasing attention is paid to assessing the quality of health care in countries and the proper treatment of patients. The scientific community is increasingly turning to the study of criminal liability for improper performance or non-performance of professional obligations of medical and pharmaceutical workers, develops proposals to improve regulations and practices.

The aim. Defining the main approaches of the European Court of Human Rights (ECHR) to the positive obligations of the state in matters of medical care and proper treatment of patients, making proposals to improve the Criminal Code of Ukraine on liability for medical negligence.

Materials and methods. The study used general scientific methods of dialectics (analysis, synthesis, induction, deduction) during the elaboration of the norms of the Criminal Code of Ukraine and some foreign countries. The empirical basis of the study consists of case law from the Unified State Register of Judgments and decisions of the European Court of Human Rights on compliance with the obligations of states in the field of health care and proper treatment of patients.

Conclusions. The practice of the ECHR on the fulfilment by states of the obligations in the sphere of medical care and treatment of patients has been generalized, the approaches of the Court to the observance of such obligations have been determined. There are some unsuccessful legislative formulations in the articles of the Criminal Code, which lead to errors in the interpretation of the signs of criminal offences and as a consequence to difficulties in law enforcement. In order to eliminate some problems, it is proposed to generalize the rules of criminal liability for improper performance or non-performance of medical duties in one Article 140 of the Criminal Code of Ukraine with a clear definition of the differentiation of responsibility and the consequences of these encroachments.

Key concepts: criminal liability, medical, pharmaceutical workers, professional responsibilities, medical care, patient treatment, ECHR practice, foreign legislation.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-69-79

Вступ

В умовах погіршення епідеміологічної ситуації не лише в Україні, а й у світі загалом, актуальними видаються питання належного виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків, а також аналіз ефективності насамперед кримінальної відповідальності медичних та фармацевтичних працівників за зловживання своїми зобов'язаннями згідно з чинним КК України. Крім того, з урахуванням обов'язковості правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький суд) для законодавства більшості країн Європейського Союзу необхідним видається аналіз підходів Страсбурзького суду до зобов'язань держав

у сфері медичного забезпечення та обслуговування населення. У цій площині цікавими видаються також міжнародні підходи до належного виконання медичних обов'язків за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав. Такий досвід може бути корисним для розуміння того, яких саме невідкладних заходів потрібно вжити у державі для поліпшення медичної системи загалом і зменшення кількості порушень з боку медичних працівників зокрема. Аналіз КК України дає підстави до висновку, що обсяг кримінально-правових заборон медичних і фармацевтичних працівників за зловживання своїми зобов'язаннями загалом є достатній, водночас, як показують дослідження фахівців

у галузі кримінального права, часто недосконалою є законодавча регламентація відповідальності зазначених суб'єктів та як наслідок непоодинокі помилки у правозастосуванні. Кримінальна відповідальність медичних працівників передбачена нормами ст.ст. 131 КК України: «Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», 139 «Ненадання допомоги хворому медичним працівником», 140 «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником». За даними Генеральної прокуратури України, станом на грудень 2020 року зареєстровано 2 кримінальні правопорушення, передбачені ст. 131 КК України; 61 посягання, передбачені ст. 139 КК України та 654 правопорушення, передбачені ст. 140 КК України. Якщо взяти до уваги статистичні показники за попередні роки щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень, то спостерігається стабільна динаміка. Найбільше щороку реєструють випадків неналежного виконання чи невиконання професійних обов'язків медичними і фармацевтичними працівниками, ст. 140 КК (2017 – 658, 2018 – 654, 2019 – 665); значно менше реєструють випадків ненадання допомоги хворому медичним працівником, ст. 139 КК (2017 – 36, 2018 – 27, 2019 – 52). Своєю чергою, найменше офіційних повідомлень про неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, ст. 131 КК (2017 – 2, 2018 – 0; 2019 – 2). Проте, згідно з даними Державної судової адміністрації України про склад засуджених за відповідні кримінальні правопорушення, слід констатувати мізерний відсоток засуджених осіб за вчинення таких посягань (засуджено осіб тільки за однією ст. 140 КК: 2017 – 4, 2018 – 2, 2019 – 4). Одночасно згідно з аналізом вироків з Єдиного державного реєстру судових рішень про притягнення до кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення, більшість засуджених звільняють від покарання за законом про амністію [1] або від відбування покарання з випробуванням [2]. Такий низький відсоток засуджених зумовлений також складністю доведення причинного зв'язку в справах про неналежне виконання професійних обов'язків медичними працівниками, неналежним станом медичного забезпечення в державі, недоліками в проведенні медичних реформ, недосконалістю кримінально-правових норм, іншими труднощами в діяльності судових і правоохоронних органів.

Мета статті полягає в аналізі норм КК України та КК окремих зарубіжних держав,

якими встановлено відповідальність за неналежне виконання чи невиконання медичними або фармацевтичними працівниками професійних обов'язків, вивчення стану дослідження відповідного питання в доктрині кримінального права України та в правозастосуванні, огляд практики ЄСПЛ щодо виконання державами зобов'язань з надання належної медичної допомоги та відповідного функціонування медичної системи. За результатом проведеного дослідження сформульовано головні підходи ЄСПЛ до позитивних зобов'язань держави у справах про медичне обслуговування та належне поводження з пацієнтами, наведено конкретні пропозиції щодо вдосконалення КК України в частині встановлення відповідальності медичних і фармацевтичних працівників за неналежне виконання чи невиконання професійних обов'язків.

1. Тлумачення ознак кримінальних правопорушень про медичну недбалість в юридичній літературі

Аналіз наукових досліджень вітчизняних правників, присвячених кримінальній відповідальності за невиконання чи неналежне виконання медичних обов'язків, демонструє, що автори переважно дотримуються спільного бачення щодо більшості ознак складів кримінальних правопорушень про неналежне виконання професійних обов'язків медичними або фармацевтичними працівниками. Зокрема, не виникає значних розбіжностей щодо визначення родового та безпосереднього об'єктів складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 131, 139, 140 КК України. Всі правники погоджуються з розташуванням аналізованих норм у розділі II Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи». Водночас Ю. О. Шопіна наголошує на доцільності виокремлення у структурі Особливої частини КК України розділу за назвою «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку надання медичних та фармацевтичних послуг» [3, с. 23]. На думку авторки, таке розташування норм підвищить ефективність кримінально-правових гарантій права людини на охорону здоров'я та сприятиме правильній кваліфікації посягань і їх розмежуванню. В цьому випадку слід зазначити, що аналіз юридичної літератури та матеріалів судової практики не свідчить про значні труднощі з пошуком правильної кримінально-правової норми для кваліфікації порушень у сфері виконання обов'язків медичними та фармацевтичними працівниками. У літературі наголошується на необхідності розмежовувати поняття «пацієнт» і «хворий», адже поняття

хворий указує на певні вади у здоров'ї людини, проте не завжди свідчить про те, що така людина є пацієнтом певного медичного працівника. Тому автори пропонують позначати у статтях обидва поняття або тільки поняття пацієнт, що свідчить про взаємини з медичним працівником. Видається, що останній варіант є цілком прийнятним. Є. Е. Черніков наголошує, що недоцільно виділяти окремо у диспозиції ст. 140 КК України фармацевтичного працівника як суб'єкта злочину, а достатньо лише медичного працівника, оскільки під ним розуміють усі види професій і спеціалізацій працівника в медичній сфері [4, с. 249]. Водночас І. М. Філь пропонує, крім вказівки на медичного та фармацевтичного працівника, в ст. 140 КК України додатково вказати на цілителя, адже цілительство як метод народної медицини не включається в обсяг понять медична і фармацевтична допомога [5, с. 9].

Більшість авторів вважають, що встановлення причинного зв'язку в злочинах, що полягають у неналежному виконанні професійних обов'язків медичними працівниками, характеризується певними труднощами. Встановлення причинного зв'язку ускладнено множинністю каузальних чинників, таких як втручання інших осіб, особливістю процесів організму хворого або пацієнта. Саме тому в таких посяганнях, що пов'язані з виконанням професійних обов'язків медичних працівників, причинний зв'язок може бути і прямим, і опосередкованим, тобто ускладнюватися необережною поведінкою потерпілого, інших медичних працівників, такими обставинами, як негативний перебіг захворювання тощо. Дещо різні висловлюються думки щодо розуміння форми вини у злочині, передбаченому ст. 140 КК України. Зокрема, І. М. Філь наголошує, що відповідне посягання може бути вчинено лише з необережності [5, с. 174]. Своєю чергою, Є. Е. Черніков вважає, що діяння, передбачене цією статтею, характеризується подвійною (змішаною) формою вини, оскільки можливе різне психічне ставлення суб'єкта злочину до власного діяння та до наслідків. Ставлення до діяння може характеризуватися і умислом, і необережністю, тоді як до наслідків ставлення завжди необережне та може виражатися у формі недбалості й самовпевненості [4, с. 250]. Видається, що другий підхід правильніший. У цьому зв'язку цілком правильна позиція О. О. Дудорова про недоречність вказівки у ст. 140 КК України на зворот «внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до них» [6, с. 209]. Адже такий зворот помилково дозволяє припускати, що відповідне посягання може бути вчинено лише з необережності, хоча

свої обов'язки, пов'язані з наданням медичної допомоги, можуть порушуватися і умисно, і необережно. Те саме зауваження може бути також застосовне до посягання, передбаченого ст. 131 КК України (Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби). Тому, вважаємо за доцільне такий зворот не використовувати у зазначених нормах КК України. Хоча й потрібно зауважити, що у літературі вказується, що такі посягання загалом визнаються необережними, позаяк вина визначається психічним ставленням до суспільно небезпечних наслідків і характеризується необережністю [7, с. 333]. На користь того, що посягання передбачене ст. 140 КК України, може бути вчинено умисно, зокрема у частині порушення професійних зобов'язань, свідчать пропозиції окремих авторів передбачити кваліфікуючу ознаку цього складу злочину – корисливий мотив [3, с. 24], що виключно вказує на умисел винного.

2. Особливості тлумачення невиконання чи неналежного виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків з урахуванням практики ЄСПЛ

Для тлумачення поняття неналежного виконання чи невиконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником насамперед потрібно виходити з того, що невиконання професійних обов'язків – це абсолютна бездіяльність медичного працівника, тоді як він мав обов'язок діяти та реальну можливість. Своєю чергою, неналежне виконання таких обов'язків є тоді, коли медичні працівники хоча й виконують свої професійні обов'язки, однак із значними порушеннями норм, стандартів чи інструкцій, у яких прописано відповідні правила. Аналіз матеріалів судової практики з Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить, що це можуть бути випадки недбало проведення операцій або інших процедур, неправильне дозування лікарських препаратів, порушення певних правил при підготовці ліків до використання, порушення строків і порядку проведення передбачених законодавством профілактичних медичних оглядів, щеплення тощо.

Слід також зважати на те, що притягнення до кримінальної відповідальності медичних або фармацевтичних працівників можливе за умови, що доведено порушення ними певних стандартів чи протоколів із чітким алгоритмом дій, яких не дотрималися винні. Як слушно зазначила Г. В. Чеботарьова у системі охорони здоров'я України розробляються та впроваджуються критерії, стандарти, сталони структури, процесу

та результату медичної допомоги. З-поміж них можна виокремити рекомендаційні стандарти, виконання яких не вимагає точного слідування, тобто у виконанні яких можливі варіанти, а також нормативні стандарти у виді законів, наказів, постанов, які мають виконуватися обов'язково, до яких передусім належать затверджені наказами МОЗ клінічні протоколи надання медичної допомоги [8]. Наприклад, згідно з вироком Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 27 грудня 2018 року, лікар акушер-гінеколог А. був засуджений за ч. 2 ст. 140 КК України за неналежне виконання професійних обов'язків під час ведення пологів, що спричинило тяжкі наслідки для новонародженого З. у вигляді: перинатального гіпоксично-ішемічного ураження центральної нервової системи, енцефаломалачії, мікроенцефалії, грубого тетрапарезу, затримки темпів усіх видів розвитку, мультифокальних випадків, набряку головного мозку, двосторонньої бронхопневмонії, постгіпоксичної кардіопатії, які є не вродженими та не відносяться до родової травми та її наслідків. Встановлено, що засуджений порушив вимоги Клінічного протоколу з акушерської допомоги «Дистрес плода при вагітності та під час пологів», затвердженого Наказом МОЗ України від 27.12.2006 року № 900. Причиною розвитку ускладнень у стані дитини на момент народження є не встановлений діагноз – дистрес плоду в 2-му періоді пологів та несвоєчасно надана медична допомога новонародженому, що можна вважати неналежним наданням медичної допомоги лікарем, і відносяться до тяжких тілесних ушкоджень, як загрозові для життя. Невстановлений дистрес плоду в пологах, та несвоєчасне проведене пологовирішення призвело до внутрішньоутробної гіпоксії та асфіксії в пологах, тобто, саме у цей період відбулося гіпоксично-ішемічне ураження головного мозку з розвитком незворотних наслідків, згідно з висновком комісійної судово-медичної експертизи № 135-КЕ/2016/пп від 30.07.2016 року [9]. Також неоднозначним питанням є тлумачення медичної помилки, її впливу на відповідальність медичних працівників, визнання такої помилки формою неналежного виконання професійних обов'язків медичними працівниками [10, с. 2417].

Поділяємо позицію правників, які тлумачать діяння невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником професійних обов'язків з урахуванням практики ЄСПЛ та включають до них діяння медичних працівників, які визнано Страсбурзьким судом нелюдським поведінням чи таким, що принижують гідність особи, та порушують ст. 3 «Заборона катування» Європейської кон-

венції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) [5, с. 58–61]. Зокрема, порушення ст. 3 Конвенції визнано у справі «Кушнір проти України» від 11 грудня 2014 року, оскільки виявлені докази неналежної медичної допомоги та захисту від туберкульозу в установах виконання покарань України, а саме ненадання післяопераційного лікування хворому на туберкульоз у медичній частині слідчого ізолятора [11]. У іншій справі «Кучерук проти України» від 6 вересня 2007 року встановлено неналежну медичну допомогу й захист від туберкульозу в установах виконання покарань України, ненадання медичної допомоги під час перебування в карцері [12]. На жаль, потрібно констатувати, що й нині ситуація не поліпшилася з наданням належної медичної допомоги в установах відбування покарань. Зокрема, фахівці в галузі права констатують вкрай низьку оцінку роботи медичних закладів у місцях позбавлення волі: незадовільну цінову політику на медичні препарати, застаріле обладнання, нестачу професійних медичних кадрів [13, с. 41–42]. У контексті застосування норм КК України про злочини в медичній сфері, становлять інтерес основні стандарти, які сформував ЄСПЛ у своїй практиці щодо відповідних категорій справ. ЄСПЛ констатує порушення внаслідок неналежного виконання чи невиконання професійних обов'язків медичними та фармацевтичними працівниками не лише в межах ст. 3 Конвенції «Заборона катування», а й ст. 2 «Право на життя» [14, с. 135]. У своїх наукових дослідженнях автором цієї статті проведено аналіз рішень ЄСПЛ на предмет дотримання державами своїх позитивних зобов'язань по категоріях справ, пов'язаних із медичною недбалістю. Зокрема, встановлено, що у порівняно недавно прийнятому рішенні ЄСПЛ у справі «Лопеш де Соуза Фернандеш проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes), рішення від 19 грудня 2017 року [15], ЄСПЛ виокремив критерії, які потрібно брати до уваги під час вирішення питання про наявність позитивних обов'язків держави у сфері медичного обслуговування та поведіння з пацієнтами. Враховуючи відповідне рішення ЄСПЛ, а також інші, зокрема Vasileva v. Bulgaria [16], 17 March 2016; «Валерій Фуклевіч проти України» (Valeriy Fuklev v. Ukraine) [17] (рішення від 16 квітня 2014 року); «Арская проти України» (Arskaya v. Ukraine) [18] (рішення від 5 березня 2014 року), нами сформульовано головні підходи ЄСПЛ до позитивних зобов'язань держави у справах про медичне обслуговування та поведіння з пацієнтами, які гарантуються ст. 2 Конвенції. До них належать: 1. Право на здоров'я повинно трактуватись як застосовне в

контексті будь-якої державної чи іншої діяльності, в якій може бути поставлено під загрозу право на життя. 2. Позитивний обов'язок щодо забезпечення права на життя покладається на державу не лише у тому випадку, коли особу було позбавлено життя умисно, а й із необережності. Водночас у кожному такому випадку не вимагається застосування до порушників саме кримінальної відповідальності, достатньо цивільного відшкодування та можливих дисциплінарних заходів. 3. Неправомірна відмова від надання медичної допомоги через відсутність у них коштів не є достатньою для констатації порушення державою позитивних зобов'язань, оскільки ЄСПЛ відмежовується від оцінки виділення компетентними органами державних коштів у сфері охорони здоров'я. 4. Порушення обов'язків може бути констатовано за наявності медичної недбалості сукупно з системними недоліками у нормативній базі, яка не забезпечує належного захисту життя пацієнта, за умови, що саме це діяло йому на шкоду. 5. Порушення обов'язків може бути визнано, коли життя конкретного пацієнта свідомо піддається небезпеці, в результаті відмови в доступі до життєвоважливого екстреного лікування і медичні працівники розуміють, що життя людини є під загрозою через відсутність відповідної допомоги. 6. Порушення у сфері медичного обслуговування мають мати системний чи структурний характер, а не просто стосуватись окремого випадку, коли щось могло бути неналежним у розумінні неправильного чи поганого функціонування. Порушення є результатом невиконання державою свого обов'язку з забезпечення регулятивної бази. 7. Зв'язок між оскаржуваним порушенням і шкодою, яку було завдано пацієнту [19, с. 337].

Наведені основні підходи до тлумачення ст. 2 Конвенції у справах про невиконання чи неналежне виконання медичними або фармацевтичними працівниками професійних обов'язків доцільно враховувати під час тлумачення норм про посягання, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я особи, зокрема передбачені ст. 139 КК «Ненадання допомоги хворому медичним працівником» та ст. 140 КК «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником».

3. Дискусійні питання щодо визначення наслідків та їх конкретизації у статтях про невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків медичними та фармацевтичними працівниками

Більшість авторів цілком виправдано акцентують на неузгодженості санкцій ст. 119 КК України «Вбивство через необережність» та ст. 140

КК України «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником». Адже одним із тяжких наслідків посягання, передбаченого ст. 140 КК України, є смерть особи, спричинена з необережності. Водночас відповідна стаття передбачає максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років, натомість у ст. 119 КК України встановлено покарання у виді позбавлення волі до п'яти років. На противагу цій поширеній думці Л. П. Брич указує, що оскільки санкція ч. 1 ст. 140 КК є м'якшою, ніж санкція ч. 1 ст. 119 КК, а факт наявності у законодавстві терміна «особливо тяжкі наслідки» свідчить про те, що існують ще наслідки, крім смерті, котрі законодавцем вважаються більш тяжкими, ніж «тяжкі наслідки», поняття «тяжкі наслідки» не охоплює шкоду такого характеру, як смерть людини. Тому неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків, що спричинило смерть одного потерпілого (хворого), має кваліфікуватись як вбивство через необережність за ч. 1 ст. 119 КК [20, с. 26–27]. Потрібно зауважити, що такий різний підхід правників пов'язаний із досі не вирішеною проблемою законодавчого закріплення вказівки на наслідки у КК України шляхом позначення оціночних понять. Водночас ні в законодавстві, ні в наукових дослідженнях правників останніх років повністю не вирішено зазначену проблему. Зокрема, у своїй дисертації І. М. Філь, пропонуючи нову редакцію ст. 140 КК України, жодним чином не порушила питання узгодження розмірів покарань у виді позбавлення волі за аналізованою нормою та ст. 119 КК України. Хоча у роботі авторка стверджує, що одним із тяжких наслідків у ч. 1 ст. 140 КК України є смерть хворого, про що свідчать 95,5% проаналізованих нею вироків [5, с. 227]. Є. Е. Черніков у своїй дисертаційній роботі наголошує, що «тяжкі наслідки» необхідно замінити на «тяжкі наслідки для життя чи здоров'я пацієнта». На думку автора, це сприятиме точному розумінню змісту негативних наслідків, які призводять до настання відповідальності за цією статтею, допоможе виключити зі змісту вказаної статті всі ті наслідки, які не стосуються життя і здоров'я пацієнта [4, с. 249]. Видається, що за чинної вказівки в ст. 140 КК України на тяжкі наслідки для хворого, жодних інших наслідків, які не стосуються життя та здоров'я останнього, не вбачаються, існують труднощі саме з визначенням обсягу тяжких наслідків для життя і здоров'я хворого. Водночас слушною видається пропозиція автора, який пропонує смерть пацієнта визначити як кваліфікуючу ознаку посягання, передбаченого ст. 140 КК України, та встановити відповідно більш суворе

покарання. Вважаємо слушною позицію О. О. Дудорова про те, що санкції ст. 119 КК України та ст. 140 КК України явно не узгоджені, адже до медичних працівників – «людей у білих халатах», на професійність і порядність яких розраховують ті, хто звертається по медичну допомогу, повинні висуватися підвищені вимоги стосовно захисту життя і здоров'я та, як наслідок, на них має покладатись більш суворі кримінальна відповідальність за вчинення професійних злочинів проти життя і здоров'я людини [6, с. 211]. Потрібно також наголосити на незбалансованості санкцій статей у нормах про злочини, пов'язані з невиконанням і неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками, між собою в межах групи. Зокрема, за порушення прав пацієнта (ст. 141 КК), що спричинило смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки, передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років. Водночас за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК), що призвело до тяжких наслідків для хворого, передбачено позбавлення волі на строк до двох років чи менш суворі покарання, які не встановлено за вчинення посягання, передбачене ст. 141 КК України. За спеціальний вид неналежного виконання професійних обов'язків медичним працівником, що призвело до зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ст. 131 КК), передбачено покарання у виді позбавлення волі лише на строк до 3 років, хоча це є спеціальний вид неналежного виконання професійних обов'язків медичними працівниками й відповідальність мала би бути значно вищою. Врешті, не можна вважати оптимальним підхід законодавця, за яким посягання, передбачене ст. 139 КК України «Ненадання допомоги хворому медичним працівником», переведено в проступки, з набранням чинності Законом України від 22 листопада 2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Видається, що для оптимізації відповідальності за вказані кримінальні правопорушення доцільно узагальнити кримінально-правові заборони в одній ст. 140 КК України з визначенням кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак з посиленням відповідальності за їх наявності. Таке узагальнення кримінально-правових норм спростить пошук правильної статті КК України для застосування, чітко вказуватиме на диференціацію відповідальності. На користь узагальнення кримінально-правових заборон, які передбачено в ст.ст. 131, 139, 140 КК України, в одній

статті, а саме в 140 КК України, свідчать спеціальні кримінально-правові дослідження правників, які вказують, що у більшості проаналізованих ними вироках, постановках та ухвалах і статистичних даних упродовж 2011–2019 років у 92,2% міститься вказівка саме на вчинення неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, передбачене ст. 140 КК України [5, с. 34]. Про найбільшу поширеність застосування ст. 140 КК України свідчать наведені в цій статті статистичні дані. О. О. Дудоров слушно наголошує на близькості кримінально-правових заборон, передбачених ст.ст. 139 та 140 КК України, адже відповідні посягання стосуються якості надання медичної допомоги, пов'язані з безпосереднім виконанням медичними працівниками своїх професійних обов'язків і посягають на життя та здоров'я людини [6, с. 212]. Підтримуємо позицію О. О. Дудорова про те, що оскільки поняття ненадання допомоги хворому медичним працівником входить до більш широкого поняття «невиконання професійних обов'язків медичним працівником», доречно виключити ст. 139 КК України [6, с. 213]. Так можна уникнути труднощів із встановленням факту наявності ненадання конкретної допомоги медичної чи іншої медичним працівником як ознаки вчинення злочину. Автором також слушно наголошується на неузгодженості назви та диспозиції ст. 140 КК України, оскільки в назві йдеться лише про неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, а в диспозиції ще й про невиконання таких обов'язків. Визначення наслідків у ст. 140 КК України доцільно конкретизувати. Як слушно вказується в юридичній літературі відсутність єдності поняття «тяжкі наслідки» у статтях і примітках до статей Особливої частини КК України, що стосуються настання і фізичної, і матеріальної шкоди, вказує на недоцільність його використання у багатьох статтях Особливої частини КК України, у зв'язку з чим запропоновано відмовитись від цього терміна, а за необхідності – послуговуватись термінами, зазначеними у Розділі II Особливої частини КК України [21, с. 10]. Зокрема, доцільно запропонувати в основному складі злочину, передбаченого ст. 140 КК України, вказівку на середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження. Принагідно зауважимо, що в низці КК зарубіжних держав також конкретизуються наслідки, завдані здоров'ю потерпілих, які виникли через недбалість медичних працівників (середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження визначено у ст. 129 КК Республіки Таджикистан [22], ст. 116 КК Республіки Узбекистан [23], ст. 162 КК Республіки Білорусь [24]). Видається, що зараження особи

інфекційними захворюваннями з вини медичних працівників має бути кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ст. 140 КК України. Таким же шляхом пішов законодавець у КК Республіки Таджикистан (ст. 129), КК Республіки Узбекистан (ст. 116), КК Республіки Білорусь (ст. 162). Врешті, слід підтримати більшість правників і визначити у ст. 140 КК України такі кваліфікуючі ознаки, як корисливий мотив, вчинення діянь щодо неповнолітнього пацієнта, а також особливо кваліфікуючі ознаки – спричинення смерті пацієнта чи інші тяжкі наслідки.

Висновки

Проведене дослідження дає змогу констатувати значний інтерес наукової спільноти до вивчення питань притягнення до кримінальної відповідальності за неналежне виконання чи невиконання професійних обов'язків медичних і фармацевтичних працівників не лише в Україні, а й у багатьох зарубіжних державах. Вивчення матеріалів судової практики свідчить про високий показник притягнення до кримінальної відповідальності в Україні медичних працівників за невиконання чи неналежне виконання ними професійних обов'язків, що передбачено ст. 140 КК України. Це пояснюється низкою причин і об'єктивного характеру, а саме складністю доведення причинового зв'язку в таких справах, неналежним станом медичного забезпечення в державі, недоліками в проведенні медичних реформ, і суб'єктивного – недбале ставлення до професійних обов'язків медичних працівників. Водночас більшість кримінальних справ не завершуються судовими вироками або особи звільняються від покарання з випробуванням чи за амністією. Це відбувається головню через недосконалість кримінального законодавства, непоодинокі недоліки в діяльності судових і правоохоронних органів. У статті проаналізовано розвиток доктрини кримінального права України щодо регламентації кримінальної відповідальності медичних та фармацевтичних працівників, передбаченої ст.ст. 131, 139, 140 КК України, а також використано кримінальне законодавство деяких зарубіжних держав. Вагомою цінністю проведеного дослідження є узагальнення практики ЄСПЛ щодо виконання державами зобов'язань у сфері медичного обслуговування та поводження з пацієнтами. З'ясовано, що невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником необхідно тлумачити, виходячи з дотримання державою гарантій ст. 3 «Заборона катування», та ст. 2 «Право на життя» Конвенції та практики ЄСПЛ. У контексті медичної недбалості непоодинокі випадки визнання

ЄСПЛ порушень ст. 3 Конвенції, внаслідок неналежної медичної допомоги та поводження з пацієнтами в установах виконання покарань («Кушнір проти України», «Кучерук проти України»). Основними підходами ЄСПЛ до виконання державами зобов'язань про медичне обслуговування та поводження з пацієнтами, які гарантуються ст. 2 Конвенції, належить визнавати такі положення: 1. Право на здоров'я повинно трактуватись як застосовне в контексті будь-якої державної чи іншої діяльності, в якій може бути поставлено під загрозу право на життя. 2. Позитивний обов'язок щодо забезпечення права на життя покладається на державу не лише у тому випадку, коли особу позбавлено життя умисно, а й із необережності. Водночас у кожному такому випадку не вимагається застосування до порушників саме кримінальної відповідальності, достатньо цивільного відшкодування та можливих дисциплінарних заходів. 3. Неправомірна відмова від надання медичної допомоги через відсутність у них коштів не є достатньою для констатації порушення державою позитивних зобов'язань, оскільки ЄСПЛ відмежовується від оцінки виділення компетентними органами державних коштів у сфері охорони здоров'я. 4. Порушення обов'язків може бути констатовано за наявності медичної недбалості сукупно з системними недоліками у нормативній базі, яка не забезпечує належного захисту життя пацієнта, за умови, що саме це діяло йому на шкоду. 5. Порушення обов'язків може бути визнано, коли життя конкретного пацієнта свідомо піддається небезпеці, в результаті відмови в доступі до життєво важливого екстреного лікування і медичні працівники розуміють, що життя людини знаходиться під загрозою через відсутність відповідної допомоги. 6. Порушення у сфері медичного обслуговування мають мати системний чи структурний характер, а не просто стосуватись окремого випадку, коли щось могло бути неналежним у розумінні неправильного чи поганого функціонування. Порушення є результатом невиконання державою свого обов'язку з забезпечення регулятивної бази. 7. Зв'язок між оскаржуваним порушенням і шкодою, яку було завдано пацієнту.

У ході дослідження з'ясовано, що найбільше труднощів виникає з тлумаченням наслідків посягань, які позначені оціночними категоріями (тяжкі наслідки), проблемою слід визнати незбалансованість санкцій і видів покарань за різні види кримінальних правопорушень, пов'язаних із медичною недбалістю. Окремі невдалі законодавчі формулювання у статтях КК призводять до помилок у тлумаченні ознак кримінальних правопорушень. Із

метою усунення окреслених проблем запропоновано узагальнити кримінально-правові норми про кримінальну відповідальність за медичну недбалість в одній ст. 140 КК України з чітким визначенням диференціації відповідальності та наслідків від цих посягань. Натомість запропоновано ст.ст. 131, 139 КК України виключити. Пропонується така редакція ст. 140 КК України:

Стаття 140 Невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником.

1. Невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків, якщо це спричинило середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження для пацієнта, –

карається...

2. Те саме діяння, вчинене з корисливих мотивів, щодо неповнолітнього пацієнта або якщо воно спричинило зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, –

карається...

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо воно спричинило смерть пацієнта чи інші тяжкі наслідки, – карається...

Запропонована редакція ст. 140 КК України спростить пошук правильної статті КК України для застосування, чітко вказуватиме на диференціацію відповідальності, дасть змогу уникнути помилок із тлумаченням поняття ненадання медичної допомоги медичним працівником, адже така форма є окремим різновидом невиконання професійних обов'язків медичними працівниками. Водночас перспективними видаються дослідження розмірів і видів покарань за різні види порушень медичними та фармацевтичними працівниками за новою редакцією ст. 140 КК України, особливості медичної помилки як форми цього кримінального правопорушення та класифікація кримінальних правопорушень, передбачених зазначеною статтею з урахуванням законодавчих змін (проступки, нетяжкі, тяжкі чи особливо тяжкі злочини).

Список використаних джерел

1. Вирок Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 24.04.2019 р. Справа № 456/310/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81410675> (дата звернення: 25.01.2021).
2. Ухвала Львівського апеляційного суду від 11 березня 2019 р. Справа № 459/3144/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80554679> (дата звернення: 25.01.2021).
3. Шопіна Ю. О. Кримінальна відповідальність медичного або фармацевтичного працівника за вчинення злочину, пов'язаного з виконанням професійних обов'язків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 213 с.
4. Черніков Є. Е. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. 288 с.
5. Філь І. М. Кримінально-правова та кримінологічна протидія неналежному виконанню професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 293 с.
6. Дудоров О. О. Неналежне виконання медичним працівником професійних обов'язків: проблеми застосування і вдосконалення кримінального законодавства. *Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці)*. К. : Ваіте, 2017. С. 209.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Дакор, 2019. 1384 с.
8. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку у сфері медичної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. К., 2011. 49 с.
9. Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 27 грудня 2018 року. Справа 226/627/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78860596> (дата звернення: 25.01.2021).
10. Kaplina O. V., Sharengo S. L., Shumylo N. Y. Medical errors: patients' opinion, lawyers' standpoint, medical doctrine and practice of the european court of human rights. *Wiadomości Lekarskie* 2019. Tom LXXII. Nr. 12 cz. II: 2416–2417.
11. Кушнір проти України : Рішення ЄСПЛ від 11 грудня 2014 року. (Заява № 42184/09). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a64#Text (дата звернення: 25.01.2021).
12. Кучерук проти України : Рішення ЄСПЛ від 6 вересня 2007 року. (Заява № 2570/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_839#Text (дата звернення: 25.01.2021).

13. Денисов С. Ф., Денисова Т. А. Забезпечення права на охорону здоров'я засуджених та персоналу в умовах позбавлення волі. *Конституційні засади медичної реформи в Україні*: матеріали Медико-правового форуму (м. Харків, 6 груд. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 41–42.
14. Крайник Г. С., Семенихин И. В., Сидоренко О. А. Отдельные правовые и медико-социальные аспекты реализации права на жизнь и эвтаназию. *GEORGIAN MEDICAL NEWS*. No 3 (300). 2020. P. 134–139.
15. «Лопеш де Соуза Фернандеш проти Португалії» (Lopes de Sousa Fernandes), (заява № 56080/13), рішення від 19 грудня 2017 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["""Лопеш%20де%20Соуза%20Фернандеш%20проти%20Португалії""E2%80%A8%20\(LOPES%20DE%20SOUSA%20FERNANDES\)"\]}, {"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 15.09.2020).
16. Vasileva v. Bulgaria, no 23796/10, §63, 17 March 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161413> (дата звернення: 25.01.2021).
17. «Валерій Фуклев проти України» (Valeriy Fuklev v. Ukraine) (заява № 6318/03), рішення від 16 квітня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a05 (дата звернення: 25.01.2021).
18. «Арская проти України» (Arskaya v Ukraine), (заява № 4507605), рішення від 5 березня 2014 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["""CASE%20OF%20ARSKAYA%20v.%20UKRAINE"""\], "languageisocode":\["UKR"\], "appno":\["45076/05"\], "documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER", "CHAMBER"\], "itemid":\["001-170553"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
19. Горпинюк О. П. Дотримання державою обов'язків, гарантованих ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «право на життя», під час застосування норм КК України про медичну недбалість. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Львів, 6 грудня 2019 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 331–337.
20. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: зміст спільних ознак. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 225–240.
21. Лемеха Р. І. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Львів, 2013. 19 с.
22. КК Республіки Таджикистан (із змінами станом на 01.02.2020). URL: https://www.legislationline.org/download/id/8601/file/Tajikistan_CC_1998_am2020_ru.pdf (дата звернення: 25.09.2021).
23. КК Республіки Узбекистан (із змінами станом на 2020 рік). URL: https://www.legislationline.org/download/id/8740/file/Uzbekistan_Criminal_Code_1994_am2020_ru.pdf (дата звернення: 25.01.2021).
24. КК Республіки Білорусь (із змінами станом на 18.01.2020). URL: https://www.legislationline.org/download/id/8314/file/Belarus_CC_1999_am2019_ru.pdf (дата звернення: 25.01.2021).

References

1. Vyrok Stryiskoho miskraionnoho sudu Lvivskoi oblasti [Stryj City District verdict of the Lviv Region] vid 24.04.2019 roku. Sprava № 456/310/18 Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81410675> [in Ukr.].
2. Ukhvala Lvivskoho apeliatsiinoho sudu [The Lviv Court of Appeal judgment] vid 11 bereznia 2019 roku. Sprava № 459/3144/17. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80554679> [in Ukr.].
3. Shopina, Yu. O. (2020). Kryminalna vidpovidalnist medychnoho abo farmatsevychnoho pratsivnyka za vchynennia zlochynu, poviazanoho z vykonanniam profesiinykh oboviazkiv [Criminal liability of a medical or pharmaceutical worker for an offense connected with performance of professional duties]. Kyiv [in Ukr.].
4. Chernikov, Ye. E. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za nenalezhne vykonannia profesiinykh oboviazkiv medychnym abo farmatsevychnym pratsivnykom [Criminal liability for improper performance of professional obligations of medical and pharmaceutical worker]. Odesa [in Ukr.].
5. Fil, I. M. (2018). Kryminalno-pravova ta kryminolohichna protydiia nenalezhnomu vykonanniu profesiinykh oboviazkiv medychnym abo farmatsevychnym pratsivnykom [Criminal and criminological prevention for improper performance of professional duties by a medical or pharmaceutical worker]. Kyiv [in Ukr.].
6. Dudorov, O. O. (2017). Nenalezhne vykonannia medychnym pratsivnykom profesiinykh oboviazkiv: problemy zastosuvannia i vdoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva. Kryminalne pravo: teoriia i praktyka (vybrani pratsi) [The improper performance of professional obligations of medical worker: problems of application and improvement of criminal legislation (selected works)]. K.: Vaite [in Ukr.].
7. Melnyk, M. I., & Khavroniuk, M. I. (Eds). (2019). Naukovo-praktychni komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. K. : Dakor [in Ukr.].
8. Chebotarova, H. V. (2011). Kryminalno-pravova okhrona pravoporiadku u sferi medychnoi diialnosti [Criminal and law protection of law and order in the field of medical activity]. K. [in Ukr.].

9. Vyrok Krasnoarmiiskoho miskraionnoho sudu Donetskoi oblasti [The Red Army city district verdict of Donetsk region] vid 27 hrudnia 2018 roku. Sprava 226/627/17. Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78860596> [in Ukr.].
10. Kaplina, O. V., Sharenko, S. L., & Shumylo, N. Y. (2019). Medical errors: patients' opinion, lawyers' standpoint, medical doctrine and practice of the european court of human rights. *Wiadomości Lekarskie*. LXXII, 12, 2416–2417.
11. Kushnir proty Ukrainy: Rishennia YeSPL [Kushnir v. Ukraine]: Decision ECHR] vid 11 hrudnia 2014 roku (Zaiava № 42184/09). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a64#Text [in Ukr.].
12. Kucheruk proty Ukrainy: Rishennia YeSPL [Kucheruk v. Ukraine]: Decision ECHR] vid 6 veresnia 2007 roku. (Zaiava № 2570/04). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_839#Text [in Ukr.].
13. Denysov, S. F., & Denysova, T. A. (2019). Zabezpechennia prava na okhoronu zdorovia zasudzhenykh ta personalu v umovakh pozbavlennia voli. Konstytutsiyni zasady medychnoi reformy v Ukraïni: *materialy Medyko-pravovoho forumu* [Ensuring the right to health care for convicted person and staff in prison. Constitutional principles of medical reform in Ukraine: *materials of the Medical and legal forum*] (m. Kharkiv, 6 hrud. 2019 r.). Kharkiv: Pravo [in Ukr.].
14. Kraïnyk, H. S., Semenykhyn, Y. V., & Sydorenko, O. A. (2020). Otdelnye pravovye y mediko-sotsyalnye aspekty realizatsyy prava na zhyzn y evtanazyiu [Some legal and medico-social aspects of the realization of the right to life and euthanasia]. *GEORGIAN MEDICAL NEWS*, 3 (300), 134–139 [in Russ.].
15. «Lopesh de Souza Fernandesh proty Portuhaliï [Lopesh de Souza Fernandesh v. Portugal]» (Lopes de Sousa Fernandes), (zaiava № 56080/13), rishennia vid 19 hrudnia 2017 roku. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Lopesh%20de%20Souza%20Fernandesh%20proty%20Portuhaliï"%E2%80%A8%20\(LOPES%20DE%20SOUSA%20FERNANDES\)"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) [in Ukr.].
16. Vasileva, v. Bulgaria. № 23796/10, § 63, 17 March 2016. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161413>.
17. «Valerii Fukliev proty Ukrainy [Valeriy Fuklev v. Ukraine]» (Valeriy Fuklev v. Ukraine). (Zaiava № 6318/03). Rishennia vid 16 kvitnia 2014 roku. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a05 [in Ukr.].
18. «Araskaia proty Ukrainy [Arskaya v. Ukraine]», (zaiava № 4507605), rishennia vid 5 bereznia 2014 roku. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["CASE%20OF%20ARSKAYA%20v.%20UKR AINE"\]},"languageisocode":\["UKR"\],"appno":\["45076/05"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"chamber":\["CHAMBER"\],"itemid":\["001-170553"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) [in Ukr.].
19. Horpyniuk, O. P. (2019). Dotrymannia derzhavoiu obov'iazkiv, harantovanykh st. 2 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod «pravo na zhyttia», pid chas zastosuvannia norm KK Ukrainy pro medychnu nedbalist. Teoretyko-prykladni problemy pravovoho rehuliuвання v Ukraïni: zbirnyk materialiv naukovykh praktychnoi konferentsii [Fulfillment state obligations guaranteed by art 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms «Right to Life», during the application of the rule of the Criminal Code of Ukraine on medical negligence (*Theoretical and practice problems of legal regulations in Ukraine: a collection of materials of the scientific and practice conference*)], 6 hrudnia r. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi unversytet vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
20. Brych, L. P. (2009). Rozmezhuvannia skladiv zlochyniv, spilnoi oznakoiu yakykh ye suspilno nebezpechni naslidky u vyhladi shkody zdoroviu liudyny: zmist spilnykh oznak [Differentiation of the Bodies of Crimes the Common Feature of which Lies in the Scially Dangerous Consequences of Humsn's Death]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna (Visnyk of the Lviv University. Series Law)*, 48, 225–240 [in Ukr.].
21. Lemekha, R. I. (2013). Tiazhki naslidky yak naskrizne kryminalno-pravove poniattia [Grave consequences as through criminal-legal concept]. Lviv [in Ukr.].
22. KK Respubliky Tadzhykystan [Criminal Code Republic of Tajikistan] (iz zminamy stanom na 01.02.2020). Retrieved from https://www.legislationline.org/download/id/8601/file/Tajikistan_CC_1998_am2020_ru.pdf [in Russ.].
23. KK Respubliky Uzbekystan [Criminal Code Republic of Uzbekistan] (iz zminamy stanom na 2020 rik). Retrieved from https://www.legislationline.org/download/id/8740/file/Uzbekistan_Criminal_Code_1994_am2020_ru.pdf [in Russ.].
24. KK Respubliky Bilorus [Criminal Code Republic of Belarus] (iz zminamy stanom na 18.01.2020). Retrieved from https://www.legislationline.org/download/id/8314/file/Belarus_CC_1999_am2019_ru.pdf [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 25.01.2021
прийнята до друку 15.03.2021
The article: is received 25.01.2021
is accepted 15.03.2021*

UDC(УДК) 347.73:336.1

Гурковський Мар'ян Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент, проректор
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

Герман Олена Василівна,

здобувач наукового ступеня
доктора філософії у галузі права
кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: GermanOlena2019@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3439-6659

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ ЯК СУБ'ЄКТА ВЗАЄМОДІЇ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Досліджено адміністративно-правовий статус Рахункової палати. Наголошено, що аналіз завдань і повноважень Рахункової палати дає змогу зробити висновок про наділення законодавцем цього державного органу адміністративно-правовим статусом суб'єкта взаємодії у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства. Запропоновано ці завдання і повноваження класифікувати залежно від суб'єктів взаємодії – регламентують узгоджену діяльність Рахункової палати з: 1) вищими органами державної влади (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України); 2) іншими органами державного фінансового контролю (Міністерство фінансів України, Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба України); 3) правоохоронними органами. Також виокремлено нормативно-закріплені повноваження щодо інформаційної взаємодії та взаємодії під час проектно-консультативної роботи.

Ключові поняття: адміністративно-правовий статус, Рахункова палата, протидія порушенням бюджетного законодавства, органи фінансового контролю.

Hurkovskiy Marian,

PhD (Law), Associate Professor, Vice-rector,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

German Olena,

Postgraduate Student of the
Department of Administrative Law and Administrative Procedure,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: GermanOlena2019@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3439-6659

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE ACCOUNTING CHAMBER AS A SUBJECT OF COOPERATION IN COMBATING VIOLATIONS OF BUDGET LEGISLATION

Abstract. The article analyzes the administrative and legal status of the Accounting Chamber as a subject of cooperation in the field of combating budget legislation violations. Different points of scientists' view on the

concept and elements of the administrative and legal status of individual subjects of counteraction to violations of budget legislation are presented. It is noted that to characterize the administrative and legal status of the Accounting Chamber in the field of combating budget legislation violations as a subject of interaction, it is advisable to base on various elements of legal status, but focus on tasks and their implementation through authority.

These elements reflect the performance characteristics of the administrative and legal status, which allows to analyze of the interaction as a coordinated activity better. In addition, the legislator paid the most attention to these elements that, which testifies their importance in the structure of the administrative and legal status of the subjects of counteraction to budget legislation violations.

The norms of the Law of Ukraine «On the Accounting Chamber» of July 2, 2015, which determine the legal status of the Accounting Chamber in the fight against budget torts, as well as create a legal basis for cooperation with other actors to combat budget violations are analyzed.

It is emphasized that the analysis of the tasks and powers of the Accounting Chamber allows us to conclude that the legislator has given the administrative and legal status of a subject of interaction in the field of combating budget legislation violations to the Accounting Chamber. It is proposed to classify these tasks and powers depending on the subjects of interaction – regulate the coordinated activities of the Accounting Chamber with: 1) the highest state authorities (Verkhovna Rada of Ukraine, President of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine); 2) other bodies of state financial control (Ministry of Finance of Ukraine, State Audit Office of Ukraine, State Treasury Service of Ukraine); 3) law enforcement agencies. Also, the normatively established powers for information interaction and interaction during project-consulting work are highlighted.

Key concepts: administrative and legal status, Accounting Chamber, counteraction to budget legislation violations, financial control bodies.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-80-85

Вступ

Одним із напрямів реформування системи органів фінансового контролю є перетворення Рахункової палати у незалежну вищу аудиторську інституцію держави, наділену значним обсягом повноважень у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства, а формування інституту публічного аудиту передбачає повне «викорінення» засад адміністративно-дисциплінарного контролю («контроль заради дисципліни») у напрямі впровадження парадигмальних засад модерної моделі державного фінансового контролю – публічного аудиту («контроль заради результативності й ефективності») [1, с. 61]. Ці завдання та необхідність комплексного впливу на бюджетну деліктність зумовлюють актуальність дослідження правового статусу Рахункової палати як суб'єкта взаємодії у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства у сучасних умовах.

Адміністративно-правовий статус окремих суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства, а також його елементи, що дають змогу цим суб'єктами провадити узгоджену діяльність, були предметом досліджень В. Т. Білуса, О. П. Гетьманець, М. П. Гурковського, Е. С. Дмитренко, М. Г. Ісакова, Ю. С. Назара, В. Л. Ортинського, С. М. Попової, І. М. Проць, Р. М. Сиймовського, М. В. Шевчука та ін. Проте комплексного наукового аналізу проблем адміністративно-правового регулювання діяльності Рахункової палати як суб'єкта взаємодії у сфері протидії бюджетним деліктам здійснено не було.

Метою статті є виокремлення та дослідження нормативних конструкцій, які характеризують адміністративно-правовий статус Рахункової палати як суб'єкта взаємодії у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства.

1. Адміністративно-правовий статус Рахункової палати у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства

У працях, присвячених адміністративно-правовому статусу суб'єктів контрольних відносин, наголошується, що основу цього статусу становлять права й обов'язки контрольного органу, його повноваження, які мають визначатися на нормативному рівні [2, с. 96–97], або ж акцентується на забезпеченні реалізації покладених на органи державного фінансового контролю основних завдань: контролю за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням (Рахункова палата); контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності, тощо (центральный орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю – Державна аудиторська служба України та її територіальні підрозділи) [3, с. 84].

Однак більшість дослідників адміністративно-правового статусу суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства у його визначенні ґрунтується на всій сукупності елементів правового статусу. О. П. Угровецький розглядає адміністративно-правовий статус органу фінансового контролю як регламентоване нормами адміністративного права його положення, яке характеризується сукупністю прав, обов'язків, гарантій діяльності та відповідальності суб'єкта фінансового контролю, орган фінансового контролю виконує публічні, виконавчо-розпорядчі, дозвільно-реєстраційні та контрольні функції, бере участь в адміністративних правовідносинах регулятивного чи охоронного характеру [4, с. 263]. С. М. Попова та І. В. Касенко адміністративно-правовим статусом органів державного контролю вважають регламентоване адміністративно-правовими нормами положення цих органів, яке визначається через мету їх створення (здійснення фінансового контролю за використанням і збереженням фінансових ресурсів), обґрунтовується завданнями та функціями цих органів, сукупністю прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів фінансового контролю й забезпечує оптимальний вплив на підконтрольні об'єкти (повне та своєчасне встановлення фактів порушення фінансового й бюджетного законодавства України та їх усунення) [5, с. 38].

На нашу думку, для характеристики адміністративно-правового статусу Рахункової палати у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства саме як суб'єкта взаємодії доцільно ґрунтуватися на різноманітних елементах правового статусу, однак акцентувати на завданнях та їх реалізації за допомогою повноважень. Ці елементи відображають діяльнісні характеристики адміністративно-правового статусу, що дає змогу якісніше проаналізувати взаємодію як узгоджену діяльність. Окрім того, саме цим елементам найбільше уваги приділив законодавець, що свідчить про їх важливе значення у структурі адміністративно-правового статусу суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства.

Відповідно до ст. 1 «Статус Рахункової палати» Закону України «Про Рахункову палату» [6], Рахункова палата як державний колегіальний орган від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням. Вона підзвітна Верховній Раді України та регулярно її інформує про результати своєї роботи. Такі приписи є підставою для розгляду Рахункової палати як державного органу зовнішнього фінансового контролю зі спеціальною конституційною компетенцією

[1, с. 61]. Водночас і у нормативно-правових актах, і в наукових публікаціях метою реформування Рахункової палати визнається надання їй правового статусу вищого органу незалежного зовнішнього контролю [7, с. 88].

Повноваження Рахункової палати як суб'єкта протидії порушенням бюджетного законодавства реалізуються передусім за допомогою здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) – фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів. У ст. 7 Закону України «Про Рахункову палату» визначено повноваження Рахункової палати, значна частина яких характеризує цю інституцію як суб'єкта протидії порушенням бюджетного законодавства. Так, крім здійснення заходів фінансового аудиту та аудиту ефективності щодо публічних коштів (усіх коштів державного бюджету та окремих коштів позабюджетних фондів, місцевих бюджетів), Рахункова палата: аналізує виконання Державного бюджету України та готує відповідні висновки, а також пропозиції щодо усунення виявлених відхилень і порушень; аналізує річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України, поданий Кабінетом Міністрів України, та готує відповідні висновки з оцінкою ефективності управління коштами державного бюджету, а також пропозиції щодо усунення виявлених порушень та вдосконалення бюджетного законодавства [6] тощо.

2. Взаємодія Рахункової палати з іншими суб'єктами протидії порушенням бюджетного законодавства

Що ж до повноважень і завдань, які характеризують адміністративно-правовий статус Рахункової палати як суб'єкта взаємодії у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства, то вони закріплені у ст.ст. 7–9, 15 та розділі VI Закону України «Про Рахункову палату». Їх доцільно поділити залежно від інституцій, з якими взаємодіє Рахункова палата. До першої групи інституцій слід віднести вищі органи державної влади.

Із Верховною Радою України Рахункова палата як суб'єкт протидії порушенням бюджетного законодавства взаємодіє шляхом: інформування Верховної Ради України та її органів про результати здійснення Рахунковою палатою заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), включаючи факти порушень бюджетного законодавства; подання Верховній Раді України висновків щодо проекту закону про Державний бюджет України; щоквартального подання Верховній Раді України висновків про стан виконання

закону про Державний бюджет України, а також пропозиції щодо усунення виявлених відхилень і порушень; подання Верховній Раді України висновків і пропозицій щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України; заслуховування Верховною Радою України та її органами доповідей та інформацій (повідомлень) членів Рахункової палати щодо здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту); надання Рахунковою палатою в межах компетенції консультацій Верховній Раді України; участі народних депутатів України у засіданнях Рахункової палати; участі членів Рахункової палати у засіданнях Верховної Ради України та її органів (ст.ст. 7, 37 Закону України «Про Рахункову палату» [6]).

Хоча, як слушно зазначають науковці, актуальним питанням є посилення консультативної ролі Рахункової палати у Верховній Раді, оскільки необхідним є доопрацювання механізмів співпраці та координації між Рахунковою палатою та Верховною Радою України [8, с. 71], взаємодія цих суб'єктів найбільш повно врегульована на законодавчому рівні.

Як і Верховну Раду України, Президента України та Кабінет Міністрів України Рахункова палата інформує щодо результатів проведених заходів державного зовнішнього фінансового контролю. При цьому, якщо Президенту України надається інформація щодо будь-яких заходів, то Кабінету Міністрів України Рахункова палата надає відомості про результати здійснених Рахунковою палатою стосовно органів виконавчої влади, об'єктів державної власності заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), а також пропозиції щодо притягнення до передбаченої законом відповідальності осіб, винних у порушенні вимог законодавства, нецільовому та неефективному використанні коштів, заподіянні матеріальної шкоди державі. Кабінет Міністрів України інформує Рахункову палату про вжиті за результатами розгляду таких відомостей заходи (ч. 3 ст. 39 Закону України «Про Рахункову палату» [6]).

Взаємодія також відбувається за допомогою проектно-консультативної роботи Рахункової палати. Члени Рахункової палати та посадові особи апарату Рахункової палати можуть за їхньою згодою включатися до консультативних і дорадчих органів, що утворюються Президентом України, та брати участь у роботі таких органів на громадських засадах.

Рахункова палата може бути залучена до підготовки проектів актів Президента України з питань, що належать до компетенції Рахункової палати. Крім того, Рахункова палата може

звернутися до Кабінету Міністрів України з обґрунтованою пропозицією призупинити дію або скасувати акт Кабінету Міністрів України з питань фінансів і бюджету з мотивів його невідповідності законам України, або ж до Президента України з пропозицією щодо зупинення дії акта Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності його Конституції України, скасування рішень голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України (ст.ст. 38, 39 Закону України «Про Рахункову палату» [6]).

Наступну групу органів, з якими взаємодіє Рахункова палата у протидії порушенням бюджетного законодавства, становлять органи державного фінансового контролю (Міністерство фінансів України, Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба України). Щодо Міністерства фінансів України, то як окремий суб'єкт взаємодії в нормах Закону України «Про Рахункову палату» це міністерство не зазначено. Взаємодія регламентується загальними нормами, що визначають повноваження членів Рахункової палати брати участь у засіданнях колегій міністерств, інших центральних органів виконавчої влади з питань надходження коштів до державного бюджету та їх використання, а також надавати в межах компетенції консультації міністерствам.

Взаємодія з Державною аудиторською службою України як органом державного фінансового контролю у розумінні норм Закону України «Про Рахункову палату» отримала певне правове регулювання за допомогою ст. 40 цього закону, частина перша якої має відсилочний характер. Так, Рахункова палата взаємодіє з органом державного фінансового контролю відповідно до законів України та прийнятих на їх виконання інших нормативно-правових актів. Окрім того, Рахункова палата може надавати методичну, методологічну та консультативну допомогу органу державного фінансового контролю [6].

Із Державною казначейською службою України відносини Рахункової палати отримали певне законодавче регулювання у ст. 9 Закону України «Про Рахункову палату» – «Особливості здійснення державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) у сфері казначейського обслуговування коштів державного бюджету». У ній визначено, які питання підлягають дослідженню Рахункової палати у сфері казначейського обслуговування коштів державного бюджету, і відповідно обов'язок Державної казначейської служби сприяти такому дослідженню, у тому числі й за допомогою надання необхідних даних.

Взаємодія ще з однією групою суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства – правоохоронними органами на законодавчому рівні окреслена обов'язком Рахункової палати у разі виявлення при здійсненні заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) ознак кримінального або адміністративного правопорушення повідомити про них відповідні правоохоронні органи (п. 11 ч. 1 ст. 7 та ч. 1 ст. 41 Закону України «Про Рахункову палату» [6]). Правоохоронні органи, своєю чергою, зобов'язані за наслідками розгляду матеріалів Рахункової палати поінформувати її про вжиті заходи реагування. Крім того, Рахункова палата має право залучати в установленому порядку для забезпечення виконання повноважень Рахункової палати працівників державних контролюючих і правоохоронних органів, а також спеціалістів, аудиторів, фахівців-експертів з інших установ та організацій, у тому числі на договірних засадах (п. 6 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Рахункову палату» [6]). Взаємодія з окремими правоохоронними органами регламентується також спільними підзаконними нормативно-правовими актами. Наприклад, узгоджена діяльність з прокуратурою здійснюється на підставі Порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та Рахункової палати з питань підготовки, подання, розгляду матеріалів перевірок та інформування про результати їх розгляду, вжиття заходів прокурорського реагування від 16 червня 2005 року [9] (який, хоча й містить застарілі приписи, однак є чинним).

Окрему законодавчу регламентацію отримала інформаційна взаємодія Рахункової палати з іншими суб'єктами протидії порушенням бюджетного законодавства. Так, члени Рахункової палати для виконання покладених на них повноважень мають право: 1) отримувати безоплатно копії документів та інформацію у паперовому й електронному вигляді (включаючи інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування), необхідні для здійснення

заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту). Кабінет Міністрів України на запит Рахункової палати зобов'язаний надати статистичну, фінансову та іншу інформацію, необхідну для виконання нею повноважень, установлених Конституцією та законами України; 2) отримувати інформацію про стан та рух коштів державного бюджету від центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів; 3) отримувати від центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику Національного банку України та інших фінансових установ, необхідні відомості про здійснювані ними операції і стан рахунків розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування щодо операцій з коштами державного бюджету, у тому числі міжбюджетних трансфертів, а також про надходження до державного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів та інших доходів; 4) отримувати доступ до баз даних, реєстрів, автоматизованих систем, створених за рахунок коштів державного бюджету (ст. 4 Закону України «Про Рахункову палату») [6].

Висновки

Отже, аналіз завдань і повноважень Рахункової палати дає змогу зробити висновок про наділення законодавцем цього державного органу адміністративно-правовим статусом суб'єкта взаємодії у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства. Ці завдання та повноваження доцільно класифікувати залежно від суб'єктів взаємодії – регламентують узгоджену діяльність Рахункової палати з: 1) вищими органами державної влади; 2) іншими органами державного фінансового контролю; 3) правоохоронними органами. Також виокремлюються нормативно-закріплені повноваження щодо інформаційної взаємодії та взаємодії під час проектно-консультативної роботи.

Список використаних джерел

1. Обушна Н. І. Особливості інституціоналізації Рахункової палати в Україні як вищого органу аудиту. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 2. С. 61–69.
2. Ісаков М. Г. До визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів державного контролю у сфері підприємницької діяльності. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 91–98.
3. Мороз Є. С. Органи державного фінансового контролю як суб'єкти адміністративно-деліктного процесу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 243 с.
4. Угровецький О. П. Система оподаткування в Україні: становлення, реформування, адміністрування : монографія. Харків : ТД «Золота миля», 2008. 308 с.

5. Попова С. М., Касенко І. В. Адміністративно-правовий статус органів державного фінансового контролю в умовах реформування міжбюджетних відносин. *Наше право*. 2015. № 2. С. 35–41.
6. Про Рахункову палату : Закон України від 2 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 36. Ст. 360.
7. Табенська Ю. В. Рахункова палата України як вищий орган незалежного зовнішнього контролю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 19 (3). С. 88–91.
8. Шевчук О. Д. Рахункова палата України: наближення до вимог міжнародних стандартів. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 3. С. 61–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2018_3_7
9. Порядок взаємодії Генеральної прокуратури України та Рахункової палати з питань підготовки, подання, розгляду матеріалів перевірок та інформування про результати їх розгляду, вжиття заходів прокурорського реагування: Генеральна прокуратура України, Рахункова палата. Витяг від 16 червня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-05/print>

References

1. Obushna, N. I. (2019). Osobly`vosti insty`tucionalizaciyi Raxunkovoyi palaty` v Ukrayini yak vy`shhogo organu audy`tu [Features of institutionalization of the Accounting chamber as the supreme audit institution in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya (Collection of scientific works «Public Administration and Local Government»)*, 2, 61–69 [in Ukr.].
2. Isakov, M. G. (2013). Do vy`znachennya administraty`vno-pravovogo statusu sub`yektiv derzhavnogo kontrolyu u sferi pidpry`emny`cz`koyi diyal`nosti [To determination of administrative legal status of subjects of state control in the field of entrepreneurial activity]. *Publichne pravo (Public Law)*, 2, 91–98 [in Ukr.].
3. Moroz, Ye. S. (2018). Organy` derzhavnogo finansovogo kontrolyu yak sub`yekty` administraty`vno-deliktного процесу v Ukrayini [Bodies of the State Financial Control as the Subjects of Administrative and Delictual Process in Ukraine]. *Ky`yiv* [in Ukr.].
4. Ugrovecz`ky`j, O. P. (2008). Sy`stema opodatkovannya v Ukrayini: stanovlennya, reformuvannya, administruvannya [The taxation system in Ukraine: formation, reform, administration]. *Xarkiv: TD «Zolota my`lya»* [in Ukr.].
5. Popova, S. M., & Kasenko, I. V. (2015). Administraty`vno-pravovy`j status organiv derzhavnogo finansovogo kontrolyu v umovax reformuvannya mizhbyudzhety`x vidnosy`n [Administrative and legal status of public financial control in terms of reforming intergovernmental relations]. *Nashe pravo (Our Law)*, 2, 35–41 [in Ukr.].
6. Pro Raxunkovu palatu : Zakon Ukrayiny` vid 2 ly`pnya 2015 roku [On Accounting Chamber of Ukraine: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 36, St. 360 [in Ukr.].
7. Tabens`ka, Yu. V. (2018). Raxunkova palata Ukrayiny` yak vy`shhy`j organ nezalezhnogo zovnishn`ogo kontrolyu [The Accounting Chamber of Ukraine as the Higher Authority of Independent External Control]. *Naukovy`j visny`k Uzhgorodsk`kogo nacional`nogo universy`tetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosy`ny` ta svitove gospodarstvo (Uzhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy)*, 19 (3), 88–91 [in Ukr.].
8. Shevchuk, O. D. (2018). Raxunkova palata Ukrayiny`: nably`zhennya do vy`mog mizhnarodny`x standartiv [Accounting Chamber of Ukraine: Approximation to the requirements of International Standards]. *Ekonomika. Finansy`. Menedzhment: aktual`ni py`tannya nauky` i prakty`ky` (Economy, Finances, Management: Topical Issues of Science and Practical Activity)*, 3, 61–75. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2018_3_7 [in Ukr.].
9. Poryadok vzayemodiyi General`noyi prokuratury` Ukrayiny` ta Raxunkovoyi palaty` z py`tan` pidgotovky`, podannya, rozglyadu materialiv perevirok ta informuvannya pro rezul`taty` yix rozglyadu, vzhyttya zaxodiv prokurors`kogo reaguvannya: General`na prokuratura Ukrayiny`, Raxunkova palata. Vy`tyag vid 16 chervnya 2005 roku [Procedure for interaction between the Prosecutor General's Office of Ukraine and the Accounting Chamber on issues of preparation, submission, review of inspection materials and informing about the results of their review, taking measures of the prosecutor's response : Prosecutor General's Office of Ukraine, Accounting Chamber of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-05/print> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 28.01.2021
прийнята до друку 16.03.2021
The article: is received 28.01.2021
is accepted 16.03.2021

UDC (УДК) 343.13
JEL Classification: K40, K41

Зінковський Ігор Петрович,
доктор філософії у галузі права
(Одеса, Україна)
e-mail: zinkovskyyigorres@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2867-3245

ДОКАЗУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА ЦИВІЛЬНИМ ПОЗИВАЧЕМ

Анотація. Розглянуто питання доказування необхідності застосування арешту майна у діяльності цивільного позивача, зокрема питання обґрунтування клопотання цивільного позивача; локальний предмет доказування. З метою реалізації права цивільного позивача на арешт майна для забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), потрібно: 1) забезпечити беззаперечну реалізацію вимог ст. 221 КПК України у строк, який дає змогу цивільному позивачу оперативно підготувати клопотання; 2) прямо передбачити заборону повернення клопотання цивільному позивачу; 3) передбачити повноваження слідчого судді витребувати копії всіх необхідних матеріалів кримінального провадження для розгляду клопотання та кореспондуючий обов'язок сторони обвинувачення їх оперативно надати.

Ключові поняття: арешт майна, цивільний позов, клопотання, слідчий суддя, суд, повернення клопотання.

Zinkovskyy Igor,
PhD (Law)
(Odesa, Ukraine)
e-mail: zinkovskyyigorres@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2867-3245

SOME ISSUES PROVING THE NECESSITY OF PROPERTY SEIZE APPLYING IN THE ACTIVITY OF A PLAINTIFF

Abstract. The article deals with *the issue* of proving the necessity of property seize applying by a plaintiff, in particular, the issue of substantiate petition of a plaintiff, as well as the local topic of proving. *The purpose* of the article is the discovery of the problematic issues of the implementation of plaintiff's right on property seize with the aim of providing reparation, caused by criminal misdemeanor (civil case) in the part of proving – substantiate of petition concerning property seize, that is sued to an investigating judge, a court, and formulation of suggestion on elimination the issue of realization of such a right.

The main *achievements* of the research are based on substantiation of the fact that there will not be any restitution of a petition to a plaintiff and it must include: 1) reasons, objectives and appropriate justification of the necessity for property seize; 2) enumeration and types of property, that must be seized; 3) documents, that confirm the right on property, that must be seized or particular facts and proofs, that suspected or accused, convicted or legal entity, that commit an offence and can confirm ownership, applying and disposal of the property; 4) data of suing the civil lawsuit in criminal proceedings; 5) rate of damage, caused by criminal case; 6) rate of requirements of petition; 7) proofs of the fact of damage cause and rate of the damage. The original materials of a petition as well as copies of the documents must be provided in order to which a plaintiff proves his petition. For a plaintiff the mentioned above requirements are complicated for fulfill. In a case when documents proving the property seize are in material case, it is possible to achieve their copies though the mechanism, provided by art. 221 of the CPC of Ukraine. In other cases, a plaintiff, that is a victim has the same opportunities to collect material as a plaintiff, whose rights are limited. Concerning the fact, that a victim has no right on permanent access to the property and documents and involving an expert, that without any doubt limit his opportunities for proving rate of damage and the necessity of property seize. Besides, there are some risks: possible concealment, damage, deterioration, destruction, transformation, alienation of property – a plaintiff literary will not be able to substantiate, concerning the fact, that he does not possess all the information

related to persons behavior, whose property can be seized. In conclusion, it should be said, that purpose to substantiate such risks without information, that prosecuting party available of is little achievable.

Author's conclusions and specific suggestions are: for the realization of the right of a plaintiff on property seize on providing reparation, caused by criminal misdemeanor (civil lawsuit), there is the necessity to develop an effective legal mechanism, that will provide such a right. Applying of the simplification of the requirements to the petition have not been effectively achieved as well as local topic of proving and requirements of decision of court have not been changed. Thus, there is a necessity, firstly, provide undeniable realization of requirement art. 221 CPC of Ukraine in time, that allows a plaintiff to prepare a petition in time; secondly, predict direct objection of petition restitution to the plaintiff; thirdly, predict an investigator judge authority to demand copies of all necessary materials of criminal case for trying the petition and corresponding duty of the prosecution party to give them operatively.

Key concepts: property seize, civil lawsuit, a petition, an investigating judge, a court, restitution of petition.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-86-92

Вступ

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), регламентуючи заходи забезпечення кримінального провадження, як ініціатора одного з них передбачає, як виняток, не сторони кримінального провадження, а цивільного позивача, який має право звернутися з клопотанням про арешт майна. Цей підхід є логічним із позицій забезпечення прав цього учасника та їх ініціативної реалізації, а також здійснюваної ним кримінально-процесуальної функції. Проте аналіз кримінального процесуального законодавства та його застосування у судовій практиці з урахуванням усіх нормативних змін показує проблеми реалізації цього права на практиці, оскільки у багатьох випадках такі клопотання повертаються цивільним позивачам у зв'язку з виявленими недоліками, та навіть тоді, коли цивільні позивачі користуються професійною правничою допомогою; тобто слідчі судді, суди використовують повноваження, надані ч. 3 ст. 172 КПК України.

Питання застосування арешту майна у кримінальному провадженні досліджувалися у працях О. В. Верхогляд-Герасименко, І. І. Войтовича, І. А. Воробійової, В. І. Галагана, І. В. Гловюк, А. В. Дрозд, Т. Г. Ільєвої, А. С. Котової, Г. М. Куцкір, М. В. Лепея, М. А. Макарова, Н. С. Моргун, О. В. Музиченка, А. Е. Руденко, А. М. Стебелева, І. І. Татарина, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, О. Г. Шило та ін., однак питання доказування необхідності застосування арешту майна у діяльності саме цивільного позивача фрагментарно розглядалися у наукових працях І. І. Войтовича, І. В. Гловюк, А. С. Котової, А. Е. Руденко.

Аналізуючи питання доказування необхідності застосування арешту майна у діяльності цивільного позивача, потрібно розглянути два основні аспекти: обґрунтування клопотання цивільного позивача; локальний предмет доказування. *Метою статті* є виявлення про-

BLEMНИХ питань реалізації права цивільного позивача на арешт майна з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов) у частині доказування-обґрунтування клопотання про арешт майна, яке подається слідчому судді, суду, та формулювання пропозицій щодо усунення проблем реалізації такого права.

1. Особливості змісту клопотання цивільного позивача про арешт майна

КПК України у ч. 3 ст. 171 передбачає: «У клопотанні цивільного позивача у кримінальному провадженні про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третіх осіб для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, повинно бути зазначено: 1) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір позовних вимог; 2) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди». Коментуючи цю норму, доречно висловити певні зауваження.

По-перше, арешт майна допускається з метою забезпечення: відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. На недоречність такого формулювання зауважувалося в літературі [1, с. 157–158], і з цим слід погодитись, адже йдеться про сутнісно різні цілі арешту майна й можливу роль під час вирішення цього питання саме цивільного позивача. По-друге, за п. 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, арешт накладається на «майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наяв-

ності обґрунтованого розміру цивільного позову у кримінальному провадженні, а так само обґрунтованого розміру неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, щодо якої здійснюється провадження». Отже, у цій статті не йдеться про майно третіх осіб, а отже, враховуючи також специфіку статусу цих осіб, зазначену в ст. 64-2 КПК України, у клопотанні цивільного позивача не може порушуватися питання про арешт майна юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження (якщо вона не є юридичною особою, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння), третіх осіб для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. По-третє, як слушно зазначається у літературі, норми чч. 2 і 3 ст. 171 КПК України закріплюють лише вимоги до змісту мотивувальної частини клопотання про арешт майна [2, с. 216], проте, безсумнівно, в структурі клопотання цивільного позивача необхідно виокремити три частини: вступну, мотивувальну та заключну [2, с. 222].

Варто розглянути зміст мотивувальної частини клопотання. Вкажемо, що ч. 3 ст. 171 КПК України, яка її регламентує, двічі зазначала зміни. У первинній редакції та редакції закону № 314-VII від 23.05.2013 відповідні вимоги для клопотання цивільного позивача, а також слідчого, прокурора про арешт майна для забезпечення цивільного позову були однакові і передбачали зазначення: 1) розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 2) доказів факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди. В редакції Закону № 769-VIII від 10.11.2015 відповідні вимоги встановлено лише для цивільного позивача, і викладено у редакції: «1) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір позовних вимог; 2) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди», тобто додано вимогу про вказання розміру позовних вимог.

Розуміючи потребу в спрощенні вимог до клопотання цивільного позивача, який не має владних повноважень та обмежений у можливостях збирання доказів, зазначимо, що на практиці це спрощення не спрацювало на користь цивільних позивачів. Унаочнимо це за допомогою прикладів із судової практики.

2. Судова практика стосовно клопотань цивільних позивачів про арешт майна

В ухвалі слідчого судді від 12 липня 2019 року зазначено: «Метою накладення арешту на майно є забезпечення цивільного позову.

Однак, обов'язковою умовою для його застосування є наявність достатніх підстав вважати, що незастосування арешту утруднить чи зробить неможливим виконання вироку в частині цивільного позову через приховування, пошкодження, псування, знищення або відчуження відповідного майна підозрюваною або іншими особами. ... Водночас цивільним позивачем не надано суду жодних доказів, які б могли свідчити про достатність підстав вважати щодо намагання підозрюваною будь-яким шляхом приховати, знищити, передати чи відчужити своє майно. Як вбачається з клопотання, ОСОБА_1 просить накласти арешт на рухоме та нерухоме майно, грошові кошти розміщені в банківських установах, яке належить на праві приватної, спільної сумісної чи часткової власності ОСОБА_2, однак не додає жодних відомостей про те, на яке конкретно майно підозрюваної слід накласти арешт, місце його знаходження, як його ідентифікувати. Жодних відомостей на підтвердження співрозмірності вартості майна, на яке цивільний позивач просить накласти арешт, із розміром шкоди, зазначеної у цивільному позові, слідчому судді не надано. Так, суду також не надано інформації щодо орієнтовної вартості майна підозрюваної, на яке ОСОБА_1 просить накласти арешт, що позбавляє слідчого суддю можливості оцінити розумність та співрозмірність обмеження права власності» [3]. Отже, слідчий суддя встановив відсутність відомостей про конкретне майно, на яке слід накласти арешт, та його вартість; співрозмірність вартості майна і позовних вимог.

В ухвалі слідчого судді 21 грудня 2016 року зазначено, що в порушення вимог ст. 171 КПК України у клопотанні не зазначено підстави накладення арешту та мети відповідно до положень ст. 170 КПК України і відповідного обґрунтування необхідності арешту майна [4]. Арцизький районний суд Одеської області відмовив у задоволенні клопотання, пославшись на те, що «судом встановлено, що потерпілим ОСОБА_1 не доведено необхідності арешту майна, а також наявності ризиків відчуження майна. Крім того, потерпілим ОСОБА_1 в цивільному позові не зазначений розмір шкоди, яка завдана саме обвинуваченим ОСОБА_2 так як вбачається з цивільного позову вимоги пред'явлені до двох відповідачів, що унеможливило виконання вимог ч. 8 ст. 170 КПК України про співмірність вартості майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову, розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням» [5].

В ухвалі слідчого судді від 10 листопада 2014 року вказано, що цивільними позива-

чами у клопотанні не наведено доказів факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди, не зазначено переліку майна, яке необхідно арештувати, та не надано відомостей про належність цього майна [6]. В ухвалі від 30 січня 2018 року викладено те, що «у наданому до суду клопотанні не зазначено, на яке саме майно необхідно накладати арешт, місце його знаходження, його вартість та як його ідентифікувати. Не додано до клопотання документів, які підтверджують право власності на майно, що підлягає арешту» [7]. Калуський міськрайонний суд повернув клопотання, оскільки «цивільним позивачем не наведено доказів факту завдання шкоди, на яку посилається позивач, і розмір цієї шкоди. Сам розмір шкоди не відповідає розміру шкоди, вказаному в обвинувальному акті про обвинувачення ОСОБА_2. В клопотанні не наведено підстав, передбачених ст. 170 КПК України, для арешту майна» [8].

В ухвалі слідчого судді від 05 жовтня 2016 року зазначено, що «в клопотанні не вказується і до нього не долучено належних та допустимих доказів того, що майно, на яке слід накладати арешт, належало чи належить підозрюваному по кримінальному провадженню або особам, які в силу Закону повинні нести за нього цивільну відповідальність. Відповідні документи, що підтверджують право власності на майно, не долучені. Конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним цим майном, не долучені. ... Разом з цим у клопотанні не зазначені конкретні підстави та мета застосування арешту, лише перелічено можливі ризики від його використання, не вказано, є це майно предметом злочинного посягання, чи вилучено воно, чи визнано речовим доказом. ... Разом з цим у клопотанні вказується приблизна вартість майна, на яке слід накладати арешт, а його реальна ринкова вартість не зазначена, відповідних доказів щодо цього не долучено (висновку експертизи), а відомості щодо його вартості визначено на підставі відомостей з інтернет-ресурсів, що не можна визнати належними та допустимими доказами» [9]. Отже, недоліками клопотання, на думку слідчого судді, є: недоведення належності майна особам, на майно яких може бути накладено арешт; незазначення мети та підстав арешту майна, а також ризиків; незазначення процесуального статусу майна; недоведення реальної ринкової вартості майна належними та допустимими доказами.

В ухвалі від 28 вересня 2018 року вказано на недоліки клопотання: «Як вбачається зі змісту клопотання про арешт майна, у ньому відсутні відомості, що потерпілий ОСОБА_2 є цивільним позивачем у кримінальному про-

вадженні, тобто що він є суб'єктом звернення з клопотанням про арешт майна відповідно до ч. 1 ст. 171 КПК України, відсутні будь-які відомості, в рамках якого кримінального провадження заявлено клопотання про арешт майна та яким органом здійснюється досудове розслідування у кримінальному провадженні, не зазначено, чи є особи, на майно яких просять накладати арешт, підозрюваними, обвинуваченими, юридичною особою, щодо якої здійснюється провадження, третіми особами для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у ньому не зазначені розмір позовних вимог, докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди» [10]. Зазначимо, що КПК України прямо не вимагає від цивільного позивача вказувати докази факту завдання шкоди.

Прикметним є мотивування, наприклад, в ухвалі від 10 червня 2015 року: «Відповідно до ч. 5 ст. 173 КПК України, у разі задоволення клопотання, слідчий суддя постановляє ухвалу, в якій повинен зазначити перелік майна, який підлягає арешту; заборону розпоряджатися або користуватися майном у разі її передбачення та вказівку на таке майно. У наданому до суду клопотанні не зазначено, на яке майно необхідно накладати арешт, місце його знаходження, його вартість та як його ідентифікувати. Не додано до клопотання документів, які підтверджують право власності на майно, що підлягає арешту» [11].

Такий розлогий виклад емпіричної основи потрібен, аби унаочнити, що судовою практикою, по суті, встановлено додаткові вимоги до клопотання цивільного позивача: мета, підстави арешту майна; ризики; відомості про конкретне майно, на яке слід накладати арешт, його місцезнаходження; вартість майна та її офіційне підтвердження; докази належності майна; співрозмірність вартості майна та позовних вимог; докази, якими обґрунтовується клопотання; документи, які підтверджують право власності на майно, що підлягає арешту; докази завдання шкоди. Для порівняння, «у клопотанні слідчого, прокурора повинно бути зазначено: 1) підстави і мету відповідно до положень статті 170 цього Кодексу та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном; 4) розмір шкоди, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною осо-

бою, у разі подання клопотання відповідно до частини шостої статті 170 цього Кодексу. До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання».

3. Аналіз судової практики стосовно клопотань цивільного позивача про арешт майна

Отже, якщо проаналізувати судову практику та ці положення КПК України, очевидно, що судовою практикою до клопотань цивільного позивача висуваються, незважаючи на положення закону, ті ж вимоги, що і до клопотання слідчого, прокурора; це додатково підтверджує і ч. 1 ст. 173 КПК України, оскільки слідчий суддя, суд відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідності такого арешту, а також наявності ризиків, передбачених абз. 2 ч. 1 ст. 170 КПК України. Зазначимо, що у судовій практиці умовою подання клопотання визнається і пред'явлення цивільного позову (адже, як було вказано в ухвалі слідчого судді, в заявленому клопотанні немає обґрунтування його пред'явлення для забезпечення цивільного позову та в матеріалах кримінального провадження немає відомостей про пред'явлення потерпілою цивільного позову, отже клопотання подане неуповноваженою особою та всупереч передбаченій законом правової процедури, тому заявлене клопотання не підлягає задоволенню [12]).

Така ситуація, яка абсолютно не відповідає реальним можливостям і потребам цивільного позивача, обумовлена іншими положеннями КПК України, якими регламентовано обставини, що мають бути встановлені при розгляді й вирішенні клопотання, та вимогами до ухвали слідчого судді, суду. Як слушно вказує І. В. Глюк, «до локального предмета доказування при арешті майна з метою відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), відносяться: наявність достатніх даних, що вказують на можливість приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна або даних про здійснення таких дій (фактична підстава); дані про наявність фізичної, матеріальної, моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; пред'явлення цивільного позову про відшкодування фізичної, матеріальної, моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; вартість майна є співмірною розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної у цивільному позові; належність майна підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, фізич-

ній чи юридичній особі, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; майно не перебуває у власності добросовісного набувача (умови арешту майна)» [13, с. 20]. Слідчий суддя, суд відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідності такого арешту, а також наявності ризиків, передбачених абз. 2 ч. 1 ст. 170 цього Кодексу. В ухвалі слідчого судді, суду в разі задоволення клопотання зазначається: 1) перелік майна, на яке накладено арешт; 2) підстави застосування арешту майна; 3) перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі, у разі прийняття такого рішення; 4) заборону, обмеження розпоряджатися або користуватися майном у разі їх передбачення та вказівку на таке майно; 5) порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб (ч. 1, ч. 5 ст. 173 КПК України).

Із цих переліків очевидно, що у разі, коли у клопотанні цивільного позивача цих відомостей не зазначено, то слідчий суддя для встановлення необхідних обставин може застосувати положення ч. 4 ст. 172 КПК України, тобто допитати осіб або дослідити матеріали, проте, він не наділений повноваженнями втручатися ці матеріали у сторони обвинувачення (навіть, якщо там є матеріали, які потрібні для вирішення питання про арешт майна за клопотанням цивільного позивача). Тобто процесуально гносеологічні можливості слідчого судді є обмеженими. Як видається, це у комплексі і є причинами повернень клопотань цивільним позивачам.

Отже, аналіз положень КПК України та судової практики свідчить про те, що для того, аби на практиці клопотання не було повернено цивільному позивачу, воно має містити: 1) підстави, мету та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, які свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, фізичною чи юридичною особою, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, таким майном; 4) відомості про пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні; 5) розмір шкоди, завданої кримінальним правопору-

шенням; 6) розмір позовних вимог; 7) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди. До клопотання слід додати оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими цивільний позивач обґрунтовує доводи клопотання. Адже, як слушно зазначає А. С. Котова, якщо мета арешту майна – відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (п. 4 ч. 2 ст. 170 КПК), арешт накладається лише на те майно, яке задовольнить вимоги цивільного позивача, сума якого не перевищує суми цивільного позову [14, с. 51].

Є і заперечення доречності права цивільного позивача доводити у судовому засіданні наявність підстав арешту майна, оскільки це не узгоджується із публічністю кримінального провадження [15, с. 77]. І хоча з позицій судової практики така думка дещо підтверджується, на наше переконання, позбавляти такого права цивільного позивача не можна, а проблемні питання слід вирішити за допомогою вдосконалення механізму його участі в доказуванні.

Висновки

Для цивільного позивача вказані вимоги до клопотання складно реалізувати. В ситуації, коли у матеріалах кримінального провадження є документи, які обґрунтовують арешт майна, можливо отримати їх копії через механізм, передбачений ст. 221 КПК України. В інших випадках цивільний позивач, який є потерпілим, має ті ж можливості стосовно збирання доказів, що і потерпілий, які є обмеженими. Зважаючи на те, що потерпілий не має права на тимчасовий доступ до речей і докумен-

тів та на залучення експерта, це безсумнівно значно звужує його можливості для доведення розміру шкоди та необхідності арешту майна. Крім того, такі ризики, як можливості приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна цивільний позивач майже не зможе обґрунтувати, зважаючи на те, що він не володіє всією інформацією стосовно поведінки осіб, на майно яких може бути накладено арешт. Отже, мета, яка полягає в обґрунтуванні таких ризиків без інформації, що є у розпорядженні сторони обвинувачення, малодосяжна.

Із метою реалізації права цивільного позивача на арешт майна для забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), необхідно розробити ефективний юридичний механізм, який забезпечить таке право. Спрощення вимог до клопотання такої мети не досягло ефекту, позаяк локальний предмет доказування та вимоги судового рішення не змінилися. Отже, є потреба, по-перше, забезпечити беззаперечну реалізацію вимог ст. 221 КПК України у строк, який дасть змогу цивільному позивачу оперативно підготувати клопотання; по-друге, прямо передбачити заборону повернення клопотання цивільному позивачу; по-третє, передбачити повноваження слідчого судді витребувати копії всіх необхідних матеріалів кримінального провадження для розгляду клопотання, та кореспондуючий обов'язок сторони обвинувачення їх оперативно надати.

Список використаних джерел

1. Гловюк І. В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 155–160.
2. Войтович І. І. Порядок подання клопотання про арешт майна, його розгляду і вирішення слідчим суддею, судом. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 3(6). С. 215–224.
3. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82971811>
4. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63643972>
5. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61513344>
6. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61170282>
7. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71876165>
8. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39964257>
9. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61815930>
10. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76867825>
11. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/44934346>
12. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68297354>
13. Гловюк І. В. Сторона обвинувачення як суб'єкт доказування при вирішенні питання про арешт майна. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. №3. С. 18–25.
14. Котова А. С. Процесуальний порядок арешту майна у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 270 с.
15. Удалова Л. Д., Савицький Д. О., Рожнова В. В., Ільєва Т. Г. Функція судового контролю в кримінальному процесі : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 176 с.

References

1. Hloviuk, I. V. (2016). Aresht majna yak zaxid zabezpechennya kry`minal`nogo provadzhennya: analiz novel [Attachment of property a mean for ensuring criminal proceedings: analysis of the new variation]. *Visny`k Pivdenного regional`nogo centru Nacional`noyi akademiї pravovy`x nauk Ukrainy` (Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine)*, 8, 155–160 [in Ukr.].
2. Voytovych, I. I. (2014). Poryadok podannya klopotannya pro aresht majna, jogo rozglyadu i vy`rishennya slidchy`m suddeyu, sudom [The Procedure for Filing a Petition about Distrain, its Consideration and Resolution by the Investigating Judge, Court]. *Pry`karpats`ky`j yury`dy`chny`j visny`k (Legal Bulletin of Prykarpattya)*, 3 (6), 215–224 [in Ukr.].
3. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen` [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82971811> [in Ukr.].
4. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen` (Unified state register of court decisions). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63643972> [in Ukr.].
5. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen` [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61513344> [in Ukr.].
6. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen` [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61170282> [in Ukr.].
7. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen` [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71876165> [in Ukr.].
8. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen` [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39964257> [in Ukr.].
9. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen` [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61815930> [in Ukr.].
10. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen` [Unified state register of court decisions]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76867825> [in Ukr.].
11. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen` [Unified state register of court decisions]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/44934346> [in Ukr.].
12. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen` [Unified state register of court decisions]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68297354> [in Ukr.].
13. Hloviuk, I. V. (2016). Storona obvy`nuvachennya yak sub`yekt dokazuvannya pry` vy`rishenni py`tannya pro aresht majna [The prosecution as a subject of proving when disposing the issue of property attachment]. *Visny`k kry`minal`nogo sudochy`nstva (Herald of criminal justice)*, 3, 18–25 [in Ukr.].
14. Kotova, A. S. (2020). Procesual`ny`j poryadok areshtu majna u kry`minal`nomu provadzhenni [Procedural order of seizure of property in criminal proceedings]. Kharkiv [in Ukr.].
15. Udalova, L. D. and others (2015). Funkciya sudovogo kontrolyu v kry`minal`nomu procesia [The function of judicial control in criminal proceedings]. Kyiv [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 27.01.2021

прийнята до друку 15.03.2021

The article: is received 27.01.2021

is accepted 15.03.2021

UDC(УДК) 340.14

Максимович Роман Львович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: Maksymovych_roma@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9796-998X

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. Розглянуто правову природу судового прецеденту, його суть і значення. Визначено місце судового прецеденту в правовій системі України. Досліджено окремі форми судового прецеденту в Україні. Проаналізовано позиції науковців із зазначеного питання. Зауважено також на питанні єдності судової практики та якості судових рішень, які можуть мати прецедентне значення. Запропоновано власне бачення поняття «судовий прецедент». Визначено вимоги до рішення суду, щоб воно мало прецедентне значення. Наведено аргументи на користь можливості незастосування судового прецеденту суддями першої та апеляційної інстанцій.

Ключові поняття: судовий прецедент, судова практика, джерело кримінального права, Верховний Суд, єдність судової практики.

Maksymovych Roman,

PhD (Law),
Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Criminal and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: Maksymovych_roma@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9796-998X

JUDICIAL PRECEDENT AS A SOURCE OF CRIMINAL LAW

Abstract. Courts, as the heart of a criminal justice system, have had the same function for thousands of years. The article deals with the judicial precedent in criminal law. The different forms of judicial precedent are analyzed. The role of judicial practice in the process of democratization of society is revealed.

The author's attention is concentrated on the legal sense and the place of judicial practice in the legal system of Ukraine. The law is a compilation of rules and principles which establish rights and duties. The rules and principles concern freedom, conduct and property. The criminal law has many sources. The case law is a large body of principles, rules and concepts. The case law is not based on written law, but many of its basic concepts have been interwoven into the written law through their usage. Because it is created by the courts, the case law is a product of judicial rather than legislative power. It fills in the gaps and helps to unify criminal law, and is, therefore, indispensable to an effective system of justice. Based on generations of experience, it gives continuity and consistency to the law. At the same time, it allows the law to respond to the changing needs of society.

When a court decides a case and records its decision in a written opinion, that opinion or case becomes a 'precedent'. That is, the principles on which the case was decided may be used to decide future cases with similar factual situations.

The case law provides a method called 'synthesis of decisions', whereby the principle of a case can be applied to different fact patterns. This method involves careful formulation of principles for general application, coupled with the extension of those principles through logic to meet new fact patterns.

The impact of a case as a precedent depends mainly on the court in which it is decided. A higher court is not bound to follow the precedents established by the lower courts in its jurisdiction. Lower courts, however,

are bound to follow the precedents of the higher courts having jurisdiction over them. Courts of equal rank may use each other's precedents.

Legislators have devised a number of different methods to structure courts decisions.

Key concepts: judicial precedent, judicial practice, source of criminal law, Supreme Court, unity of judicial practice.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-93-102

Вступ

Проблеми правової природи, значення і місця судового прецеденту в теорії кримінального права є малодослідженими. Є декілька чинників, які зумовили низький ступінь вивчення цього питання: по-перше, традиційно вважається, що романо-германській правовій системі не характерний судовий прецедент; по-друге, частково лише ці питання викладено в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» і в Кримінальному процесуальному кодексі України.

Ступінь наукового розроблення проблеми видається недостатнім. Окремі аспекти судового прецеденту досліджували Т. М. Анакіна, П. П. Андрушко, К. А. Волков, М. Н. Марченко, В. О. Навроцький, Н. А. Орловська, М. І. Хавронюк та ін. Однак розвиток правовідносин, зміни в законодавчому регулюванні відповідного питання та останні тенденції судової практики дають підстави визнавати доцільним дослідити розглядуване питання в інших аспектах. Вітчизняний законодавець доволі мінімально регламентує зазначене питання.

Водночас певні законодавчі зміни останнім часом зумовлюють поживалення інтересу до предмета дослідження.

Видається, що зараз в українській правовій системі наявне переосмислення понятійного апарату. Якщо раніше думка стосовно визнання судового прецеденту джерелом права категорично не сприймалася, то зараз дедалі частіше висловлюють протилежну позицію. «Нормативістський підхід до розуміння права поступово втрачає свою доречність, тобто розуміння права виключно як закону» [1, с. 266].

Навіть у державах романо-германської правової системи, де традиційно вважається, що рішення вищих судових органів не належать до джерел права, часто з їх допомогою наповнюються змістом правові норми, створюються стійкі правила їх застосування, а також змінюється вкладений законодавцем правовий зміст «букви закону».

Метою статті є аналіз на основі кримінально-правової літератури, законодавства і судової практики місця судового прецеденту в системі джерел кримінального права України.

1. Законодавчі передумови для судової нормотворчості

У ч. 3 ст. 3 Кримінального кодексу (далі – КК) України визначено, що кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки, визначаються тільки цим кодексом [2]. У зазначеному положенні яскраво втілено принцип законності. Видається, що із цього положення не випливає прямої заборони на судову нормотворчість. Судовий прецедент може створювати кримінально-правові норми, якщо це не порушує звісно принцип законності (зокрема, коли йдеться про обставини, які пом'якшують покарання).

Суддя Великої Палати Верховного Суду Д. Гудима зазначає, що якщо в законодавстві України немає формалізованого поняття «прецедент», це не означає, що де-факто його не існує. Не обов'язково треба розглядати прецедент у так званому класичному розумінні, пов'язуючи його з джерелами права в англосаксонській правовій системі. Одним із видів судових прецедентів у теорії права виокремлюють прецедент-тлумачення. Так, Верховний Суд, виходячи з обставин конкретної справи, суті спірних правовідносин і змісту позовних вимог, надає зразок тлумачення нормативного припису [3].

2. Форми судового прецеденту

Видається, що особливими формами судового прецеденту в Україні на даний час як певного підсумку судової діяльності є роз'яснення, які давалися у постановах Пленуму Верховного Суду України, що ґрунтуються на чинному законодавстві, рішення Верховного Суду в істотних конкретних справах, рішення Конституційного Суду України та рішення Європейського суду з прав людини.

У теорії кримінального права наявні різні позиції стосовно того, як саме можна оцінювати юридичну природу роз'яснень, які давалися в постановах Пленуму Верховного Суду України. Так, одні автори вважали, що такі постанови Пленуму Верховного Суду України є джерелом права України [4, с. 8], а інші не погоджувались із ними, вважаючи, що джерелом права України могли бути визнані

тільки рішення Конституційного Суду України [5, с. 272]. «Вони відображають єдність підходів щодо тлумачення та застосування законодавства, охоплюють більшість спірних питань судової практики у справах відповідної категорії. Роз'яснення законодавства у постановах Пленуму по суті є офіційною позицією Верховного Суду України щодо вирішення проблемних питань судочинства, що значно полегшує здійснення правосуддя судами нижчого рівня, створює підґрунтя для подальшого формування стабільної судової практики» [6, с. 134].

Відповідно до ст. 89 Закону України «Про Конституційний суд», рішення Суду є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено. В. О. Гацелюк справедливо вказує, що рішення Конституційного Суду України мають значний вплив на зміст і обсяг криміналізації суспільно небезпечних діянь [7, с. 5]. Погоджуємось із Н. А. Орловською стосовно того, що рішення Конституційного Суду України є прецедентом, який відповідає всім ознакам сучасного прецеденту. Правова природа таких рішень є подвійною: це не лише обов'язковий прецедент тлумачення, а й нормативний прецедент, адже він може змінювати обсяг правової регламентації в будь-якій правовій сфері [8, с. 258]. У ч. 2 ст. 152 Конституції України передбачено, що закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення. Ба більше, це положення уточнено Великою Палатою Верховного Суду. В її постанові від 18 листопада 2020 року у справі № 4819/49/19 зазначено, що рішення Конституційного Суду України має пряму (перспективну) дію в часі й застосовується щодо тих правовідносин, які тривають або виникли після його ухвалення. Якщо правовідносини тривалі і виникли до ухвалення рішення КСУ, однак продовжують існувати після його ухвалення, то на них поширюється дія такого рішення Конституційного Суду України. Тобто рішення Конституційного Суду України поширюється на правовідносини, які виникли після його ухвалення, а також на правовідносини, які виникли до його ухвалення, але продовжують існувати (тривають) після цього. Водночас чинним законодавством визначено, що Конституційний Суд України може безпосередньо у тексті свого рішення встановити порядок і строки виконання ухваленого рішення [9].

Судова практика у виді постанов Верховного Суду може бути двох видів. Перші приймаються по конкретній кримінальній справі і

можуть мати правове значення лише для учасників відповідної справи за наслідками перевірки правильності застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права. Другі – містять конкретну правову позицію, яка поширюватиметься і на майбутні подібні правовідносини, які виникатимуть у зв'язку із учиненням кримінального правопорушення. Власне останні можна вважати судовим прецедентом.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, суди застосовують при розгляді справ практику Європейського суду з прав людини як джерело права [10]. В. Г. Буткевич і В. Т. Маляренко зазначають, що суди зобов'язані застосовувати у своїй діяльності Конвенцію, орієнтуватися на рішення Суду і враховувати ці рішення з того чи іншого питання під час розгляду певної категорії справ [11, с. 8]. Водночас не завжди прийняття певного рішення ЄСПЛ є підставою для автоматичного його врахування судом України і прийняття на його основі рішення. Так, у справі «Петухов проти України № 2» від 12 березня 2019 року констатовано, що в Україні немає будь-яких законодавчих норм щодо забезпечення паліативного лікування засуджених в установах виконання покарань, а також законодавчих підстав пенологічного характеру, які забезпечують особам, засудженим до довічного позбавлення волі, перспективу реального звільнення або перегляду призначеного покарання [12]. У постанові Великої Палати Верховного Суду України від 8 липня 2020 року у справі № 1-42/2004 зроблено такі висновки: а) довічне позбавлення волі як пропорційний та справедливий вид покарання за скоєння найтяжчих злочинів не суперечить ідеї людської гідності, яка лежить в основі ЄКПЛ, та не являє собою порушення її статті 3; б) лише нескорочуване довічне позбавлення волі є порушенням статті 3 ЄКПЛ; в) відсутнє порушення статті 3 ЄКПЛ в тому випадку, коли існує нормативно визначений на національному рівні та практично ефективний механізм перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі; г) механізм перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі дозволяє національним органам оцінити зміни поведінки довічно ув'язненого і констатувати прогрес, який не виправдовує триваюче утримання в ізоляції. Однак, вдосконалення нормативно-правових актів шляхом прийняття законів, внесення до них змін і доповнень є прерогативою законодавчої гілки влади і не належить до повноважень суду будь-якої інстанції. Адже варто розрізняти повнова-

ження щодо нормотворення, які належать саме законодавчому органу, та повноваження щодо правозастосування, що реалізуються судовими органами в процесі здійснення правосуддя [13].

3. Правова природа судового прецеденту

Судовий прецедент фактично посідає особливе місце у системі джерел сучасного кримінального права. Один із найавторитетніших науковців із цієї проблематики М. Н. Марченко називає такі ознаки судового прецеденту, як утворення судових прецедентів лише вищими судовими інстанціями, нормативний характер, який виявляється і у змісті загальних норм, і в правових принципах, що виникають, загальнообов'язковий характер як для нижчестоящих судів, так і для всіх інших державних органів і посадових осіб, визначена пов'язаність вищих судових інстанцій власними судовими рішеннями, оприлюднення судових рішень прецедентного характеру в бюлетенях чи інших офіційних виданнях і в цьому сенсі – писаний характер прецеденту, формування і функціонування прецеденту на основі чинного законодавства і в цьому сенсі його вторинний характер порівняно із законом, значення як джерела права, спрямування не лише на більш ефективний і кваліфікований розгляд конкретних справ, а й на усунення прогалин у праві й двозначностей у законах та інших нормативно-правових актах [14, с. 107]. Видається, що під судовим прецедентом коректніше і правильніше вважати мотиви, аргументи суду, що викладені в мотивувальній частині постанови Верховного Суду, які покладені в основу відповідного рішення, що дає змогу належно сформулювати відповідну правову позицію, яка враховується учасниками подібних правовідносин у майбутньому. Оскільки саме в цій частині судового рішення міститься правова норма. Однозначно, що судовий прецедент потрібно відрізнити від усталеної судової практики, тобто тверджень юридичного характеру, в яких конкретизуються норми права та закріплені в сукупності судових актів із певної категорії справ як результат багаторазового їх вирішення судами.

П. П. Андрушко і М. М. Васюк зазначають, що судовий прецедент має обов'язковий або рекомендаційний характер застосування, основною метою якого є заповнення прогалин у законодавстві, що утворилися під час нормотворчості [1, с. 268]. Видається, що судовий прецедент як джерело кримінального права є в положеннях відповідних рішень суду для: 1) подолання судовими органами прогалин у праві; 2) конкретизації норм права.

Судовий прецедент, зокрема, потрібен для забезпечення єдності судової практики. Єдність

судової практики є надзвичайною важливою у сучасній демократичній і правовій Україні. Забезпечення єдності судової практики – це реалізація принципу правової визначеності, який гарантує прогнозованість судових рішень і стабільність правового регулювання. Завдяки цьому реалізується й конституційний принцип рівності всіх громадян перед законом і судом, що також є запорукою довіри до судової влади [15, с. 4]. Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом. Стаття 6 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду [16]. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа має мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання в її права. Ч. 1 ст. 8 Конституції України передбачено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Суддя, здійснюючи правосуддя, керується верховенством права (ч. 1 ст. 129 Конституції України) [17]. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією й законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою (ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року). Найбільш вагомим засобом забезпечення єдності судової практики є Верховний Суд як найвищий суд у системі судоустрою України. Відповідно до ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року, Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

4. Застосування, врахування судового прецеденту

У ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Натомість у ч. 6 цієї статті йдеться про те, що висновки щодо застосування норм права, викладені

у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [18]. Ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України передбачає, що, обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду [19]. І справді часто у постановках Верховного Суду по конкретних справах формулюється певне розуміння норми кримінального закону, яке відповідно застосовується надалі органами досудового розслідування і судами нижчих інстанцій. Тобто про формальну обов'язковість постановок Верховного Суду для інших суддів не вказано. Згідно із ч. 3 ст. 434-1 Кримінального процесуального кодексу України, суд, який розглядає кримінальне провадження в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає таке кримінальне провадження на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2018 року у справі № 823/2042/16 зазначено, що причинами для відступу можуть бути вади попереднього рішення чи групи рішень (їх неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість); зміни суспільного контексту. З метою забезпечення єдності та сталості судової практики для відступу від висловлених раніше правових позицій Велика Палата Верховного Суду повинна мати ґрунтовні підстави: її попередні рішення мають бути помилковими, неефективними чи застосованими у цих рішеннях підхід повинен очевидно застаріти внаслідок розвитку в певній сфері суспільних відносин або їх правового регулювання [20]. Слушно зауважує суддя Великої Палати Верховного Суду О. Кібенко, що відступ суду від наявних правових позицій конче потрібен для розвитку права, але він порушує правову визначеність, адже учасники правовідносин поклалися на раніше встановлене судом правило. Можливість застосування перспективної дії прецеденту залежить від того, як суспільство сприймає роль і функції Верховного Суду – як інстанції, створеної для справедливого вирішення індивідуального спору, або як джерела формування нових пра-

вових позицій, прецедентного права, яке дозволяє оперативно виправляти помилки законодавця (колізії, невизначеність, прогалини регулювання, несправедливий результат формального застосування законодавчої норми) і створювати «живе» право, яке постійно змінюється та розвивається [21].

В. О. Навроцький слушно зазначає, що можливість використання прецеденту в кримінально-правовій кваліфікації ґрунтується на презумпції її правильності, оскільки вона відображена у процесуальних документах, що набрали чинності. Прецедент має бути орієнтиром для вирішення інших справ за таких умов: попередня кваліфікація не змінена і не скасована; інші нормативні акти, які є додатковими підставами кваліфікації; не запроваджені нові правила застосування правових норм [22, с. 86–87]. У цьому контексті варто зауважити і на те, що в постанові Верховного Суду від 20 січня 2021 року зазначено, що висновок щодо застосування норми права має похідний характер від норми права і не може зберігати обов'язковий характер після внесення змін та/чи доповнень до відповідної норми права, які істотно змінюють її зміст, або після її скасування. Протилежний підхід по суті надавав би висновку Верховного Суду України щодо застосування норми права більшої юридичної сили, ніж правова норма, якої він стосується, і означав би, що суди повинні ігнорувати внесені законодавцем зміни аж до моменту ухвалення Великою Палатою Верховного Суду нового рішення про відступ від попереднього висновку Верховного Суду України [23].

Вважаю, що є підстави для того, аби в правовій системі України судовий прецедент набув важливого значення. По-перше, слідчі, прокурори, судді першої та апеляційної інстанцій зазвичай вважають, що постанови Верховного Суду (це наразі найпоширеніша форма судового прецеденту) є обов'язкові для застосування. По-друге, відповідно до ст. 3 Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 року № 3262-IV, для доступу до судових рішень судів загальної юрисдикції Державна судова адміністрація України забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень. Ст. 4 цього Закону передбачає, що судові рішення, внесені до Реєстру, є відкритими для безоплатного цілодобового доступу на офіційному вебпорталі судової влади України [24]. По-третє, на офіційному сайті Верховного Суду розміщуються дайджести судової практики Великої Палати Верховного Суду, а також огляди судової практики Касаційного кримінального суду в складі

Верховного Суду. На офіційних сайтах Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини можна знайти рішення цих органів. По-четверте, зазначені судові інстанції мають офіційні сторінки в соціальних мережах, де також викладаються відповідні судові прецеденти. По-п'яте, судді Верховного Суду та Конституційного Суду України періодично беруть участь у різноманітних науково-практичних заходах, на яких, зокрема, розповідають про цікаві судові прецеденти.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що ураховувати (враховувати) означає брати до уваги, зважати на що-небудь [25, с. 1512]. В жодному нормативно-правовому акті не передбачено, що суди першої чи апеляційної інстанції мають обов'язково застосовувати відповідну правову позицію Верховного Суду.

Видається, що в тому разі, коли суддя першої чи апеляційної інстанції не згоден із висновком Верховного Суду, то він може по-іншому вирішити справу і прийняти інше рішення, оскільки протилежне суперечитиме його внутрішньому переконанню. В такому разі суддя має врахувати висновок Верховного Суду, тобто викласти його у своєму рішенні, а також обов'язково обґрунтувати, чому він вважає за необхідне його не застосовувати. Якщо ж справа дійде до Верховного Суду і той погодиться з аргументацією нижчого суду, то відповідно стала практика має бути змінена. Така діяльність нижчестоящих судів розвиває судову практику й право загалом. Якщо ж суддя застосовує висновок Верховного Суду, то він це має робити не через обов'язковість такого, а тому, що він відповідає закону і принципу верховенства права.

Римська максима «*Lex de futuro, iudex de praetedito*» («Закон (працює) на майбутнє, суддя (розглядає) минуле»), оскільки касаційний суд не тільки розглядає минуле, щоб вирішити спір, а й своїми правовими висновками, які мають прецедентний характер, не просто передбачає майбутнє, а визначає його. Про це, зокрема, йдеться у п. 28 Висновку КРЕС № 20 Консультативної ради європейських суддів від 10 листопада 2017 року про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону, а саме: «Суспільно-політична роль верховного суду, яка полягає у наданні керівних рекомендацій *pro futuro* (на майбутнє), забезпечуючи єдність судової практики та розвитку права». Тому, мовлячи про суддів Верховного Суду доречніше дещо видозмінити цитоване формулювання на «*Lex de futuro, iudex de praetedito etiamque de futuro*» («Закон (працює) на майбутнє, суддя (розглядає) минуле і також (працює) на майбутнє»).

5. Якість судового рішення з ознаками прецеденту

Особливої актуальності набуває питання про якість судового рішення. Відповідно до ст. 370 КПК України, судові рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення. Ч. 3 ст. 369 КПК України передбачає, що видом судового рішення є постанови суду касаційної інстанції. Отже, постанови Верховного Суду мають відповідати зазначеним критеріям. Ба більше, Велика Палата Верховного Суду у справі № 261/0/15-18 від 28 листопада 2019 року пояснила, що таке судове рішення високої якості. Велика Палата Верховного Суду послалася на Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень, у якому вказано, що чітке обґрунтування та аналіз є базовими вимогами до судових рішень та важливим аспектом права на справедливий суд. Судове рішення високої якості – це рішення, яке досягає правильного результату, наскільки це дозволяють надані судді матеріали, у справедливий, швидкий, зрозумілий та недвозначний спосіб [26]. У вищенаведеному висновку зазначено, що судове рішення повинно відповідати низці вимог, щодо яких можна визначити деякі загальні принципи незалежно від особливостей окремих судових систем і судової практики в різних державах. Відправною точкою є те, що мета судового рішення – не тільки розв'язання певного спору через надання сторонам правової визначеності, але часто також встановлення судової практики, яка може попередити виникнення інших спорів та забезпечити суспільну злагоду. В постанові Великої Палати Верховного Суду у справі № 11-97cap18 від 24 січня 2019 року зазначено, що виклад підстав прийняття рішення не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, а є насамперед гарантією проти свавілля. По-перше, це зобов'язує суддю дати відповідь на аргументи сторін та вказати на доводи, що є в основі рішення й забезпечують його правомірність; по-друге, це дає можливість суспільству зрозуміти, як функціонує судова система. Підстави прийняття рішення мають бути узгодженими, чіткими, недвозначними й несуперечливими. Вони повинні давати змогу читачеві простежити логіку міркувань, з яких суддя ухвалив рішення [27]. Варто зазначити в цьому контексті, що окремі постанови Верховного Суду видаються вельми спірними та сумнівними. Так, зокрема, у постанові Верховного Суду від 27 листопада 2018 року у справі № 338/378/16-к зазначено, що за зміс-

том ч. 3 ст. 28 КК України під організованою групою належить розуміти внутрішньостійке об'єднання трьох і більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення низки злочинів або тільки одного, але який потребує ретельної підготовки [28]. Проте, згідно з ч. 3 ст. 28 КК України, кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Отже, як впливає зі змісту наведеної норми, що принаймні умисел винних осіб має бути спрямований на вчинення кількох кримінальних правопорушень. Така діяльність – це ніщо інше як посягання на концепцію розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, яка втілена у ст. 6 Основного Закону нашої держави. Всі три зазначені гілки державної влади мають бути відносно незалежними і мати свою чітко визначену компетенцію. Відповідно до Конституції України, в цій статті не лише закріплений поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, а й закріплюється важливе положення про те, що органи, які уособлюють ту чи іншу гілку влади, здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ч. 2 ст. 6). Видається, що обґрунтовано зазначено в окремі думці суддів Верховного Суду від 17 лютого 2020 року у справі № 820/3556/17, зокрема,

що є усталене правило тлумачення юридичних текстів «casus omissus pro omisso habendus est», що означає, що «пропущений випадок має вважатися таким, що пропущений навмисно». Ступінь свободи інтерпретації має мати певні межі. Те, що не охоплено законом – законом не охоплено. Будь-яке «домислення» за законодавця (тобто видавання певної думки, тези, яку насправді законодавець на увазі не мав) – не може бути втілене в судовий прецедент і бути джерелом судової практики, оскільки підміна судом законодавця посягає на поділ влади [29].

Висновки

Зважаючи на викладене, можна вважати, що однозначно наявні соціальні й правові передумови для застосування та констатації наявності судового прецеденту. Видається, що правова система нашої держави рухається в напрямі визнання судової практики джерелом кримінального права, оскільки це дає змогу усунути прогалини в законодавстві та вирішити суперечності. Окремі форми судового прецеденту мають рекомендаційний характер, а інші – обов'язковий. Безсумнівно, що судовий прецедент має надзвичайно важливе значення у формуванні практики правозастосування та опосередковано впливає на практику нормотворення. Безперечно, що ця наукова праця не претендує на вичерпність дослідження всіх аспектів відповідної проблеми. Внесення відповідних змін у національне законодавство й проведення судової реформи може бути підставою, зокрема, для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Андрушко П. П., Васюк М. М. Судовий прецедент як одне з джерел кримінального права. *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування*. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 264–269.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.01.2021).
3. Гудима Д. В законодавстві України не закріплено поняття прецедент, однак це не означає, що де-факто його не існує. URL: <https://court.gov.ua/press/news/659343/> (дата звернення: 01.01.2021).
4. Мазур М. В. Місце роз'яснень Пленуму Верховного Суду України в системі джерел права України: минуле та сучасність. *Ученые Записки Таврического национального Университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2011. № 1. Т. 24 (63). С. 3–12.
5. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. Київ : Праксіс, 2008. 344 с.
6. Романюк Я., Бейцун І. Правова природа обов'язковості рішень Верховного Суду України та вдосконалення механізму забезпечення єдності судової практики. *Право України*. 2012. № 11–12. С. 122–136.
7. Гацелюк В. О. Неконституційна криміналізація та конституційна декриміналізація: через кількість рішень Конституційного Суду до якості кримінального закону. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 5–18.
8. Орловська Н. А. Судовий прецедент як джерело кримінального права України. *Наукові праці Національного Університету «Одеська Юридична Академія»*. 2014. Т. 14. С. 254–262.

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 листопада 2020 року (справа № 4819/49/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749> (дата звернення: 01.01.2021).
10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 01.02.2021).
11. Буткевич В. Г., Маляренко В. Т. Європейський суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 4. С. 2–8.
12. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Петухов проти України № 2» від 12 березня 2019 року (заява № 41216/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text (дата звернення: 01.02.2021).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 8 липня 2020 року (справа № 1-42/2004). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90411145> (дата звернення: 01.02.2021).
14. Марченко М. Н. Судебный прецедент: разнообразие понятий и многообразие форм проявления. *Журнал российского права*. 2006. № 6. С. 96–107.
15. Канигіна Г. Єдність судової практики у кримінальних справах щодо тероризму. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 11(171). С. 4–7.
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.01.2021).
17. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.01.2021).
18. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 01.01.2021).
19. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.01.2021).
20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2018 року (справа № 823/2042/16). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77969515> (дата звернення: 01.02.2021).
21. Кібенко О. Перспективна дія правового висновку (позиції) Верховного Суду: чи доцільно запровадити в Україні. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/162411-perspektivna-diya-pravovogo-visnovku-pozitsiyi-verkhovnogo-sudu-chi-dotsilno-zaprovaditi-v-ukrayini> (дата звернення: 01.01.2021).
22. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
23. Постанова Верховного Суду від 20 січня 2021 року (справа № 233/8772/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94328674> (дата звернення: 01.02.2021).
24. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 грудня 2005 року № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 01.02.2021).
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
26. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 листопада 2019 року (справа № 261/0/15-18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86435732> (дата звернення: 01.01.2021).
27. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 січня 2019 року (справа № 11-97cap18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79439747> (дата звернення: 01.01.2021).
28. Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2018 року (справа № 338/378/16-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78192638> (дата звернення: 01.09.2020).
29. Окрема думка суддів Верховного Суду від 17 лютого 2020 року (справа № 820/3556/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87656792> (дата звернення: 01.09.2020).

References

1. Andrushko, P. P., & Vasjuk, M. M. (2014). Sudovy`j precedent yak odne z dzherel kry`minal`nogo prava [The judicial precedent as one of the sources of criminal law]. *Naukovy`j visny`k nacional`nogo universy`tetu bioresursiv i pry`rodokory`stvannya (The scientific notes of National university of life and environmental sciences of Ukraine)*, 197, 3, 264–269 [in Ukr.].
2. Kry`minal`ny`j kodeks Ukrayiny` vid 5 kvitnya 2001 roku [The Criminal code of Ukraine dated April 5, 2001 № 2341-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].
3. Gudy`ma, D. V zakonodavstvi Ukrayiny` ne zakripleno ponyattya precedent, odnak ce ne oznachaye, shho de-fakto jogo ne isnuye [The notion precedent is not foreseen in the legislation of Ukraine, however it does not mean that it does not exist de facto]. Retrieved from <https://court.gov.ua/press/news/659343> [in Ukr.].

4. Mazur, M. V. (2001) Mistse roziasnen Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy v systemi dzherel prava Ukrainy: mynule ta suchasnist' [The place of explanations of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine in the system of sources of Ukraine's Law: history and modernity]. *Uchenye Zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho Unyversyteta im. V. I. Vernadskoho. Seryia «Yurydycheskye nauky» (The scientific notes of V. I. Vernadsky Series «Legal sciences»)*, 24 (63), 1 [in Ukr.].
5. Mališev, B. V. (2008). Sudovij precedent u pravovij sistemì Anglii [The judicial precedent in the legal system of England]. K.: Praksis [in Ukr.].
6. Romanuk, A., & Bejcun, I. (2012) Pravova priroda obov'язkovosti rišen' Verhovnoho Sudu Ukraïni ta vdoskonalennâ mehanizmu zabezpečennâ êdnosti sudovoï praktiki [The legal nature of the necessity of decisions of the Supreme court of Ukraine and improvement of the mechanism of providing of unity of judicial practice]. *Pravo Ukraïni (Law of Ukraine)*, 11–12, 122–136 [in Ukr.].
7. Gaceluk, V. O. (2020). Nekonstitucijna kriminalizaciâ ta konstitucijna dekriminalizaciâ: čerez kil'kist' rišen' Konstitucijnogo Sudu do âkosti kriminal'nogo zakonu [The unconstitutional criminalization and constitutional decriminalization: through the quantity of decisions of Constitutional Court to the quality of criminal]. *Ëvropejs'ki perspektivi (European perspectives)*, 3, 5–18 [in Ukr.].
8. Orlovsjka, N. A. (2014). Sudovy`j precedent yak dzherelo kry`minal`nogo prava Ukrayiny` [The judicial precedent as one of the sources of criminal law]. *Naukovi praci Nacional`nogo Universty`tetu «Odes`ka Yury`dy`chna Akademiya» (The scientific notes of National university «Odessa Law academy»)*, 14, 254–262 [in Ukr.].
9. Postanova Vely`koyi Palaty` Verhovnoho Sudu vid 18 ly`stopada 2020 roku (sprava № 4819/49/19) [The decree of Grand Palace of the Supreme Court dated november 18, 2020]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749> [in Ukr.].
10. Pro vy`konannya rishen` ta zastosuvannya prakty`ky` Yevropejs`kogo sudu z prav lyudy`ny`: Zakon Ukraïni vid 23 lyutogo 2006 roku [On the fulfillment of decisions and application of Practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine dated february 23, 2006 № 3477-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukr.].
11. Butkevych, V. G., & Maljarenko, V. T. (2004). Yevropejs`ky`j sud z prav lyudy`ny` ta ukrayins`ke sudochy`nstvo: py`tannya vzayemodiyi [The European court on human rights and Ukrainian justice: the problems of interaction]. *Visny`k Verhovnoho Sudu Ukrayiny` (The scientific notes of the Supreme Court of Ukraine)*, 4, 2–8 [in Ukr.].
12. Rishennya Yevropejs`kogo Sudu z prav lyudy`ny` u spravi Petuxov proty` Ukrayiny` vid 12 bereznya 2019 roku (zayava № 41216/13) [The decision of the European Court of Human Rights dated march 12, 2019 (statement № 41216/13)] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text [in Ukr.].
13. Postanova Vely`koyi Palaty` Verhovnoho Sudu Ukrayiny` vid 8 ly`pnya 2020 roku (sprava # 1-42/2004) [The decree of Grand Palace of the Supreme Court dated July 8, 2020]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90411145> [in Ukr.].
14. Marchenko, M. N. (2006). Sudebnyj precedent: raznoobrazy`e ponyaty`j y` mnogoobrazy`e form proyavleny`ya [The judicial precedent: variety of concepts and variety of forms of manifestation]. *Zhurnal rossy`jskogo prava (The magazine of Russian law)*, 6, 96–107 [in Russ.].
15. Kanigina, G. (2014). Êdnist' sudovoï praktiki u kriminal'nih spravah šodo terorizmu [The unity of judicial practice in criminal cases about terrorism]. *Visnik Verhovnoho Sudu Ukraïni (The herald of the Supreme Court of Ukraine)*, 11 (171), 4–7 [in Ukr.].
16. Konvenciâ pro zahist prav lûdini i osnovopolozhnih svobod vid 4 listopada 1950 r. [European convention on human rights and fundamental freedoms dated November 4, 1950]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukr.].
17. Konstituciâ Ukraïni vid 28 červnâ 1996 roku [The Constitution of Ukraine dated june 28, 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukr.].
18. Pro sudoustrij i status suddiv: Zakon Ukraïni vid 2 červnâ 2016 roku [On judiciary and status of judges: Law of Ukraine dated june 2, 2016 № 1402-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukr.].
19. Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraïni: Zakon Ukraïni vid 13 kvitnâ 2012 roku [The Criminal procedural code of Ukraine: Law of Ukraine dated april 13, 2012 № 4651-VI]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukr.].
20. Postanova Vely`koyi Palaty` Verhovnoho Sudu vid 4 veresnya 2018 roku (sprava № 823/2042/16) [The decree of Grand Palace of the Supreme Court dated november 28, 2019]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77969515> [in Ukr.].

21. Kibenko, O. Perspektivna diâ pravovogo visnovku (poziciï) Verhovnogo Sudu: či docil'no zaprovaditi v Ukraïni [The perspective action of legal conclusion of the Supreme Court: is it necessary to introduce in Ukraine]. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/162411-perspektivna-diya-pravovogo-visnovku-pozitsiyi-verkhovnogo-sudu-chi-dotsilno-zaprovaditi-v-ukrayini> [in Ukr.].
22. Navrotsky, V. O. (2006). Osnovy` kry`minal`no-pravovoyi kvalifikaciyi [The basis of criminal legal gualification] [in Ukr.].
23. Postanova Verhovnogo Sudu vid 20 sichnya 2021 roku (sprava № 233/8772/19) [The decree of the Supreme Court dated January 20, 2021]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94328674> [in Ukr.].
24. Pro dostup do sudovy`x rishen`: Zakon Ukrayiny` vid 22 grudnya 2005 [On access to judicial decisions: Law of Ukraine dated December 22, 2005 № 3262-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> [in Ukr.].
25. Busel, V. T. (Ed). (2005). Velikij tlumačnij slovník sučasnoï ukraïns'koï movi (z dod. i dopov.) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions)]. K.; Īrpin': VTF „Perun” [in Ukr.].
26. Postanova Velikoï Palati Verhovnogo Sudu vid 28 listopada 2019 roku (sprava № 261/0/15-18) [The decree of Grand Palace of the Supreme Court dated november 28, 2019]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86435732> [in Ukr.].
27. Postanova Velikoï Palati Verhovnogo Sudu vid 24 sičnâ 2019 roku (sprava № 11-97sap18) [The decree of Grand Palace of the Supreme Court dated January 24, 2019]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7943974> [in Ukr.].
28. Postanova Verhovnogo Sudu vid 27 ly`stopada 2018 roku (sprava № 338/378/16-к) [The decree of the Supreme Court dated november 27, 2018]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78192638> [in Ukr.].
29. Okrema dumka suddiv Verhovnogo Sudu vid 17 lyutogo 2020 roku (sprava № 820/3556/17) [The separate opinion of the judges of the Supreme Court dated January 24, 2019]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87656792> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 16.01.2021
прийнята до друку 14.03.2021
The article: is received 16.01.2021
is accepted 14.03.2021*

UDC (УДК) 343.01

Навроцька Віра Вячеславівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

КОНКУРЕНЦІЯ МІЖ НОРМАМИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Анотація. Піддано критиці позицію, згідно з якою норма про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру є спеціальною стосовно норм, що регламентують звільнення від кримінальної відповідальності з інших підстав.

Пріоритет у разі конкуренції між положеннями статей, які передбачають види звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього, мають ті з них, що передбачають види звільнення: а) обов'язкові – порівняно з факультативними; б) безумовні – порівняно з умовними; в) без застосування іспитового строку – порівняно з тими, де такий строк встановлено.

Ключові поняття: звільнення від кримінальної відповідальності, неповнолітній, конкуренція між нормами, пріоритет.

Navrotska Vira,

PhD (Law),
Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Criminal and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

COMPETITION OF THE NORMS OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN RESOLVING THE ISSUE OF THE EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY OF A MINOR

Abstract. Competition of norms regarding different types of exemption from criminal liability may arise also within the exemption from criminal liability of a minor.

A child, who has reached the age, since which he/she can be brought to criminal liability, may be released from criminal liability for the criminal offense committed, on the general grounds foreseen by Section IX (Articles 45–48 of the Criminal Code of Ukraine) as well as on special grounds, which apply only to this category of persons (Articles 97 and 106 of this Code). At the same time, the grounds for exemption from criminal liability mentioned in Articles 45–48 of the Criminal Code of Ukraine do not foresee for a minor any exceptions to the general rules.

The position elucidated in the legal literature, according to which the norm on exemption from criminal liability because of compulsory measures of educational character application is considered as special to the norms on exemption from criminal liability on other grounds (and, consequently, within the competition of this norms it is offered to give preference to it), is criticized in the article.

It is substantiated that if there is a possibility to apply several articles, which foresee identical preconditions and grounds for exemption from criminal liability of a minor, preference should be given to the one that contains more favorable legal consequences for the child's interests.

It is proved, that in case of competition of the articles' norms, that foresee the types of exemption from criminal liability of a minor, the priority have those that foresee the types of exemption: a) mandatory – compared to optional; b) unconditional – compared to conditional; c) non-probationary – compared to those in which a probation period is established.

Key concepts: exemption from criminal liability, minor, competition of norms, priority.

Вступ

Конкуренція між нормами, що передбачають різні види звільнення від кримінальної відповідальності, може виникнути при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього. Зокрема, у цьому разі може виникнути питання про те, якому виду звільнення віддавати перевагу: із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України) або ж інших видів звільнення? Стверджувати, що це питання в юридичній літературі не розглядали, було б неправильно. Різним аспектам цієї проблеми присвячували свої дослідження А. Є. Голубов, О. О. Дудоров, Ю. В. Баулін, А. В. Єндольцева, О. О. Житний, В. С. Єгоров, С. А. Косова, О. А. Марченко, В. О. Меркулова, Я. В. Моїсєєнко, В. О. Навроцький та ін. Однак далеко не з усіма наведеними з цього приводу позиціями можна погодитися, деякі із них видаються занадто категоричними.

Зважаючи на вікову специфіку осіб, які не досягли повноліття, сприйняття ними вимог кримінального закону, соціально-педагогічні особливості, в КК України виокремлено самостійний Розділ XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Він об'єднує норми, що регламентують особливі правила застосування заходів кримінально-правового впливу до вказаної категорії осіб (зокрема й звільнення від кримінальної відповідальності).

Потрібно мати на увазі, що дитина, котра досягла віку, з якого можна притягувати до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення, може бути звільнена від кримінальної відповідальності як із загальних підстав, передбачених у Розділі IX (ст.ст. 45–48 КК України), так із спеціальних підстав, що поширюються лише на зазначену категорію осіб (ст.ст. 97 та 106 цього ж Кодексу). Водночас підстави звільнення від кримінальної відповідальності, згадані у ст. 45–48 КК України, не передбачають для неповнолітнього якихось винятків із загальних правил. А при застосуванні ст. 49 КК України, обрахування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх має відбуватися відповідно до правил, зазначених у ст. 106 КК України.

Водночас в юридичній літературі інколи норму про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру деякі дослідники розглядають як спеціальну стосовно норм, що регламентують звільнення від кримінальної відповідальності з інших підстав. Відтак, при вирішенні виниклої конкуренції пропонують

віддавати перевагу саме їй. Зокрема, свого часу В. О. Навроцький стверджував (правда, без наведення якихось аргументів), що при зазначеній конкуренції перша із наведених підстав має мати перевагу [1, с. 335] (певно, як така, що спеціально розрахована на її застосування до неповнолітніх – В. Н.).

Ця позиція не поодиноким й поділяється іншими науковцями [2, с. 14; 3, с. 194–195; 4, с. 122–123]. На думку прибічників такого підходу, наявність у законі ст. 97 КК України (ст. 90 КК РФ – відповідника ст. 97 КК України – В. Н.) пояснюється специфікою свідомої та вольової сфер діяльності підлітка. Внаслідок цього просто звільнити його від кримінальної відповідальності буває недостатньо. Тут поряд із звільненням потрібно забезпечити можливість контролю за поведінкою неповнолітнього та застосування ефективних способів виправлення. З огляду на це, на думку В. Є. Єгорова, звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру слід розглядати не як останній варіант з-поміж можливих, а як один із альтернативних напрямів вирішення долі кримінального провадження, що обирається в разі переконання у його найбільшій доцільності [5, с. 265–266]. Адепти відповідного підходу стверджують, що: а) головна перевага такого звільнення (а аналізований вид звільнення від кримінальної відповідальності, передбачений ст. 97 КК України, є умовним – В. Н.) полягає у тому, що він не є остаточним і дозволяє організувати у визначений судом (на підставі ч. 3 ст. 105 КК України) період контроль за процесом виправлення дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення; б) звільнення від відповідальності під умовою (на відміну від безумовного) здійснює більш дисциплінуючий вплив на звільнюваних неповнолітніх, стимулює та орієнтує їх на належну поведінку в майбутньому.

Водночас у юридичній літературі є протилежна думка про необхідність обрання до дитини у пріоритетному порядку інших видів звільнення від кримінальної відповідальності (якщо це можливо у конкретній ситуації) [6, с. 196–197; 7, с. 199, 200; 8, с. 228; 9, с. 132; 10, с. 1073; 11, с. 77; 12]. Зокрема, у п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 р. № 2 з цього приводу вказано, що: «... якщо в матеріалах справи, крім зазначених, наявні інші підстави для звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (наприклад, передбачені статтями 45–49, що за правовими наслідками

є більш сприятливими для забезпечення його інтересів, то мають бути обрані саме ці підстави» [13].

Видається, що обидві із наведених точок зору є занадто категоричними. Повністю не можна погодитися з жодною із них. Тому метою цієї статті є вирішення питання про те, чи відповідають такі твердження дійсності; як слід діяти у разі конкуренції між положеннями статей КК України, що передбачають види звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього із застосуванням іспитового строку та без нього, а також у разі конкуренції між положеннями статей цього Кодексу, якими передбачено обов'язкові та факультативні, безумовні й умовні види звільнення дитини від кримінальної відповідальності.

1. Конкуренція між положеннями статей КК України, що передбачають обов'язкові й факультативні, безумовні та умовні види звільнення від кримінальної відповідальності, застосовуваних до неповнолітнього

Залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від кримінальної відповідальності, виокремлюють два його види: а) *факультативне* (у зв'язку з передачею особи на поруки – ст. 47 КК України; у зв'язку зі зміною обстановки – ст. 48 КК України; у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру – ч. 1 ст. 97 цього Кодексу); б) *обов'язкове* (всі решта). Якщо є конкуренція між такими (факультативними й обов'язковими) видами звільнення, то перевагу слід віддавати другій із наведених груп.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності поділяють також на:

а) *безумовне* (перше із них є остаточним, безповоротним і не залежить від подальшої поведінки особи після набрання законної сили рішення про її звільнення);

б) *умовне*.

Усі види звільнення від кримінальної відповідальності є безумовними, крім двох, а саме: із передачею особи на поруки (ст. 47 КК України) та із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК України).

Не виникає жодного сумніву у тому, що при конкуренції між зазначеними видами звільнення (умовними та безумовними) в пріоритетному порядку слід застосовувати безумовні. Протилежний підхід безпідставно погіршуватиме становище неповнолітніх порівняно із дорослими злочинцями. Адже за інших рівних умов до неповнолітнього будуть застосовані особливі заходи правового впливу, а у разі їх невиконання – знову може бути порушено

питання про його відповідальність (ч. 3 ст. 97 КК України).

Тому, приміром, якщо постзлочинна поведінка неповнолітнього, котрий *вперше вчинив* кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, свідчить про його дієве каяття чи примирення із потерпілим, то в пріоритетному порядку необхідно застосовувати норми, передбачені Розділом IX КК України. Вони є більш сприятливими, позаяк не тягнуть правових наслідків, передбачених ч. 3 ст. 97 КК України (будучи безумовними та безнаслідковими).

В усіх інших випадках (за відсутності такої умови звільнення, як «вперше вчинив») припущення про можливість конкуренції виду звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням до дитини примусових заходів виховного характеру із видами звільнення від відповідальності внаслідок примирення винного з потерпілим (та у зв'язку з дієвим каяттям) буде помилковим. Адже підстави цих видів звільнення є взаємовиключними. Хоча деякі автори і вирішують цю ситуацію (аналізуючи, щоправда, законодавство сусідньої держави), іменуючи її колізією кримінально-правових норм, але її вирішення описується за правилами конкуренції [14, с. 287–288, 315]. Це неприпустимо, адже колізія та конкуренція – поняття принципово різні, а тому їх ототожнення неприпустиме. Для колізії характерна наявність декількох норм, що розходяться одна з одною за змістом, суперечать одна одній, конкуренція ж означає регулювання одного й того ж правовідношення декількома нормами.

Так, якщо схожа позитивна посткримінальна поведінка характеризує неповнолітнього, який *раніше вчиняв* кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин (тобто немає підстави для застосування норм ст.ст. 45–46 КК України – «вперше вчинив...») і буде визнано, що його виправлення може бути досягнуте шляхом застосування примусових заходів виховного характеру, то такий підліток може бути звільнений від кримінальної відповідальності на підставі ст. 97 КК України. Крім того, ця норма (ст. 97 КК України) може бути застосована до неповнолітнього, який уперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, *навіть якщо його поведінка не характеризується виконанням позитивних дій, указаних у ст.ст. 45–46 КК України*. Для застосування цієї спеціальної норми буде необхідно та достатньо лише та обставина, що виправлення дитини може бути досягнуте шляхом застосування примусових заходів виховного характеру.

2. Конкуренція між положеннями статей, що передбачають види звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього із застосуванням іспитового строку та без нього

Певно найбільше складнощів викликає ситуація, коли є сумніви: звільняти неповнолітнього від відповідальності за наявності передумов і підстав, передбачених ст. 47 КК України («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки»), чи керуючись ч. 1 ст. 97 цього Кодексу («Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру»). Адже ці види звільнення є і факультативними, і умовними водночас.

Перший із аргументів, що спадає на думку при вирішенні питання, котре стосується зазначеної конкуренції, є те, що ст. 97 КК України має перевагу як розрахована спеціально на її застосування до неповнолітніх. Однак водночас не слід оминати увагою і тривалість «умовності» аналізованих (передбачених ст. 47 та ст. 97 КК України) видів звільнення. Говорячи про «умовність», маю на увазі час, протягом якого над звільнюваним висить «дамоклів меч» повторного притягнення до відповідальності в разі невиконання ним вимог умовного звільнення.

Як відомо, КК України передбачає такі примусові заходи виховного характеру: 1) застереження; 2) покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 3) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 4) передання неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють або ж під нагляд педагогічного чи трудового колективу за його згодою, а також окремим фізичним особам на їх прохання; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує 3-х років (ч. 2 ст. 105 КК України).

Як відомо, кримінальний закон не встановлює строки застосування деяких примусових заходів виховного характеру, зокрема: застереження (п. 1 ч. 2 ст. 105 КК України) – це й зрозуміло, адже застереження є одномоментним актом, котрий набирає сили одразу ж після його оголошення; а також обов'язку відшкодування заподіяних матеріальних збитків (п. 4 ч. 2 ст. 105 КК України).

Тому якщо суд прийняв рішення про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності у зв'язку з застосуванням до нього щойно зазначених примусових заходів вихов-

ного характеру, то неповнолітня особа підлягає негайному звільненню від кримінальної відповідальності, якщо вона:

– зазнала осуду своєї поведінки від імені держави (в особі суду), була попереджена про неприпустимість порушення закону в подальшому – при застосуванні застереження;

– або ж коли вона відшкодувала завдану нею матеріальну шкоду – в разі покладення на неї обов'язку відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням.

Водночас звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України (у зв'язку з передачею особи на поруки) настає не одразу, тут законодавець встановив іспитовий строк до 1 року. Тому коли виникатиме сумнів у тому, чи звільняти неповнолітню особу від кримінальної відповідальності: а) у зв'язку з передачею її на поруки чи б) у зв'язку із застосуванням перших двох із вищеперелічених видів примусових заходів виховного характеру, то, як видається, у першочерговому порядку застосовувати потрібно саме їх.

Також слід мати на увазі, що тривалість примусових заходів виховного характеру, передбачених п. 2 ч. 2 ст. 105 КК України (обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього) й п. 3 ч. 2 ст. 105 цього ж Кодексу (передання дитини під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, або ж під нагляд педагогічного чи трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання), законом чітко не визначена, вона встановлюється судом, який призначає ці заходи. Тривалість таких заходів може наблизитися і до 4-х років. Це можливо за умови звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру дитини, котра після досягнення 14-річного віку вчинила яке-небудь із кримінальних правопорушень, перелік яких міститься у ч. 2 ст. 22 КК України. Відповідно ж до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України, направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків можливе на 3-х річний термін (окрім випадків, коли виправлення настало раніше).

Тривалість ж іспитового строку при переданні на поруки значно менша – 1 рік. Тому при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності: а) з підстав, передбачених ст. 47 КК України або ж б) з підстав, передбачених ст. 97 цього Кодексу із застосуванням якогось із примусових заходів виховного характеру, передбачених п. 2, п. 3 чи п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України), неповнолітнього все-таки варто звільняти від відповідальності на підставі ст. 47 КК України як норми, яка в

аналізованій ситуації буде гарантовано більш вигідною для інтересів особи. Таку гарантію обвинуваченому (неповнолітньому зокрема) дає законодавець, вказуючи правозастосовувачу на максимальний 1-річний строк «випробувального» (перевірочного) строку при застосуванні вказаного виду звільнення, та «стримуючи» його, по суті, цим строком. Виняток становитиме лише ситуація, коли суд у конкретному провадженні, порушуючи питання про вибір або виду звільнення, передбаченого ст. 47 КК України, або звільнення на підставі ст. 97 цього ж Кодексу із застосуванням якогось із примусових заходів виховного характеру, передбаченого п. 2, п. 3 чи п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України та попередньо обговоривши й узгодивши це питання із звільнюваним від кримінальної відповідальності неповнолітнім та його законним представником, запевнив їх у тому, що тривалість запланованого до обрання цим судом примусового виховного заходу все-таки буде меншою, ніж 1 рік. За таких умов, звісно ж, пріоритет у застосуванні матиме ст. 97 КК України.

Слід зазначити, що в подальшому В. О. Навроцький (продовжуючи аналізувати питання про те, якому виду звільнення віддавати перевагу: із застосуванням примусових заходів виховного характеру або ж інших видів звільнення від кримінальної відповідальності дитини) та усвідомлюючи наявність різноманітних нюансів і складнощів при вирішенні зазначеної проблеми, дещо скоригував свій підхід, вказуючи, що: «... при наявності одночасно декількох підстав для звільнення, перевагу слід надати тій з них, яка за правовими наслідками *більш сприятлива* [курсив мій – В. Н.] для забезпечення інтересів неповнолітнього» [15, с. 241; 16, с. 309]. Вважаючи

абсолютно прийнятною та допустимою зміну чи корекцію будь-яким дослідником підходів й міркувань, які той обстоював раніше, та повністю погоджуючись із щойно наведеною тезою, все-таки доводиться констатувати, що автор не дав рекомендацій із приводу того, як визначити «більш сприятливу підставу». Мабуть науковець сподівається на те, що читачі коментарів до Кримінального кодексу достатньо тямущі, а відтак їм не треба все детально пояснювати, «розжовувати» та що вони здатні здогадатися самі. Однак щодо аналізованої проблеми немає єдності поглядів у фахівців, тому не дивно, що це може спричинити певні труднощі й у неспеціалістів.

Висновки

На підставі наведеного, можна зробити такі висновки:

1) підтримано висловлену в юридичній науці позицію про те, що за можливості одночасного застосування декількох статей, що передбачають ідентичні передумови та підстави для звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього, перевагу слід віддати тій із них, яка містить більш сприятливі правові наслідки для інтересів дитини;

2) наведено аргументи на користь твердження про те, що пріоритет у разі конкуренції між положеннями статей КК України, котрі передбачають види звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, мають ті з них, які передбачають види звільнення:

а) обов'язкові – порівняно із факультативними;

б) безумовні – порівняно з умовними;

в) без застосування іспитового строку – порівняно із тими, де такий строк встановлено.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, Ю. В. Антипов, О. О. Дудоров та ін. Вид. 4-те, переробл. та допов. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. 376 с.
2. Меркулова В. О. Звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх: суперечливість кримінально-правових та кримінально-процесуальних положень. *Південно-український правничий часопис*. 2017. № 4. С. 12–15.
3. Косова С. А. Прекращение уголовного дела в отношении несовершеннолетнего в связи с применением принудительных мер воспитательного характера : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Омская академия. Омск, 2002. 226 с.
4. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який вчинив злочин або суспільно-небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2005. 215 с.
5. Егоров В. С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. Москва : МПСИ, 2002.
6. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

7. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 185–207.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., переробл. та доп. / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.
9. Моисеенко Я. В. Освобождение от уголовной ответственности несовершеннолетних : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Красноярский государственный аграрный университет. Красноярск, 2006. 205 с.
10. Полный курс уголовного права : в 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева. Т. 1. Преступление и наказание. Санкт-Петербург : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. 1133 с.
11. Марченко О. А. Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2018. 309 с.
12. Житний О. О. Конкуренція кримінально-правових норм про звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 28. С. 81–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnucs_2004_28_18
13. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06#Text>
14. Ендольцева А. В. Институт освобождения от уголовной ответственности: теоретические, законодательные и правоприменительные проблемы : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.09. Московский университет, Москва, 2005. 396 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

References

1. Melnyk, M. I. & Klimenko, V. A. (2008). Criminal law of Ukraine. General part [Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna]. Kyiv: Attica [in Ukr.].
2. Merkulova, V. O. (2017). Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti ta pokarannya nepovnolitnikh: superechlyvist' kryminal'no-pravovykh ta kryminal'no-protsesual'nykh polozhen' [Exemption from criminal liability and punishment of minors: inconsistency of criminal law and criminal procedure provisions]. *Pivdenno-ukrayins'kyi pravnychyy chasopys (South Ukrainian Law Journal)*, 4, 12–15 [in Ukr.].
3. Kosova, S. A. (2002). Prekrashcheniye ugovnogo dela v otnoshenii nesovershennoletnego v svyazi s primeneniym prinuditel'nykh mer vospitatel'nogo kharaktera [Termination of a criminal case against a minor in connection with the use of compulsory educational measures] [in Russ.].
4. Holubov, A. Ye. (2005). Protsesual'ne stanovyshche v kryminal'nomu sudochynstvi Ukrayiny nepovnolitn'oho, yakyy vchynyv zlochyn abo suspil'no-nebezpechne diyannya [Procedural position in the criminal proceedings of Ukraine of a minor who has committed a crime or socially dangerous act] [in Ukr.].
5. Yegorov, V. S. (2002). Teoreticheskiye voprosy osvobozhdeniya ot ugovnoy otvetstvennosti [Theoretical issues of exemption from criminal liability] [in Russ.].
6. Baulin, Yu. V. (2004). Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti [Exemption from criminal liability] [in Ukr.].
7. Baulin, Yu. V. (2013). Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti [Exemption from criminal liability]. *Visnyk Asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrayiny (Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine)*, 1, 185–207 [in Ukr.].
8. Andrushko, P. P. & Goncharenko, V. N. & Fesenko, E. V. (Eds.). (2008). Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine (6nd ed., rev.) [Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy]. Kyiv: Dakor [in Ukr.].
9. Moiseyenko, Ya. V. (2006) Osvobozhdeniye ot ugovnoy otvetstvennosti nesovershennoletnikh [Exemption from criminal liability of minors] [in Russ.].
10. Korobeev, A. I. (Ed.). (2008). Complete course of criminal law (Vol. 1). St. Petersburg: Legal Center Press [in Russ.].
11. Marchenko, O. A. (2018) Protsesual'nyy poryadok zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nost [Procedural procedure for release from criminal liability] [in Ukr.].
12. Zhytnyy, O. O. Konkurentsya kryminal'no-pravovykh norm pro zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti [Competition of criminal law on exemption from criminal liability]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnucs_2004_28_18 [in Ukr.].

13. Pro praktyku roz'hlyadu sudamy sprav pro zastosuvannya prymusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 15 travnya 2006 r. № 2 [On the practice of consideration by courts of cases on the application of coercive measures of an educational nature: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of May 15, 2006 № 2.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06#Text> [in Ukr.].
14. Yendol'tseva, A. V. (2005). Institut osvobozhdeniya ot ugovnoy otvetstvennosti: teoreticheskiye, zakonodatel'nyye i pravoprimeritel'nyye problemy [The Institute for Exemption from Criminal Liability: Theoretical, Legislative and Law Enforcement Issues] [in Russ.].
15. Melnyk, M. I. & Khavronyuk, M. I. (Eds.). (2012). Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine (9-th ed., rev.) [Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy]. Kyiv: Legal opinion [in Ukr.].
16. Melnyk, M. I. & Khavronyuk, M. I. (Eds.). (2019). Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine (11th ed., rev.) [Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy]. Kyiv: Dakor [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 30.11.2020
прийнята до друку 23.02.2021
The article: is received 30.11.2020
is accepted 23.02.2021*

UDC (УДК) 343.147:343.9.02(045)

Оставчук Дину Іванович,

доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри кримінального процесу,
криміналістики та інформаційної безпеки,
ректор Академії «Штефан чел Марє»
МВС Республіки Молдова
(Кишинів, Республіка Молдова)
e-mail: ostavciuc@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5317-3296

Русняк Костянтин Петрович,

доктор філософії у галузі права, доцент,
начальник кафедри кримінального процесу,
криміналістики та інформаційної безпеки
Академії «Штефан чел Марє» МВС Республіки Молдова
(Кишинів, Республіка Молдова)
e-mail: navrucnd1@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8122-7711

СУДОВА ДОПОМОГА ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ

Анотація. Очевидною є потреба правоохоронних органів у технічних засобах, що використовуються для боротьби із сучасною злочинністю. Важливість використання технічних засобів зростає із погіршенням стану злочинності та збільшенням кількості злочинів, скоєних організованими злочинними групами. Варто зазначити, що саме за допомогою сучасних технічних засобів ці злочинні об'єднання здатні перешкоджати розслідуванню кримінальних справ.

Мета статті – визначення важливості судової допомоги у розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними групами.

Методи та матеріали дослідження. Для досягнення мети з урахуванням специфіки та складності характеру досліджуваної проблеми використовувалися логічний, систематичний і порівняльний методи. Здійснене дослідження оснований на вивченні доктрини національного законодавства.

Результати. Важливою складовою використання судово-технічних засобів і методів під час розслідування кримінальних правопорушень є навчання практичних працівників. Саме завдяки отриманим знанням, активній ролі спеціального та кримінального слідчого забезпечується ефективно розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами. Головним питанням, що стосується розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, учинених злочинними угрупованнями, є вибір найраціональніших методів, процесів і засобів, які забезпечували б вирішення завдань при розслідуванні кримінальних правопорушень, беручи до уваги не лише можливості використання судових рекомендацій, а й можливості виконавців.

Висновки. Узагальнені результати наявних підходів указують, що лише знання та навички застосування криміналістичних методів є передумовами вжиття тактичних заходів з виявлення та розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами.

Ключові поняття: судово-технічна допомога, злочинність, тактичні процеси, рекомендація, організована злочинна група.

Ostavciuc Dinu,

PhD (Law), Associate Professor of the Department
of Criminal Procedure, Criminalistics and Information Security,
Rector of the Academy Stefan cel Mare
of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Moldova
(Chisinau, Republica Moldova)
e-mail: ostavciuc@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5317-3296

Rusnac Constantin,

PhD (Law), Associate Professor, Head of the Department of Criminal Procedure, Criminalistics and Information Security, Academy Ștefan cel Mare of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Moldova (Chisinau, Republica Moldova)
e-mail: navrucnd1@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8122-7711

FORENSIC ASSISTANCE IN INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

Abstract. Level technical and forensic support enjoyed by the organs of law enforcement is constantly around everyone. Population, including the state can afford to mention about insufficient equipment with technical-forensic state institutions that are tasked to defend fundamental human rights and freedoms, discover, investigate and prevent crimes and misdemeanors. But no punctuate attention on creating conditions for the formation of a professional who must have abilities and skills needed to apply forensic arsenal to prevent, detect and investigate crimes including those committed by organized criminal groups.

Key concepts: forensic technical assistance, crime, tactical processes, recommendation, organized criminal group.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-110-115

Introduction

Analyzing the term forensic assistance, the dual significance of this system is worth emphasizing. On the one hand, it has the function of ensuring the conditions to maintain the capacity of law enforcement to solve concrete forensic tasks related to criminal investigation; and, on the other hand, implementing the technological aspects by forensic subjects [8, 9].

As for the first component of the system, i.e. the organizational and administrative level, it is under the responsibility of the Ministry of Justice and Ministry of Health, forensic units of the Ministry of Internal Affairs and National Anticorruption Centre, as well as other forensic expertise public agencies [2]. The tasks to be carried out at this level are related to organization and management, legal regulation on implementation of technical and scientific means, initial and continuous training of forensic means users, etc. These activities are reflected in procedural and criminal law, and other internal regulations.

As mentioned by Coldorovschii V. these activities largely depend on forensics which has the general aim to provide scientific support to law enforcement bodies in fighting crime [1]. Until now, forensics, regarded as a science and as a practical activity over more than a century of fighting crime, has accumulated rich experience, both practical and scientific referring to consistent patterns of criminal activity [10], preparation [5], committing and concealing of crimes. Without this it is difficult to assess objectively current prac-

tice needs to define the objectives and appropriate measures in investigation of offenses [1, p. 34].

Secondly, the forensic technique like any other technique must be developed according to the objectives to be addressed.

The purpose of the article is to highlight the importance of forensic assistance in investigation of crimes committed by organized criminal groups.

Methods and materials applied. In order to achieve the stated goal, taking into account the specificity and the complex character of the investigated topic, the logical, systematic and comparison methods were used as research methods. The research undertaken is based on the study of doctrine, national law.

1. Forensic assistance in detection and investigation of crimes

There is an evident need for law enforcement in the technical means used in fighting contemporary crime. The importance of this problem increases with worsening crime rate and the increasing number of crimes committed by organized criminal structures, which by applying modern technical means can resist criminal investigation. It is also obvious that developing the broad spectrum of technical means necessary to solve all forensic tasks, especially those related to discovery and investigation of crimes at national level is impossible, taking into account our modest economic and scientific potential [1, p. 34].

Accurate knowledge of the circumstances of crimes committed by organized criminal groups is

a complicated activity depending on a variety of subjective and objective factors.

N. Iakubovici [11, p. 9] mentions that the process of crime discovery is burdened by the conditions of crime commitment (under unfavorable conditions – which affects the process of discovery, storage, collection and documentation of traces); offender behavior (it may create impediments or block the activity of discovery and investigation of crime); advancement of forensic and technical means and methods applied to discover, secure, collect and examine material evidence (the criminal formation may apply modern technical and scientific means in their criminal activity compared to the tools of judicial bodies applied in discovery and investigation of crimes).

In the process of investigation and discovery of crimes police employees and criminal investigators encounter practical problems. In order to address them, use of procedures and methods to ensure maximum information on the crimes and its participants is required.

In order to characterize the activity of the special and criminal investigation officers the following expressions are used: «art to discover crimes», «art of hearing», «mastery of the special or criminal investigation officer», etc.

The roots of these expressions are based on individual qualities of the special or criminal investigator, who strictly complies with not only the legal requirements (regulated in laws, decisions, provisions instructions etc.), but also uses intelligence, different methods and ways to solve cognitive tasks.

Most of the times, the discovery and use of cognitive methods are intuitive, although there are forensic recommendations specifying the procedure for concrete criminal investigation cases. However, their content is not known by practitioners for various reasons.

In this context it is to be mentioned that a large part of employees of law enforcement bodies are not aware of the existence of such recommendations, but would like to become acquainted with them.

Knowledge and practical skills of employees of law enforcement bodies should be based on forensic achievements (forensic technique, forensic tactics and methodology) as they represent the set of technical and tactical means and methods ensuring effectiveness of the activity.

However this is not enough. It is necessary for practical employees to be trained in order to be able to implement the set of forensic technical means and methods.

The success of discovering and investigating offenses, especially those committed by organized criminal groups, is mostly provided by the active role of special and criminal investigator.

The term «forensic assistance» has been extensively used in the literature lately. The appearance of this term was determined by the practical needs to effectively fight crime through the practical application of means, methods and procedures for forensic discovery, collection, analysis and use of relevant information.

Currently the term used is «forensic endowment» (previously «forensic assistance»).

R. Belkin [7, p. 64] mentions the existence of the concept of «criminal assistance provided to criminal police in discovering offences» i.e. a system of forensic knowledge underlying the development of skills and abilities to use forensic recommendations and apply forensic means and methods to prevent, discover and investigate crimes.

Z. Kirsanov [6, p. 10–11] considers that criminal assistance must be seen not only as a solution for forensic tasks (development and implementation by investigators of means and methods of collection, defining and use of information necessary to prevent, discover and investigate a crime), but also as a solution for the training process (development of practical recommendations regarding the training of employees to correctly apply forensics knowledge).

In our opinion, the main issue related to the detection and investigation of crimes committed by criminal groups is to choose the most rational methods, processes and tools that would ensure solving cognitive tasks of discovery and investigation of criminal offenses, taking into account not only the possibilities of using forensic recommendations but also the executor's possibilities.

The selection of such processes, methods and tools depends on the purpose and *modus operandi* according to the tactical decision. Implementation of tactical decisions is accomplished by tactical methods [3]. Published literature, based on various stages of criminal investigation, provides the following tactical processes:

- tactical procedures of planning criminal investigation;
- tactical procedures of performing criminal investigation;
- tactical procedures of documentation of the development of activity and results achieved;
- tactical procedures of assessing the results achieved.

The achievements of forensics are implemented by special and criminal investigators. As a result, proper selection and use of forensic methods, procedures and means designed to solve a particular cognitive tasks depends on the skills of investigators to correctly apply forensic recommendations.

Thus, forensic assistance in detection and investigation of crimes can be defined and inter-

preted as an organizational and functional system directed towards training and support of judicial bodies employees to use forensics in fighting crime, including preparation for criminal investigation of specific cases.

2. Investigators' tactical skills

G. Zorin [4, p. 6] characterizes the professionalism of criminal investigators, comprising their knowledge and skills, by the term «tactical repertoire of the investigating officer». Considering that tactical repertoires are seen as a means to apply criminal investigation activities, G. Zorin [4, p. 5] specifies the existence of «tactical potential of criminal investigation activity» meaning by it a set of information with probative value in a latent form and can be discovered, investigated and interpreted by the criminal investigator (where criminal investigator holds a tactical repertoire ensuring collection of information from the source). V. Obraztov also uses the term «tactical potential of criminal investigation activity».

The potential of criminal investigation is composed of the theoretical possibility of the investigating officer inconsistency, while the tactical repertoire – is a real category that completely depends on the qualities of the investigating officer and is determined by the real purpose of the criminal investigation.

Category of tactical potential of criminal investigation analyzed in the context of forensic assistance as element ensuring detection and investigation of crimes committed by criminal groups, does not fully reflect the practitioners' work.

It is worth mentioning the notion of «tactical potential of the practitioner» as a distinct category, which reflects the knowledge, skills, abilities of practitioners required to carry out tasks related to discovery and investigation of crimes.

The practical potential of the practitioners reflects his/her intellectual ability, tactical preparation to use forensic means and methods.

The main conditions ensuring the development of investigators' tactical skills are:

- knowledge of behavior stereotype regarding tactical methods and procedures;
- practical skills and abilities ensuring effective finding, record, collection, research and assessment of information;
- knowledge of typical criminal investigation errors, including skills to forecast and solve them in concrete situations.

The tactical potential also comprises tactical skills required for discovery and investigation of crimes committed by criminal groups; knowledge and ability to use tactical means and forensic methods in fighting crimes; ability to identify timely and accurate tactical tasks appeared and conditions

that would ensure its solution; ability to assess the existing possibilities; ability to choose a certain way of solving tactical tasks, including non-standard ones; ability to learn and develop new things.

The high level tactical potential serves as proof that the practitioner is able to find new tactical solutions to existing issues.

Tactical potential ensures use of the existing tactical measures and determines the style of the practitioner.

The reason why the guide addresses the tactical potential of the practitioner is that it differs from the real behavior of the investigator, being determined by specific circumstances and namely: criminal investigation situation, individual qualities engaged in detection and investigation of crimes.

The tactical potential is a dynamic aspect, reflecting the vital problems related to discovery and investigation of crimes. The issue of studying the process of formation of the tactical potential is complex and requires the joint efforts of theoreticians and practitioners.

The law faculty curriculum has an important role in approaching these issues as it provides the possibility to develop skills and abilities of the future practitioner who will carry out activities to detect, investigate and prevent crimes committed by criminal groups.

During the detection and investigation of these categories of crimes, the criminal investigation and special investigation bodies must operate under a variety of situations to be correctly perceived and assessed.

Organization of forensic knowledge required in a specific criminal investigation situation is an important prerequisite that ensures effectiveness of forensic recommendations.

Currently, practitioners are guided by their own experience or according to their institution as many educational institutions focus on the theoretical methods overlooking the practical activities.

To this end, those staff who do not possess the necessary forensic knowledge are required to develop skills and abilities to ensure execution of service tasks and namely:

- correct assessment of criminal investigation and special investigation cases (typical and particular situations);
- ability to take right decisions.

The tactical decision structure is regarded as a complex cognitive process consisting of:

- situation analysis;
- setting objectives and formulation of goals;
- determining the means used to implement the objectives;
- developing the vision regarding the manner of performing the tasks, deadlines, executors;

- forecasting results;
- preparing backup solutions.

The academic activity in the area of forensics must be developed considering the need of practitioners to gain skills and abilities required to analyze, plan and implement optimal tactical solutions in investigation and detection of crimes committed criminal groups.

The weakness of the practitioner is the poor communication and collaboration with other participants involved in conducting criminal investigation and special investigation measures.

Thus, it is to be mentioned that although the proceeding is strictly observed, the tactics of carrying out criminal investigative actions contains errors and mistakes, and participants are showing a lack of communication skills [4, p. 3]. This suggests that an important element of the tactical potential of the practitioner is the set of practical skills that ensure successful communication to resolve tactical tasks.

The tactical potential of the practitioner ensures existence of other components in terms of tactical readiness – motivation, emotions, will.

Thorough knowledge and skills to use forensic methods are the preconditions for implementation of tactical measures to detect and investigate crimes committed by criminal formations.

The use of forensic assistance in discovery and investigation of crimes committed by criminal groups highlights the consistent patterns and characteristics of conducting and organizing criminal investigation and special investigation measures to investigate these types of crimes.

Conclusions

Following the study, we formulate the following conclusions:

Список використаних джерел

1. Coldorovschii V. Asistența tehnico-criminalistică a descoperirii și cercetării infracțiunilor: realități și perspective. Teză de doctor (12.00.08). Chișinău, 2008. 181 p.
2. Law on judicial expertise and the status of the judicial expert, nr. 68 of the 14.04.2016. In: Monitorul Oficial of the Republic of Moldova nr. 157-162 of the 10.06.2016. URL: <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8908> (дата звернення: 26.10.2020).
3. Белкин Р. Криминалистика. Краткая энциклопедия. Москва : Большая Российская Энциклопедия, 1993. 111 с.
4. Зорин Г. Тактический потенциал следственного действия. Минск : Изд-во Белгородского государственного ун-та, 1986. 82 с.
5. Зуйков Г. Г. Установление способа совершения преступления. Лекция. Москва : Высш. шк. МВД СССР, 1970. 49 с.
6. Кирсанов З. Система общей теорий криминалистике : науч.-метод. пособ. Москва, 1992. 32 с.
7. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник / Т. В. Аверьянов, Р. С. Белкин, А. И. Бородулин, В. Н. Григорьев, и др. ; под ред.: Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкина. Москва : Новый Юрист, 1997. 400 с.
8. Скорченко П. Т. Криминалистика. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия преступлений : уч. пособие. Москва, 1999. 272 с.

1. The discovery and use of cognitive methods are intuitive, although there are forensic recommendations specifying the procedure for concrete criminal investigation cases. However, their content is not known by practitioners for various reasons.

2. Knowledge and practical skills of employees of law enforcement bodies should be based on forensic achievements (forensic technique, forensic tactics and methodology) as they represent the set of technical and tactical means and methods ensuring effectiveness of the activity.

3. Practical employees must be trained in order to be able to implement the set of forensic technical means and methods. The success of discovering and investigating offenses, especially those committed by organized criminal groups, is mostly provided by the active role of special and criminal investigator.

4. Forensic assistance in detection and investigation of crimes can be defined and interpreted as an organizational and functional system directed towards training and support of judicial bodies employees to use forensics in fighting crime, including preparation for criminal investigation of specific cases.

5. The main issue related to the detection and investigation of crimes committed by criminal groups is to choose the most rational methods, processes and tools that would ensure solving cognitive tasks of discovery and investigation of criminal offenses, taking into account not only the possibilities of using forensic recommendations but also the executor's possibilities.

6. Thorough knowledge and skills to use forensic methods are the preconditions for implementation of tactical measures to detect and investigate crimes committed by criminal groups.

9. Волинский В. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : пособие. Москва : ВНИИМВДРФ, 1994. 80 с.
10. Яблоков Н. П. Объект и предмет криминалистического изучения. *Вестник Московского университета. Серия 11. Право.* 1997. № 1. С. 20–30.
11. Якубович Н. А. Теоретические основы предварительного следствия. Москва, 1971. 128 с.

References

1. Coldorovschii, V. (2008). Asistența tehnico-criminalistică a descoperirii și cercetării infracțiunilor: realități și perspective. Teză de doctor (12.00.08). Chișinău.
2. Law on judicial expertise and the status of the judicial expert, nr. 68 of the 14.04.2016. In: Monitorul Oficial of the Republic of Moldova nr. 157-162 of the 10.06.2016. Retrieved from <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8908>
3. Belkin, R. (1993). Kriminalistika. Kratkaya e`ncziklopediya [Forensic science. Brief encyclopedia]. Moskva: Bol`shaya Rossijskaya E`ncziklopediya [in Russ.].
4. Zorin, G. (1986). Takticheskiy potencial sledstvennogo dejstviya. Minsk: Izd-vo Belgorodskogo gosudarstvennogo un-ta [Tactical potential of investigative action. Minsk: Publishing house of the Belgorod State University] [in Russ.].
5. Zujkov, G. G. (1970). Ustanovlenie sposoba soversheniya prestupleniya. Lekciya [Establishing the method of committing a crime. Lecture]. M.: Vy`ssh. shk. MVD SSSR [in Russ.].
6. Kirsanov, Z. (1992). Sistema obshhej teorij kriminalistike [The system of general theories of criminalistics]. M.: Vy`ssh. shk. MVD SSSR [in Russ.].
7. Aver`yanova, T. V., Belkin, R. S., Borodulin, A. I., & Grigor`ev, V. N. i dr. (1997). Kriminalisticheskoe obespechenie deyatel`nosti kriminal`noj miliczii i organov predvaritel`nogo rassledovaniya [Forensic support of the activities of the criminal police and preliminary investigation bodies]. Moscow: Novy Jurist [in Russ.].
8. Skorchenko, P. T. (1999). Kriminalistika. Tekhniko-kriminalisticheskoe obespechenie raskry`tiya prestuplenij [Forensic science. Technical and forensic support of crime detection]. Moscow [in Russ.].
9. Voly`nskij, V. (1994). Tekhniko-kriminalisticheskoe obespechenie raskry`tiya i rassledovaniya prestuplenij [Technical and forensic support for the disclosure and investigation of crimes]. Moscow: VNIIMVDRF [in Russ.].
10. Yablokov, N. P. (1997). Ob`ekt i predmet kriminalisticheskogo izucheniya [Object and subject of forensic study]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 11. Pravo (Moscow University Bulletin. Series 11. Law)*, 1, 20–30 [in Russ.].
11. Yakubovich, N. A. (1971). Teoreticheskie osnovy` predvaritel`nogo sledstviya [Theoretical foundations of the preliminary investigation]. Moscow [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 15.12.2020
прийнята до друку 13.03.2021
The article: is received 15.12.2020
is accepted 13.03.2021*

UDC (УДК) 343.2

Пліш Юлія Михайлівна,
здобувач наукового ступеня
доктора філософії у галузі права
кафедри кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
e-mail: yulia.plish0311@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3121-731X

СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто співвідношення кримінальної відповідальності з обмежувальними заходами у кримінальному праві України. Проаналізовано зміст та обсяг кримінальної відповідальності, а також правову природу заходів кримінально-правового впливу на особу, обмежувальних заходів. Аргументовано висновок про те, що обмежувальні заходи не належать до жодної з форм кримінальної відповідальності, проте застосовуються в її межах, не мають самостійного характеру і є додатком до однієї з форм кримінальної відповідальності.

Ключові поняття: кримінальна відповідальність, форми кримінальної відповідальності, заходи безпеки, обмежувальні заходи, кримінальне правопорушення.

Plish Yuliya,
Postgraduate Student
of the Department of Criminal Law and Criminology,
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine)
e-mail: yulia.plish0311@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3121-731X

THE CORRELATION BETWEEN CRIMINAL LIABILITY AND RESTRICTIVE MEASURES IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Abstract. Criminal liability is usually connected with the application of measures of criminal law influence to a person, including restrictive measures, which are regulated in Section XIII-1 of the General Part of the Criminal Code of Ukraine. Thus, given that the Criminal Code of Ukraine has a new type of criminal law measures – restrictive measures, questions about the legal nature and content of these measures, as well as the correlation with criminal liability is important for both theory and practices.

The purpose of the study is to determine the affiliation of restrictive measures to criminal liability. Development and analysis of theoretical provisions on the possibility of applying restrictive measures within the framework of criminal liability.

As a result, it is important to mention that restrictive measures in criminal law by legal nature are security measures that are not currently regulated in the Criminal Code of Ukraine. Security measures can be applied both for a criminal offense and for a socially dangerous act that is not a criminal offense. On the other hand, restrictive measures may be applied only within the limits of criminal liability and for a crime related to domestic violence, with the imposition of a punishment not related to imprisonment or release on the grounds provided by the Criminal Code of Ukraine, from criminal liability or punishment. Therefore, restrictive measures are not independent in the law nature and are a specific addition to one of the types of criminal liability ("conviction + punishment").

The scope of restrictive measures is unreasonably narrowed as they are able to protect the victim from the person who committed the crime, protect against socially dangerous acts against the victim in the future, minimize interaction between the person in danger and the victim, if such carries significant risks, within various forms of criminal liability, not just one of them.

Key concepts: criminal liability, types of criminal liability, security measures, restrictive measures, criminal offence.

Вступ

Поняття «кримінальна відповідальність» є одним із наріжних каменів у кримінальному праві України, проте досі ні в юридичній літературі, ні у законодавстві немає єдиноприйнятого визначення цієї правової категорії. Кримінальна відповідальність зазвичай пов'язана із застосуванням до особи заходів кримінально-правового впливу, зокрема обмежувальних заходів, які регламентовані у розділі XIII-1 Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Отже, зважаючи на те, що у КК України з'явився новий вид заходів кримінально-правового характеру – обмежувальні заходи, – питання щодо правової природи та змісту цих заходів, а також співвідношення з кримінальною відповідальністю має важливе значення і для теорії, і для практики застосування останніх.

Питання стосовно співвідношення кримінальної відповідальності й обмежувальних заходів у кримінальному праві України є взагалі недослідженим, проте поняттю та формам кримінальної відповідальності присвячені праці багатьох дослідників, зокрема Л. В. Багрій-Шахматова, Ю. В. Бауліна, В. М. Бурдіна, В. К. Грищука, О. О. Дудорова, В. М. Кудрявцева, В. М. Куца, М. І. Панова, В. С. Прохорова, О. М. Тарбагаєва, М. І. Хавронюка, В. М. Хомича. Стосовно заходів безпеки й обмежувальних заходів, то вони є предметом розгляду невеликої кількості учених, з-поміж них І. М. Горбачова, І. В. Жук, І. Д. Козочкін, П. В. Кравець, Д. Є. Крикливець, Н. Ф. Кузнецова, Т. О. Павлова, О. О. Чорна, С. С. Яценко.

Метою статті є визначення належності обмежувальних заходів до системи заходів кримінальної відповідальності.

1. Зміст і форми кримінальної відповідальності

Правовий інститут кримінальної відповідальності у вітчизняному кримінальному праві не є новим, його витоки сягають 50-х років XX століття, однак думки науковців про нього суттєво різні. Є прихильники так званого ототожнення кримінальної відповідальності з покаранням як примусовим кримінально-правовим заходом; у літературі є і позиції, де кримінальна відповідальність розглядають як правовідносини між державою та особою, стосовно якої вона настає; і визначення, які пов'язують кримінальну відповідальність із державним осудом, а також обмеженнями кримінально-правового характеру, які він тягне [1, с. 7; 2, с. 131].

Звичайно, кожна з цих позицій має право на існування, ба більше, у кожному з цих підходів можна знайти окремі вияви поняття

кримінальної відповідальності, проте є деякі застереження. Перший підхід видається спірним і застарілим, оскільки нині вітчизняному кримінальному праву відомі й інші кримінально-правові заходи, які застосовуються до особи у межах кримінальної відповідальності, мало того, покарання є видовим поняттям стосовно родового поняття «кримінальна відповідальність». Наприклад, чинний КК України містить випадки, коли суд не застосовує до винного покарання: 1) втрата особою, яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, окрім корупційних кримінальних правопорушень, суспільної небезпечності внаслідок бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці (ч. 4 ст. 74 КК України); 2) закінчення вказаних у ст. 49 КК України строків давності (ч. 5 ст. 74 КК України); 3) захворювання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до постановлення вироку на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК України); 4) вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину неповнолітнім, до якого з урахуванням його щирого каяття та подальшої бездоганної поведінки застосовуються примусові заходи виховного характеру, а не покарання (ст. 105 КК України) [3]. Щодо другого підходу, то варто частково погодитись із таким тлумаченням, але зважати, що таке визначення лише поверхнево висвітлює сутність кримінальної відповідальності та зачіпає лише один із її аспектів, кримінально-правові відносини мають самостійний характер у межах кримінального права. Останнє визначення, на мою думку, найбільш наближено підводить нас до розуміння змісту кримінальної відповідальності й подальші міркування з цього приводу стануть цьому підтвердженням і доповненням.

Важливо, що у чинному КК України немає визначення цієї правової категорії, хоча кримінальна відповідальність посідає одне із чільних місць у кримінально-правовій сфері регулювання суспільних відносин. Проте у найзагальнішому розумінні можна констатувати, що кримінальна відповідальність – це один із видів юридичної відповідальності, яка виявляється у реагуванні держави на вчинене кримінальне правопорушення.

Ю. В. Баулін вважає, що відповідальність є у трьох аспектах: законодавчому, судовому та виконавчому. Правовою формою законодавчо визначеної кримінальної відповідальності є санкція кримінально-правової норми, передбаченої кримінальним законом; індивідуально визначеної судом – обвинувальний вирок суду і реально здійснюваної – діяльність органів

виконавчої влади, спеціально уповноважених на виконання обвинувального вироку суду [4, с. 633].

У кримінально-правовій доктрині виокремлюють два аспекти кримінальної відповідальності: 1) негативний (ретроспективний) – відсилає нас до моменту вчинення кримінального правопорушення і виявляється у негативній оцінці діяння особи уповноваженими суб'єктами у майбутньому, після проходження відповідних кримінально-процесуальних етапів; 2) позитивний (перспективний) аспект також отримав підтримку в науковців і визначається як:

– вид кримінальної відповідальності, що реалізується в межах регулятивних кримінальних правовідносин і становить форму виконання приписів кримінального закону, що проявляється в усвідомленому дотриманні суб'єктом вимог кримінально-правової заборони або виконанні суб'єктом свого кримінально-правового обов'язку, чи у використанні ним свого суб'єктивного права, передбаченого нормою чинного закону України про кримінальну відповідальність (КК України) (В. К. Гришук);

– усвідомлення правових властивостей своїх дій (бездіяльності), співвідношення їх із чинними законами і підзаконними актами, готовність відповідати за них перед державою і суспільством (Л. В. Багрій-Шахматов);

– виконання особою нормативних вимог, що диктують належну поведінку (В. С. Прохоров, М. М. Кропачев, О. М. Тарбагаєв);

– суспільно необхідна, бажана чи допустима, щодо інтересів суспільства, поведінка громадян і колективів, яка полягає в додержанні (виконанні, здійсненні) норм права, гарантована й охоронювана державою (В. М. Кудрявцев);

– усвідомлення особою необхідності (обов'язку) додержання кримінально-правової заборони (З. А. Астеміров, В. Г. Смірнов) [цит. за 5, с. 96];

– юридичний обов'язок особи підлягати державному осуду і примусу в разі вчинення злочину (М. І. Панов) [1, с. 9].

Окрім розглянутої площини кримінальної відповідальності, виокремлюють ще й потенційну та реальну. В. М. Куц уважає, що цей поділ є більш прикладним й обґрунтованим, зокрема, потенційна кримінальна відповідальність – визначена санкцією відповідної кримінально-правової норми і ще не застосована у конкретній кримінальній справі; реальна кримінальна відповідальність – це засудження конкретної особи за вчинений злочин з позбавленням чи обмеженням її певних прав і можливостей чи без такого [5, с. 97]. Але за такого визначення потенційної кримінальної відповідальності вона зводиться до того, що

має бути виражена обов'язково у санкції статті Особливої частини КК України, відтак звучує це явище. На мою думку, такий поділ за змістом дуже схожий до вищенаведеного, оскільки потенційна кримінальна відповідальність має схожі риси з позитивною (перспективною), а реальна, відповідно, з негативною (ретроспективною).

Щодо моменту виникнення (існування) кримінальної відповідальності, то у законодавстві фігурують такі два поняття – «притягнення до кримінальної відповідальності» та «настання кримінальної відповідальності». У першому випадку йдеться про сферу дії кримінальної процесуальної норми, а саме у п. 14 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) вказується, що притягнення до кримінальної відповідальності є стадією кримінального провадження, яка розпочинається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення [6], щодо настання кримінальної відповідальності, то варто звернутись до Рішення у справі про депутатську недоторканність від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 Конституційного Суду України, де роз'яснено, що кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду [7]. Отже, перше словосполучення виражає процес, під час якого особа, що вчинила кримінальне правопорушення, зазнає різних видів правообмежень і відповідно проходить обов'язкові стадії кримінального провадження, а «настання кримінальної відповідальності» – це юридичний факт, підтверджений відповідним процесуальним документом.

Для того, щоб визначити змістовні характеристики «кримінальної відповідальності» варто розглянути через призму її форми, завдяки такому підходу будуть виокремлені спільні елементи, які й виражатимуть це поняття. Необхідно також указати, що в юридичній літературі застосовується різна термінологія «форма кримінальної відповідальності» та «форма реалізації кримінальної відповідальності», однак вважаю, у цьому контексті доцільніше застосовувати «форма кримінальної відповідальності», підтвердження цьому слугує застосування саме такого словосполучення Конституційним судом України (рішення у справі про депутатську недоторканність від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99): «Кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання. За вироком суду вона може зводитись ... до ... звільнення від покарання ...» [7]. Мало того, немає і одностайності в кількості таких форм. Ю. В. Баулін виокремлює: а) засудження винного обвинувальним вироком суду без визначення

ного покарання; б) засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якої особа звільняється; в) відбування винним призначеного йому судом покарання. С. Д. Шапченко прихильник виділення таких форм: а) покарання; б) звільнення від покарання; в) умовне незастосування покарання. В. М. Хомич, О. О. Дудоров: а) засудження особи із застосуванням призначеного покарання; б) засудження особи з відстроченням призначеного покарання; в) засудження особи з умовним незастосуванням призначеного покарання; г) засудження неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру; г) засудження особи без призначення покарання [цит. за 5, с. 104–105].

На мою думку, доцільно виокремити чотири форми кримінальної відповідальності, таку позицію підтримує і В. М. Бурдін [8, с. 67–70]. Першу форму можна висвітлити через таку формулу – «осуд + покарання», де осудження здійснюється вироком суду, а покарання призначається з його реальним відбуванням на підставі положень розділів X–XI КК України, таким чином після осуду до особи застосовуються два інститути кримінального права – покарання та судимість. Якщо йдеться про неповнолітню особу винного, то, відповідно до ст. 98 КК України, законодавець передбачив лише п'ять основних видів покарань і два додаткові [3].

Стосовно другої форми кримінальної відповідальності, то ключовим тут є те, що особа звільняється від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), отже, відбувається осудження особи, застосування покарання, але із установами судом іспитового строку тривалістю від року до трьох років (ч. 3 ст. 75 КК України) [3]. Така форма застосовується зокрема і до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст.ст. 75–79, 104 КК України); звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст.ст. 80, 106 КК України) [3].

Третя форма кримінальної відповідальності застосовується за умови звільнення від покарання (ч. 5 ст. 74 КК України) та поряд з цим осудження особи. Як згадувалось, є низка науковців, які пов'язують поняття «кримінальна відповідальність» виключно із застосуванням до особи покарання як державно-правового примусу, але тут доцільно підтримати позицію М. І. Панова, котрий зазначає, що трактування кримінальної відповідальності лише як державного примусу – як обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, безпідставно звужує поняття кримінальної відпо-

відальності [9, с. 47]. Відтак вияв кримінальної відповідальності можливий і без призначення покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, але реальне осудження вироком суду все одно відбувається.

Четверта форма кримінальної відповідальності у літературі є найбільш дискусійною, вона стосується застосування до особи примусових заходів виховного характеру та примусових заходів медичного характеру. Ці заходи кримінально-правового впливу на особу є доволі специфічними за своєю природою, оскільки їхнє застосування безпосередньо пов'язане із суб'єктом, який учинив суспільно небезпечне діяння. У зв'язку із таким спеціальним суб'єктом вони мають певною мірою трансформовану мету застосування: примусові заходи медичного характеру першочергово застосовуються задля обов'язкового лікування особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь (ст. 92 КК України) [3]; примусові заходи виховного характеру насамперед мають на меті забезпечення гарантій неповнолітньої особи та сприяння у її соціальній адаптації. Щодо співвідношення таких заходів із кримінальною відповідальністю, то спершу важливо наголосити, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить усі елементи складу кримінального правопорушення, передбаченого у Особливій частині КК України. Відтак учинення суспільно небезпечного діяння неосудною особою (яка не підлягає кримінальній відповідальності) чи особою, яка не досягнула віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, не можна розглядати як вияв кримінальної відповідальності, оскільки у цих випадках немає всіх елементів складу кримінального правопорушення. В юридичній літературі пропонують такі випадки називати кримінально-правовим реагуванням [10, с. 56–58]. Все-таки, коли є всі складові складу кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України, і є конкретні підстави для застосування примусових заходів виховного характеру, то варто мовити про четверту форму кримінальної відповідальності: «осуд + примусові заходи виховного характеру». Щодо примусових заходів медичного характеру, то їх не можемо виділити в окрему форму кримінальної відповідальності, оскільки вони або призначаються до неосудних, як згадувалось вище, і взагалі не стосуються форми кримінальної відповідальності, а коли ж йдеться про обмежено осудних

осіб, то такі заходи призначаються поряд із покаранням, відтак, на протипагу примусовим заходам виховного характеру, позбавлені самостійності. Додатково можна навести аргументовану позицію В. М. Бурдіна, який зазначає, що: 1) правова природа примусових заходів медичного характеру є однаковою, а тому незрозуміло, чому в одних випадках їх застосування визнається формою реалізації кримінальної відповідальності, а в інших – ні; 2) серед цілей примусових заходів медичного характеру ст. 92 КК України не називає виправлення особи, яка вчинила злочин, при тому, що таке виправлення є метою застосування кримінальної відповідальності; 3) застосування примусових заходів медичного характеру не обмежується конкретними строками, тоді як будь-яка форма реалізації кримінальної відповідальності має чітко визначений кінець [11, с. 220–221].

Підсумовуючи наведене, можна стверджувати, що під час реалізації будь-якої з форм кримінальної відповідальності завжди є осуд (осудження) особи, що вчинила кримінальне правопорушення, який може бути поєднаний із застосуванням до обвинуваченого заходів кримінально-правового примусу. В. М. Куц зазначає, що осуд полягає в офіційній (державно-правовій) оцінці судом поведінки особи як злочинної, що виявляється не лише в констатації злочинного характеру діяння, а в осуді злочинця, який сам собою містить певний каральний потенціал (негативна оцінка його вчинку ганьбить члена суспільства, принижує його соціальний статус) [5, с. 98]. Отже, осуд має виражатись не тільки як негативний наслідок для особи з морального погляду, а також мати зовнішній вираз з боку правозастосування, тобто офіційне засудження злочинця обвинувальним вироком суду.

На основі викладеного, можна сформулювати визначення кримінальної відповідальності – це осуд, який здійснює суд, особи, що вчинила кримінальне правопорушення, яке передбачене в Особливій частині КК України, підтвержений обвинувальним вироком суду.

2. Вирішення питання стосовно належності обмежувальних заходів до сфери дії кримінальної відповідальності

Можна констатувати, що обмежувальні заходи не вписуються у визначені форми кримінальної відповідальності. Отже, виправдано виникає питання, як співвідноситься кримінальна відповідальність й обмежувальні заходи, передбачені Розділом XIII-1 Загальної частини КК України.

Для того аби дати відповідь на це питання, насамперед потрібно з'ясувати, до якої групи

належать обмежувальні заходи. Так, у доктрині є система кримінально-правових заходів протидії злочинності, яка складається із покарання, заходів безпеки, заходів стимулювання (заохочення), заходів відновлення матеріальних (економічних) праввідносин.

Заходи безпеки у чинному кримінальному праві України ще не отримали самостійного вираження в інституті кримінального права, крім того, немає жодних законодавчих згадок про такі. Все-таки заходи безпеки як різновид заходів кримінально-правового характеру безпосередньо стосуються обмежувальних заходів у кримінальному праві.

У цьому контексті потрібно виявити сутність заходів безпеки. С. С. Яценко зазначає, що заходи безпеки – це різновид реакції держави на діяння, яке є суспільно небезпечним. В українському кримінальному праві заходи безпеки розглядаються як дії «обмежувального характеру, що застосовуються від імені держави за мотивованим рішенням суду до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, і становить небезпеку для суспільства, спрямовані на попередження і припинення порушення права або на припинення дій, що порушують (або здатні порушити) інтереси інших осіб, суспільства, держави, усунення передумов криміногенної ситуації, попередження вчинення такою особою нових суспільно небезпечних діянь, а також на захист прав та інтересів суспільства та держави від суспільно небезпечних посягань з боку такої особи» [12]. Схожої позиції щодо визначення поняття заходів безпеки дотримується також І. М. Горбачова [13, с. 11].

Отже, заходи безпеки мають переважно превентивний, попереджувальний характер, а підставою їх застосування є вчинене суспільно небезпечне діяння. Вид і строк, на який може бути призначено захід безпеки, визначаються в кожному випадку індивідуально, опираючись на вчинене кримінальне правопорушення та особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

За допомогою методів аналізу та синтезу розділу XIII-1 КК України видається за можливе розкрити мету обмежувальних заходів у межах кримінального права, зокрема забезпечення потерпілого від особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, захист від учинення суспільно небезпечних дій стосовно потерпілого у майбутньому, мінімізація взаємодії між особою, що перебуває у небезпечному стані, з потерпілим, якщо така несе істотні ризики. Відтак, ці властивості обмежувальних заходів безсумнівно доводять їх належність до заходів безпеки.

Такі твердження дають підстави виокремити низку особливостей обмежувальних заходів, що визначатимуть їх правову природу: 1) вони є заходом державного примусу, оскільки застосовуються до особи уповноваженим на те суб'єктом; 2) обмежувальні заходи передбачені ст. 91-1 КК України і належать до заходів кримінально-правового впливу; 3) мають додатковий характер, відносяться до категорії інших заходів кримінально-правового характеру, а саме заходів безпеки, оскільки застосовуються поряд із покаранням (окрім покарань, пов'язаних із позбавленням волі).

Оскільки обмежувальні заходи необхідно відносити до заходів безпеки, важливо наголосити, що окремі заходи безпеки можуть застосовуватись і за кримінальне правопорушення (настає кримінальна відповідальність), і за суспільно небезпечні діяння, які не є кримінальним правопорушенням (наприклад, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру тощо), в основу такого поділу лягає критерій підстави їх накладення. Отже, коли особа вчиняє суспільно небезпечне діяння, яке не є злочином чи кримінальним проступком, застосування покарання до останньої унеможлиблюється, мало того, у ч. 1 ст. 50 КК України регламентовано: «Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [3]. У попередніх міркуваннях зазначено, що жодного стосунку до кримінальної відповідальності не мають випадки, коли суспільно небезпечне діяння вчиняють неосудні особи чи особи, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

У першому випадку (настання кримінальної відповідальності) кримінальна відповідальність виявляється у «чистому» вигляді й тут можливе застосування обмежувальних заходів, оскільки: «...одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів...» (ч. 1 ст. 91-1 КК України) [3].

Можемо зробити висновок, що обмежувальні заходи є специфічним додатком до кримінальної відповідальності, адже окремою формою кримінальної відповідальності вони не є, самостійно не призначаються, а лише поряд з однією чи кількома формами кримінальної відповідальності. Отже, обмежувальні заходи ввійшли в кримінально-правову доктрину як щось раніше невідоме. І якщо розглянути їх комплексно з кримінальною відповідальністю, то очевидно, що обмежувальні заходи тягнуть певні обмеження для особи, але і водночас їх правова природа не дає змоги виокремити у самостійну форму кримінальної відповідальності, у результаті формується певна послідовність: 1) осудна особа вчиняє кримінальне правопорушення; 2) настання кримінальної відповідальності; 3) з урахуванням усіх вимог призначення обмежувальних заходів, проте вони будуть лише доповненням до кримінальної відповідальності, а не окремою її формою.

Висновки

Обмежувальні заходи у кримінальному праві застосовуються лише в межах кримінальної відповідальності. Чинний КК України передбачає призначення останніх лише одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням із підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання. Такий припис безпідставно звужує можливість призначення обмежувальних заходів і у межах інших форм кримінальної відповідальності.

Так, вітчизняне кримінальне право перебуває у постійній динаміці, тож безперечно, що обмежувальні заходи отримають подальший розвиток. Це стосується не лише підстав призначення обмежувальних заходів, а й сфери їх застосування, така не повинна обмежуватись лише щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, оскільки обмежувальні заходи здатні забезпечити досягнення своєї мети і поза межами «домашніх злочинів»; видів обмежувальних заходів, оскільки їх варто конкретизувати та доопрацювати; та інших правових категорій, які пов'язані з обмежувальними заходами. Ці положення буде проаналізовано у моїх наступних дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Панов М. І. Проблеми кримінальної відповідальності та її правового регулювання. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (10–11 жовтня 2013 року). URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_konf_2013.pdf (дата звернення: 04.09.2020).
2. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу і кримінальна відповідальність. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

- (10–11 жовтня 2013 року). URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_konf_2013.pdf (дата звернення: 04.09.2020).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України* від 29.06.2001 р. № 25. Ст. 131.
 4. Баулін Ю. В. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2003. № 2–№ 3. С. 626–633.
 5. Куц В. М. Проблеми кримінальної відповідальності: навч. посіб. Київ : Національна академія прокуратури України, 2013. 322 с.
 6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України* від 08.03.2013 р. № 9–10. Ст. 88. С. 474.
 7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27.10.1999 р. № 9-рп/99. *Офіційний вісник України* від 19.11.1999 р. № 44. С. 71.
 8. Бурдін В. М. До питання про поняття кримінальної відповідальності за КК України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 9 (47). С. 64–74.
 9. Панов М. І. Кримінальна відповідальність та її підстава. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 45–52.
 10. Пимонов В. А. Теоретические и прикладные проблемы борьбы с общественно опасными посягательствами средствами уголовного права. Москва : Юрлитинформ, 2007. 335 с.
 11. Бурдін В. М. Осудність та неосудність у кримінальному праві України: проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 464 с.
 12. Яценко С. Заходи безпеки у кримінальному праві: порівняльно-правовий огляд. *Юридична Україна*. Київ. регіон. центр Нац. акад. правових наук України ; Н.-д. ін-т приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака Нац. акад. правових наук ; ТОВ «Юрінком Інтер». Київ, 2016. № 9/10 (165/166). С. 28–35.
 13. Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 20 с.

References

1. Panov, M. I. (2013). Problemy` kry`minal`noyi vidpovidal`nosti ta yiyi pravovogo reguluvannya [Criminal Liability Issues and Its Legal Regulation]. Retrieved from https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_konf_2013.pdf [in Ukr.].
2. Havronyuk, M. I. (2013). Zaxody` kry`minal`no-pravovogo vply`vu i kry`minal`na vidpovidal`nist` [Criminal Law Measures and Criminal Liability]. Retrieved from https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_konf_2013.pdf [in Ukr.].
3. Kry`minal`ny`j kodeks Ukrayiny` : Zakon Ukrayiny` vid 05.04.2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine]. *Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)* vid 29.06.2001 r., 25, St. 131 [in Ukr.].
4. Baulin, Yu. V. (2003). Kry`minal`na vidpovidal`nist` : sutnist`, zmist ta pravova forma [Criminal Liability: Essence, Content and Legal Form]. *Visny`k Akademiyi pravovy`x nauk Ukrayiny` (Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine)*, 2 – 3, 626–633 [in Ukr.].
5. Kucz, V. M. (2013). Problemy` kry`minal`noyi vidpovidal` [Criminal Liability Issues]. K.: Nacional`na akademiya prokuratury` Ukrayiny` [in Ukr.].
6. Kry`minal`ny`j procesual`ny`j kodeks Ukrayiny` : Zakon Ukrayiny` vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)* vid 08.03.2013 r., 9-10, 474, St. 88 [in Ukr.].
7. Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny` u spravi za konstytucijny`m podannjam Ministerstva vnutrishnix sprav Ukrayiny` shhodo oficijnogo tлумachennya polozhen` chasty`ny` tret`oyi statti 80 Konstytuciyi Ukrayiny` (sprava pro deputats`ku nedotorkannist`) vid 27.10.1999 r. № 9-rp/99 [The Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case of Ministry of Inner Affairs Application about Official Interpretation of Paragraph 3 Chapter 80 of the Constitution of Ukraine from 27.10.1999 № 9-rp/99]. *Oficijny`j visny`k Ukrayiny`* vid 19.11.1999 r., 44, 71 [in Ukr.].
8. Burdin, V. M. (2005). Do py`tannya pro ponyattya kry`minal`noyi vidpovidal`nosti za KK Ukrayiny` [To the Matter of Criminal Liability According to the Criminal Code of Ukraine]. *Byuletен` Ministerstva yusty`ciyi Ukrayiny`*, 9 (47), 64–74 [in Ukr.].

9. Panov, M. I. (2010). Kry`minal`na vidpovidal`nist` ta yiyi pidstava [Criminal Liability and Its Ground]. *Visnyk Nacional`noyi akademiyi prokuratury` Ukrainy` (Journal of the National prosecution academy of Ukraine)*, 4, 45–52 [in Ukr.].
10. Py`monov, V. A. (2007). Teorety`chesky`e y` pry`kladnie problemi bor`bi s obshhestvenno opasnymy` posyagatel`stvamy` sredstvamy` ugovnogo prava [Theoretical and Practical Problems of Combating Crime by Instruments of Criminal Law] [in Russ.].
11. Burdin, V. M. (2011). Osudnist` ta neosudnist` u kry`minal`nomu pravi Ukraïny`: problemy` teorii ta prakty`ky` [Sanity and Insanity in Criminal Law of Ukraine: Problems of Theory and Practice] [in Ukr.].
12. Yacenko, S. (2016). Zaxody` bezpeky` u kry`minal`nomu pravi: porivnyal`no-pravovy`j oglyad [Criminal Law Security Measures: Comparative Legal Review]. *Yury`dy`chna Ukrayina (Legal Ukraine)*, 9/10 (165/166), 28–35 [in Ukr.].
13. Gorbachova, I. M. (2008). Zaxody` bezpeky` v kry`minal`nomu pravi (porivnyal`no-pravovy`j analiz) [Criminal Law Security Measures: Comparative Legal Analysis]. Nacz. un.-t «Odes`ka yury`dy`chna akademiya». Odesa. 20 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 23.11.2020
прийнята до друку 12.03.2021
The article: is received 23.11.2020
is accepted 12.03.2021*

UDC (УДК) 343.223-056.34(045)

Політова Анна Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент
(Маріуполь, Україна)
e-mail: politova1954@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7351-7110

Акімов Михайло Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
(Київ, Україна)
e-mail: mykhailo.akimov@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7715-0259

Князькова Любов Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загально-правових дисциплін
Донецького юридичного інституту
МВС України
(Кривий Ріг, Україна)
e-mail: knyzkova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6681-980X

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНОГО РОЗЛАДУ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВОЇ ОЗНАКИ ОБМЕЖЕНОЇ ОСУДНОСТІ

Анотація. Інститут обмеженої осудності запроваджено до Кримінального кодексу України у 2001 році. Проте, незважаючи на суттєве розроблення цієї проблеми і вітчизняними, і зарубіжними вченими, є недостатньо вивченим питання стосовно визначення психічного стану як обов'язкової ознаки обмеженої осудності. Це ускладнює правозастосовну практику.

Мета – аналіз практики притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у стані обмеженої осудності, та розроблення нових підходів до оцінки психічного розладу як обов'язкової ознаки такого стану.

Матеріали та методи дослідження. Емпіричною базою дослідження є статистика Генеральної прокуратури України та Єдиний державний реєстр судових рішень щодо вироків за 2014–2020 роки. У дослідженні використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, зокрема порівняльно-правовий, системно-структурний, статистичний, системний аналіз правових явищ.

Результати. Вивчення 1422 висновків судово-психіатричних експертиз, за результатами яких 1406 осіб визнано обмежено осудними, свідчить, що цією категорією найчастіше вчиняються кримінальні правопорушення проти власності (41%), у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (20,7%), проти громадської безпеки (15,5%).

Висновки. Узагальнені результати судової практики свідчать про те, що вчинення кримінального правопорушення особою, яка через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати своє діяння та керувати ним, обумовлюють необхідність у чіткому встановленні переліку психічних розладів для визнання особи «обмежено осудною».

Ключові поняття: кримінальне правопорушення, обмежена осудність, психічний розлад, примусові заходи медичного характеру.

Politova Anna,

PhD (Law),
Associate Professor
(Mariupol, Ukraine)
e-mail: politova1954@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7351-7110

Akimov Mykhailo,

PhD (Law),
Associate Professor,
Associate Professor of the Criminal Law Department,
National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: mykhailo.akimov@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7715-0259

Knyazkova Liubov,

PhD (Law),
Associate Professor,
Associate Professor of the General-Legal Disciplines Department,
Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine
(Kryvyi Rih, Ukraine)
e-mail: knyazkoval@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6681-980X

CONTEMPORARY PROBLEMS OF MENTAL DERANGEMENT AS A COMPULSORY FEATURE OF LIMITED SANITY

Abstract. The practice of criminal prosecution of persons who commit criminal offences in the state of limited sanity has been analyzed (with the purpose of further development of new approaches to characteristic of mental derangement as limited sanity's compulsory feature). It has been deduced that summarized results of judicial practice make abundantly clear that committing a criminal offence by a person who due to his (her) mental derangement was not able to fully understand his (her) actions and (or) control them necessitates to make the clear list of mental derangements allow to consider such person as having limited sanity.

Key concepts: criminal offence, limited sanity, mental derangement, compulsory measures of medical care.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-124-130

Introduction

Events which are taking place in the East of Ukraine as well as tense social economical situation caused by SARS COVID-2019 pandemic and other life circumstances make their influence upon quantity of stress situations which determine people's emotional tensions and mental derangements emergence.

Post-traumatic stress disorder is diagnosed very occasionally in psychiatric examination practice (mostly in cases of criminal offence commitment) and is considered as medical criteria of limited sanity or insanity [1; 2; 3].

Sanity is the compulsory feature of subject of criminal offence (according to criminal law theory) because it allows to make the juridical characteristic of person's mental condition, to understand whether certain person was aware of his (her) actions during criminal offence commitment and

was able to control such actions. Meanwhile criminal offender's mental derangement if found overwhelmingly influences over his (her) responsibility and could either exclude it completely or stipulate (simultaneously with sentencing) an imposition of compulsory measures of medical care.

That's why definition of mental condition of persons committed criminal offences and their special treatment (if any mental derangement is diagnosed) is so important. Such derangement and criminal offence committed is a double-edged sword which caused a lot of discussion between psychiatrists and lawyers. If sensible middle is found, it is possible to develop special rules of behavior with people who commit crimes having mental derangements.

The aim of this article is to analyze practice of criminal prosecution of persons who commit criminal offences in the state of limited sanity (with

further development of new approaches to characteristic of mental derangement as such state's compulsory feature).

To achieve this aim a total of 1422 judgments of conviction of persons who commit criminal offences in the state of limited sanity from March 1st, 2014, till August 1st, 2020, contained in the Unified register of judicial decisions of Ukraine have been studied. Psychiatric examination findings according which the person due to his (her) mental derangement was not able to fully understand his (her) actions and (or) control them during criminal offence commitment were used as criteria for inclusion into research.

1. Disputable points of definition of limited sanity in Ukrainian legislation

Part 1 of Art. 20 "Limited sanity" of Criminal Code (hereinafter referred to as CC) of Ukraine stipulates that person found by the court as having limited sanity namely that due to his (her) mental derangement was not able to fully understand his (her) actions and (or) control them during criminal offence commitment is liable to criminal responsibility. On the basis of the foregoing we consider that limited sanity is a form of sanity, juridical characteristic of person's mental condition which means that such person's ability to fully understand his (her) actions and (or) control them during criminal offence commitment is essentially bounded due to mental derangement in existence.

A so-called limited sanity formula in the theory of criminal law consists of two criteria. The first is *legal*, defined by intellectual and conative features which characterized existence of such influence of mental derangement on person's ability to fully understand his (her) actions and (or) control them when this ability is essentially bounded. A person in question cannot appreciate objective reality adequately due to his (her) mental derangement and is not able "to match it" with his (her) viable possibilities, to digest the situation fully, to adopt logical decision, to fill his (her) needs by non-criminal methods (because of incapability to successful social adaptation), to understand majority of social norms and rules of behavior. The second is *medical* – "mental derangement in existence" – which points out on presence of certain mental activity disorder or mental illness which causes significant constraint to a person's ability to fully understand his (her) actions and (or) control them [4].

As to psychiatric examination practice, limited sanity criterion includes three interrelated components:

1) determination of syndromic level of mental disorder;

2) ascertainment of its degree;

3) proving of mental disorder's role in the origin of criminal behavior.

With regard to this substantiation of expert findings on limited sanity is the most complicated from all possible expert reports which specifies its non-application in expert practice [5].

Criminal procedural legislation of Ukraine obligates to commission psychiatric examination when doubts in suspect's or defendant's sanity occur; such examination is assigned to specialists in the field of psychiatry – expert (or experts), but solely the court has the power to recognize any person as having limited sanity [6; 7]. Examinee's inconsequent behavior during different interview which is to periodical denial from previous testimonies (followed by accompanied acknowledgment), variation of information given allows to formulate several hypotheses during syntheses of evidence. In some cases this depicts defensive behavior, dissimulating of paraphilic attraction implemented in wrongdoings of legally capable persons or persons with mental disorders (which does not obstruct their ability to testify); on other occasions existence of mental derangements that infringe ability to conceive both internal and external sides of significant circumstances raises suspicions of presence pseudologic phenomenon which is capable to restrict replication of circumstances of the case [8].

As a result it is possible to ascertain that limited sanity is solely a juridical category. A person could be recognized as having limited sanity only by court decision although this should be preceded by psychiatric examination or comprehensive psychological-psychiatric examination, and court takes the results into account. From juridical point of view limited sanity is defined by social danger (driven by person's psychical condition) and gravity of the criminal offence, whereas from expert point of view limited sanity specifies level of severity of mental derangement and influence of the latter on organization and realization of criminal behavior in certain situation. That's why answering a question on the ability of a subject to realize the actual nature and public danger of the action (inaction) or to direct them, psychiatrists based on medical and legal (psychological) criteria of sanity / insanity rely on data obtained from a pathopsychological examination [9].

2. Analysis of courts sentences on people considered as having limited sanity in Unified register of judicial decisions of Ukraine from 2014 till 2020

Application of limited sanity status is envisaged mostly by certain mental disease processes, but other non-disease processes (e.g. some preclinical conditions, acute stress responses, psychogeneses

etc.) – so-called interface states and anomalies of mental development which fall short of mental illness – could also influence the ability to fully understand his (her) actions and (or) control them [10; 11]. But it is hard to swallow such affirmation. For example, an analysis of judgments of conviction on persons committed criminal offences in the condition of limited sanity from March 1st, 2014, till August 1st, 2020, shows that only about 15% of them had any mental problems (were registered as psychiatrists' patients or had a disability due to mental illness).

This result is proved by other data. If, for example, 523 911 criminal offences were registered in 2017, and charge sheets were given in 198 477, whereas at the beginning of that year 1 673 328 persons in Ukraine were registered as having different mental and behavior derangements (including 694 928 due to alcohol and drugs use, 3,9% of the country's population) [12], it can be said that approximately 12% of those who had mental derangements could possibly commit criminal offences.

It should be also pointed out that 75% of persons who committed criminal offences and were considered by psychiatric examination reports as having limited sanity had criminal background.

Persistent criminals' mental derangements occurrence was also pointed out by V. Batorygar-eyeveva; she noted that 52,9% of persistent criminals who have been examined by relevant experts were considered as having psychical anomalies which didn't exclude sanity. Psychiatric examination results show that persistent criminals' mental and behavior derangements due to psychoactive substances (alcohol and drugs) use are in the first place. Among persistent criminals with mental anomalies examined by psychiatrists percentage ratio of considered as having any anomalies counted at F1 block in ICD-10 make up 59,6%; more 22,2% are considered as having any anomalies counted at F6 block in ICD-10 [13].

According to the International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision (ICD-10), approved by the World Health Organization in 2007, mental and behavioral disorders are listed in chapter F (F00 – F99 blocks) and include F00 – F09 “Organic, including symptomatic, mental disorders” (F00 “Dementia in Alzheimer disease”, F01 “Vascular dementia”, F02 “Dementia in other diseases classified elsewhere”, F06 “Other mental disorders due to brain damage and dysfunction and to physical disease” etc.), F10 – F19 “Mental and behavioral disorders due to psychoactive substance use” (F10 “Mental and behavioral disorders due to use of alcohol”, F11 “Mental and behavioral disorders due to use of opioids”, F12 “Mental and

behavioral disorders due to use of cannabinoids”, F13 “Mental and behavioral disorders due to use of sedatives or hypnotics” etc.), F20 – F29 “Schizophrenia, schizotypal and delusional disorders” among others.

Studying of 1422 psychiatric examination reports concerning persons committed criminal offences allows ascertaining that among those 1406 considered as having limited sanity 185 were registered as psychiatrists' patients with a diagnoses of mental deficiency, 222 – schizophrenia, 296 – imbecility, 74 – dementia combined with emotional-volitional instability, 148 – oligophrenia with psychopathic-like behavior, 148 – organic personality disorder, 185 – abnormal personality, 111 – epilepsy, 37 – exhibitionism and post-traumatic stress disorder.

Analyzing the results obtained it is possible to conclude that persons considered as having limited sanity could be appertained to any mental or behavioral derangement, but F06 is the most wide-spread. Other mental derangements (being a result of brain damage, or dysfunction, or somatic disease) are F20 “Schizophrenia”, F65 “Disorders of sexual preference”, F70 – F79 “Mental retardation”, and F80 “Specific developmental disorders of speech and language”.

As to certain types of criminal offences committed by persons who were considered by psychiatric examination reports as having limited sanity, the most common of them are criminal offences against property (584 judgments of conviction, or 41%, and 30% of them are on charges of theft stipulated by Art. 185 of CC of Ukraine). Running second are criminal offences in the field of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other criminal offences against public health (298 judgments of conviction, or 20,7%, and 15,5% of them are on charges of illicit manufacture, making, acquisition, storage, transportation or shipment of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues without the purpose of sale stipulated by Art. 309 of CC of Ukraine). In third place are criminal offences against public safety (221 judgments of conviction, or 15,5%, and 6,3% of them are on charges of knowingly false information about the threat to public safety, destruction or damage to property stipulated by Art. 259 of CC of Ukraine).

As for other criminal offences, none was considered by psychiatric examination reports as having limited sanity in cases of intentional murder (Art. 115 of CC of Ukraine); at the same time every third person charged with intentional grave bodily injury (Art. 121 of CC of Ukraine) was considered by psychiatric examination reports as having limited sanity.

According to the resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 7 dated from May 3rd, 2005 “On practice of application of compulsory measures of medical care and compulsory treatment by courts” compulsory measures of medical care should be applied only based on valid conclusion (made by experts-psychiatrists) that certain person has the mental illness or other mental derangement which precondition his (her) insanity or limited sanity and generate a need of such measures’ application, while compulsory treatment of persons committed criminal offences and suffer from illness which caused danger for other people (Art. 96 of CC of Ukraine) – on conclusion of forensic medical examination.

Ukrainian courts follow these provisions, but in almost 1000 cases ambulatory psychiatric care was forcibly applied to convicted persons at the place of residence, in 222 more cases – at the correctional facilities. In about 200 judgments of conviction provisions of the resolution of the plenum of the Supreme Court of Ukraine were neglected.

Now it can be seen that medical criterion of limited sanity (“mental derangement”) used by lawmaker does not allow to formulate types of illnesses and equally does not allow to reflect all kinds of possible psychological pathology in a clear way.

3. Certain aspects of development of Ukrainian legislation

Mental derangements are psychological activity disorders acknowledged according to current (valid in Ukraine) International Statistical Classification of Diseases, Injuries and Causes of death. Disorders could be severe (e.g. psychological activity disorders – eclipse of consciousness, defect of perception, thinking, will, emotions, intellect, or memory – that deprive person of ability to perceive adequately social realm, own mental state and behavior) [14]. Such definition indicates not the medical criteria of limited sanity, but insanity of person committed socially dangerous action considered as criminal offence by criminal legislation.

In view of the foregoing it seems advisable (with the purpose to characterize medical criteria of limited sanity) to make statutory mental derangement which is not severe and specify it, from our point of view, as psychological activity disorder when person is not able to fully understand social realm, his (her) own mental condition and behavior and was not able to control the latter due to his (her) mental illness.

Compulsory measures of medical care are among the principal elements in the system of prevention criminal offences committed by mentally ill persons. It is impossible to reclaim the convicted person without such type of state coercion and consequently to achieve the aim of criminal

punishment, to prevent such person from committing new criminal offence.

In most judgments of conviction courts follow provisions of Art. 94 “Types of compulsory measures of medical care” of CC of Ukraine which stipulates that providing ambulatory psychological care could be applied by the court to a person which has mental derangements and committed socially dangerous action if such person according to his (her) mental conditions is not required hospitalization to mental health care institution. But court when applying compulsory measures of medical care does not specify their term. So it is possible that the term of application of compulsory measures of medical care could exceed the term of criminal punishment (especially in cases of hospitalization). Such situation is promoted by absence of psychiatric criteria of variation or cessation of compulsory measures of medical care applied to persons with limited sanity, as far as the latter condition of the person in particular is relevant not to the establishing of presence or absence of the subject of criminal offence, but to the possibility of imposition of punishment to a person which committed criminal offence and application of compulsory measures of medical care to him (her).

Results obtained are of a great practical importance insofar as according to psychiatric examination reports and considering person as having limited sanity during criminal offence committing it is necessary to make clear the list of mental derangements revealing his (her) condition and also to provide the regulation for terms of application of compulsory measures of medical care. All of these demand a response in a form of creating joint working groups of lawyers and psychiatrists, developing mental derangements classification, especially by dividing such derangements into severe and non-severe.

Conclusions

A study of 1422 judgments of conviction of persons who commit criminal offences in the state of limited sanity shows that these people most frequently commit criminal offences against property (41%), in the field of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other criminal offences against public health (20,7%), against public safety (15,5%). Absence of clearly defined list of mental derangements that should stipulate person’s limited sanity according to psychiatric examination reports only makes situation more complicated. With regard to uncertainty of terms of application of compulsory measures of medical care (as well as unsettled treatment duration) it is necessary to stipulate in the relevant regulatory acts the classification of mental derangements which allows defining medical criteria of limited sanity more precisely.

Список використаних джерел

1. Зайцева Е. А. Атипичные формы посттравматического стрессового расстройства (клинический и судебно-психиатрический аспекты) : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. мед. наук : 14.01.06. Москва, 2014. 23 с.
2. Frierson R. L. Combat-related posttraumatic stress disorder and criminal responsibility determinations in the post-Iraq era: a review and case report. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2013. № 41 (1). P. 79–84.
3. Wortzel H. S., Arciniegas D. B. Combat veterans and the death penalty: a forensic neuropsychiatric perspective. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2010. № 38 (3). P. 407–414.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. ; за заг. ред. В. М. Бесчастного, О. М. Джужи. Київ : Дакор, 2018. 386 с.
5. Олійник О. П. Судово-психіатрична оцінка станів залежності в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра медичних наук : 14.01.16 «Психіатрія». Державна установа «Науково-дослідний інститут психіатрії МОЗ України». Київ, 2019. 307 с.
6. Спасенников Б. А., Спасенников С. Б. Невменяемость в уголовном праве. Москва : Юрлитинформ, 2013. 256 с.
7. Трошкин Е. З., Захаров А. С. Досудебное производство по уголовным делам об общественно опасных деяниях невменяемых лиц. Москва : Юнити-Дана, 2010. 239 с.
8. Яковлева Е. Ю. Экспертная оценка уголовно-процессуальной дееспособности обвиняемых в сексуальных правонарушениях. *Российский психиатрический журнал*. 2009. № 2. С. 19–25.
9. Zaviazkina N. Features of criminal behavior of persons with mental disorders, which were found to be limited sane. *Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*. 2020. № 49. P. 37–59. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49>
10. Семке В. Я. Личность в зоне пограничных расстройств. *Сибирский вестник. Психиатрии и наркологии*. 2005. № 3. С. 7–10.
11. Акатова Е. А. Проблемы толкования судом пограничных состояний здоровья, ограничивающих права и свободы личности. *Российский судья*. 2011. № 3. С. 18–22.
12. Права осіб із проблемами психічного здоров'я – 2017. URL: <https://helsinki.org.ua/prava-osib-iz-problemamy-psyichnoho-zdorov-ya-2017> (дата звернення: 26.10.2020).
13. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми. Харків : Право, 2009. 576 с.
14. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 26.10.2020).

References

1. Zaitseva, E. A. (2014). Atipichnyie formy posttravmaticheskogo stressovogo rasstroystva (klinicheskiy i sudebno-psihiatricheskiy aspekt) [Atypical forms of posttraumatic stress disorder (clinical and forensic psychiatric aspects)]. M. [in Russ.].
2. Frierson, R. L. (2013). Combat-related posttraumatic stress disorder and criminal responsibility determinations in the post-Iraq era: a review and case report. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 41 (1), 79–84.
3. Wortzel, H. S., & Arciniegas, D. B. (2010). Combat veterans and the death penalty: a forensic neuropsychiatric perspective. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 38 (3), 407–414.
4. Nazymko, Ye. S., Losych, S. V., & Danylevska, Yu. O. et al. (2018). Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine. General Part]. Kyiv: Dakor [in Ukr.].
5. Oliinyk, O. P. (2019). Sudovo-psykhiatrychna otsinka staniv zalezhnosti v kryminalnomu provadzhenni [Forensic psychiatric evaluation of states of addiction in criminal proceedings]. Kyiv [in Ukr.].
6. Spasennikov, B. A., & Spasennikov, S. B. (2013). Nevmenyaemost v ugovolnom prave [Insanity in criminal law]. Moscow: Yurlitinform [in Russ.].
7. Troshkin, E. Z., & Zaharov, A. S. (2010). Dosudebnoe proizvodstvo po ugovolnyim delam ob obschestvenno opasnyih deyaniyah nevmenyaemyih lits [Pretrial investigation in criminal cases on socially dangerous actions committed by insane persons]. Moscow: Yuniti-Dana [in Russ.].
8. Yakovleva, E. Yu. (2009). Ekspertnaya otsenka ugovolno-protsessualnoy deеспособности obvinyaemyih v seksualnyih pravonarusheniyah [Expert evaluation of criminal procedural capacity of defendants in cases of sexual criminal offences]. *Rossiyskiy psihiatricheskiy zhurnal (Russian Journal of Psychiatry)*, 2, 19–25 [in Russ.].

9. Zaviazkina, N. (2020). Features of criminal behavior of persons with mental disorders, which were found to be limited sane. Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 49, 37–59. Retrieved from <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49>
10. Semke, V. Ya. (2005). Lichnost v zone pogranychnykh rasstroystv [Personality in the zone of borderline condition]. *Sibirskiy vestnik psikiatrii i narkologii (Siberian Messenger of Psychiatry and Narkology)*, 3, 7–10 [in Russ.].
11. Akatova, E. A. (2011). Problemy tolkovaniya sudom pogranychnykh sostoyaniy zdorovya, ogranichivayuschih prava i svobody lichnosti [Problems of juridical interpretation of borderline conditions which restrain personal rights and freedoms]. *Rossiyskiy sudya (Russian Judge)*, 3, 18–22 [in Russ.].
12. Prava osib iz problemamy psikhichnogo zdorovia – 2017 [Rights of people with mental health problems – 2017]. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/prava-osib-iz-problemamy-psyhichnoho-zdorov-ya-2017> [in Ukr.].
13. Batoryhareieva, V. S. (2009). Retsydyvna zlochynnist v Ukraini: sotsialno-pravovi ta kryminolohichni problemy [Recidivism in Ukraine: social-legal and criminological problems]. Kharkiv: Pravo [in Ukr.].
14. Pro psykhiatrychnu dopomohu : Zakon Ukrainy [On psychiatric care: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 30.10.2020
прийнята до друку 04.03.2021
The article: is received 30.10.2020
is accepted 04.03.2021*

Розділ 3

Соціально-економічні студії

Chapter 3

Socio-economic studios

UDC(УДК) 343.98:351.862.4(100)

Гора Ірина Віталіївна,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
(Київ, Україна)
e-mail: irvitgora@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2940-5338

Батюк Олег Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політології,
управління та державної безпеки
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
e-mail: Batiyk.Oleg@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-2291-4247

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. Проаналізовано нормативно-правові акти, які регулюють питання захисту об'єктів критичної інфраструктури в таких зарубіжних країнах, як Сполучені Штати Америки, Великобританія, Німеччина, Франція, Польща, Словаччина. За результатами проведеного аналізу зроблено низку висновків, а саме: термін «критична інфраструктура» введено до нормативно-законодавчих актів багатьох держав, де його розуміння дещо відрізняється, проте такі відмінності не суттєві. Загальним є те, що терміном «критична інфраструктура» зазвичай охоплюються ті об'єкти, системи, мережі або їх частини, порушення функціонування або руйнування яких призведе до найсерйозніших наслідків для соціальної та економічної сфери держави, негативно вплине на рівень її обороноздатності та національної безпеки.

Ключові поняття: безпека, держава, диверсія, закон, злочин, об'єкти, інфраструктура.

Hora Iryna,

Doctor of Law, Professor,
Chief Researcher of Scientific and Organizational Center,
National Academy of Security Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: irvitgora@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2940-5338

Batiuk Oleh,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Political Science,
Public Administration and National Security,
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine)
e-mail: Batiyk.Oleg@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-2291-4247

INDIVIDUAL ISSUES OF PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE: FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. The authors carried out a scientific analysis of normative legal acts that govern issues of the protection of critical infrastructure in such foreign countries as the United States, Great Britain, the Federal Republic of

Germany, the Republic of France, the Republic of Poland and the Republic of Slovakia in the provisions of scientific article. The authors made conclusions that were based on the results of the carried out analysis, first, that the term "critical infrastructure" had been introduced into the normative legislative acts of many states, where its understanding is somewhat different, however, such differences are not significant. The common thread is that the term "critical infrastructure" usually covers those facilities, systems, networks or their parts, the disruption of the functioning or destruction of which will lead to the most serious consequences for the social and economic sphere of the state, will negatively affect the level of its defense capabilities and national safety. Second, the functioning of critical infrastructure is associated in peacetime with the support of vital functions in society, the protection of the basic needs of its members and the formation of their inner sense of safety and protection. Third, the approaches to the understanding of the general essence of the infrastructure, which is based on the functions that are performed by it, or the composition of economic entities that perform the specified functions, are seemed to be logical. The lists of sectors that belong to critical infrastructure in different countries are mostly similar, because the development of modern society is happened almost by uniform, although not fully convergent laws, rules, schemes. The available differences that are due primarily to national specifics, geopolitical conditions, traditions and features of the safe policy of a given country or international structure. Fourth, world experience points to that the most critical facilities are those that can be attributed to the sphere of provision of electricity and foodstuffs. Society is inclined today to believe that developed European and North American countries are not able to do without electric power in the long term. Civilization has progressed so much that people have lost the ability to live without an electric power and are not ready for it from the technical side.

Key concepts: safety, state, sabotage, law, crime, facilities, infrastructure.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-132-139

Вступ

Актуальність обраної теми обумовлена тим, що безпека є фундаментальною потребою і окремої людини, і суспільства загалом. Віддавна проблема безпеки є особливим суспільним явищем, що укріплювалося й розширювалося відповідно до зростання загроз і небезпек для громадян і з боку внутрішніх, і зовнішніх ворогів. Нині забезпечення безпеки й надалі є одним із найважливіших завдань та функцій суспільства, держави. Останніми десятиліттями у європейських країнах і в Україні зокрема питання аналізу загроз значно актуалізувалося. Питання ідентифікації загроз та організації заходів із протидії їм набуває актуальності для більшості держав ЄС і часто пов'язується із загрозами природного характеру, залишаючи людський фактор дещо осторонь, на другому плані. Водночас значення роботи з визначення та своєчасної ідентифікації загроз для вжиття адекватних заходів з кожною такою подією зростає. Водночас зростає і глобальність підходів до визначення загроз. Спершу цей процес характеризувався локальним чи державним рівнем. Донедавна базовий підхід до гарантування безпеки критичної інфраструктури був майже виключно зосереджений саме на захисті її конкретних структур, ресурсів і об'єктів від обмеженого кола небезпечних, але загалом відомих і порівняно очікуваних загроз.

Науковим дослідженням окремих питань безпеки об'єктів критичної інфраструктури присвячено роботи таких науковців, як С. О. Андреев, Д. С. Бірюков, С. Ф. Гончар,

В. О. Євсєєв, О. П. Єрменчук, С. І. Кондратов, Г. П. Леоненко, Г. П. Ситник, О. М. Суходоля, О. Ю. Юдін. Варто зауважити, що наукових досліджень, присвячених проблемам зарубіжного досвіду захисту об'єктів критичної інфраструктури, фактично немає, що зумовило підготування цієї наукової праці.

Метою статті є здійснення огляду нормативно-правових актів зарубіжних країн стосовно окремих питань захисту об'єктів критичної інфраструктури й відтак пропонування змін і доповнень до чинного законодавства України для вдосконалення питань захисту об'єктів критичної інфраструктури.

1. До питання розуміння критичної інфраструктури в Україні та світі

У країнах світу, які в рамках забезпечення національної безпеки вживають поняття «критична інфраструктура», під нею розуміють об'єкти та системи, настільки важливі для забезпечення життєдіяльності людей і держави, дестабілізація роботи яких, не мовлячи про колапс, призведе до тяжких негативних або навіть катастрофічних наслідків. Водночас особливу небезпеку становлять каскадні ефекти, коли порушення в роботі одного об'єкта критичної інфраструктури призводить до порушень у роботі інших об'єктів і систем унаслідок їх взаємозалежності («ефект доміно») [1]. До критичної інфраструктури належать й особливо небезпечні виробництва, аварії на яких викликані будь-якими причинами (природними або техногенними надзвичайними ситуаціями,

зловмисними чи необережними діями), також можуть обернутися катастрофічними для певних територій і їх населення наслідками.

Науковці стверджують, що вперше на національному рівні про критичну інфраструктуру мовили у 80-х роках ХХ століття в США, коли Національна Дослідницька Рада (National Research Council) визначила інфраструктуру як сукупність взаємопов'язаних елементів, що підтримують цілісність усієї структури і насамперед включила до неї автомагістралі, дороги, мости, мережі громадського транспорту, аеропорти, доставку води та водні джерела, поводження із стічними водами й небезпечними відходами, виробництво і передачу електроенергії та телекомунікації [2, с. 22–23].

Термін «критична інфраструктура» ввійшов до обігу ділового, наукового та дипломатичного спілкування із середини 1990-х рр. і спершу був пов'язаний з інформаційною інфраструктурою [3, с. 151]. Критично важливі об'єкти інфраструктури діють як система життєзабезпечення повсякденного існування людей. Співтовариства людей підтримуються доволі комплексною і складною мережею інфраструктурних систем. Громадяни очікують і покладаються на функціонування в своїх країнах установ і служб для захисту свого здоров'я, фізичної безпеки, охорони й економічного благополуччя. Виведення з ладу, серйозні збої і навіть дрібні, але постійні недоліки в роботі та функціонуванні певної інфраструктури чи її елементів можуть створювати загрозливі, а іноді й критичні для нормальної життєдіяльності ситуації.

Тому в більшості зарубіжних країн із метою систематизації потенційно небезпечних об'єктів введено до обігу термін «критична інфраструктура». Необхідно зазначити, що цілісна концепція критичної інфраструктури вперше була сформована та розроблена у США і саме цю країну вважають піонером у розробленні й запровадженні концепції критичної інфраструктури та її захисту, оскільки саме тут у 1996 р. уперше дано визначення терміна «критична інфраструктура», до якого вносилися зміни й він набув сучасного розуміння [3, с. 4]. Після серії горезвісних терористичних актів у вересні 2001 р. уряд цієї країни кардинально переглянув не тільки своє уявлення про систему безпеки держави і суспільства за нових геополітичних умов, а й вніс зміни в національне законодавство, структуру уряду, державний бюджет, визначення пріоритетів основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики. В США критична інфраструктура визначається як сукупність фізичних або віртуальних систем і засобів, важливих для держави такою мірою, що їх вихід із ладу або знищення

можуть призвести до згубних наслідків у галузі оборони, економіки, охорони здоров'я та безпеки нації [4]. Отже, це треба розуміти так, що знищення, руйнування чи в інший спосіб виведення з ладу об'єктів критичної інфраструктури, зокрема і в результаті вчинення злочинів на них, створює загрозу національній безпеці.

2. Нормативне забезпечення функціонування об'єктів критичної інфраструктури

У 2002 р. в США був прийнятий відповідний документ – Акт щодо інформації з критичної інфраструктури (Critical Infrastructure Information Act («СІІА»)) [5], в якому регулювалися положення стосовно обміну інформацією з питань оцінки вразливості та загроз інфраструктурі, також і пов'язаних із терористичними загрозами. Закон запровадив термін «інформація щодо критичної інфраструктури» і розуміння інформації, яка зазвичай не перебуває в полі зору суспільства та належить до безпеки функціонування критичної інфраструктури чи захищених систем. Цим Актом був визначений урядовий орган – Департамент внутрішньої безпеки, який мав відповідати за збір, аналіз і поширення інформації з метою вжиття необхідних заходів для захисту критичної інфраструктури. Одночасно законом установлювалися вимоги до використання такої інформації (запроваджується режим обмеженого доступу) для недопущення зловживань і захисту суб'єктів господарювання (операторів інфраструктури) від поширення вразливої комерційної інформації [3, с. 153]. Відтоді Сполучені Штати займають лідерські позиції у цій сфері, зокрема завдяки застосуванню апробованих на інших напрямках сучасних управлінських підходів, удосконаленню інформаційно-аналітичної підтримки процесу прийняття рішень, використанню новітніх технологій та активному поширенню різноманітних форм і форматів підготовки кадрів і населення для забезпечення захисту та стійкості критичної інфраструктури. Одним із прикладів цього є створення в 2018 р. у системі Міністерства внутрішньої безпеки США Агентства з питань кібербезпеки та безпеки інфраструктури, що функціонує як оперативна складова, яка на національному рівні керує зусиллями, спрямованими на усвідомлення та управління ризиками, сформованими загрозами критичній інфраструктурі країни [6, с. 4–5, 8].

Нині в більшості розвинених країн широко використовують досвід і напрацювання з питань захисту критичної інфраструктури, які отримали й продовжують отримувати фахівці з США. Проте в Європі термін «критична інфраструктура» вживали дещо раніше, ніж у Сполу-

чених Штатах, а саме наприкінці 1990-х, коли посилилася загроза тероризму. Першою про це заговорила Великобританія, маючи на увазі необхідність захисту системи телекомунікації, банківського та фінансового сектору, водопостачання, енергозбереження та інших важливих для економіки країни об'єктів. Доволі активно і на міждержавному рівні дослідження з безпеки почали проводитись із 2003 р. у рамках програм ЄС «European industrial potential in the field of security research» та «European Security Research Programme (ESRP)». Із 2007 р. у багатьох європейських країнах задля підготовки заходів на випадок війни чи надзвичайних подій розпочалась робота над ініціативою «Research for Secure Europe» (дослідження для безпеки Європи). Поряд із зазначеним з 2004 р. на рівні ЄС та Європейської комісії розпочали створення проєкту захисту критичної інфраструктури «European Programme for Critical Infrastructure Protection» («EPCIP»). У ньому важливу увагу приділено захисту від терористичних загроз. Тоді під критичною інфраструктурою розуміли «обладнання, служби й інформаційні системи, життєво важливі для держави, знищення чи відмова від яких призведе до послаблення суспільства, національного господарства, системи охорони здоров'я, безпеки ефективного функціонування державного устрою». 17 листопада 2005 р. Комісія прийняла «Зелену книгу» із захисту критичної інфраструктури (EPCIP). Її основним завданням було сформувати на політичному та безпосередньо на рівні виконавців загальну позицію та заходи із захисту критичної інфраструктури в країнах-членах ЄС. Насамперед зауважено, що захист критичної інфраструктури кожної країни потребує посилення взаємодії та обміну інформацією щодо загроз на загальноєвропейському рівні та між окремими країнами-учасниками [7, с. 17–18].

Водночас розуміння критичної інфраструктури та її об'єктів у окремих європейських країнах за різних до їх визначення підходів може дещо різнитись, що зумовлене національними традиціями, розуміннями національних цінностей, безпеки країни, добробуту населення тощо. Наприклад, у Німеччині розуміння критичної інфраструктури закладене у Національній стратегії захисту критичної інфраструктури, згідно з якою до критичних віднесено організаційні та фізичні структури й об'єкти, життєво важливі для суспільного та економічного існування нації настільки, що виведення їх з ладу або погіршення функціонування може призвести до тривалих недопоставок, утворення значних прогалин у системі державної безпеки або до інших тяжких наслідків [8]. Інтереси нації і безпека держави, як і в США,

є ключовими поняттями для віднесення у ФРН об'єктів до критичної інфраструктури.

У Республіці Польща розуміння критичної інфраструктури наведено у Законі РП від 26 квітня 2007 р. «Про кризове управління», де в статті 3 до критичної інфраструктури віднесено системи та взаємозалежні функціональні об'єкти цих систем, зокрема й будівлі, обладнання, а також ключові для безпеки держави та її громадян послуги, які надаються для забезпечення ефективного функціонування органів державної влади, а також інших установ і підприємств [9]. Ключовим у розумінні таких об'єктів, знову ж таки, є безпека держави Польща та безпека й добробут її громадян. Невдовзі, 30 квітня 2010 р., у Польщі видано Регуляторний акт Ради Міністрів (Уряду) Польщі «Про національну програму захисту критичної інфраструктури», в якому у § 3 відповідальність за розробку критеріїв віднесення об'єктів до системи критичної інфраструктури покладено на Директора Урядового центру з безпеки [10]. Окреме значення для усвідомлення сутності та значення критичної інфраструктури в Польщі має «Стратегія національної безпеки Республіки Польща, 2014 р.». Відповідно до положень п. 86 цієї Стратегії, критична інфраструктура охоплює ключові системи та елементи, що гарантують безпеку держави та її громадян, а також ефективне функціонування органів державного управління, інститутів та бізнесу. Зокрема, зазначено, що надзвичайно важливо забезпечити умови для захисту критичної інфраструктури. Ця інфраструктура охоплює ключові системи й елементи, що забезпечують безпеку держави та її громадян, а також ефективне функціонування органів державного управління, установ та підприємств. За захист критичної інфраструктури відповідають оператори власників, яких підтримує потенціал державного управління. В Польщі впроваджується інноваційний підхід у цій галузі на основі принципів спільної відповідальності зацікавлених сторін, широкі співпраця та взаємна довіра. Дії держави полягають у можливій активізації системи антикризового управління у разі зриву функціонування критичної інфраструктури, а також підвищення обізнаності, знань та компетенції, а також сприяння співпраці у цій галузі [11].

У травні 2020 р. в Республіці Польща прийнято нову «Стратегію національної безпеки Республіки Польща, 2020», де, як і в багатьох інших країнах, враховано нові загрози, пов'язані із пандемією COVID-19. В зв'язку із значущістю своєчасного і правдивого інформування населення про загрози, профілактику, заходи з недопущення захворювань, важливим елементом

польської національної критичної інфраструктури названо окремі об'єкти, якими є комунікаційні системи. Загалом така Стратегія має чотири розділи. Вступ до неї складається з двох підрозділів: безпечне середовище; цінності, національні інтереси та стратегічні цілі в сфері національної безпеки. У Розділі I. Безпека держави і громадян визначено: Управління національної безпекою; Імунітет держави та загальний захист; Збройні сили Республіки Польща; Кібербезпека; Інформаційний простір. Розділ II має назву «Польща в міжнародній системі безпеки». Розділ III – «Ідентичності і національна спадщина». Розділ IV – «Соціально-економічний розвиток. Охорона навколишнього середовища», в якому визначено підрозділи, в яких йдеться і про окремі об'єкти критичної інфраструктури, зокрема: здоров'я та захист сім'ї; міграційну політику; економічну безпеку; енергетичну безпеку; збереження природного середовища; науково-технічний потенціал [12].

У Федеративній Республіці Німеччина головним координатором захисту критичної інфраструктури є Федеральне міністерство внутрішніх справ. Також створено інституцію Захисту критичної інфраструктури в Німеччині (Schutz Kritischer Infrastrukturen in Deutschland), яка досліджує уразливість інфраструктури і пропонує стратегії її захисту та політику співробітництва з кооперації громадського управління з приватними суб'єктами.

В 1999 р. у Великобританії створено Координаційний центр з безпеки національної інфраструктури (National Infrastructure Security Coordination Centre NISCC), який входив спершу до Міністерства внутрішніх справ, а згодом до Ради національного центру з безпеки (National Security Advice Centre – NSAC). Із 2007 р. ці організації замінив Центр по захисту національної критичної інфраструктури (National Security Advice Centre – NSAC). Великобританія за прикладом США в захисті критичної інфраструктури орієнтується насамперед на тероризм і порушення кіберпростору [2, с. 39–40].

У Франції за координацію діяльності галузі критичної інфраструктури відповідає прем'єр-міністр, а в організаційній складовій ці функції виконує Генеральний секретар з оборони і національної безпеки (Secrétariat Général de la Défense et de la Sécurité Nationale – SGDSN), який безпосередньо підпорядкований прем'єр-міністру. З погляду правового забезпечення основним документом є закон про захист основних економічних секторів від 2014 р. № 6600/SGDSN/PSE/PSN (Secteurs d'Activités d'Importance Vitale), згідно з яким критичними вважаються всі сектори, що слугують для

забезпечення основних соціальних і економічних процесів, зокрема громадське управління, судочинство, збройні сили, сільське господарство, електронні комунікаційні системи, енергетика, космос і дослідна діяльність, вода, промисловість, громадське здоров'я, транспорт.

У Словацькій Республіці до 2011 р. критична інфраструктура розглядалась у межах оборонної інфраструктури, а у 2011 р. видано Закон № 45/2011 «Про критичну інфраструктуру», згідно з яким кураторство над окремими секторами здійснюють відповідні міністерства, а головним органом із захисту критичної інфраструктури є Міністерство внутрішніх справ [2, с. 45–46, 50].

У зазначених країнах створено державні структури або визначено урядових осіб, які відповідають за захист критичної інфраструктури і в разі вчинення злочинів на її об'єктах саме з цими державними інституціями слідчий повинен установлювати взаємодію під час досудового розслідування.

На жаль, у нашій країні досі цьому аспекту проблеми на державному рівні не надано належного значення.

Директивою Європейської комісії № 786 2006 р. до загальноєвропейської критичної інфраструктури віднесено ті об'єкти національної критичної інфраструктури країн-членів ЄС, вплив яких у разі відмови інциденту або зловмисного втручання поширюватиметься і на країну, де такий об'єкт розташований, і на хоча б одну іншу країну-члена ЄС [1]. Іншою Директивою Ради 2008/114/ЄС від 8 грудня 2008 р. про ідентифікацію і визначення Європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх охорони та захисту запроваджено процедуру ідентифікації та визначення європейських критичних інфраструктур, а також спільний для країн Європи підхід до оцінки необхідності вдосконалення захисту таких інфраструктур із метою сприяння захисту людей. Під «критичною інфраструктурою» для цілей зазначеної Директиви розуміють об'єкт, систему, або її частину, розташовану в державах-членах, що є суттєвою для підтримки життєво важливих громадських функцій, здоров'я, безпеки, захищеності, економічного або соціального добробуту населення, пошкодження або знищення якої матиме істотний вплив у державі-члені через неспроможність такої інфраструктури підтримувати згадані функції. «Європейська критична інфраструктура» означає критичну інфраструктуру, розташовану в державах-членах, пошкодження або знищення якої матиме істотний вплив щонайменше на дві держави-члени. Істотність впливу оцінюється за допомогою наскрізних

критеріїв, які охоплюють наслідки міжсекторальних залежностей від інфраструктур інших типів [13].

На відміну від України, а також більшості країн Європи, США, Канади та низки інших держав, є й такі країни, де питання критичної інфраструктури не є на часі, а якщо й мовлять про схожі проблеми, то поняттю критичної інфраструктури та її системі, об'єктам окремої уваги не приділяють. Так, вітчизняні дослідники цієї проблеми вказують на спробу віднайти приклади того, як підходять до питання визначення об'єктів критичної інфраструктури в Грузії. Здійснений ними пошук у відкритих джерелах цієї країни використання термінів «критична інфраструктура» або його синоніму «національна інфраструктура» грузинською, англійською та російською мовами, зокрема у базах даних із національного законодавства, дав нульовий результат. Також немає повідомлень з міжнародних форумів про створення і функціонування в цій країні національної системи захисту критичної інфраструктури. Все це дало науковцям підстави стверджувати, що в Грузії концепцію захисту критичної інфраструктури не запроваджено взагалі, але є система захисту кіберпростору. Наявна у відкритих джерелах інформація стосовно захисту критичної інфраструктури у Республіці Молдова свідчить про аналогічну ситуації, як і в Грузії, а саме – докладаються зусилля лише для кіберзахисту [6, с. 13–14].

Висновки

Провівши наукове дослідження зарубіжного досвіду з окремих питань захисту об'єктів критичної інфраструктури, варто зробити такі висновки.

По-перше, захист об'єктів критичної інфраструктури вийшов на загальноєвропейський

чи навіть міжконтинентальний формат. Ще 17 лютого 2017 р. Рада Безпеки ООН одногосно прийняла резолюцію № 2341 про захист критично важливих об'єктів інфраструктури й розширення можливостей держав з попередження нападів на критично важливі об'єкти інфраструктури й закликала держав-членів протистояти небезпеці терористичних атак на критично важливі об'єкти інфраструктури. В глобальній контртерористичній стратегії ООН, у рамках Розділу II «Міри по боротьбі з тероризмом та його попередження», держави-члени вирішили активізувати всі зусилля з підвищення безпеки й захисту особливо вразливих об'єктів, таких як інфраструктура і громадські місця, а також реагування на терористичні напади. Загострення зовнішньополітичного та внутрішньополітичного становища України в сучасних умовах актуалізувало питання розроблення концепції створення державної системи захисту об'єктів критичної інфраструктури.

По-друге, притаманні для України загрози критичній інфраструктурі можуть мати різновекторні спрямування та вияви. Особливу загрозу становить збройний конфлікт і ситуація неоголошеної гібридної війни, що має місце в Україні, та пов'язані із ними загрози деструктивних дій з боку диверсійних груп, учинення терактів, диверсій, шпигунства, кібератак, економічної експансії стосовно об'єктів критичної інфраструктури тощо.

По-третє, необхідність впровадження національної концепції захисту об'єктів критичної інфраструктури є важливою для модернізації системи національної безпеки України. Це дасть змогу ввести термін «об'єкти критичної інфраструктури» у законодавство України, що відповідає загальновизнаним міжнародним підходам.

Список використаних джерел

1. Бірюков Д. С. Про доцільність та особливості визначення критичної інфраструктури в Україні. Аналітична записка. 02.01.2013 р. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1026/> (дата звернення: 16.02.2021 р.).
2. Сметана М. Защита критической инфраструктуры: подходы государств Европейского Союза к определению элементов критической инфраструктуры. Острава : Czech Republic Development Cooperation, 2014/15. 60 с.
3. Курбанов Я. Л. Забезпечення природно-техногенної безпеки в Україні і проблема визначення поняття «критична інфраструктура». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С.150–154.
4. Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism (USA PATRIOT Act) ACT OF 2001. URL: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/html/PLAW-107publ56.htm> (дата звернення: 14.02.2021 р.).
5. Critical Infrastructure Information Act of 2002 («СІІА»). URL: <https://www.fas.org/sgp/crs/RL31762.pdf> (дата звернення: 14.02.2021 р.).
6. Державна система захисту критичної інфраструктури в системі забезпечення національної безпеки: аналіт. доп. за ред. О. М. Суходолі. Київ : НІСД, 2020. 28 с.

7. Єрменчук О. П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України : монографія. Дніпро : ДДУ ВС, 2018. 180 с.
8. National Strategy for Critical Infrastructure Protection (CIP Strategy) (17.06/2009). URL: <https://www.kritis.bund.de/SharedDocs/Downloads/Kritis/EN/CIP-Strategy.pdf> (дата звернення: 19.01.2021 р.).
9. USTAWA z dnia 26 kwietnia 2007 r. O zarządzaniu kryzysowym. Opracowano na podstawie: Dz.U. z 2007 r. Nr. 89, poz. 590. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20070890590/T/D20070590L.pdf> (дата звернення: 16.02.2021 р.).
10. Uchwała nr 121/2018 Rady Ministrów z dnia 7 września 2018 r. zmieniającej uchwałę w sprawie przyjęcia Narodowego Programu Ochrony Infrastruktury Krytycznej. URL: <https://rcb.gov.pl/wp-content/uploads/Dokument-G%C5%82%C3%B3wny-1.pdf> (дата звернення: 16.02.2021 р.).
11. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej / Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Bronisław Komorowski 5 listopada 2014 r., na wniosek Prezesa Rady Ministrów, zatwierdził Strategię Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. URL: https://wzk.poznan.uw.gov.pl/sites/default/files/zalaczniki/sbn_rp_2014.pdf (дата звернення: 16.02.2021 р.).
12. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej została zatwierdzona w dniu 12 maja 2020 roku przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf (дата звернення: 16.02.2021 р.).
13. Директива Ради 2008/114/ЄС від 8 грудня 2008 р. про ідентифікацію і визначення Європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх охорони та захисту. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-08#Text (дата звернення: 18.02.2021 р.).

References

1. Biriukov, D. S. (2013). Pro dotsilnist ta osoblyvosti vyznachennia krytychnoi infrastruktury v Ukraini [On the expediency and features of determining the critical infrastructure in Ukraine]. *Analitichna zapyska (Analytical note)*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1026/> [in Ukr.].
2. Smetana, M. (2014). Zashchyta krytycheskoi ynfrastruktury: podkhodi hosudarstv Evropeiskoho Soiuzu k opredeleniyu elementov krytycheskoi infrastrukturi [Critical Infrastructure Protection: European Union States' Approaches to Defining Critical Infrastructure Elements]. Ostrava: Czech Republic Development Cooperation [in Russ.].
3. Kurbanov, Ya. L. (2016). Zabezpechennia pryrodno-tekhnohennoi bezpeky v Ukraini i problema vyznachennia poniattia «krytychna infrastruktura» [Ensuring natural and man-made security in Ukraine and the problem of defining the concept of «critical infrastructure»]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys (South Ukrainian Law Journal)*, 2, 150–154 [in Ukr.].
4. Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism (USA PATRIOT Act) ACT OF 2001. Retrieved from <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/html/PLAW-107publ56.htm>
5. Critical Infrastructure Information Act of 2002 («CIIA»). URL: <https://www.fas.org/sgp/crs/RL31762.pdf>
6. Sukhodoli, O. M. (Ed.)(2020). Derzhavna systema zakhystu krytychnoi infrastruktury v systemi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky: analit. dop [State system of critical infrastructure protection in the system of national security: an analytical report]. Kyiv: NISD [in Ukr.].
7. Iermenchuk O., P. (2018). Osnovni pidkhody do orhanizatsii zakhystu krytychnoi infrastruktury v krainakh Yevropy: dosvid dlia Ukrainy [Basic approaches to the organization of critical infrastructure protection in European countries: experience for Ukraine]. Dnipro: DDU VS [in Ukr.].
8. National Strategy for Critical Infrastructure Protection (CIP Strategy) (17.06/2009). Retrieved from <https://www.kritis.bund.de/SharedDocs/Downloads/Kritis/EN/CIP-Strategy.pdf>.
9. USTAWA z dnia 26 kwietnia 2007 r. O zahządzaniu kryzysowym [ACT of April 26, 2007 on crisis management]. Retrieved from <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20070890590/T/D20070590L.pdf> [in Pol].
10. Ukhvala nr 121/2018 Rady Ministrov z dnia 7 whzesnia 2018 r. zmieniającej ukhwałę v sprawie prhzyjecia Narodovego Programu Okhrony Infrastruktury Krytychnei [Resolution No. 121/2018 of the Council of Ministers of September 7, 2018 amending the resolution on the adoption of the National Critical Infrastructure Protection Program]. Retrieved from <https://rcb.gov.pl/wp-content/uploads/Dokument-G%C5%82%C3%B3wny-1.pdf> [in Pol].
11. Strategia Bezpieczenstva Narodovego Rhzechypospolitei Polskiei / Prezydent Rhzechypospolitei Polskiei Bronislav Komorovski 5 listopada 2014 r., na wniosek Prezesa Rady Ministrov, zatwierdził Strategiie Bezpieczenstva Narodovego Rhzechypospolitei Polskiei [National Security Strategy of the Republic of Poland / President of the Republic of Poland Bronislav Komorovski On November 5, 2014, at the request of

- the Prime Minister, approved the National Security Strategy of the Republic of Poland]. Retrieved from https://wzk.poznan.uw.gov.pl/sites/default/files/zalaczniki/sbn_rp_2014.pdf [in Pol.].
12. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej została zatwierdzona w dniu 12 maja 2020 roku przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów [The National Security Strategy of the Republic of Poland was approved on May 12, 2020 by the President of the Republic of Poland, at the request of the Prime Minister]. Retrieved from https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf [in Pol.].
 13. Dyrektywa Rady 2008/114/TeS від 8 грудня 2008 р. про ідентифікацію і визначення Європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх захорони та захисту [Council Directive 2008/114 / EU of 8 December 2008 on the identification and identification of European Critical Infrastructure and the assessment of the need to improve their protection and security]. *Ofitsiynyi visnyk Yevropeiskoho Soiuzu (Official Journal of the European Union)*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-08#Text [in Pol.].

*Стаття: надійшла до редакції 24.11.2020
прийнята до друку 15.03.2021
The article: is received 24.11.2020
is accepted 15.03.2021*

UDC (УДК) 349.504
JEL Classification: K 19; K 32; Q 28; Q 38

Гобела Володимир Володимирович,

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: vvgobela@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7438-2329

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЯК БЕЗПЕКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Обґрунтовано актуальність проблеми правового забезпечення екологізації як засобу забезпечення економічної безпеки держави. Розкрито суть екологізації як безпекової діяльності. Наведено визначення теоретичного змісту екологізації як діяльності та розкрито сутність процесу правового забезпечення екологізації. Встановлено головні сфери застосування екологічного права та складові екологічних правовідносин. Проаналізовано особливості вітчизняного правового забезпечення екологізації та виокремлено основні його недоліки. Запропоновано головні напрями вдосконалення правового забезпечення екологізації як безпекової діяльності.

Ключові поняття: екологізація, екологічні правовідносини, правове забезпечення, екологічне право.

Hobela Volodymyr,

PhD (Economics),
Senior Lecturer of the Management Department,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: vvgobela@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7438-2329

DIRECTIONS OF IMPROVING THE LEGAL SUPPORT OF GREENING AS A SECURITY ACTIVITY

Abstract. Nowadays, ensuring the economic security of the state seems impossible without taking into account the requirements of the environment and counteracting environmental threats. The formation of several environmental threats requires appropriate activities to prevent, identify, eliminate and restore losses, which outlines the safe nature of greening as an activity. Accordingly, the analysis of the legal support of greening as a safety activity and ways to improve it is a relevant area of modern research.

The purpose of this research is to carry out the theoretical analysis of the legal support of greening as a security activity and to develop basic ways to improve it.

To implement the research methods of theoretical analysis and generalization, induction, and deduction were used.

The essence of greening as a safety activity is revealed. The definition of greening as an activity is given and the essence of the process of legal support of greening is revealed. The spheres of application of ecological law and components of ecological legal relations are established. Peculiarities of domestic legal support of greening are analysed. The positive trends regarding the codification of norms and harmonization of national legislation with international law and EU environmental law are emphasized. Several problematic provisions of the legal provision of greening have also been singled out.

It has been established that greening is a security activity aimed at counteracting environmental threats to the economic security of the state by preventing, identifying, eliminating threats and restoring the environment. An important direction of regulation of ecological relations has been formed by public control over the state of the ecological system and stimulation to the implementation of greening processes by paying in favour of citizens penalties for violating their right to a safe environment. As a result of theoretical analysis, ways to

improve the legal support of greening are proposed, which will contribute to the intensification of greening as a security activity and ensuring the economic security of the state.

Key concepts: greening, legal relations, legal support, environmental law.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-140-145

Вступ

Результатом недбалої діяльності людини протягом минулих століть є зростання антропогенного навантаження на довкілля та формування глобальних екологічних проблем. Незважаючи на всі переваги науково-технічного розвитку, його наслідки створюють передумови для погіршення стану довкілля і суттєво порушують рівновагу між економічною та екологічною системами. Результатом цього є збільшення кількості техногенних аварій і катастроф, наслідком яких є значні економічні й екологічні збитки. Водночас обсяги державного фінансування процесів екологізації економіки є доволі мізерними, що погіршує стан екологічної системи та сприяє посиленню екологічних загроз. Беручи до уваги всі обставини, забезпечення економічної безпеки держави видається можливим тільки з урахуванням екологічних інтересів і розробленням заходів протидії екологічним загрозам.

Значна кількість екологічних загроз потребує відповідних заходів щодо попередження, виявлення та усунення цих загроз, а також відновлення довкілля, що окреслює безпекову сутність екологізації як діяльності. Водночас протидія екологічним загрозам видається можливою за умови формування ефективної системи правового забезпечення екологізації. Відповідно аналіз цієї системи та розроблення шляхів її вдосконалення є перспективним напрямом сучасних досліджень, що обумовлює актуальність обраної теми.

Проблематика правового забезпечення екологізації та екологічної безпеки, реалізації екологічної політики розглядалася у наукових працях таких дослідників, як В. І. Андрейцев [1], М. В. Андрієнко, В. С. Шако [2], В. О. Аніщенко [3], Н. В. Барбашова [4], А. П. Гетьман, М. В. Шульга [5], В. І. Книш [6], В. М. Комарницький [7], М. М. Микієвич [8], Т. К. Оверковська [9], М. А. Хвесик [10], О. М. Хімич [11], Ю. С. Шемшученко [12].

Дослідження сутності й особливостей безпекової діяльності висвітлені у працях С. І. Мельника, П. Я. Пригунова, В. І. Франчука [13], Я. С. Піцур [14] та ін.

Мета статті – здійснення теоретичного аналізу системи правового забезпечення екологізації як безпекової діяльності та запропонування способів її вдосконалення.

1. Аналіз теоретичних і правових засад екологізації як безпекової діяльності

Зважаючи на кризовий стан довкілля, важливого значення набуває узгодження інтересів економічної та екологічної систем, оскільки активний економічний розвиток спричинив зростання кількості глобальних екологічних загроз. Виникає нагальна потреба в розробленні заходів попередження, виявлення та усунення екологічних загроз і відновлення суспільних втрат. Погоджуємося із думкою науковців [13], що така діяльність ідентифікується як безпекова, оскільки безпекова діяльність – це форма сприйняття безпекової дійсності, яка передбачає реалізацію активних дій, що ґрунтуються на безпековій культурі [13]. Своєю чергою, екологізацію слід розглядати як набір дій і засобів для протидії екологічним загрозам. Отже, в системі економічної безпеки держави екологізація є безпековою діяльністю, що передбачає протидію екологічним загрозам і подолання конфлікту цілей між екологічними й економічними системами, що сприяє забезпеченню екологічно безпечного економічного розвитку. Так актуалізується правове забезпечення екологізації як безпекової діяльності, що є основою забезпечення економічної безпеки держави.

Теоретичний аналіз правових засад екологізації потрібно здійснити в аспекті регулювання екологічних правовідносин. Оскільки екологізація спрямована на забезпечення економічної та екологічної безпеки, вдосконалення системи охорони довкілля та його відтворення. Правове забезпечення екологізації має на меті забезпечення попередження, виявлення та усунення екологічних загроз і відновлення довкілля. Система правових норм, яка регулює відносини, що виникають при взаємодії економічних суб'єктів та екологічної системи, називається екологічним правом. Відповідно екологічні правовідносини – це суспільні відносини, що регулюються екологічним правом.

Складовими екологічних правовідносин можна вважати: природоохоронні правовідносини; правовідносини з природокористування; правовідносини із забезпечення екологічної безпеки; антропоохоронні правовідносини [3].

Проте, якщо екологізацію розглядати як безпекову діяльність (процес трансформації економічних, суспільних, політичних процесів

на екологічно прийнятні та безпечні) [15], то правове забезпечення екологізації буде представлено не тільки екологічними правовідносинами, а й усіма правовідносинами, що виникають під час здійснення заходів щодо попередження, виявлення та усунення екологічних загроз та відновлення стану довкілля. Зокрема, економічний інструментарій екологізації належить до сфери економічних правовідносин, оскільки сприяє попередженню та усуненню екологічних загроз. Саме тому норми екологічного права поділяють на:

- галузеві (охорона об'єктів природи, наприклад, лісів – лісовий кодекс);
- комплексні (охорона, використання та відтворення природних комплексів);
- екологізовані (норми інших галузей права, що здійснюють вплив на процеси охорони, використання та відтворення довкілля) [3].

Отож правове забезпечення екологізації як безпекової діяльності складають нормативно-правові акти, що сприяють забезпеченню екологічної безпеки, шляхом попередження, виявлення, усунення екологічних загроз та відновлення втрат екологічної системи за допомогою правових, адміністративних і економіко безпекових засобів впливу на екологічну систему. Підсумовуючи результати теоретичного аналізу, можна зробити висновок, що правове забезпечення екологізації – це процес екологізації законодавства. Відповідно екологізації законодавства – це процес перетворення різних галузевих норм права на норми екологічного права з метою попередження, виявлення, усунення екологічних загроз та відтворення довкілля. Тобто цей процес передбачає збільшення кількості екологізованих норм права.

2. Система правового забезпечення екологізації в Україні

Правове забезпечення екологізації на національному рівні представлено екологічним правом України. Отож погоджуємось із думкою Ю. Шемшученка стосовно того, що екологічне право надає екологічній політиці формальну визначеність і обов'язковість [12], оскільки результатом екологізації є збалансована й ефективно діюча еколого-економічна система. Тому екологічне право – це самостійна галузь права, що регулює екологічні відносини, які виникають у процесі взаємодії економічних суб'єктів та довкілля з метою забезпечення протидії екологічним загрозам.

Сумніви щодо самостійності екологічного права розвіює В. М. Комарницький, стверджуючи про наявність власного предмета регулювання й особливих завдань, які не можуть бути

вирішені іншими галузями права, окрім екологічного. Тобто забезпечення права людини на безпечне довкілля, збереження біологічного різноманіття, сталого природокористування тощо [7].

Вітчизняні нормативно-правові акти містять розділи, що стосуються прав та обов'язків природокористувачів, повноважень державних органів стосовно управління і контролю у сферах екологічних відносин, урегулювання спорів, відповідальності за правопорушення тощо. Варто зазначити, що є певні відмінності, які зумовлені значними розбіжностями в особливостях предмета й об'єкта правового регулювання. Тобто розбіжності, що пов'язані з правилами користування землею, водними ресурсами, лісами і надрами та механізмом їх виконання. Проте вітчизняне законодавство не є досконалим у цьому аспекті та потребує більшої оптимізації і раціоналізації [12].

Важливого значення для правового забезпечення екологізації як безпекової діяльності набувають норми, що мають попереджати екологічні правопорушення. Тобто протиправні дії або бездіяльність, що може становити екологічну загрозу та спричинити заподіяння екологічної та економічної шкоди й спричиняє порушення екологічних прав громадян та інших суб'єктів правовідносин [11]. Очевидним є те, що значно простіше й економічно доцільніше попереджати екологічні проблеми, ніж боротися з їх наслідками та відтворювати довкілля. Тому профілактика екологічних правопорушень є одним із найважливіших заходів щодо забезпечення екологічної безпеки [4]. Загалом екологічні правопорушення розглядаються в таких сферах, як природокористування, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки [6].

Важливе місце в системі екологічного права посідає Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Цей закон визначає основні права громадян України в сфері природокористування. Зокрема, право кожного громадянина на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище [17]. Попри те, що ці права передбачені, цим законом не визначений спосіб і механізм їх реалізації. Відповідно зазначені права здебільшого не реалізуються громадянами України. Хоча, на нашу думку, це є важливим напрямом регулювання екологічних відносин шляхом громадського контролю за станом екологічної системи та стимулювання до здійснення процесів екологізації за рахунок сплати на користь громадян штрафних виплат за порушення їх права на безпечне довкілля.

Можна зробити висновок, що виконання норм Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» є важливим елементом у забезпеченні екологічної безпеки держави. Однак слід більш ретельно стежити за тим, як виконуються окремі норми цього закону і чи виконуються вони взагалі.

3. Напрями вдосконалення системи правового забезпечення екологізації як безпекової діяльності

Підсумовуючи результати дослідження, вважаємо, що правове забезпечення екологізації як безпекової діяльності потребує вдосконалення. Насамперед правове забезпечення формування економічного інструментарію екологізації, що передбачає внесення поправок до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а саме ст. 48:

– визначити перспективні види діяльності, що потребують державної підтримки у вигляді пільгового кредитування та передбачити механізм правового регулювання такої діяльності;

– розширити та деталізувати перелік заходів і видів діяльності, щодо яких доцільно застосовувати заходи економічного стимулювання, зокрема визначити пільгові ставки оподаткування, ставки прискореної амортизації природоохоронних фондів тощо.

Важливим аспектом екологізації законодавства є вдосконалення системи реалізації правових норм, що стосуються захисту екологічних прав громадян. Адже це надзвичайно важливий напрям забезпечення екологізації та протидії екологічним загрозам у міжнародному екологічному праві. Законодавчими актами обумовлюється наявність екологічних прав громадян та їхній захист, проте не передбачається конкретний механізм реалізації зазначених прав [8]. Отож необхідно поліпшити механізм реалізації екологічних прав громадян. Ідеться про усунення бар'єрів для громадян щодо захисту своїх екологічних прав у судових і правоохоронних органах, щодо отримання своєчасного доступу до інформації стосовно стану та обсягів забруднення довкілля тощо. Для цього пропонуємо:

– сформувати алгоритм і механізм забезпечення вільного доступу жителів міст та ОТГ (якщо прогнозована екологічна шкода матиме поширення в межах території ОТГ), областей (якщо прогнозована екологічна шкода матиме поширення в межах значної частини території області) до громадського та загальнонаціонального (якщо прогнозована екологічна шкода матиме поширення в межах території двох і більше суміжних областей) обговорення щодо оцінки еколо-

гічного впливу (Закон України «Про оцінку впливу на довкілля»);

– розширити повноваження екологічного аудитора та рівень його відповідальності за проведення необ'єктивної оцінки екологічного впливу на довкілля (Закон України «Про екологічний аудит»);

– встановити відповідальність за порушення планових показників оцінки екологічного впливу залежно від рівня відхилення від фактичних значень.

Важливим напрямом інтенсифікації екологізації як функції економічної безпеки держави є вдосконалення економічного інструментарію екологізації. В результаті здійсненого аналізу виокремлено пріоритетні напрями його розвитку, а саме:

– вдосконалення системи оподаткування та митного регулювання з метою обмеження виробництва та споживання товарів, що завдають екодеструктивного впливу на довкілля;

– зниження загального рівня сукупного попиту на товари шляхом підвищення екологічної культури та свідомості споживачів;

– вдосконалення системи фінансово-кредитного забезпечення процесів екологізації;

– розроблення інноваційних ринкових методів регулювання попиту на продукцію з урахуванням її екологічності;

– застосування економіко-безпекового інструментарію для забезпечення соціально-психологічних методів впливу на екологізацію.

Видається необхідним удосконалення норми щодо відповідальності за екологічні правопорушення, а саме посилення відповідальності, зокрема кримінальної, за вчинені правопорушення.

Доцільно також здійснити систематизацію екологічного законодавства, сформувавши Екологічний кодекс України. Погоджуємось із твердженням В. А. Андрейцева, що «Екологічний кодекс» не обов'язково повинен бути актом кодифікації, він може бути актом спорідненої консолідації [1]. Тобто зведення декількох нормативно-правових актів в один без суттєвої зміни їх змісту. Відповідно пропонується прийняти низку поправок щодо вдосконалення та гармонізації нормативно-правових актів у сфері екологічних відносин та здійснити їх консолідацію, здійснити систематизацію екологічного законодавства шляхом прийняття «Екологічного кодексу України».

Висновки

У результаті здійсненого теоретичного аналізу системи правового забезпечення екологізації встановлено, що екологізація як безпекова діяльність має на меті протидію екологічним

загрозам для економічної безпеки держави шляхом попередження, виявлення та усунення загроз. Її важливість обумовлена низкою наявних екологічних проблем. Відповідно, правове забезпечення екологізації як безпекової діяльності відіграє важливу роль у процесі забезпечення економічної та національної безпеки держави.

У системі екологічного права України виявлено наявність позитивних тенденцій стосовно кодифікації норм і гармонізації національного законодавства й міжнародного права та екологічного права ЄС. Проте виявлено також низку недоліків вітчизняного екологічного законодавства, зокрема значна кількість норм екологічного права є доволі узагальненою та не конкретизованою, екологічне законодавство передбачає поняття екологічних прав та їх захист, але не передбачається конкретний механізм реалізації зазначених прав.

Результатом дослідження є формування способів удосконалення правового забезпечення екологізації як безпекової діяльності. До зазначених способів належать: удосконалення правового забезпечення формування економічного інструментарію екологізації; вдосконалення системи реалізації правових норм, які стосуються захисту екологічних прав громадян; посилення відповідальності за екологічні правопорушення, зокрема кримінальної; здійснення систематизації екологічного законодавства шляхом формування Екологічного кодексу України.

Напрями подальших наукових досліджень слід сконцентрувати на дослідженні шляхів формування та розбудови громадянського суспільства, правового забезпечення економічного розвитку економіки та інтенсифікації екологізації.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В. І. Удосконалення екологічного законодавства: концептуальні засади. *Досвід і проблеми вдосконалення екологічного законодавства*: матеріали Міжнар. круглого столу, 14 груд. 2012 р. Дніпропетровськ. С. 5–27.
2. Андрієнко М. В., Шако В. С. Пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 16. С. 72–79.
3. Аніщенко, В. О. Екологічне право : навч. посіб. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. 263 с.
4. Барбашова Н. В. Екологічне право України : навч. посіб. Донецьк : Апекс, 2003. 392 с.
5. Гетьман А. П., Шульга М. В. Екологічне право України : підручник. Харків : Право, 2009. 328 с.
6. Книш В. І. Профілактика екологічних правопорушень у діяльності органів внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2010. № 5. С. 160–163.
7. Комарницький В. М. Екологічне право України : навч. посіб. Київ, 2006. 224 с.
8. Микієвич М. М. Європейське право навколишнього середовища : навч. посіб. Львів, 2004. 256 с.
9. Оверковська Т. К. Правові засади екологізації сільськогосподарського виробництва. *Аграрне право*. 2018. № 6. С. 136–141.
10. Хвесик М. А. Економіко-правове регулювання природокористування : колективна монографія. Київ : Кондор, 2004. 524 с.
11. Хімич О. М. Забезпечення екологічної безпеки адміністративно-правовими заходами, які застосовуються міліцією : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2005. 18 с.
12. Шемшученко Ю. С. Екологічне право : підручник. Київ : Юридична думка, 2005. 848 с.
13. Франчук В. І. Економічна безпека: історичні аспекти та характеристика сутності. *Ефективна економіка*. 2019. № 8. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/8_2019/9.pdf (дата звернення: 11.10.2019).
14. Піцур Я. С., Гобела В. В. Теоретико-методологічний аналіз процесу формування оптимальної системи управління економічною безпекою суб'єктів господарювання. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. 2018. № 1. С. 227–235.
15. Гобела В. В. Теоретичний аналіз екологізації як суспільно-економічного феномену. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/6_2019/44.pdf (дата звернення: 08.10.2019).
16. Конституція України : Закон України від 01.01.2020 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254#Text> (дата звернення: 25.12.2020).
17. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 26.06.1991 р. № 1264 XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
18. Кримінальний кодекс України : Закон України від 16.01.2020 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. 131 с.

References

1. Andreitsev, V. I. (2012). Udoskonalennia ekolohichnoho zakonodavstva: kontseptualni zasady [Improving environmental legislation: conceptual framework]. *Dosvid i problemy vdoskonalennia ekolohichnoho zakonodavstva: materialy Mizhnar. kruhloho stolu (Experience and problems of improving environmental legislation: materials Pannel discussions)*, 14 hrud. Dnipropetrovsk, 5–27 [in Ukr.].
2. Andriienko, M. V., & Shako, V. S. (2017). Propozytsii shchodo udoskonalennia normatyvno-pravovoho zabezpechennia realizatsii derzhavnoi ekolohichnoi polityky na rehionalnomu rivni [Proposals for improving the regulatory and legal support for the implementation of state environmental policy at the regional level]. *Investytsii: praktyka ta dosvid (Investments: practice and experience)*, 16, 72–79 [in Ukr.].
3. Anishchenko, V. O. (2015). *Ekolohichne pravo [Environmental law]*. Chernihiv: Desna Polihraf (Chernihiv: Desna) [in Ukr.].
4. Barbashova, N. V. (2003). *Ekolohichne pravo Ukrainy [Environmental law of Ukraine]*. Donetsk: Apeks [in Ukr.].
5. Hetman, A. P., & Shulha, M. V. (2009). *Ekolohichne pravo Ukrainy [Environmental law of Ukraine]*. Kharkiv: Pravo [in Ukr.].
6. Knysh, V. I. (2010). Profilaktyka ekolohichnykh pravoporushen u diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Prevention of environmental offenses in the Ukraine Internal Affairs Agency's activities]. *Pravo i bezpeka (Law and security)*, 5, 160–163 [in Ukr.].
7. Komarnytskyi, V. M. (2006). *Ekolohichne pravo Ukrainy [Economic law of Ukraine]*. Kyiv [in Ukr.].
8. Mykiiievych, M. M. (2004). *Yeropeiske pravo navkolyshnoho seredovyshcha [Environmental law of EU]*. Lviv [in Ukr.].
9. Overkovska, T. K. (2018). Pravovi zasady ekolohizatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva [Legal bases of agricultural greening]. *Ahrarne pravo (Agricultural law)*, 6, 136–141 [in Ukr.].
10. Khvesyk, M. A. (2004). *Ekonomiko – pravove rehuliuвання pryrodokorystuvannya [Economic and legal regulation of nature management]*. Kyiv: Kondor [in Ukr.].
11. Khimich, O. M. (2005). Zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky administratyvno-pravovymy zakhodamy, yaki zastosovuiutsia militsiieiu [Ensuring environmental safety by administrative and legal measures applied by the police]. Kyiv [in Ukr.].
12. Shemshuchenko, Yu. S. (2005). *Ekolohichne pravo [Economic law]*. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukr.].
13. Franchuk, V. I. (2019). Ekonomichna bezpeka: istorychni aspekty ta kharakterystyka sutnosti [Economic security: historical aspects and characteristics of the essence]. *Efektivna ekonomika (Efficient Economy)*, 8. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2019/9.pdf [in Ukr.].
14. Pitsur, Ya. S., & Hobela, V. V. (2018). Teoretyko-metodolohichni analiz protsesu formuvannia optymalnoi systemy upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu subiektiv hospodariuvannia [Theoretical and methodological analysis of the process of forming the optimal management system of economic security of economic entities.]. *Naukovyi visnyk LvDUVS (Scientific Bulletin of Lviv State Department of Internal Affairs)*, 1, 227–235 [in Ukr.].
15. Hobela, V. V. (2019). Teoretychnyi analiz ekolohizatsii yak suspilno-ekonomichnoho fenomenu [Theoretical analysis of greening as a socio-economic phenomenon]. *Efektivna ekonomika (Efficient Economy)*, 6. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2019/44.pdf [in Ukr.].
16. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy [Constitution of Ukraine: the law of Ukraine] vid 01.01.2020 r. № 254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254#Text> [in Ukr.].
17. On environmental protection: Law of Ukraine [The environmental protection: Law of Ukraine] vid 26.06.1991 № 1264 KhII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> [in Ukr.].
18. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] vid 16.01.2020 r. № 2341-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 12.01.2021
прийнята до друку 14.03.2021
The article: is received 12.01.2021
is accepted 14.03.2021

UDC (УДК) 338:330:658
JEL Classification: J11, J21, M21, M5

Ільків Юлія Ігорівна,

здобувач наукового ступеня доктора філософії
у галузі менеджменту кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: yulya_ilkiv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2727-3749

Копитко Марта Іванівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: marta_kernytska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6598-3798

Гарасим Людмила Степанівна,

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки підприємства
Національного лісотехнічного університету України
(Львів, Україна)
e-mail: garasim@nltu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6570-9649

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ІННОВАЦІЙНО-АКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Здійснено дослідження процесу формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств. Обґрунтовано важливість застосування моделі функціонального моделювання та графічного опису процесів (IDEF0) для формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств. Сформовано ієрархію блоків функціональної моделі IDEF0 механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств. Запропоновано декомпозиції першого рівня контекстної діаграми моделі IDEF0 формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств.

Ключові поняття: управління безпековою діяльністю, інноваційно-активні підприємства, процес, механізм, модель.

Ilkiv Yulia,

Postgraduate Student
of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: yulya_ilkiv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2727-3749

Kopytko Marta,

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: marta_kernytska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6598-3798

Harasym Lyudmyla,

PhD (Economics),

Senior Lecturer of the Department of Enterprise Economics,

National Forestry University of Ukraine

(Lviv, Ukraine)

e-mail: garasim@nltu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-6570-9649

MODEL FOR FORMING THE MECHANISM FOR MANAGING THE SAFETY ACTIVITIES OF INNOVATIVELY ACTIVE ENTERPRISES

Abstract. The study of the process of forming a mechanism for managing the safe activities of innovatively active enterprises. Having formed an approach to the formation of a mechanism for managing the safe activities of innovatively active enterprises using the methodology of functional modeling and graphical description of processes (IDEF0), we have built a clear system that innovatively active enterprises can apply in today's market realities, will help them adapt their own activities in competitive requirements of the market environment and ensure the sustainability of its own functioning in the context of ensuring security. The process of forming a mechanism for managing the safe activities of innovatively active enterprises is iterative, which primarily means that it is characterized by a high level of flexibility and variability under the influence of external and internal factors, which leads to a constant assessment of results. Taking this into account, the choice of the methodology of functional modeling and graphical description of processes (IDEF0) for the formation of the above-mentioned mechanism is the most optimal way of forming a system for managing the safe activities of innovatively active enterprises. The importance of using the functional modeling model and graphical description of processes (IDEF0) for the formation of a mechanism for managing the safe activities of innovatively active enterprises has been substantiated. A hierarchy of blocks of the IDEF0 functional model of the mechanism for managing the safe activities of innovatively active enterprises has been formed. The decomposition of the first level of the context diagram of the IDEF0 model of the formation of a mechanism for managing the safe activities of innovatively active enterprises is proposed. In today's realities of doing business, it is difficult to always divide management activities into clear and consistent stages. It often happens that a large number of stages of the presented model can occur in parallel. In addition, not always the first application of the presented model in a real enterprise can bring one hundred percent results.

Key concepts: management of safe activities, innovation-active enterprises, process, mechanism, model.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-146-153

Вступ

Активізація інноваційної активності підприємств давно є однією з вирішальних умов їх злагодженої діяльності та посилення конкурентоспроможності на ринку збуту. Реалії сьогодення висувають такі умови, що у конкурентній боротьбі перемогу може здобути лише те підприємство, що є інноваційно-активним.

Нині інноваційно-активним можна вважати те підприємство, що спрямовує значну частину власних ресурсних можливостей саме на впровадження інноваційних методик, проєктів і механізмів виробництва. Та у ситуації постійного пошуку й реалізації інноваційних технологій підприємства можуть стикнутись із посиленням впливу на них зовнішніх і внутрішніх викликів-ризиків та загроз.

Вітчизняні підприємства доволі швидко усвідомили те, що забезпечення безпеки є одним із найважливіших чинників їх подальшого розвитку та підтримки інноваційної активності в контексті активної протидії викликам, ризикам і загрозам, а також оптимального використання наявних на підпри-

ємстві ресурсів. У нашій державі потужними стимуляторами формування засад механізму управління безпековою діяльністю є підприємницькі кола, які самотужки намагаються організувати й адаптувати до реалій свого виробничого процесу нові системи, принципи та механізми безпекової діяльності.

Стосовно моделі функціонального моделювання та графічного опису процесів (IDEF0), то вона використовувалася в значній кількості наукових досліджень [1–10], проте для моделювання процесу формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств її застосування є новим.

Мета статті – моделювання процесу формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств.

1. Формування функціональної моделі IDEF0 механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств

Сама собою безпекова діяльність повинна мати наукове підґрунтя, позаяк, на відміну від простого практичного досвіду забезпечення без-

пеки, науково-організована безпекова діяльність дає змогу найраціональніше використати наявні ресурси підприємства для досягнення обраних цілей не лише в контексті забезпечення безпеки, а й для загального розвитку інноваційно-активних підприємств. З огляду на це, проблема організації безпекової діяльності має бути повноцінно організованою та імплементованою у загальну концепцію на всіх етапах управління життєвим циклом інноваційно-активного підприємства.

На нашу думку, вирішити цю проблему можна за допомогою створення спеціальної моделі процесу формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств. Для того, щоб реалізувати це завдання, нами обрано методологію функціонального моделювання та графічного опису процесів (IDEF0). Основою зазначеної моделі є графічна мова описання процесів та їх взаємозв'язків. У своїй базовій структурі функціональна модель IDEF0 є впорядкованою сукупністю ієрархічно взаємопов'язаних і взаємоузгоджених діаграм. Кожна з діаграм є самостійною одиницею описання системи обраних заходів. Особливістю та однією з основних переваг використання цієї моделі є те, що вона в своїй структурі акцентує на об'єктах, що дає змогу ліпше зрозуміти предмет і завдання дослідження.

Процес формалізації такого комплексного процесу, як формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств за допомогою обраної нами моделі має на меті елімінувати наявні недоліки існуючих систем управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств, які переважно використовують кількісні методики.

Як і для будь-якого процесу моделювання, у разі використання моделі IDEF0 ми маємо вкласти в неї вихідні дані, відповідно до яких робитимуться наступні кроки і в кінцевому результаті буде сформований механізм управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств.

Основними елементами вихідних даних обраної нами функціональної моделі IDEF0 для формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств є такі:

а) ціль процесу моделювання – створити дієву функціональну модель IDEF0 для формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств;

б) точка зору – суб'єкти безпеки, які спеціалізуються на формуванні та впровадженні оптимальної стратегії управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств;

в) цільова аудиторія моделі – суб'єкти безпеки, які мають володіти інформаційними

технологіями розроблення та прийняття оптимальних управлінських рішень;

г) межі функціональної моделі – основні функції та об'єкти діаграм функціональної моделі IDEF0;

г) технологія моделювання – методологія функціонального моделювання IDEF0;

д) програмне забезпечення – спеціалізована програма, яка дає змогу будувати векторні діаграми.

Сам собою процес формування дієвого механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств відповідно до специфіки побудови діаграм за методологією IDEF0 охоплюватиме певний набір етапів, під час яких усі вихідні дані й інформаційні потоки будуть трансформуватися та набувати нових властивостей.

Отже, процес формування дієвого механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств реалізовуватиметься відповідно до директив на керування підпроцесами. Формування вказаних директив відбувається в контексті слідування основній меті – формування та успішне впровадження дієвого механізму управління безпековою діяльністю.

Початковим етапом моделювання в нашому разі буде підготовчий етап, який полягає у вирішенні доцільності реалізації нових механізмів управління безпековою діяльністю. Спершу в контексті використання функціональної моделі IDEF0 необхідно сформувати контекстну діаграму найвищого рівня, що демонструватиме базову структуру механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств (рис. 1).

Якщо звернутись до наукової літератури, то можна помітити, що більшість авторів, що у своїх дослідженнях використовували цю схему моделювання, зупинилися на найвищому рівні контекстної діаграми, в результаті формуючи простий алгоритм із детальнішим поясненням базових входів і виходів. Та, на нашу думку, формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств є складним і комплексним процесом, відтак виникає необхідність у формуванні більшої кількості рівнів декомпозицій.

Отже, першим кроком процесу побудови функціональної моделі IDEF0 механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств буде формування вихідної ієрархії блоків, яка демонструватиме основні етапи процесу.

Варто зазначити, що кожен із перелічених на рис. 1 блоків схеми функціональної моделі IDEF0 реалізує процес переходу входів на виходи, використовуючи певні механізми.

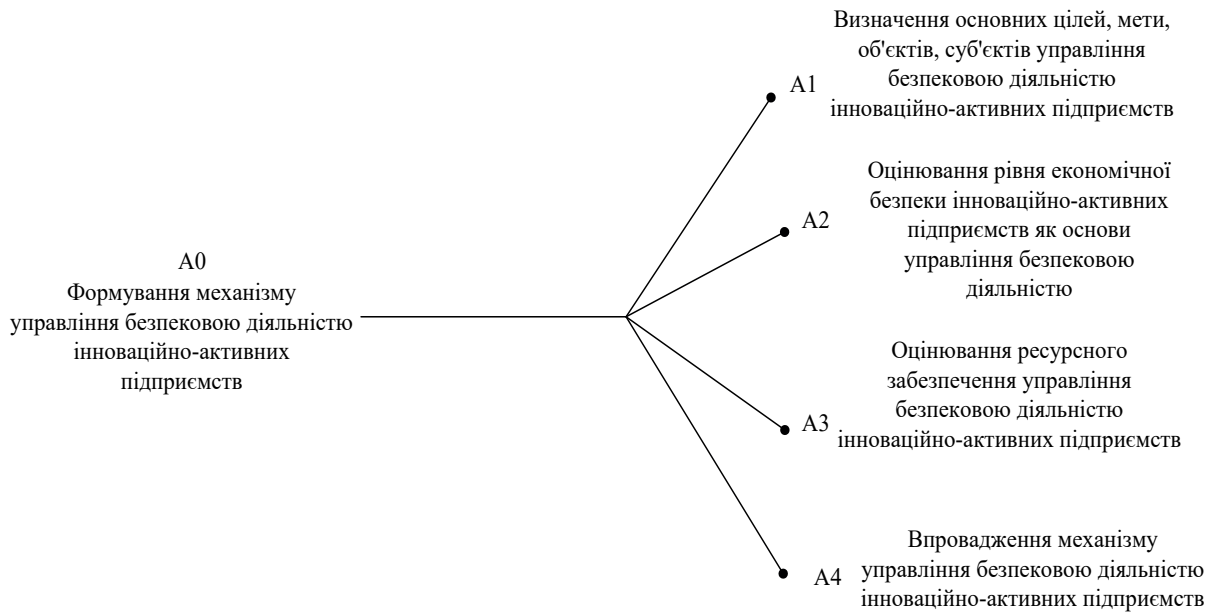

Рис. 1. Ієрархія блоків функціональної моделі IDEF0 механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств

Авторська розробка

Загалом уся система формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств позначена нами блоком «A0». Відповідно до цього блоку, формуватимуться всі виходи, виходи й інші елементи, посідаючи відведене для них місце та надалі будуть приєднані до основного блоку стрілками і позначеннями (рис. 2).

2. Формування декомпозиції першого рівня контекстної діаграми моделі IDEF0 формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств

На рис. 3 зображено декомпозицію першого рівня контекстної діаграми функціональної моделі IDEF0 механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств.

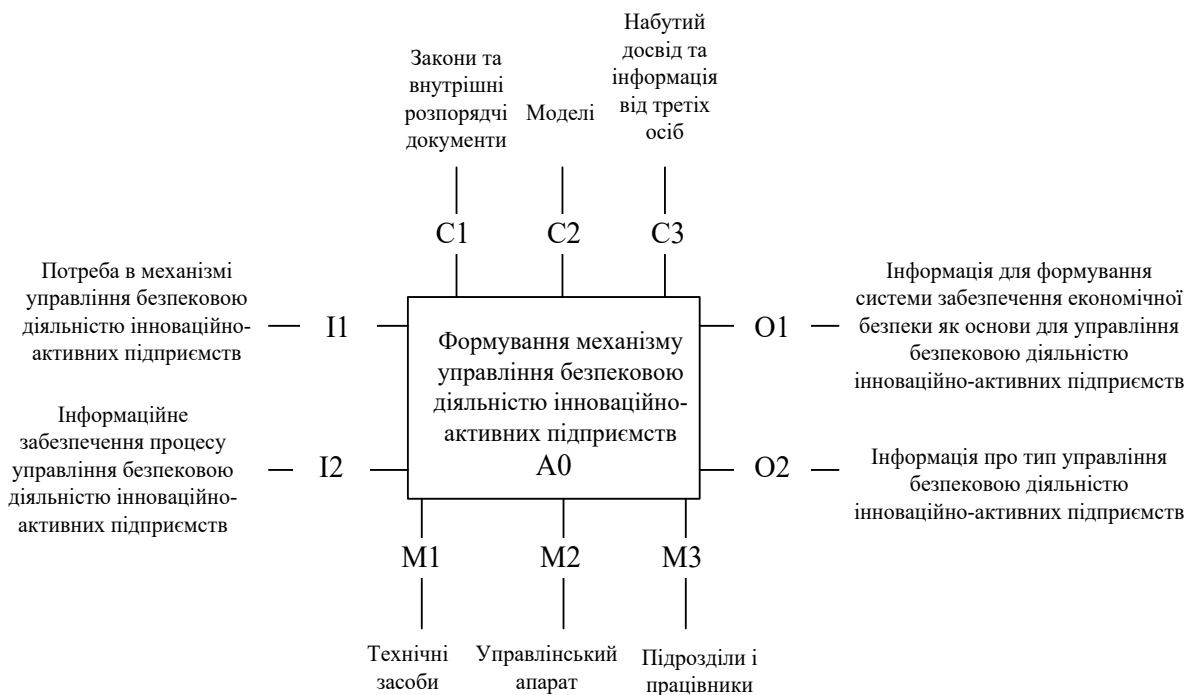

Рис.2. Комплексна діаграма моделі IDEF0 формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств

Авторська розробка

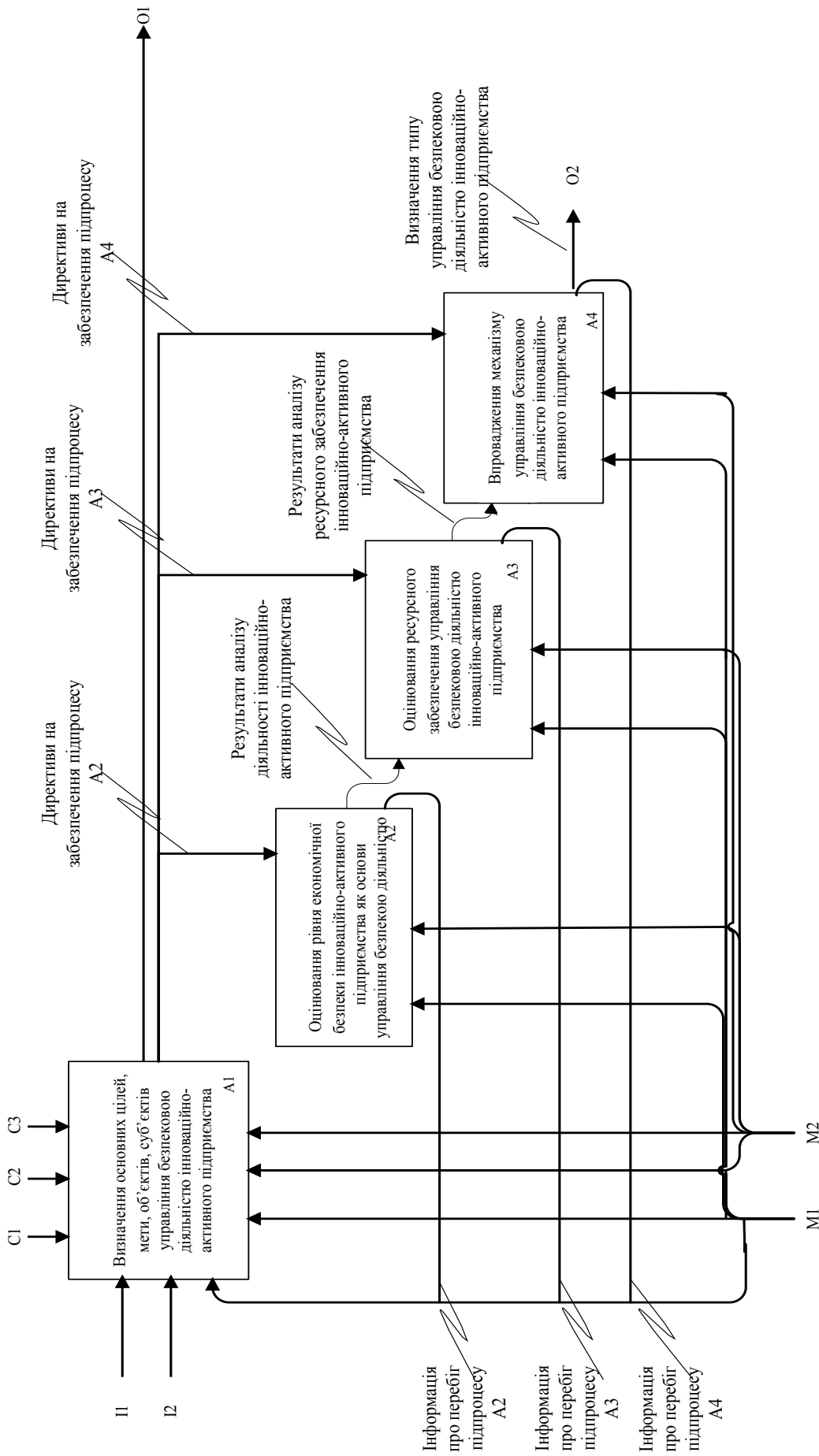

Рис. 3. Декомпозиція першого рівня контекстної діаграми моделі IDEF0 формування механізму управління безпекою діяльності інноваційно-активних підприємств

Авторська розробка

Як можна зрозуміти з декомпозиції першого рівня контекстної діаграми моделі IDEF0, формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств складається з чотирьох основних блоків, які є основними шляхами на найвищому рівні управління. Надалі завдяки особливостям функціональної моделі IDEF0 ми можемо деталізувати кожен етап завдяки побудові декомпозицій наступних рівнів.

Грунтуючись на сформованій нами декомпозиції, зображеній на рис. 3, важливо пояснити детальніше перелік блоків, які представляють перший рівень нашої контекстної діаграми:

A 1 – Визначення основних цілей, мети, об'єктів і суб'єктів управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств. Основною метою безпекової діяльності на підприємстві є організація процесу протидії впливу ризиків і загроз. Ключове місце у цій діяльності відведено таким видам робіт, як ідентифікація ризиків і загроз, визначення допустимих меж впливу ризиків, управління ризиками, формування дієвої системи забезпечення економічної безпеки, формування механізму протидії ризикам та загрозам і нівелювання їхнього впливу у разі актуалізації. В контексті нашого дослідження суб'єктами управління безпековою діяльністю є працівники профільних служб безпеки підприємства, його керівний склад, працівники бухгалтерії та інші рядові працівники, які безпосередньо задіяні до управління та забезпечення безпеки. Об'єктами ж управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств є інша частина персоналу, що не входить до категорії суб'єктів, майнові цінності, а також фінансові та інформаційні ресурси.

A 2 – Оцінювання рівня економічної безпеки інноваційно-активного підприємства як основа управління безпековою діяльністю. Як оцінку рівня економічної безпеки потрібно використовувати модель Солоу, під час реалізації якої економічну безпеку розглядають як сукупне економічне явище, а також зауважують на найважливіші аспекти виробництва. Використання цієї моделі під час оцінювання рівня економічної безпеки дає змогу сформулювати чітке уявлення про наявні резерви на підприємстві, а також поліпшити чи взагалі трансформувати інноваціями існуючі екстенсивні фактори виробництва.

A 3 – Оцінювання ресурсного забезпечення управління безпековою діяльністю інноваційно-активного підприємства. На цьому етапі відбувається проградієнтне визначення та оцінювання експертним методом рівня та обсягу наявних на підприємстві ресурсів.

Це є важливим кроком і для загальної оцінки функціонального стану підприємства та його готовності до впровадження будь-яких змін у системі управління безпекою, і для того, щоб визначити, який тип управління безпековою діяльністю інноваційно-активне підприємство може адаптувати під свої реалії.

A 4 – Впровадження механізму управління безпековою діяльністю на інноваційно-активному підприємстві. На цьому етапі відбуватиметься каскад запланованих заходів, які сукупно становитимуть найоптимальніший для цього інноваційно-активного підприємства тип управління безпековою діяльністю.

Важливим етапом розуміння зазначеної моделі є також опис проміжних входів, виходів і механізмів керування, які зображені на побудованій нами діаграмі функціональної моделі IDEF0:

– директиви на забезпечення підпроцесу A 2, A 3, A 4 – відображають результати ухвалення рішень відповідальною особою чи спеціалізованим підрозділом, на яких покладені обов'язки управління безпековою діяльністю інноваційно-активним підприємством;

– вихід «Інформація про перебіг підпроцесу A 2, A 3, A 4» – є інформацією, яка надходить до суб'єктів управління під час формування та впровадження механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активним підприємством. На основі цієї інформації ухвалюються рішення про продовження чи припинення реалізації окремого підпроцесу, а також переходу до наступного:

– інформація про перебіг підпроцесу A 2 – це інформація, яка виникає після використання моделі Солоу, що демонструватиме поточний рівень економічної безпеки на конкретному інноваційно-активному підприємстві. На основі цієї інформації ухвалюватиметься рішення про можливість впровадження тих чи інших заходів забезпечення безпеки;

– інформація про перебіг підпроцесу A 3 – становить інформацію про обсяги та стан різних ресурсів, які містяться в резерві окремо взятого інноваційно-активного підприємства. Базуючись на цій інформації, приймається рішення про доцільність чи недоцільність впровадження того чи іншого типу управління безпековою діяльністю інноваційно-активного підприємства;

– інформація про перебіг підпроцесу A 4 – буде результатами ефективності впровадження механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств. На основі цієї інформації відбуватиметься подальше коригування чи повноцінна заміна типу управління безпековою діяльністю інноваційно-активного підприємства.

Висновки

Сформувавши за допомогою методології функціонального моделювання та графічного опису процесів (IDEF0) підхід до формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств, нами побудовано чітку систему, яку інноваційно-активні підприємства можуть застосувати в нинішніх реаліях ринку, що допоможе їм адаптувати свою діяльність до конкурентних вимог ринкового середовища та забезпечити стійкість власного функціонування в контексті забезпечення безпеки.

Отже, процес формування механізму управління безпековою діяльністю інноваційно-активних підприємств є ітеративним, що насам-

перед означає, що він характеризується високим рівнем гнучкості та змінності під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, що зумовлює постійне проведення оцінки результатів. З огляду на це, вибір методології функціонального моделювання та графічного опису процесів (IDEF0) для формування вищезазначеного механізму є найоптимальнішим способом формування системи управління безпековою діяльністю на інноваційно-активних підприємствах.

Перспективою подальших досліджень є обґрунтування особливостей ресурсного забезпечення процесу формування механізму безпекової діяльності інноваційно-активних підприємств.

Список використаних джерел

1. Шира Т. Б. Стратегія та механізми забезпечення корпоративної безпеки підприємств : дис. ... д-ра економічних наук : 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності». Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2020. 463 с.
2. Chin, K. S., Zu, X., Mok, C. K., Tam, H. Y. Integrated Integration Definition Language (IDEF0) and colored Petri nets (CPN) modeling and simulation tool: a study on mould-making process. *International Journal of Production Research*. Vol. 44. I.16. 2006. P. 3179–3205.
3. Ma, Z. M., Zhang, W. J., Ma, W. Y. Extending IDEF1X to model fuzzy data. *Journal of Intelligent Manufacturing*. Vol. 1. № 4. 2002. P. 295–307.
4. Kozyr S. V., Slesarev S. A., Khazova O. V. Modeling processes in IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling). Lab manual for the course of «Modeling and reengineering business processes» for students specialized in field of study 124 – System analysis; Ministry of Education and Science of Ukraine, Dnipro Polytechnic. Dnipro : Dniprotech, 2019. 66 p.
5. Syque Quality, 2011. The quality toolbox IDEF. URL: http://syque.com/quality_tools/toolbook/IDEF0/idef0.htm (дата звернення: 07.11.2020).
6. Jeong, K.-Y., Wu, L. and Hong, J.-D. IDEF method-based simulation model design and development. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 2 (2 Special Issue), 2009, 337–359. URL: <https://doi.org/10.3926/jiem.2009.v2n2.p337-359> (дата звернення: 10.11.2020).
7. Waissi, G. R., Demir, M., Humble, J. E. and Lev, B. Automation of strategy using IDEF0 – A proof of concept. *Operations Research Perspectives*, 2, 2015, 106–113. URL: <https://doi.org/10.1016/j.orp.2015.05.001>. VASILYEV ET AL.557
8. Мельник С. І. Методологічні засади управління фінансовою безпекою підприємств : дис. ... д-ра економічних наук : 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності». Українська академія друкарства; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2020. 490 с.
9. Šerif, V., Dašič, P., Dašič, J. Functional and information model of expert specialization using IDEF standard. *Journal of Modeling and Optimization in the Machines Building Fields (MOCM)*. Vol. 14. I. 2. 2008. 268–279.
10. Colquhoun, G. J., Baines, R. W., Crossley, R. A. State of the art review of IDEF0, *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*. Vol. 6. № 4. 2013. P. 252–264.

References

1. Shyra, T. B. (2020). *Stratehiya ta mekhanizmy zabezpechennya korporatyvnoyi bezpeky pidpryemstv* [Strategy and mechanisms for ensuring corporate security of enterprises]. Lviv'skyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Lviv [in Ukr.].
2. Chin, K. S., Zu, X., Mok, C. K., & Tam, H. Y. (2006). Integrated Integration Definition Language (IDEF0) and colored Petri nets (CPN) modeling and simulation tool: a study on mould-making process. *International Journal of Production Research*, 44, 16, 3179–3205.
3. Ma, Z. M., Zhang, W. J., & Ma, W. Y. (2002). Extending IDEF1X to model fuzzy data. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 1, 4, 295–307.
4. Kozyr, S. V., Slesarev, S. A., & Khazova, O. V. (2019). Modeling processes in IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling). Lab manual for the course of «Modeling and reengineering business processes» for

- students specialized in field of study 124 – System analysis; Ministry of Education and Science of Ukraine, Dnipro Polytechnic. Dnipro : Dniprotech.
5. Syque Quality. (2011). The quality toolbox IDEF. Retrieved from http://syque.com/quality_tools/toolbook/IDEF0/idef0.htm
 6. Jeong, K.-Y., Wu, L., & Hong, J.-D. (2009). IDEF method-based simulation model design and development. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 2 (2 Special Issue), 337–359. Retrieved from <https://doi.org/10.3926/jiem.2009.v2n2.p337-359>
 7. Waissi, G. R., Demir, M., Humble, J. E., & Lev, B. (2015). Automation of strategy using IDEF0 – A proof of concept. *Operations Research Perspectives*, 2, 106–113. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.orp.2015.05.001.VASILYEV ET AL.557>
 8. Melnyk, S. I. (2020). Metodolohichni zasady upravlinnya finansovoyu bezpekoyu pidpryyemstv [Methodological principles of financial security management of enterprises]. Ukrayinska akademiya drukarstva; Lvivs'kyi derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, Lviv [in Ukr.].
 9. Šerifi, V., Dašii, P., & Dašii, J. (2008). Functional and information model of expert specialization using IDEF standard. *Journal of Modeling and Optimization in the Machines Building Fields (MOCM)*, 14, 2, 268–279.
 10. Colquhoun, G. J., Baines, R. W., & Crossley, R. A. (2013). State of the art review of IDEF0. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 6, 4, 252–264.

Стаття: надійшла до редакції 13.01.2021
прийнята до друку 04.03.2021
The article: is received 13.01.2021
is accepted 04.03.2021

UDC (УДК) 330.1
JEL Classification: E 22, G 20, G32

Шевченко Наталія Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: shevchenkon09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0012-1815-7554

Огірко Ольга Ігорівна,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного та аналітичного забезпечення
діяльності правоохоронних органів
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: ohirkoo@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-4805-1494

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІСТИНГУ АКЦІЙ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Анотація. Здійснено теоретичне дослідження поняття лістингу акцій, наукових підходів до процедури лістингу акцій на фондовому ринку. Досліджено суть поняття «лістинг акцій». Розглянуто взаємозв'язок акціонерного товариства з фінансовими суб'єктами через лістинг акцій і проблеми, що водночас виникають. Окреслено коло проблем, які впливають на емісію, лістинг акцій вітчизняних акціонерних товариств, за допомогою аналізу фондового ринку й операцій, пов'язаних із емісією акцій.

Ключові поняття: акціонерне товариство, цінні папери, акція, фондова біржа, лістинг, фінансові посередники, інвестиції.

Shevchenko Nataliia,

PhD (Economics),
Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: shevchenkon09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0012-1815-7554

Ohirko Olha,

PhD (Technics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Information and Analytical Support
of Law Enforcement Agencies,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: ohirkoo@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-4805-1494

PROBLEMS OF PROVIDING LISTING OF SHARES ON STOCK MARKET OF UKRAINE

Abstract. The article carries out a theoretical study of the concept of listing shares, scientific approaches to the procedure of listing shares on the stock market. The definition of "stock listing" is given. The relationship of a joint-stock company with financial entities through the listing of shares and the problems associated with it are considered. The range of problems affecting the issue and listing of shares of domestic joint stock companies, by analyzing the stock market and transactions related to the issue of shares, is overviewed.

Purpose. The purpose of the article is to study the essence of the concept "stock listing", to determine the negative factors affecting the level of listing, to systematize the problems of stock listing affecting the domestic stock market.

Results. The article considers the essence of the concept "securities listing", defines the procedure for listing on the domestic stock exchange and identifies the levels of listing. The issue of securities on the stock market of Ukraine, listing, trading volumes of securities are analyzed. The main directions for optimizing the listing procedure, ensuring the competitiveness and investment attractiveness of domestic joint stock companies are identified.

Conclusion. Today, there are a number of problems with listing in Ukraine. With the additional issue of shares or bonds there are problems of attracting investors, a significant level of inflation has reduced the financial capacity of potential investors, and a significant number of public companies show a significant decrease in net income. The proposed areas for optimizing the listing of joint stock companies will increase the investment attractiveness of joint stock companies, as well as provide a guarantee of financial security to investors.

Key concepts: joint stock company, securities, stock, stock exchange, listing, financial intermediaries, investments.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-154-161

Вступ

Нині забезпечення напрямів розвитку лістингу акцій вітчизняних акціонерних товариств є важливим завданням не лише для фондового ринку, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, фондових бірж, а й акціонерних товариств. Лістинг акцій дає змогу залучати значну кількість вільних фінансових ресурсів на мікро- та макрорівнях, підвищити інвестиційний потенціал фондового ринку і ринку цінних паперів загалом, забезпечити економічну безпеку акціонерних товариств.

Важливим інструментом розвитку лістингу є співпраця акціонерних товариств із фінансовими посередниками, що сприяють процедурі включення у відповідний рівень лістингу, пошуку інвесторів та оцінці інвестиційного потенціалу товариства. Проте нині є значне коло проблем, що впливають на емісію акцій (і основну, і додаткову), зменшують розмір інвестиційних надходжень, уповільнюють вихід вітчизняних акціонерних товариств на міжнародні фондові ринки.

Питання визначення суті лістингу й основні проблеми, що впливають на процедуру проходження лістингу акцій акціонерних товариств, розміщення акцій на фондовому ринку досліджували і вітчизняні, і зарубіжні вчені, зокрема: К. М. Гладчук, В. М. Шелудько, М. А. Козоріз, А. М. Слободяник, І. М. Фищук, Р. Ю. Сазонов, З. Боди, М. Кейн.

Метою статті є дослідження суті поняття «лістинг акцій», з'ясування негативних чинників, які впливають на рівень лістингу, систематизація проблем лістингу акцій на вітчизняному фондовому ринку.

1. Суть лістингу акцій акціонерних товариств

Визначення лістингу акцій ґрунтується на визначенні обсягу емісій цінних паперів акціонерних товариств і обов'язковому включенні

їх до біржового реєстру. Погляди вітчизняних учених на процедуру лістингу акцій є доволі різними, проте їх можна поділити на три основні групи.

До першої групи належать учені й економісти Г. В. Бутонов [1], В. М. Шелудько [2], які визначають лістинг акцій як процедуру включення акцій до списку відповідної фондової біржі з метою подальшого продажу інвесторам і фінансовим посередникам. Водночас основні напрями стратегії проходження лістингу, принципи забезпечення фінансових розрахунків на всіх етапах процедури є на акціонерному товаристві. Фондова біржа – засіб розміщення та публічного надання інформації про цінні папери.

До другої групи належать учені й економісти С. Є. Шишков [4], С. О. Маслова [5], які пов'язують лістинг із оцінкою фінансового стану акціонерного товариства на основі визначення головних показників: розміру статутного капіталу, терміну фінансової діяльності, розміру чистого доходу, складу акціонерів та їх володіння емітованими акціями, наявності наглядової та/або фінансової ради тощо.

До третьої групи належать А. М. Слободяник [3] і Н. Шапран [7], які розглядають лістинг із позиції маркетингового розвитку престижу акціонерного товариства, підвищення іміджу та ділової репутації. Проте, на наш погляд, цей підхід є надто обмеженим і не виправдовує фінансових витрат, пов'язаних із емісією акцій та їх розміщенням на фондовому ринку.

Отже, на основі проведеного групування зазначимо, що лістинг акцій – це систематизована процедура випуску та розміщення акцій первинної та вторинної емісії, та включення до відповідного рівня залежно від вимог фондової біржі й нормативних документів. Відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» від 16.09.2018 року [8], всі акціонерні

товариства, що здійснюють емісію, зобов'язані проходити процедуру внесення (включення) акцій до біржового списку (реєстру).

Процедура проходження лістингу на сучасній фондовій біржі – процес складний і багатоетапний, та охоплює взаємозв'язок акціонерного товариства з біржею, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, фінансовими посередниками (рис. 1).

– ненадання фондовими біржами своєчасної інформації щодо емісії акцій, подання до реєстру, визначення рівня лістингу, оцінки послуг щодо розміщення на біржі;

– проблеми співпраці акціонерного товариства з фінансовими посередниками, рейтинговими агентствами, зокрема щодо надання якісної оцінки діяльності акціонерного товариства, акцій, інвестиційної привабливості тощо.

Рис. 1. Структура взаємодії процедури лістингу та фінансових суб'єктів, комісій, бірж (розроблено авторами на основі 9, 10)

Проте є значне коло проблем, що виникають у процесі здійснення процедури лістингу та взаємодії з фінансовими установами (організаціями):

- невчасне подання фінансової звітності, свідоцтв, кодів, реєстрів до фондової біржі;
- затримка комерційних банків у наданні виписок щодо рахунків акціонерного товариства;
- неналежне подання та/або оформлення плану договорів щодо проходження лістингу;

2. Дослідження проблем лістингу акцій на фондовому ринку

Емісія, реєстрація та лістинг цінних паперів – це невід'ємна складова ефективного функціонування фондового ринку. Однак перед проходженням процедури лістингу акціонерні товариства (або довірені фінансові агенти) здійснюють аналіз кон'юнктури ринку, доцільності здійснення додаткової емісії, залучення нових інвестицій (рис. 2).

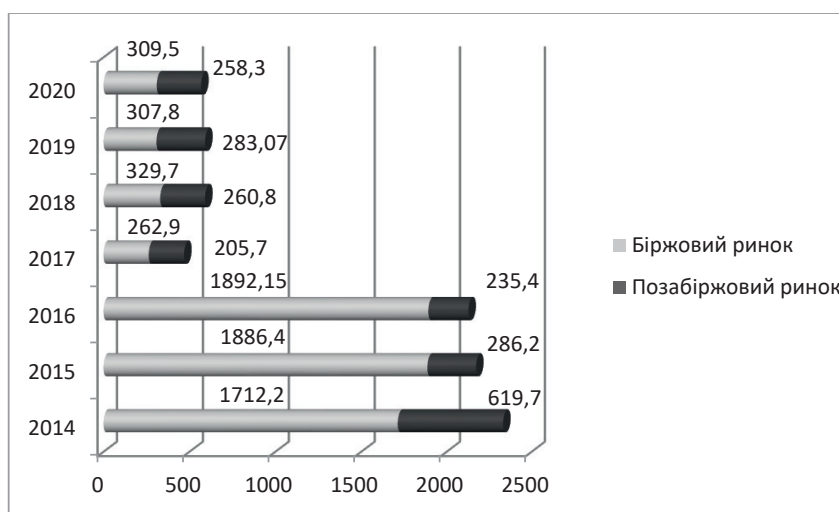

Рис. 2. Динаміка обсягів торгів на біржовому та позабіржовому ринку протягом 2014–2020 років, млрд грн (складено на основі даних НКЦПФР)

Протягом 2014–2020 років зберігається позитивна тенденція торгів акціями акціонерних товариств саме на біржовому ринку (309,5 млрд грн у 2020 році), однак порівняно з 2014 роком обсяг зменшився на 1402,7 млрд грн. Така ситуація негативно впливає на емісійну та лістингові стратегії акціонерних товариств, оскільки показує:

- низьку інвестиційну діяльність інвесторів на ринку;
- недостатність вільних фінансових ресурсів у потенційних інвесторів;
- незацікавленість іноземних інвесторів у вітчизняних цінних паперах.

Динаміка емісій акцій акціонерними товариствами наведена на рисунку 3.

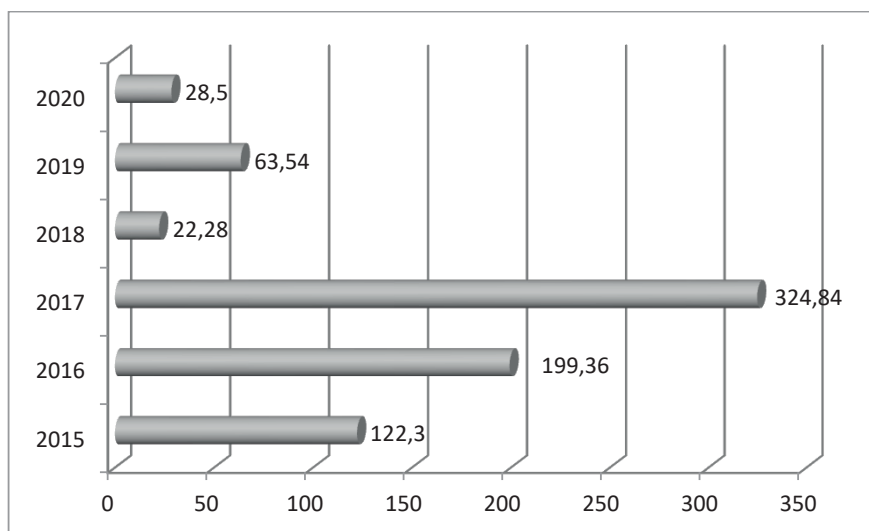

Рис. 3. Динаміка емісій акцій акціонерними товариствами протягом 2014–2020 років, млрд грн (складено на основі даних НКЦПФР)

Обсяг зареєстрованих випусків акцій у 2020 році становив лише 28,5 млрд грн. Зі слів голови Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [9], така ситуація пов'язана зі зниженням рівня інвестиційної спроможності фінансових установ, втратою довіри до акціонерних товариств (через рівень збитковості, банкрутства), відсутністю стимулів для інвестиційного розвитку ринку цінних паперів загалом.

Лістинг як інструмент зміцнення фінансових позицій акціонерного товариства не лише на фондовому, а й фінансовому ринку загалом, не є ефективним, оскільки протягом останніх п'яти років на нього негативно впливають:

- низький рівень ліквідності та капіталізації фондового ринку. Наприклад, рівень капіталізації Швейцарії та Фінляндії понад 200%, Гонконгу – понад 400%, в Україні цей показник не сягає й 90%;

- нерозвиненість законодавства в сфері захисту прав інвесторів, фінансових посередників на фондовому ринку;

- високий рівень інфляції, що значно вплинуло на інвестиційну активність – капітальні інвестиції в акціонерні товариства у 2020 році зменшилися на 35,4% порівняно з 2019 роком;

- зменшення рівня заощаджень, а отже вільних фінансових ресурсів – у 2020 році частка заощаджень від загального доходу домогосподарств становила лише 0,9%. Така тенденція негативно впливає не лише на інвестиції на фондовому ринку, а й на фінансових агентів, що забезпечують високий рівень лістингу акцій вітчизняних акціонерних товариств;

- знецінення національної грошової одиниці, що зменшує інвестиційну привабливість акцій для іноземних інвесторів;

- значна кількість правопорушень у сфері «відмивання доходів». НКЗПФР у 2019 році застосовано 24 штрафи на загальну суму 87720 грн, що зменшує довіру інвесторів;

- невідповідність системи біржового обігу, біржової торгівлі міжнародному рівню та правилам;

- низький рівень допомоги держави щодо інвестиційної діяльності для середнього та малого бізнесу.

Показники лістингу акцій на фондовому ринку протягом січня-листопада 2020 року подані на рисунку 4.

Загальна кількість лістингу акцій протягом січня-листопада 2020 року становила лише 62 штуки, для порівняння з попередніми роками цей показник становив 100 штук на рік. Зменшення кількості емісій акцій, а відповідно

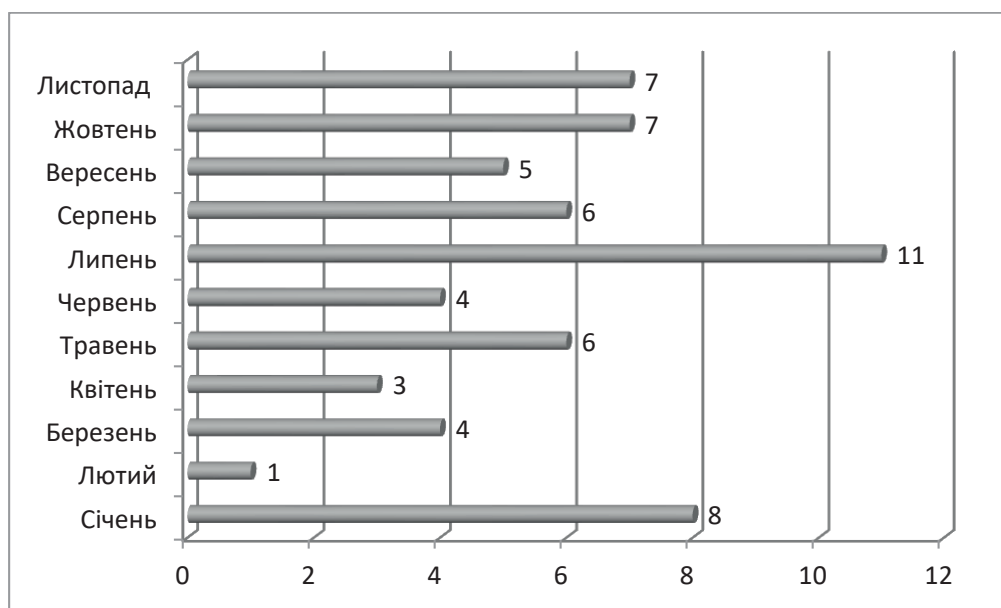

Рис. 4. Динаміка лістингу акцій на фондовому ринку протягом січня-листопада 2020 року, шт.
(складено на основі даних НКЦПФР)

і лістингу зменшує капіталізацію акціонерних товариств, фондового ринку, ринку цінних паперів загалом.

Окрім макроекономічних показників, що негативно впливають на лістинг, є значна кількість мікрочинників, які безпосередньо пов'язані з діяльністю акціонерних товариств (їх фінансовою, соціальною, інвестиційною політикою), а саме:

- низький рівень прозорості діяльності акціонерних товариств. За 2020 рік понад 500 підприємств не надали повну фінансову та поточну звітність про діяльність, отримані доходи, керівних осіб, сплачені податки і збори тощо;

- невчасне подання фінансової звітності акціонерних товариств за рік, квартал. Понад 30% акціонерних товариств, що розміщують публічну звітність, подають її або невчасно, або через 1–2 звітні роки;

- низький рівень виплат дивідендів акціонерам;

- відсутність чіткої стратегії розвитку емісійної політики. За даними НКЦПФР, понад 30% вітчизняних акціонерних товариств розглядають банківське кредитування на заміну емісійному наповненню коштів, збільшення резервів, залучення нових інвесторів;

- зменшення капіталізації акцій на фондовому ринку. У 2015 році показник капіталізації акцій становив 63,49 млрд грн, у 2017 році – 17,31 млрд грн, у 2019 році – лише 1,61 млрд грн, відповідно і зменшують рейтинги і цінних паперів, і фондового ринку [9];

- низький рівень корпоративної культури акціонерних товариств, невміння проводити

ділові зустрічі з потенційними інвесторами, незнання міжнародних правил ділової етики;

- недостатній рівень ділової, фінансово-інформативної діяльності публічних акціонерних товариств, зокрема: офіційного сайту, інформації про діяльність, товари чи послуги, участь у виставках, фінансових заходах, семінарах тощо;

- низькі рейтинги діяльності акціонерних товариств, що визначаються незалежними рейтинговими агентствами.

До важливих чинників ефективної процедури емісії та лістингу акцій акціонерних товариств належить співпраця з фінансовими посередниками (фінансовими агентами), що сприяють розміщенню цінних паперів на фондовому ринку. З-поміж професійних учасників, які забезпечують ефективну емісію, розміщення, продаж і перепродаж цінних паперів на фондовому ринку, слід виокремити:

- торговців цінними паперами – у 2019 році їх частка на фондовому ринку зменшилася на 8,68% порівняно з 2018 роком і склала 221 установу;

- депозитарні установи – частка яких у 2019 році зменшилася на 6,06%;

- компанії з управління активами – зменшилися у 2019 році на 0,67% порівняно з 2018 роком;

- агентів, які провадять клірингову діяльність, – лише 1.

Негативна тенденція до зменшення професійних учасників знижує рівень професійної допомоги акціонерним товариствам у процесі проходження лістингу, надання професійних порад і послуг (див. табл.).

Таблиця

**Кількість ліцензій щодо операцій
з торгівлі цінними паперами протягом 2017–2019 років, штук [9]**

Роки	Брокерська діяльність	Дилерська діяльність	Діяльність з цінними паперами
2017	260	247	26
2018	234	216	23
2019	214	197	20

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку протягом 2019 року анулювала 54 ліцензії, при тому що фінансові агенти (професійні учасники фондового ринку) здійснювали посередницьку співпрацю з акціонерними товариствами.

У разі підписання договорів співпраці при емісії та лістингу акціонерні товариства отримують чимало переваг: професійну консультацію щодо емісії та обігу акцій, послуги андеррайтингу, швидкий продаж акцій інвесторам, доступ до фондових бірж.

Важливо зазначити, що в процедурі лістингу важливе значення має процес андеррайтингу акцій (і цінних паперів загалом). Андеррайтинг – це зобов’язання андеррайтера викупити цінні папери акціонерного товариства (емітента, фінансової установи) [12]. Такий вид угоди дає змогу розмістити від 50–100% емітованих акціонерним товариством акцій або інших цінних паперів. У розвинених країнах така практика є поширеною, позаяк допомагає товариствам залучити значні фінансові ресурси шляхом емісії акцій, в Україні кількість андеррайтерів не є великою (рисунок 5).

На початок 2020 року 20 андеррайтерів надавали послуги андеррайтингу українським товари-

ствам, для порівняння у США доходи банків від послуг андеррайтингу становили 5 млрд дол., у Німеччині – понад 1 млрд євро. Що більша кількість андеррайтерів на фондовому ринку, яка задіяна за різними галузями та видами цінних паперів, то більша кількість акцій (цінних паперів) буде розміщена серед інвесторів, фінансових посередників. При андеррайтингу значно зростає відсоток залучення іноземних інвесторів, оскільки андеррайтер зацікавлений у пошуку нових клієнтів-інвесторів. За наявності такої низької кількості андеррайтерів рівень розміщення акцій акціонерних товариств є дуже низький, оскільки незначна кількість агентів не здатна забезпечити потреби фондового ринку в розміщенні.

У 2020 році до складу фондового ринку входять: АТ «Українська біржа», АТ «Фондова біржа «ПФТС», ПрАТ «Фондова біржа «Перспектива», ПрАТ «Українська фондова біржа», які забезпечували лістинг акцій акціонерних товариств.

Висновки

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що є значне коло проблем і на макро-, і на мікрорівні, які негативно впливають на лістинг акцій акціонерних това-

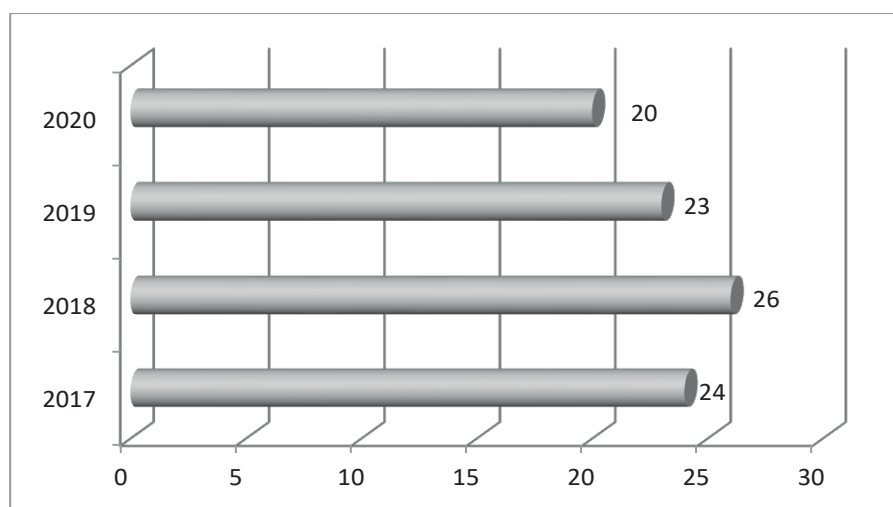

Рис.5. Кількість андеррайтерів на вітчизняному фондовому ринку протягом 2017–2020 років, штук [9]

риств. Кризові явища, що пов'язані з економічною та політичною ситуацією, посиленням пандемії, вимагають пошуку нових моделей розвитку фондового ринку, залучення прямих та іноземних інвестицій, забезпечення розвитку емісійної та дивідендної політики акціонерних товариств. Тому, на нашу думку, подальші дослідження потрібно зосередити на:

– розробленні шляхів, напрямів і моделей розвитку лістингу акцій, цінних паперів вітчизняних акціонерних товариств;

– дослідженні досвіду розвинених країн у сфері лістингу цінних паперів і можливості його застосування для українських акціонерних товариств.

Список використаних джерел

1. Бутонов Г. В. Вітчизняний досвід лістингу цінних паперів акціонерних товариств. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2017. № 1. С. 34–39.
2. Шелудько В. М. Фінансовий ринок : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання, 2015. 535 с.
3. Слододяник А. М. Перспективи запровадження використання іноземного досвіду використання біржових інструментів на ринку цінних паперів України в контексті мотивації інвестиційної діяльності. URL: <http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/8465/1/C%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%B2%202019%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0-3-283-275.pdf>
4. Шишков С. Є. Модернізація підходів до лістингових вимог в Україні з метою диверсифікації напрямів інвестування для інституційних інвесторів. Фондова біржа «Перспектива». URL: fbp.com.ua/Doc/18062011.ppt.
5. Маслова С. О., Опалов О. А. Фінансовий ринок : навч. посіб. Київ : Каравела, 2004. 344 с.
6. Stock Market Listing [Electronic resource]. ACCA. URL: <http://www.accaglobal.com/za/en/business-finance/type-finance/stock-market.html>
7. Шапран Н. Багатосторонні торговельні системи в ЄС: чи доступні вони для емітентів із ринків, що розвиваються. *Цінні папери України*. 2015. № 26–27. URL: www.securities.org.ua/securities_paper/review.php%3Fid%3D871872%26pub%3D7226+&cd=1&hl=rut=clnk&gl=ua
8. Про акціонерні товариства : Закон України від 16.09.2008 р. № 514-VI.
9. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Офіційний сайт. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/nktsprfr-lsting-tsnih-paperv> (дата звернення: 02.11.2020).
10. Українська біржа. Офіційний сайт. Лістинг акцій. URL: <http://www.ux.ua/a3571>. (дата звернення: 23.10.2020).
11. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. Офіційний сайт. URL: <https://smida.gov.ua/>
12. Chincarini, L. The Effects of Laddering and Spinning in Underwriter Manipulation of IPOs. *Michigan Journal of Business*. 2012. № 5. P. 43–60.

References

1. Bytonov, G. V. (2017). Vitchyzniani dosvid listynhu tsinnykh paperiv aktsionermykh tovarystv [Domestic experience listing securities of joint stock companies]. *Visnyk DonNU imeni Vasylya Stusa (Bulletin of Vasyly' Stus Donetsk National University)*, 1, 34–39 [in Ukr.].
2. Shelud'ko, V. M. (2015). Finansovyy rynek [Financial market]. Kyiv: Znannya [in Ukr.].
3. Slododianyuk, A. M. Perspektyvy zaprovadzhennia vykorystannia inozemnoho dosvidu vykorystannia birzhovykh instrumentiv na rynku tsinnykh paperiv Ukrainy v konteksti motyvatsii investytsiinoi diialnosti. Retrieved from <http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/8465/1/C%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%B2%202019%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0-3-283-275.pdf> [in Ukr.].
4. Shyshkov, S. Ye. (n.d.). Modernizatsiia pidkhodiv do listyngovykh vymog v Ukraini z metoiu dyversyfikatsii napriamiv investuvannia dlia instytutsiinykh investoriv [Modernization approaches to listing requirements in Ukraine to diversify areas of investment for institutional investors]. Stock Exchange “Perspective”. Retrieved from fbp.com.ua/Doc/18062011.ppt [in Ukr.].
5. Maslova, S. O., & Opalov, O. A. (2004). Finansovyy rynek [Financial market]. Kyiv: Karavela [in Ukr.].
6. Stock Market Listing [Electronic resource]. ACCA. Retrieved from <http://www.accaglobal.com/za/en/business-finance/types-finance/stock-market.html>
7. Shapran, N. (2015). Baghatostoronni torghiveljni systemy v JeS: chy dostupni vony dlja emitentiv iz rynkiv, shhorozvyvujutjsja? [The Multilateral Trading System in the EU: they are Available to Issuers

- From Emerging Markets?]. *Cinni papery Ukrainy*, 26–27, 871–872. Retrieved from http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:6IcLdZwjodsJ:www.securities.org.ua/securities_paper/review.php%3Fid%3D871-872%26pub%20D7226+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua [in Ukr.].
8. Pro akcionerni tovarystva: Zakon Ukrainy vid 16.09.2008 № 514-VI [On Joint Stock Companies: Law of Ukraine of 16.09.2008 № 514-VI] [in Ukr.].
 9. Nacional`na komisiya z tcinnykh paperiv ta fondovogo rynku. Oficijnyy sajt [National Commission on Securities and Stock Market. Official site]. Retrieved from <https://www.nssmc.gov.ua/nktsprf-lsting-tsnih-paperv> [in Ukr.].
 10. Ukrainys`ka birzha. Oficijnyy sajt. Listyng akcij [Ukrainian Stock Exchange. Official site. Stock listing]. Retrieved from <http://www.ux.ua/a3571> [in Ukr.].
 11. Agentstvo z rozvytku infrastruktury fondovogo rynku Ukrainy [Agency for Infrastructure Development of the Stock Market of Ukraine]. Retrieved from <https://smida.gov.ua/> [in Ukr.].
 12. Chincarini, L. (2012). The Effects of Laddering and Spinning in Underwriter Manipulation of IPOs. *Michigan Journal of Business*, 5, 43–60.

*Стаття: надійшла до редакції 22.01.2021
прийнята до друку 16.03.2021
The article: is received 22.01.2021
is accepted 16.03.2021*

Розділ 4

Соціально-психологічні студії

Chapter 4

Socio-psychological studios

UDC (УДК) 159.972
JEL Classification: 46; D 74

Бортнікова Олена Геннадіївна,

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри психології
Военно-дипломатичної академії
(Київ, Україна)

e-mail: Bortniikovalena11@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1468-5843

Охріменко Іван Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ
(Київ, Україна)

e-mail: ivango-07@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-8813-5107

Тодорова Ірина Степанівна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та суспільних наук
Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
(Полтава, Україна)

e-mail: todoro@meta.ua

ORCID ID: 0000-0001-5137-2929

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

Анотація. Зауважено, що депресія є одним із хворобливих станів людини, який виявляється у загальному пригніченні настрою, відчутті безвиході та глибокого нещастя, втраті мети і сенсу життя. Зазначено, що ця хвороба не має обмежень, тому депресивний стан виявляється у людей різного віку, статі, статусу, національності, релігійних вірувань і сексуальної орієнтації. Визначено особливості вияву депресивних станів у людей різного віку. Здійснене дослідження свідчить про те, що депресивні розлади мають закономірні ознаки.

Ключові поняття: депресія, депресивний розлад, депресивний стан, ознаки депресії.

Bortnikova Olena,

Doctor of Philosophy Sciences, Assistant Professor,
Professor of the Department of Psychology,
Military-Diplomatic Academy
(Kyiv, Ukraine)

e-mail: Bortniikovalena11@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1468-5843

Okhrimenko Ivan,

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology,
National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)

e-mail: ivango-07@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-8813-5107

Todorova Iryna,PhD (Psychology), Associate Professor
of the Department of Pedagogics and Social Sciences,
Higher Educational Establishment of Ukoopspilka
«Poltava University of Economics and Trade»
(Poltava, Ukraine)

e-mail: todoro@meta.ua

ORCID ID: 0000-0001-5137-2929

PECULIARITIES OF MANIFESTATION OF DEPRESSIVE STATES IN DIFFERENT AGE GROUPS

Abstract. Depression is one of the sickly states of man, that is characterized by general oppression of mood, feeling of stalemated and deep unhappiness, loss of ability to get pleasure, aim and sense of life. Regardless of level of development of depression, forms of its display, all symptoms influence the general health of man, undermining him, reducing the level of vital activity, provoking a paralytic and decline of appetite provoke dispersion of attention, worsening of memory. People of different age, sex, nationality, social status, religious beliefs, cultural tastes and sexual orientation, become the victims of this illness.

Researches of scientists testify that the depressed disorders have both general signs that show up for all patients and signs that show up at separate groups. For example, the apathetic state of patient belongs to the general signs, his incuriosity in all, that surrounds him, and here among signs that show up depending on age-old features are the following ones: weeping in children, displays of hysterics, or for the people of middle age the depressed disorders are accompanied by shorting in itself and propensity to alcoholism or suicide. Old people at the depressed disorders often enough show negligence, stop looking after themselves.

One of reasons of forming and development of the depressed disorders is the distribution of COVID-19. All over the world limiting measures, that were sent to inhibition of distribution of virus resulted in a volume, that possibility of free communication disappeared between people, the possibility to freely travel the world disappeared, that resulted in the increase of amount of the depressed disorders at all groups of people, regardless of the age, task force and nationality. Determination of events of prophylaxis of distribution of the depressed disorders, and determinations of their signs taking into account age-old features, acquires the special meaningfulness.

Key concepts: depression, depressive disorder, depressive state, signs of depression.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-163-172

Вступ

Депресія – це емоційне захворювання, яке виявляється у стійкому зниженні і загальному пригніченні настрою та супроводжується низьким рівнем активності особистості. Це захворювання є одним із найпоширеніших. Відповідно до оцінки фахівців ВОЗ, у всьому світі депресивний стан виявляється одночасно приблизно у 500 мільйонів людей.

Рівень вияву депресивних розладів настільки високий, що в деяких країнах порушують питання про епідемію депресії. Останні статистичні дані свідчать, що 15–20% людей, які живуть на планеті, відчули цю недугу, а це дає змогу зробити висновок, що нині ознаки депресії виявляються у 121 мільйона людей одночасно. За цими ж даними, депресивний стан найчастіше виявляється у людей 20–59-річного віку, а найбільша кількість випадків фіксується у віці 20–39 років [18].

Частота вияву депресивних станів в Україні також стрімко зростає, і за даними МОЗ

України в структурі захворюваності на психічну патологію понад 70% становлять психічні розлади неспсихотичного рівня, з-поміж яких переважають депресії [32].

Виявляється депресія у різноманітних формах, але незалежно від того, як це відбувається, її наслідки завжди негативні і на психічному, і на соматичному рівнях. В останнє десятиліття спостерігається тенденція до стрімкого зростання кількості людей, які страждають на дане захворювання, тому актуальності набуває проблема виявлення симптомів указанного захворювання в осіб різного віку [25; 28].

Дослідження депресивних розладів здійснювалося великою групою психологів, з-поміж яких: Н. Г. Гаранян, В. В. Ковальов, Г. Д. Мазуро, Б. В. Михайлов, Е. С. Наталевич, І. Л. Первова, В. С. Підкоритов, В. Н. Синицький, Л. Ф. Шестопалова, О. С. Чабан, Ю. Ю. Чайка, Г. Браун, М. Ковач, Д. Коул, Дж. Мак-Каллоу, К. Петерсон, але, незважаючи на те, що були виявлені загальні ознаки депресивних розладів,

визначено особливості їх розвитку та здійснено класифікацію, узагальнення результатів досліджень з погляду вікових особливостей і взаємозв'язку їх із виявом депресивних розладів не проводилось.

Мета статті полягає у визначенні особливостей вияву та перебігу депресивних розладів у осіб різного віку.

1. Поняття депресія в працях науковців

Історичні дані про виявлення та вивчення депресивних станів сягають Давньої Греції, коли Гіппократ визначив три типи розладів: манію, меланхолію, френит (запалення, що уражає душу й тіло). Р. Бертон уважав, що причиною більшості хвороб людини є бездіяльність, але на її вияв впливають і спосіб життя людини загалом, і звички, і традиції, яких вона дотримується. В своїх дослідженнях Р. Бертон уперше використовує поняття меланхолії як вияву депресивного стану. Франсуа Боссьє де Соваж досліджував і намагався вдосконалити методи діагностики депресій. Він розробив нозологічну систему, яка налічувала чотирнадцять підтипів меланхолії. Вагомим є внесок у дослідження депресії як психічного розладу Е. Крепеліна, який уперше дослідив, що раннє недоумство та маніакально-депресивний психоз – це різні захворювання. Саме Е. Крепелін запропонував застосовувати у психології термін «інволюційна меланхолія» під час діагностики різних видів депресивних розладів, зокрема у людей середнього віку. Він зазначав, що раннє недоумство виявляється ще у юнацькому віці й стає причиною глибокого дефекту особистості, зумовленого органічними змінами головного мозку [17; 27].

Нині над питанням вияву депресивних розладів працює чимало практиків – клініцистів, з-поміж яких: Г. Блумберг, К. Ізард, Ш. Шварцц, А. Бек, Дж. Давіс, Мейер, М. Гельдер, Д. Гет, Р. Мейо та ін. У працях зазначених науковців розглядаються теорії вивчення депресивних явищ, визначені та проаналізовані чинники, які впливають на вияв депресивних симптомів, пропонуються методики лікування депресивних розладів [24; 25]. Так, наприклад, І. Г. Малкіна-Пих [30] досліджувала депресії; Б. Д. Карвасарський [26] та Н. І. Бігун [16] аналізували особливості вияву депресивних розладів у молоді й підлітків; Ю. І. Єлисеєв [20] досліджував особливості розвитку психосоматичних розладів, до яких належала і депресія, В. Н. Синицький [34] вивчав депресивні стани.

Учені наводять чималу кількість моделей виникнення депресій, хоча жодна із них не може бути самостійною, оскільки депресія – мультифакторне захворювання, і це не лише ускладнює процес діагностування та вияв-

лення механізмів, які є причиною формування та розвитку депресії, а й її лікування та профілактику на різних рівнях. Депресія є причиною найсильніших психологічних, емоційних і фізичних страждань, які впливають і на якість життя хворого, і на рівень його соціальної та трудової активності, що доволі часто є причиною інвалідизації [14].

2. Рівні вияву депресивних розладів, їх класифікація

Депресивні розлади мають типові вияви, зокрема постійне пригнічення настрою, втрата інтересу до життя та нездатність отримувати задоволення, нейровегетативні розлади, зниження рівня енергії, що виявляються в результаті дисфункціонального порушення соціальної та професійної діяльності, надмірне відчуття провини, знижена здатність до концентрації уваги та виникнення суїцидальних думок. В окремих випадках у людини може виявлятися не пригнічений стан, а навпаки, підвищена дратівливість, тривожність, емоційна нестабільність [5].

Залежно від рівня вияву та причин виникнення депресивні стани відносять до різних груп. Відповідно до сучасних наукових уявлень, депресії поділяються на психогенні, ендогенні, соматогенні. Психогенні депресивні розлади характеризуються тим, що причиною їх виникнення є психологічні або стресові ситуації. Ендогенні депресивні стани виявляються у випадку шизофренії, маніакально-депресивного психозу або при інволюційній меланхолії. Вияв соматогенних депресивних розладів відбувається під час вияву різних соматичних захворювань.

Учені [4; 13; 14; 22; 23; 25] вважають, що головною причиною виникнення та вияву психічного розладу є дисфункціональні розлади нейротрансмітерних систем. На розвиток депресивного стану впливають й інші чинники. Ознаки депресії можуть виявлятися на будь-якому етапі життя людини, інколи, навіть у дитячому віці (див. рис. 1).

Ступінь розвитку депресивного стану науковцями характеризується по-різному. За діагностичною методикою В. А. Жмурова [21] розрізняють: мінімальну, легку, помірну, виражену або глибоку депресію. Відповідно до шкали вираженості депресії, запропонованої А. Т. Беком [3; 15] – легкий, середній та високий ступінь розвитку депресії. За методикою диференціальної діагностики, розробленою В. Зунгом [11; 12] та адаптованою Т. І. Балашовою, аналізується загальний стан особистості, її настрої, на основі чого робиться висновок про низький рівень розвитку депресивного стану, субдепресію, депресію та високий рівень вираженості депресії.

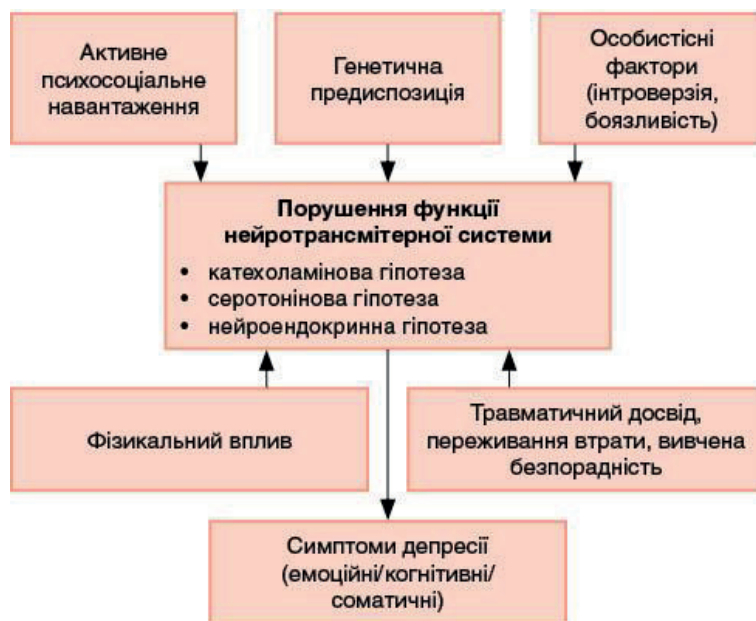

Рис. 1. Модель етіопатогенезу депресії

(Адаптовано за Бедлінським В. О. Психоневрологія та нейропсихіатрія. 2018. № 3 (96). С. 22–24)

У сучасній медичній практиці використовують два підходи до класифікації депресивних станів. Перший підхід ґрунтується на Міжнародній класифікації хвороб (МКХ-10) [10], яка відповідає критеріям ВООЗ. Його використання обов'язкове в медичній практиці Хорватії, Росії, України, Австралії тощо. В американській системі здоров'я використовують критерії, описані в «Посібнику з діагностики та статистики психічних розладів – DSM-IV» [8]. Вони є базовими у більшості випадків дослідження депресивних станів (табл.) [8; 10].

3. Прояв депресивних розладів у різних вікових груп

Однією з головних проблем сучасної медицини є своєчасне діагностування та виявлення депресивних розладів, надання спеціалізованої допомоги особам, які її потребують, але водночас є і проблема віку, адже психічні депресивні розлади у осіб різного віку виявляються по-різному та потребують використання індивідуального підходу в період надання психологічної підтримки [29].

Таблиця

Симптоми депресії згідно з МКХ-10 і DSM-IV

МКХ-10	DSM-IV
Депресивний настрій	Депресивний настрій
Втрата інтересу і відчуття задоволення в багатьох видах діяльності	Втрата інтересу і відчуття задоволення в багатьох видах діяльності
Втрата енергії	Слабкість або втрата енергії
Зниження апетиту	Зниження маси тіла (до 5% в місяць)
Безсоння	Безсоння або сонливість
Відчуття нікчемності чи провини	Відчуття нікчемності чи провини
Зниження концентрації уваги	Зниження концентрації або зниження здатності приймати рішення
Думки про самогубство	Часті думки про смерть або планування спроби суїциду
Песимістичні думки	Повільне психомоторне функціонування або збудження
Зниження впевненості у собі або самосвідомості	

Вияв депресивних розладів у дітей суттєво відрізняється від їх виявів у дорослих:

– у дітей віком 0–3 роки вияв депресивних станів характеризується порушенням харчової поведінки, проблемами зі сном, що можуть виражатись у сонливості дитини, ангеодонією, підвищеною дратівливістю, безпідставним сумом, який виражається мімично або у формі жестів, зниженням рівня активності, незацікавленістю улюбленими іграми, виявами агресії під час ігор;

– у дітей віком 3–6 років депресивний стан може виявлятися у формі дисфункціонального порушення сну, скарг на біль соматичної природи (біль у животі або головний біль), суму, схильності до інтроверсії, агресивності, обмеженості ігрової поведінки, відчуття провини, виснаженості дитини, когнітивних обмежень, енурезу/енкопрезу;

– у віці 6–12 років під час вияву депресивного стану в дитини виявляються страхи, сум вербалізується, з'являються проблеми в школі, можлива соціальна втеча, поява суїцидальних думок;

– у віці 12–19 років депресивний стан може виявлятися у формі саможалості та самошкодливої поведінки, втрати інтересу до оточуючого та апатії. Самооцінка дитини знижується, можлива соціальна втеча, знижується загальний рівень працездатності, суїцидальні думки можуть набувати нав'язливого характеру, виявляється схильність до злочинної поведінки, можливе вживання психоактивних і психотропних речовин, безсоння, постійні зміни настрою, нав'язливий стан втоми і нестача відпочинку [2; 8; 14; 25; 27].

Однією з головних особливостей депресивного стану та депресивної симптоматики осіб, які не досягли повноліття, є порівняно висока частота ремісій (близько 33%) із доволі високим ступенем хронізації (80%) доти, доки дитина стане дорослою [14]. Із зростанням кількості епізодів депресії, суттєво підвищується ймовірність вияву повторних екзацерацій. Дослідження свідчать, що за умови першого пережитого депресивного епізоду ймовірність його повторного вияву становить 60%, при двох – 70%, а при трьох – понад 90%. При збільшенні кількості депресивних епізодів симптоми, які супроводжують розвиток депресивного стану, стають важчими, що може призвести до розвитку резистентної депресії [2; 14]. К. Beesdo у своїх дослідженнях зазначає, що в осіб молодого віку депресивні епізоди порівняно короткі (менше 10 тижнів), тоді як у осіб похилого віку вони можуть тривати понад 20 тижнів [2].

Вияв депресивного стану в людей середнього віку характеризується такими ознаками:

– емоційними: загальна пригніченість, поява відчуття страху, провини, суму, відчаю, підвищена дратівливість, відчуття порожнечі та цілковита апатія;

– когнітивними: довготривалі роздуми, нав'язливе негативне мислення, песимізм, невпевненість у собі, думки про самогубство, зниження рівня концентрації уваги, погіршення пам'яті, гальмування процесів мислення;

– фізіологічно-вегетативними: значні енергетичні витрати, постійна втомлюваність, в'язність, дисфункціональні порушення сну, зниження апетиту та втрата ваги, зниження лібідо, внутрішнє напруження та хвилювання, чутливість до зміни погодних умов, розлади систем, які виявляються на вегетативному рівні (розлади шлунково-кишкового тракту, головний біль, нудота тощо);

– поведінковими/моторними: сповільнення мовлення та моторики, зниження загального рівня активності, постійне приховування очей, уникання зорового контакту, безсилля, непосидючість, постійно сумний, слізливий або відсутній вираз обличчя [1; 2; 14].

Розглядаючи вияви депресивного стану в осіб віком понад 60 років (вияви пізньої депресії), варто розуміти, що її ознаки суттєво відрізняються від ознак, що виявляються у хворих молодшого віку [13; 14]. Зазвичай вияви депресивного стану в старших осіб пов'язані із загальним погіршенням стану здоров'я та розвитком супутніх хвороб (хвороб серця, гіпертонії, діабету) або виявами хронічного болю. Ще одним чинником, який спричиняє розвиток і вияв депресивних станів, є пережиті особами складні життєві події, а також втрата власних можливостей через фізіологічні зміни, які відбуваються з тілом людини із віком. У деяких дослідженнях [6; 8; 13] зазначається, що депресивний стан виявляється у половини осіб, віком понад 75 років, які перебувають на утриманні в геріатричних пансіонатах. Причиною розвитку депресивного стану в цьому віці, як правило, є супутні патології, які можуть не лише приховувати фактичну причину розвитку депресивного стану, а й суттєво його поглиблювати.

Дослідники [8; 10; 14; 35] вважають, що у цієї вікової групи ступінь вияву депресивних розладів виражається у скаргах соматичного характеру. Крім того, у зазначеної вікової категорії спостерігається зниження самооцінки та впевненості в собі, вияв відчуття провини, власної непотрібності. Саме з депресивних виявів можуть розвиватися такі захворювання, як судинна деменція або хвороба Альцгеймера (див. рис. 2).

Депресія	Синдром лобної долі	Деменція
Пригнічений настрій, знижена концентрація уваги, емоційна невиразність	Апатія, ангеонія, психомоторне гальмування	Афазія, акалькулія, агнозія, розлади пам'яті, дезорієнтація у просторі

Рис. 2. Специфічні симптоми депресивних розладів і деменції

(Адаптовано за Бедлінським В. О. Психоневрологія та нейропсихіатрія. 2018. № 3 (96). С. 22–24)

Чимало дослідників [11; 14; 19; 24; 28; 33; 34] зазначають, що для виявів депресивного стану, незалежно від віку, характерною ознакою є циклічність.

На рисунку 3 зображено закономірний перебіг депресивних розладів у осіб із цією патологією впродовж життя. Незалежно від особливостей вияву депресивного стану, найнебезпечнішим є період, коли у хворого з'являються суїцидальні думки, що набувають нав'язливого характеру. Показник суїцидальних спроб у дітей і підлітків становить 3–4% від виявлених випадків депресивних виявів. За інформацією, надану Національним інститутом психічного здоров'я США, дослідники зробили припущення, що цей показник зумовлений застосуванням лише одного лікарського засобу – флуоксетину – під час лікування депресивних станів у осіб віком 8 і більше років. Ще одним фактором, який може сприяти вияву суїцидальної поведінки, є рання смерть близької людини. Статистичні дані свідчать, що у дівчат 15–19-річного віку частота вияву суїцидальних думок становить 10–35%,

тоді як хлопцям більш притаманна поведінка суїцидального характеру [2; 9; 14].

У осіб, вік яких перевищує 70 років, частота суїцидальних виявів значно зростає, а серед чоловіків віком понад 80 років фатальний ризик найвищий, він у 20 разів перевищує показник частоти суїцидів серед жінок середнього віку. Статистичні дані доводять, що чоловіки віком 40–65 років до суїцидальних дій вдаються вдвічі частіше, ніж жінки, хоча кожна друга жінка, яка скоїла самогубство, перетнула межу в 60 років (див. рис. 4).

Вияви депресивної поведінки негативно впливають і на психічне, і на фізичне здоров'я індивіда й можуть виявлятися на будь-якому етапі його життя. Незважаючи на те, що вразливими до депресивних виявів є жінки, починаючи з перехідного віку, найбільшу схильність до самогубств виявляють чоловіки.

У дослідженні М. М. Ороса [31], присвяченому визначенню ступеня залежності депресивних розладів від статі, супутніх хвороб, сімейного статусу, наведено і статистичні дані по вияву депресивних станів у осіб різ-

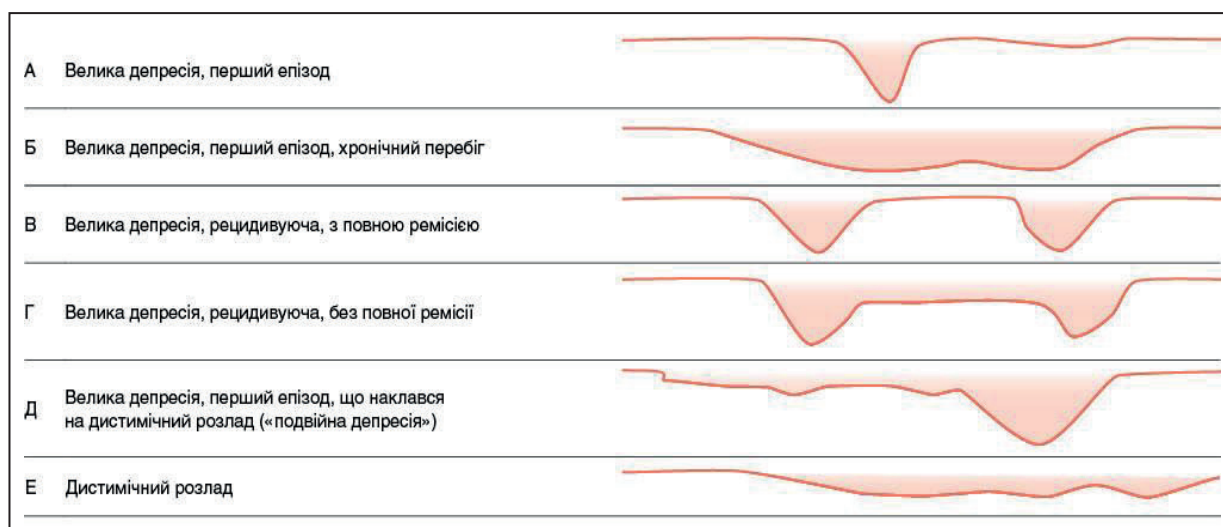

Рис. 3. Типовий вияв депресивних розладів упродовж життя

(Адаптовано за Бедлінським В. О. Психоневрологія та нейропсихіатрія. 2018. № 3 (96). С. 22–24)

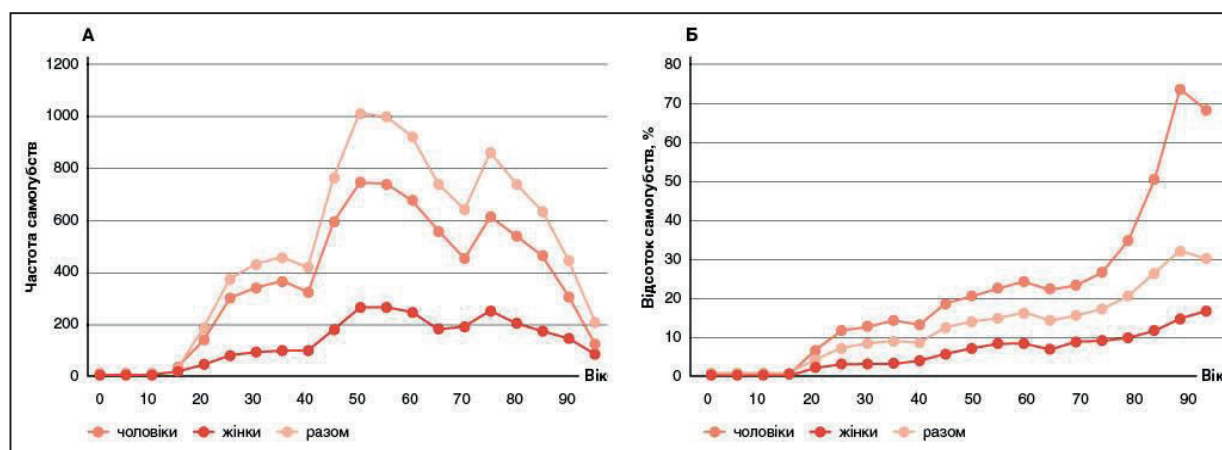

Рис. 4. Частота вияву суїцидальних дій на 100 тис. осіб (А) та їх відсотковий показник на рік (Б) при виявах депресивного стану за віком та статтю

(Адаптовано за Бедлінським В. О. Психоневрологія та нейропсихіатрія. 2018. № 3 (96). С. 22–24).

ного віку. Так, він зазначає, що серед дітей до 12 років відсоток депресивних розладів становить 2%, серед підлітків, які не досягли 18-річного віку, – 5%, серед осіб середнього віку – 20%, а серед людей похилого віку – понад 30%

У своїх дослідженнях Г. М. Кожина та К. О. Зеленська зазначають, що ймовірність вияву депресивного розладу впродовж життя у сучасному світі зростає більш ніж у двічі і становить 14,4–17,3%. Водночасу лише 33% хворих видужують або у них настає стійка ремісія, у 55% хворих виявлятимуться рецидиви, а у 12% хворих депресивний стан може тривати роками і, навіть, десятками років [24; 28].

Найвищий показник вияву психічних розладів спостерігається серед людей, які досягли 65-річного віку. В цій віковій групі фіксують депресії та деменції (у 15% пацієнтів), депресивний стан, що супроводжується сомато-неврологічними патологіями (в 11–59% пацієнтів), депресії при деменції (у 10–50% пацієнтів) [18].

За прогнозами ВООЗ 2008 року, на початок 2020 року передбачався показник вияву депресивних станів у осіб середнього віку на рівні 50%. Але за результатами дослідження М. М. Ороса та А. Д. Сіткар на початку 2016 року зафіксовано показник прояву депресивного стану у 82% опитаних ним респондентів віком 35–40 років. Депресивні розлади є одними із найбільш поширених захворювань сучасності, які потребують правильного лікування та використання індивідуального підходу для їх подолання [24; 28; 31].

Висновки

Сучасний ритм життя у всьому світі є дуже високим, а через те, що не всі здатні жити в такому темпі, дедалі частіше виявляються депресивні розлади. На основі проведеного

аналізу зауважимо, що депресія – це хвороба, яка виявляється і у маленьких дітей, і в осіб похилого віку. Дослідники зазначають, що ступінь розвитку та вияву депресивних розладів залежить не лише від віку, а й від статі, сімейного положення та загального статусу особистості. На її формування і прояв впливають майже всі чинники, які людина визначає для себе як важливі: соціальні, побутові, професійні, економічні тощо.

Досліджуючи проблему вияву депресивних розладів у людей різного віку, визначили, що у дітей, які не досягли 12-річного віку, частота вияву депресії становить 2%, водночас виявляється депресія переважно у легкій формі. Основними причинами виникнення депресії у цьому віці є незадоволення власних потреб і проблеми становлення особистості в суспільстві.

3-поміж підлітків, які не досягли 18-річного віку, депресію виявляють приблизно у 5% осіб, водночас ступінь її вираження є значно вищим, ніж у попередній віковій групі. Основними причинами розвитку депресивного розладу є стосунки із протилежною статтю, статеве дозрівання, непорозуміння із батьками тощо. У прагненні бути поміченим підліток доволі часто виходить за межі поведінки, яка визначається суспільством як нормальна, може виявляти схильність до суїциду та самокаліцтва.

Серед осіб середнього віку депресивні розлади спостерігаються у кожного п'ятого, що становить 20%. У цієї групи осіб ступінь вираження депресії може бути і мінімальним, і максимальним, окрім того, рецидиви та довготривалі депресії найчастіше виявляються в цій групі. Причиною депресивних розладів є і стосунки з оточенням, і нездатність самореалізуватися, або перевагою, спричинена високим

рівнем активності життя, сімейні проблеми, або проблеми із професійною сферою діяльності, рідше проблеми із здоров'ям.

Найвищий показник депресії виявлено в осіб, яким понад 65 років. Більшість депресивних розладів пов'язана із проблемами зі станом здоров'я, фінансовими негараздами і втратою власних сил, зниженням особистого показника працездатності. В цій же групі фіксується найвищий рівень схильності до вияву суїцидальної поведінки.

Результати дослідження свідчать, що не залежно від віку депресивні розлади мають загальні ознаки, але ступінь їх вираженості та глибина психічного розладу залежать від того, наскільки свідомо людина ставиться до власних виявів депресивних розладів. У разі усвідомлення цієї проблеми людина звертається по допомогу, що дає змогу їй уникнути формування та виникнення рецидивів. Якщо

ж людина не визнає, що має психічний розлад і намагається подолати його самостійно, він може набувати довготривалого вияву та розвиватись й ускладнюватись, як результат – на його подолання знадобиться чимало часу, а інколи взагалі його подолання є не можливим.

Проведене дослідження дає змогу робити висновки не лише про виявлення симптомів депресії залежно від віку, частоту її вияву, а й про головні причини її виникнення та розвитку.

Так, на цьому етапі однією з причин зростання показника вияву депресивних розладів є загальне психічне навантаження, пов'язане із поширенням у світі вірусу COVID-19. Накладаючись на основні проблеми, вжиті профілактичні заходи дуже часто провокують розвиток депресії, тому надалі доцільно провести дослідження із визначенням ступеня впливу обмеженості дій людини, карантинних заходів, на її психічне здоров'я, зокрема на вияв депресії.

Список використаних джерел

1. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 5th ed., (DSM-5). Washington, DC: American Psychiatric Publishing; 2013.
2. Barton B. et al. Die depressive Symptomatik muss «übersetzt» werden. *DNP-Der Neurologe & Psychiater*. 2017. V. 18. № 3. P. 35–44. URL: <https://doi.org/10.1007/s15202-017-1598-6>.
3. Beck A. T. Inventory for Measuring Depression. *Arch. Gen. Psychiatry*; Ellis, 4 58, 1962. 207–216
4. Beesdo K. Depressive Störungen: Major Depression und Dysthymie. *Klinische Psychologie und Psychotherapie*. Springer, Berlin, Heidelberg. 2006. P. 731–762. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-642-13018-2_40.
5. Depression in adults: NICE guidance. URL: <http://guidance.nice.org.uk/CG90/NICEGuidance/doc/English>
6. Deutsche Gesellschaft für Psychiatrie und Psychotherapie. Leitlinie *Nationale Versorgungs Leitlinie Unipolare Depression*. 2015 P. 3. URL: <https://www.dgppn.de/publikationen/leitlinien.html>.
7. Eschweiler G. W. Diagnostik und multimodale Therapie der Altersdepression: Diagnostics and multimodal treatment of depression in old age. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*. 2017. V. 50. № 2. P. 99–105. DOI: 10.1007/s00391-016-1174-2.
8. Eschweiler G. W. et al. New developments in the diagnosis of dementia. *Dtsch Arztebl Int*. 2010. V. 107 (39). P. 677–683. DOI:10.3238/arztebl.2010.0677.
9. Glass R. M. et al. Fluoxetine, cognitive-behavioral therapy, and their combination for adolescents with depression: Treatment for Adolescents With Depression Study (TADS) randomized controlled trial. *Context*. 2004. V. 85. P.90. DOI: 10.1001/jama.292.7.807.
10. ICD-10. Medunarodna klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema (International Classification of Diseases and Related Health Problems) – 10 revision. Volume 1. Zagreb: Medicinska naklada, 1994. 1058 p.
11. Zung W. W. A self-rating depression scale. *Archives of General Psychiatry*. 1965. 63–70 c.
12. Zung W. W. Self-rating depression scale in an outpatient clinic. Further validation of the SDS. *Arch Gen Psychiatry*. 1965. P. 508–515.
13. Бедлінський В. О. Порівняльна характеристика депресії у хворих, які перенесли черепно-мозкову травму, та у пацієнтів з ендogenousними афективними розладами настрою. *Архів психіатрії*. 2017. № 23. С. 33–36.
14. Бедлінський В. О. Депресивна симптоматика: особливості перебігу залежно від віку пацієнта. *Психоневрологія та нейропсихіатрія*. 2018. № 3 (96). С. 22–24.
15. Бек А. Т., Бредемейер К. «Единая модель депрессии, объединяющая клинические, когнитивные, биологические и эволюционные перспективы». *Клиническая психологическая наука*. 2016. № 4 (4). С. 596–619. DOI: 10,1177 / 2167702616628523. URL: https://ru.qaz.wiki/wiki/Aaron_T_Beck
16. Бігун Н. І. Психологічні умови особистісного розвитку підлітків з депресивними розладами : монографія. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори, 2006, 2011. 160 с.
17. Білоус Р. М., Біленко Д. С. Психологічні особливості депресивних станів старшокласників. URL: <http://www.http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7949/1/12.pdf> (дата звернення: 15.01.2021).

18. Всесвітня організація охорони здоров'я [сайт]. URL: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/en/>
19. Гельдер М., Гет Д., Мейо Р. Оксфордское руководство по психиатрии / пер. с англ. К. : Сфера, 1999. Т. 1. 300 с.
20. Елисеев Ю. Ю. Психосоматические заболевания. Полный справочник. М. : Издательство: АСТ, 2003. 311 с.
21. Жмуров В. А. Психопатология. М. : Медицина, 2002. 544 с.
22. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців : методичний посібник / Н. А. Агаєв, О. М. Кокун, І. О. Пішко та ін. К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.
23. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: методичний посібник / О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська та ін. К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
24. Зелений В. Н. Лікування тривожно-депресивних розладів у пацієнтів похилого віку. *Український вісник психоневрології*. 2008. Т. 16. Вип. 1. С. 51–54.
25. Зубцов Д. Депресія: визначення та симптоматика. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2016. № 1 (16). С. 77–81.
26. Карвасарский Б. Д. Психотерапия. М. : Медицина, 1985. 303 с.
27. Кирпиченко А. А. Психиатрия: учебник для студ. мед. вузов. 4-е изд., перераб. и доп. Минск : Вышэйшая школа, 2001. 606 с.
28. Кожина Г. М., Зеленська К. О. Современные подходы к терапии депрессивных расстройств. *Український вісник психоневрології*. 2013. Т. 21. Вип. 4. С. 90–93.
29. Кошак Б. О. Оцінка депресивних розладів у хворих з анкілозивним спондилоартритом. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*. 2016. № 1. С. 33–36.
30. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. М. : Изд-во Эксмо, 2005. 960 с.
31. Орос М. М., Сіткар А. Порівняльний аналіз поширеності депресії серед відносно здорових та хворих людей. *Здоров'я України*. 2016. № 3 (38). С. 50–52.
32. Паныко Т. В. Депрессивные расстройства: клиника, диагностика и дифференцированный подход к терапии. *Український вісник психоневрології*. 2012. Т. 20. Вип. 4. С. 98–105.
33. Пасічняк Н. І., Матейко Н. М. Психологічні особливості депресивних розладів. *Актуальні проблеми сучасної психології*. Лютий 2017. С. 27–31.
34. Синицький В. Н. Депрессивные состояния. К. : Наукова думка, 1986. 276 с.
35. Слабкий Г. О. Скринінгові дослідження в практиці сімейного лікаря: обстеження на схильність до самогубства та депресії: метод. реком. / за ред. Г. О. Слабкого. К., 2011. 32 с.

References

1. American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 5th ed.*, (DSM-5). Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
2. Barton B. et al (2017). Die depressive Symptomatik muss «übersetzt» werden. *DNP-Der Neurologe & Psychiater*, 18, 3P, 35–44. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s15202-017-1598-6>.
3. Beck, A. T. (1962). Inventory for Measuring Depression. *Arch. Gen. Psychiatry*; Ellis, 4, 58 207–216.
4. Beesdo, K., Wittchen, H. U. (2006). Depressive Störungen: Major Depression und Dysthymie. *Klinische Psychologie und Psychotherapie*. Springer. Berlin, Heidelberg, 731–762. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-642-13018-2_40 [in Pol.].
5. Depression in adults: NICE guidance. Retrieved from <http://guidance.nice.org.uk/CG90/NICEGuidance/doc/>
6. Deutsche Gesellschaft für Psychiatrie und Psychotherapie (2015). S3-Leitlinie. *Nationale Versorgungs Leitlinie Unipolare Depression*. Retrieved from <https://www.dgppn.de/publikationen/leitlinien.html>
7. Eschweiler, G. W. (2017). Diagnostik und multimodale Therapie der Altersdepression: Diagnostics and multimodal treatment of depression in old age. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 50, 2, 99–105. Retrieved from 10.1007/s00391-016-1174-2
8. Eschweiler, G. W. et al. (2010). New developments in the diagnosis of dementia. *Dtsch Arztebl Int*, 107 (39), 677–683. Retrieved from 10.3238/arztebl.2010.0677.
9. Glass, R. M. et al. (2004). Fluoxetine, cognitive-behavioral therapy, and their combination for adolescents with depression: Treatment for Adolescents With Depression Study (TADS) randomized controlled trial. *Context*, 85, 90. Retrieved from 10.1001/jama.292.7.807.
10. ICD-10. Medunarodna klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema (International Classification of Diseases and Related Health Problems) (1994) – 10 revision. Volume 1. Zagreb: Medicinska naklada.
11. Zung, W. W. (1965). *A self-rating depression scale*. *Archives of General Psychiatry*.

12. Zung, W. W. (1965). Self-rating depression scale in an outpatient clinic. Further validation of the SDS. *Arch Gen Psychiatry*. CB. Richards, MJ. Short.
13. Bedlins'kyj, V. O. (2017). «Comparative characteristics of depression in patients with traumatic brain injury and in patients with endogenous affective mood disorders». *Arkhiv psykhiatrii*, 23, 33–36 [in Ukr.].
14. Bedlins'kyj, V. O. (2018). «Depressive symptoms: features of the course depending on the patient's age». *Psykhonevrolohiia ta nejropsykhiatriia*, 3 (96), 22–24 [in Ukr.].
15. Bek, A. T., Bredemajer K. (2016). «Edinaja model' depressii, obedinajushhaja klinicheskie, kognitivnye, biologicheskie i jevoljucionnye perspektivy». *Klinicheskaja psihologicheskaja nauka*, 4 (4), 596–619. Retrieved from https://ru.qaz.wiki/wiki/Aaron_T._Beck [in Russ.].
16. Bihun, N. I. (2006, 2011). *Psykholohichni umovy osobystisnoho rozvytku pidlitkiv z depresyvnymy rozladamy*. Kamianets-Podilskyi: PP Medobory [in Ukr.].
17. Bilous, R. M., Bilenko, D. S. *Psykholohichni osoblyvosti depresyvnnykh staniv starshoklasnyki [Psychological features of depressive states of high school students]*. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7949/1/12.pdf> [in Ukr.].
18. World Health Organization. Retrieved from <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/en/>
19. Gel'der, M., Get, D., & Mejo, R. (1999). *Oksfordskoe rukovodstvo po psikiatrii [Oxford Manual of Psychiatry]: Per. s angl. K.: Sfera* [in Russ.].
20. Eliseev, Ju. Ju. (2003). *Psihosomaticheskie zabolevanija [Psychopathology]*. Polnyj spravocnik. M.: Izdatel'stvo: ACT [in Russ.].
21. Zhmurov, V. A. (2002). *Psihopatologija [Psychopathology]*. M.: Medicina [in Russ.].
22. Ahaiev, N. A., Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozins'ka, N. S. et al. (2016). *Zbirnyk metodyk dlia diahnozyky nehatyvnykh psykichnykh staniv vijs'kovosluzhbovtiv [Collection of methods for the diagnosis of negative mental states of servicemen]*. NDTs HP ZSU, Kyiv, Ukraine [in Ukr.].
23. Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozins'ka, N. S., Kopanytsia, O. V., & Malkhazov, O. R. (2011). *Zbirnyk metodyk dlia diahnozyky psykholohichnoi hotovnosti vijs'kovosluzhbovtiv vijs'kovoї sluzhby za kontraktom do diial'nosti u skladi myrotvorchykh pidrozdiliv [Collection of methods for diagnosing the psychological readiness of military servicemen under contract to work as part of peacekeeping units]*. NDTs HP ZSU, Kyiv [in Ukr.].
24. Zelenyj, V. N., Kaurova, H. Y., Lavs'kyj, V. I., Fedorchenko, A. S., Sanina, M. Ye., & Yanhol', V. I. (2008). «Treatment of anxiety and depressive disorders in elderly patients». *Ukrains'kyj visnyk psykhonevrolohi, 16, 1*, 51–54 [in Ukr.].
25. Zubtsov, D. (2016). «Depression: definition and symptoms». *Naukovyj visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Psykholohichni nauky*, 1 (16), 77–81 [in Ukr.].
26. Karvasarskij, B. D. (1985). *Psihoterapija [Psychotherapy]* M.: Medicina [in Russ.].
27. Kyrpychenko, A. A. (2001). *Psykhiatrya: [Psychiatry]*. Higher school. Minsk [in Russ.].
28. Kozhina, G. M. (2013). «Modern approaches to the treatment of depressive disorders». *Ukrains'kyj visnyk psykhonevrolohi, 21, 4*, 90–93 [in Russ.].
29. Koshak, B. O. (2016). «Evaluation of depressive disorders in patients with ankylosing spondylitis». *Zdobutky klinichnoi i eksperymental'noi medytsyny*, 1, 33–36 [in Ukr.].
30. Malkina-Pyh, I. G. (2005). *Psihologicheskaja pomoshh' v krizisnih situacijah [Psychological assistance in crisis situations]*. M.: Izd-vo Jeksmo [in Russ.].
31. Oros, M. M. (2016). «Comparative analysis of the prevalence of depression among relatively healthy and sick people». *Zdorov'ia Ukrainy*, 3 (38), 50–52 [in Ukr.].
32. Pan'ko, T. V. (2012). «Depressive disorders: clinical presentation, diagnosis and differentiated approach to therapy». *Ukrains'kyj visnyk psykhonevrolohi, 20, 4*, 98–105 [in Russ.].
33. Pasichniak, N. I., Mateiko, N. M. (2017). «Psykholohichni osoblyvosti depresyvnnykh rozladiv» [Psychological features of depressive disorders]. *Aktualni problemy suchasnoi psykholohii*. Liutyi, 27–31 [in Ukr.].
34. Sinic'kij, V. N. (1986). *Depresivnye sostojanija [Depressed states]*. K.: Naukova dumka [in Russ.].
35. Slabkyj, H. O. (2011). *Skryninhovi doslidzhennia v praktytsi simejnogo likaria: obstezhennia na skhyl'nist' do samohubstva ta depresii [Screening studies in the practice of a family doctor: examination for suicidal tendencies and depression]*. Kyiv [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 16.12.2020
прийнята до друку 17.03.2021
The article: is received 16.12.2020
is accepted 17.03.2021*

UDC (УДК) 159.923:392.3

Калька Наталія Миколаївна,
старший викладач кафедри психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: mavochka2002@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6989-4909

Федишин Оксана Михайлівна,
старший викладач кафедри
іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: tori_1986_07@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1685-3003

Горун Галина Романівна,
старший викладач кафедри
іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: gorungalinaromanivna@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3712-0092

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНИХ КОРДОНІВ У ПОДРУЖЖЯХ

(за результатами проєктивної методики «Психологічні кордони в парі»)

Анотація. Наведено особливості формування особистісних меж у подружжі за результатами проєктивної методики «Психологічні кордони в парі». Результати досліджуваних, що малювали в один етап, можна умовно поділити на п'ять груп: спільний простір партнерів однакового розміру, знаходяться близько один до одного; спільний і простір партнерів однакового розміру, але знаходяться на відстані один від одного; розмір простору спільний і партнерів різного розміру й знаходяться на відстані один від одного; розмір простору спільний і партнерів різного розміру й знаходяться близько один до одного; простір партнерів однакового розміру, доторкаються або перетинають один одного і знаходяться в спільному просторі.

Більшість досліджуваних зобразили свій, спільний і простір партнера однакового розміру, знаходяться близько один до одного, що відображає емоційну близькість у парі.

Ключові поняття: особистісний простір, психологічні кордони, подружжя, співзалежність, суверенність.

Kalka Nataliya,
Senior Lecturer of the Department of Psychology
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: mavochka2002@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6989-4909

Fedyshyn Oksana,
Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages
and Culture of Professional Speech,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: tori_1986_07@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1685-3003

Horyn Galyna,Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages
and Culture of Professional Speech,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: gorungalinaromanivna@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3712-0092

RESEARCH OF THE PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL BORDERS IN THE SPEECH (the results of the projective method «Psychological borders in couple»)

Abstract. The article presents the peculiarities of forming personal boundaries in spouses according to the results of the projective method «Psychological boundaries in pairs». The results of the study can be divided into five groups: the joint space of partners of the same size, are close to each other; the same size and space of partners of equal size, but at a distance from each other; the size of the space shared by partners and partners of different sizes and are spaced apart; the size of the space shared by partners and partners of different sizes and are close together; partner space of the same size, touching or intersecting, and located in the same space.

The first group of results – 8 subjects depicted their own, common and partner space of the same size, are close to each other. Shown are clear subjective ideas about the arrangement of shared, own and partner space.

The second group of results is the same size and space of partners of the same size, but at a distance from each other.

The third group of results – two of the researchers described the size of the space of the joint and partners of different sizes and are at a distance from each other. Outline subjective perceptions of how the space is shared, owned and partnered.

The fourth group of results – three of the researchers drew the size of the space of joint, his and partner different size and they are close to each other.

Fifth group of results – four of them present the space of partners of the same size, touch or intersect each other and are in the same space.

Some of the respondents are clearly aware and reflect their space, partner and common, which reflects a favorable positive situation in the organization of private space of spouses.

Most of the drawings show close distances between the psychological boundaries of the couple, indicating close emotional relationships between the partners and, accordingly, the safety of the partners in the relationship while maintaining their own sovereignty.

Thanks to this organization of interaction of personal space, each partner has the ability to maintain the authenticity and ability of the multifaceted manifestation of «I» in the relationship.

Key concepts: personal space, psychological boundaries, spouses, interdependence, sovereignty.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-173-178

Вступ

Проблема формування особистісних меж власного «Я» у стосунках є значущою для кожного індивіда, оскільки є невід'ємною характеристикою зрілої та сформованої особистості, запорукою збереження її автентичності, умовою успішної адаптації, безпеки та здатності багатоаспектного вияву «Я».

Адекватне формування особистісних меж у подружжі є важливою умовою рівноправної взаємодії між ними, розподілу відповідальності та захисту власного «Я». Формування зовнішніх і внутрішніх кордонів є важливим процесом конструювання ідентичності кожного із партнерів, а їх збереження в шлюбі є потрібним для підтримання рівноваги між прагненням до злиття і відчуженням.

Тому очевидно є актуальність вибору теми статті, позаяк вивчення особливостей і закономірностей формування особистісних меж забезпечить цілісність та гармонійність функціонування кожного партнера у подружніх стосунках, успішну взаємодію, міжособистісну комунікацію і стабільність сімейних стосунків.

Вивчення особистісного простору і його меж розглядали такі науковці, як В. Москаленко, Л. Гримак, А. Журавльов, С. Нартова-Бочавер, Ф. Перлз, К. Уілбер, П. Федерн, С. Фішер.

Е. Шамшікова характеризує межі як функцію особистості, що допомагає відділяти «своє», що можна контролювати, і «іншого» – того, що не належить мені [1].

У дослідженнях К. Вітакера, А. Я. Варге, Ю. Курбаткіної, А. В. Чернікової описано психо-

логічну дистанцію і кордони як характеристику, що відіграє важливу роль у формуванні ефективних подружніх стосунків [2].

Досліджуючи особистісні межі та їх види, Б. Вайнхолд і Дж. Вайнхолд виокремлюють такі види: фізичні кордони (сигналізують, наскільки близько в тілесному контексті людина може контактувати з іншими); емоційні кордони (дають змогу диференціювати почуття, емоції та ставлення особистості до інших); ментальні кордони (визначають сприйняття ієрархію власних цінностей, мотивів і смислів стосовно інших); духовні кордони (сприяють постійному розвитку сталості духовного об'єкта і любові до себе) [3].

Незважаючи на чималу кількість емпіричних досліджень особливостей формування особистісних меж, доцільно охарактеризувати їхні особливості, застосовуючи проєктивні методики, зокрема методику «Психологічні кордони в парі».

Метою статті є здійснення якісного аналізу результатів методики вивчення психологічних кордонів та характеристика їх закономірностей і особливостей формування у подружніх парах.

1. Сутність і психологічна характеристика особистісних меж

Психологічні межі розвиваються та змінюються протягом усього життя, вони «вибудовуються» до оптимальної величини для кожного кордону так, щоб давати змогу людині адекватно взаємодіяти зі світом і бути собою. Коли в особистості сформована оптимальна межа – це означає, що вона може пристосовувати та змінювати властивості своєї психологічної межі залежно від ситуації, забезпечуючи взаємодію зі світом, яка узгоджується зі своїми бажаннями і можливостями.

У найзагальнішому розумінні психологічні кордони вважають сукупністю свідомих або несвідомих правил поведінки, які людина створює для ідентифікації та підтримки власної особистості [4].

Межі у стосунках – це ступінь допуску партнера в особистісний простір. Важливо враховувати, чи партнери вміють відстояти свої межі, зважаючи на межі партнера в стосунках. Психологічні кордони в стосунках формуються на основі кордонів партнерів (наскільки встановлені межі у кожного з партнерів), на схильності до співзалежності та попередніх моделях. Показником формування меж у парі є висловлювання бажань і сподівань без відчуття провини і страху.

Наявність кордонів, які б регулювали дистанцію між членами сім'ї, – це основа здатно-

сті створювати спільне сімейне буття. Близькість між подружжям вимірюється часом, який вони проводять разом, частотою сексуальних контактів, кількістю спільних рішень і рівнем конфліктності [3].

Г. Клауд виокремлює три основні складові успішного шлюбу й адекватних кордонів партнерів у ньому: свобода, відповідальність і любов. Подружжя – це відносини, основані на любові з орієнтацією на визнання особистісної свободи. Там, де є реальна або уявна влада одного над іншим, немає місця любові. Також відсутність відповідальності призводить до залежності. Він також запропонував закони для подружжя щодо збереження особистих меж:

– закон відповідальності (партнери відповідальні один перед одним, але не один за одного);

– закон влади (щось у владі людини, а щось ні (не у владі змінити інших));

– закон поваги (якщо людина хоче, щоб інші поважали її особистий простір, то теж має поважати простір інших);

– закон спонукальних причин (партнери повинні мати можливість сказати «ні», якщо не можуть щиро сказати «так»);

– закон об'єктивної оцінки (члени подружжя повинні дати оцінку того особу, яку завдають іншим, проводячи кордон особистої власності);

– закон реакції (слід вживати заходів для вирішення виниклих проблем відповідно до переконань, бажань і потреб);

– закон ініціативності (аби закінчити щось, слід виявляти ініціативу, а не бути пасивним);

– закон відкритості (необхідно доводити до відома інших, де проходять межі особистого простору) [4].

Умови розвитку особистісних меж у подружжі ґрунтуються на розвитку кордонів партнерів (наскільки встановлені кордони у кожного з партнерів), на схильності до співзалежності та попередніх моделях (як кордони були побудовані у батьківських сім'ях).

Важливо для побудови адекватних меж, щоб подружжя знаходили час для себе, а не «віддавали» повністю партнеру [5].

Ю. Курбаткіна виявила, що надмірно близька дистанція в шлюбі шкідлива для самоактуалізації жінки, проте абсолютно не позначається на самоактуалізації чоловіка [2]. Якщо рішення про розлучення приймається чоловіком, то це зазвичай спричинено тим, що він страждає від контролю. У разі незадоволеної шлюбом дружини причина пов'язана з відстороненістю партнера (великою дистанцією), що призводить до виникнення відчуття покинутості й самотності.

Розвиток безпечних кордонів у подружжі відбувається, коли партнери мають сформовану суверенність. Суверенна особистість має більш високий рівень довіри до себе і партнера. Впевненість у своїй безпеці наділяє людину діалогічним ставленням до світу: її не лякає і не відвертає власна позиція партнера в спільній діяльності або спілкуванні, вона може задати питання або попросити, прийняти «ні» від іншої людини, не відчуваючи водночас приниження і страху за свою гідність. Відсутність суверенності часто поєднується з виявами деспотизму як деструктивної форми самоствердження і примітивного захисту.

Отже, за умови усвідомлення правильних підходів до розуміння один одного в стосунках і формування особистісних меж подружжя отримує чудовий шанс для цінних, довірливих стосунків і конструктивної взаємодії один з одним.

Т. Андрєєва вважає, що однією з ознак складних стосунків у сім'ї є недостатня особистісна зрілість одного або двох партнерів і як наслідок – нечіткі межі між подружжям, їхнє повне або часткове злиття [6].

2. Інтерпретація результатів проективної методики «Психологічні кордони в парі»

Для проведення дослідження використано проективну методику «Психологічні кордони в парі». У дослідженні взяло участь 40 людей, серед яких чоловіків – 20, жінок – 20 віком від 20 до 51 років.

Проективна методика «Психологічні кордони в парі» охоплює два етапи індивідуальної роботи з одним партнером. На першому етапі учасник пари зображує своє уявлення про влаштування кордонів психологічного простору в територіальних областях дому. На другому етапі учасник пари зображує бажане влаштування кордонів психологічного простору в межах власного дому [1].

За результатами інтерпретації малюнків лише один респондент виконав завдання в два етапи, тобто реальний поділ простору його не влаштував. У першому етапі простір партнерів намальовано однаковим, але він дуже далеко один від одного, а спільний простір найбільший і він зображений окремо; у другому етапі зображено бажаний поділ простору в парі – простір респондента більший, розмір такий ж, як спільного простору, а простір партнера найменший. Результати досліджуваних, що малювали в один етап, можна умовно поділити на п'ять груп:

- спільний і простір партнерів однакового розміру, знаходяться близько один до одного;
- спільний і простір партнерів однакового розміру, але знаходяться на відстані один від одного;

– розмір простору спільний і партнерів різного розміру й знаходяться на відстані один від одного;

– розмір простору спільний і партнерів різного розміру й знаходяться близько один до одного;

– простір партнерів однакового розміру, доторкаються або перетинають один одного і знаходяться в спільному просторі.

Перша група результатів – шістнадцять досліджуваних зобразили свій, спільний і простір партнера однакового розміру, знаходяться близько один до одного. Десять респондентів намальовали посередині спільний простір, якого є найбільше, а до боків доторкається простір партнерів, який по розміру в обох однаковий. Наступні шість досліджуваних поділили лист на три 3 однакові прямокутники – спільний посередині й по боках кордони партнерів (рис. 1).

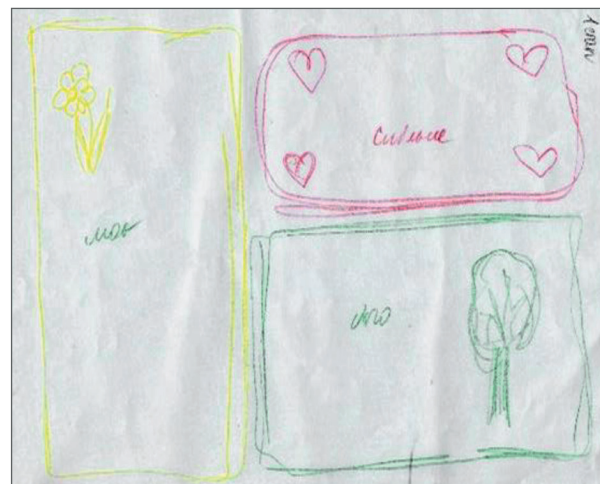
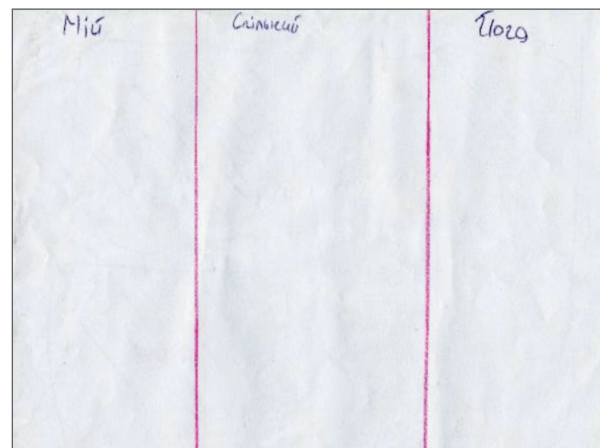

Рис. 1. Психологічні кордони

Друга група результатів – спільний і простір партнерів однакового розміру, але знаходяться на відстані один від одного. Четверо опитаних зобразили простір свій і партнера однакового розміру, спільний менший, він посередині. Все розташоване на відстані одне від одного.

Третя група результатів – четверо досліджуваних змалювали розмір простору спільний і партнерів різного розміру і знаходяться на відстані один від одного. Всі досліджувані зобразили спільний простір посередині, його найбільше. Простір респондента трохи менший, партнера – середній.

Четверта група результатів – шестеро досліджуваних намалювали розмір простору спільний, свій і партнера різного розміру й вони знаходяться близько один до одного. П'ятеро респондентів зобразили свій простір більшим, партнера – найменшим і посередині – спільний простір середнього розміру. Наступний досліджуваний змалював свій простір та партнера однакового розміру, а спільного – мало й він під кордонами партнерів, доторкається до них.

П'ята група результатів – вісім досліджуваних зобразили простір партнерів однакового розміру, доторкаються або перетинають один одного і знаходяться в спільному просторі (рис. 2).

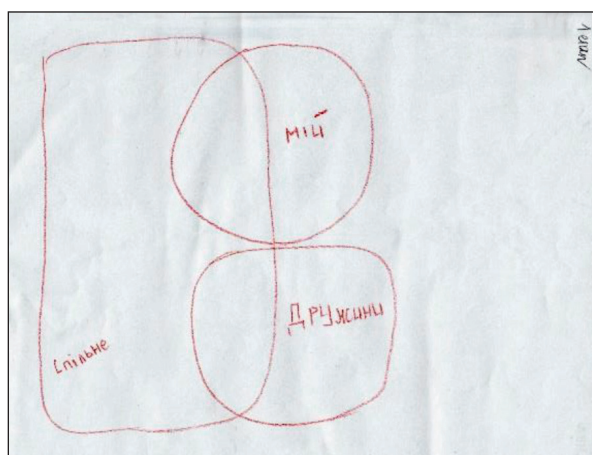
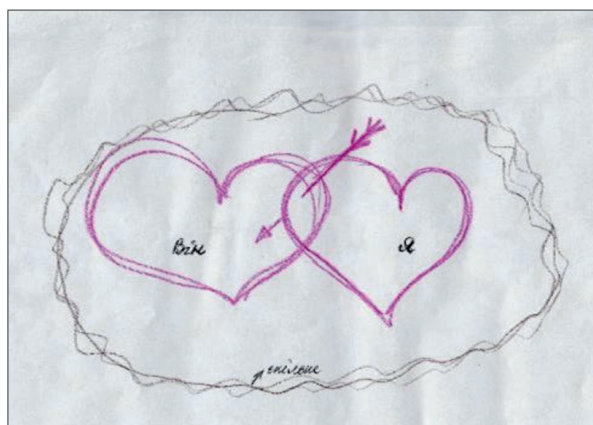

Рис. 2. Психологічні кордони

Четверо досліджуваних зобразили свій і простір партнера однаковим, доторкаються один до одного. Спільного простору найбільше і він вміщує кордони партнерів.

Нині респонденти окреслили велике коло (спільний простір), у якому є простір партнера й опанта однакового розміру (рис. 3).

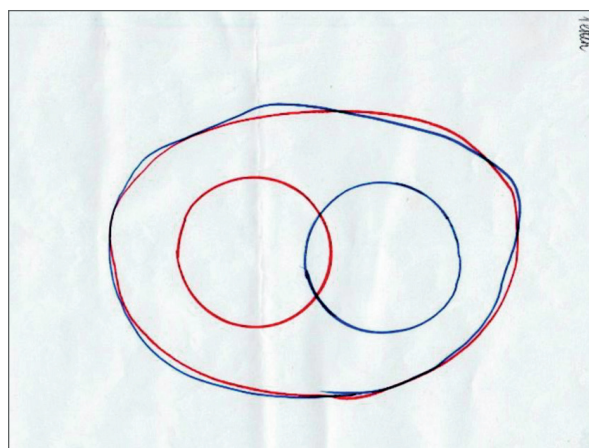

Рис. 3. Психологічні кордони

Один із досліджуваних намалював яскравий малюнок, де спільного найбільше і воно поглинає простір пари. Простору опанта більше, ніж партнера (рис. 4).

Рис. 4. Психологічні кордони

Висновки

Загалом на більшості малюнків досліджувані зобразили близькі відстані між психологічними кордонами у подружжі, що свідчить про близькі емоційні стосунки між партнерами і відповідно про безпеку партнерів у стосунках і водночас збереження власної суверенності. Отже, особистісні психологічні кордони забезпечують захист думок, почуттів і поведінки особистості, що є дуже важливим у подружніх стосунках. Також особистісні межі у подружжі важливі для рівноправної взаємодії і є запорукою збереження автентичності та здатності до багатоаспектного вияву «Я» партнерів.

Подальше дослідження спрямоване на обґрунтування результатів емпіричного дослідження за допомогою використання психодіагностичних методик і методів математичної статистики та зіставлення їх із результатами дослідження за допомогою проективної методики в цій групі досліджуваних.

Список використаних джерел

1. Шамшикова Е. Адаптация зарубежной методики «Границы Я». *Мир науки, культуры, образования*. 2009. № 4 (16). С. 167–173.
2. Курбаткина Ю. Психологическая дистанция в браке : автореф. на соиск. уч. степени канд. психол. наук. М., 2006. 27 с.
3. Нартова-Бочавер С. Психология суверенности: десять лет спустя : монография. Москва : Смысл, 2017. 200 с.
4. Клауд Г. Брак. Где проходит граница? Киев : Триада Принт, 2015. 336 с.
5. Уайнхольд Б. Бегство от близости. Санкт-Петербург : Весь, 2011. 408 с.
6. Андреева Т. Семейная психология : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 244 с.

References

1. Shamshikova, E. (2009). Adaptaciya zarubezhnoj metodiki «Granicy Ya» [Adaptation of the foreign methodology «Borders I»]. *The world of science, culture, education*, 4 (16), 167–173 [in Russ.].
2. Kurbatkina, Yu. (2006). Psihologicheskaya distanciya v brake [The psychological distance in marriage]. Moscow [in Russ.].
3. Nartova-Bochaver, S. (2017). Psihologiya suverennosti: desyat let spustya [The Psychology of Sovereignty: Ten Years Later]. Moskva, Smysl [in Russ.].
4. Klaud, G. (2015). Brak. Gde prohodit granica? [Marriage. Where does the border go?]. Kiev: Triada Print [in Russ.].
5. Uajnhold, B (2011) Begstvo ot blizosti [Escape from proximity]. Sankt-Peterburg : Ves [in Russ.].
6. Andreeva, T. (2004). Semejnaya psihologiya. Sankt-Peterburg : Rech [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 01.02.2021
прийнята до друку 15.03.2021
The article: is received 01.02.2021
is accepted 15.03.2021*

Розділ 5

Рецензії

Chapter 5

Reviews

Гринюк Володимир Олексійович,

доктор юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри

кримінального процесу та криміналістики

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна)

e-mail: gva19740820@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6340-0584

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ВІКТОРА ЗАВТУРА
«ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ
ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ТА СУДОМ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА»***

Анотація. Монографія В. А. Завтура присвячена актуальним питанням кримінального процесуального доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом.

Структурно рецензована робота складається з трьох розділів, які містять 11 підрозділів. Монографія може використовуватись для проведення подальших наукових розвідок у відповідній царині, в навчальному процесі викладачами та здобувачами вищої освіти, а також практичними працівниками під час здійснення кримінального провадження.

Монографія В. А. Завтура «Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом: теорія і практика» цілком відповідає вимогам, що висуваються до наукових видань такого рівня, є актуальною та своєчасною науковою працею, яка розв'язує важливу наукову проблему, має високу теоретичну та практичну цінність.

Ключові поняття: кримінальне процесуальне доказування, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, слідчий суддя, суд.

Hryniuk Volodymyr,

Doctor of Law, Associate Professor,

Head of the Department

of Criminal Proceedings and Criminalistics,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine)

e-mail: gva19740820@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6340-0584

**REVIEW ON THE MONOGRAPH BY VIKTOR ZAVTUR
«FEATURES OF PROVING IN THE APPLICATION OF MEASURES
TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS BY THE INVESTIGATING JUDGE
AND THE COURT: THEORY AND PRACTICE»**

Abstract. After the entry into force of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012, the issues related to the application of measures to ensure criminal proceedings have received constant attention of the scientific community. This is explained by the fact that within the institution of measures to ensure criminal proceedings, the legislator has combined measures, the application of which is inevitably associated with coercion and a high degree of restriction of the rights and freedoms of individuals. The existing experience of enforcement of the relevant provisions of the CPC of Ukraine has demonstrated the imperfection of

* Завтур В. А. Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом: теорія і практика : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 248 с.

the legal institution of measures to ensure, which creates a basis for the formation of ambiguous law enforcement practice.

Examination and resolution of requests to enforce measures to ensure criminal proceedings by the investigating judge is impossible without an active process of proof. In this regard, the doctrine required a scientific study of the implementation of key rules of criminal procedural proving during the examination of requests to enforce measures to ensure criminal proceedings by investigating judge and the court. V. Zavtur's monograph is response to this request.

Peer-reviewed work consists of three sections, which contain 11 subsections. The monograph can be successfully used for further scientific research in the relevant field, in the educational process by teachers and graduates, as well as practitioners in criminal proceedings.

Monograph of Zavtur V. A. «Features of proving in the application of measures to ensure criminal proceedings by the investigating judge and the court: theory and practice» fully meets the requirements for scientific publications of this level, is a relevant and timely scientific work that solves an important scientific problem. It has a high theoretical and practical value.

Key concepts: criminal procedural proof, measures to ensure criminal proceedings, measures of restraint, investigating judge, court.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-1-180-182

Після набуття чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року до проблематики, пов'язаної із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, прикута постійна увага наукової спільноти. Це пояснюється тим, що в межах інституту заходів забезпечення кримінального провадження законодавцем поєднано заходи, застосування яких неодмінно пов'язано із примусом та високим ступенем обмеження прав і свобод осіб. Наявний досвід застосування відповідних норм КПК України продемонстрував недосконалість правового інституту заходів забезпечення, що створює підґрунтя для формування неоднозначної правозастосовної практики.

Розгляд і вирішення слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження є неможливим без активного процесу доказування, оскільки ці питання розглядаються та вирішуються слідчим суддею чи судом на засаді змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення та стороною захисту їх правових позицій засобами, які передбачені процесуальним законодавством. З огляду на це у доктрині виник запит на наукове дослідження проблем реалізації ключових правил кримінального процесуального доказування під час розгляду слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Відповіддю на цей запит є монографія В. А. Завтура «Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом: теорія і практика», яка є комплексним монографічним дослідженням багатоаспектних проблем доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею клопотань про застосування

заходів забезпечення кримінального провадження, вирішення яких має суттєве значення для забезпечення єдності правозастосовної практики у цьому сегменті правовідносин.

Робота містить глибокий і всебічний аналіз тих питань, які раніше не порушувалися у літературі або досліджувалися фрагментарно, зокрема: предмет доказування при розгляді та вирішенні клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; зміст і коло презумпцій під час розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; властивості доказів, якими сторони обґрунтовують необхідність застосування заходів забезпечення кримінального провадження; проблеми доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження у судовому провадженні тощо.

Рецензоване видання є результатом плідного творчого пошуку автора, яке заслуговує високої оцінки. Монографія може успішно використовуватись для проведення подальших наукових розвідок у відповідній царині, в навчальному процесі викладачами та здобувачами вищої освіти, а також практичними працівниками під час здійснення кримінального провадження.

З наукового погляду робота є цікавою, обґрунтованою та завершеною, результати дослідження викладені послідовно й логічно. Стиль їх викладення є доступним і виразним, що дозволяє несуперечливо усвідомити їх зміст та забезпечує легкість сприйняття основних положень, висновків і пропозицій.

Зміст роботи В. А. Завтура свідчить про опрацювання автором значного обсягу літературних джерел та нормативно-правових актів, аналіз яких забезпечив достовірність результа-

тів, отриманих за підсумками дослідження. Їх наукове осмислення свідчить про те, що автор на високому рівні володіє сучасною методологією наукового пізнання проблем теорії та практики кримінальної процесуальної науки.

Доволі цікавими з наукової точки зору видаються висновки науковця щодо структури локального предмета доказування при вирішенні клопотань про застосування заходів забезпечення та виокремлення у ній обов'язкових елементів: підстав та умов (загальних та спеціальних) застосування заходів забезпечення, а також факультативного елементу у виді додаткових обставин, що підлягають встановленню та врахуванню під час прийняття рішення слідчим суддею (с. 56). Науковою новизною характеризується пропозиція автора щодо уточнення предмета доказування та правил про розподіл тягаря доказування під час вирішення клопотань про надання тимчасового доступу до речей і документів у судовому провадженні у нормах ч. 2 ст. 333 КПК України. Науковець обґрунтовує можливість застосування тимчасового доступу до речей і документів виключно у разі, якщо сторона кримінального провадження доведе, що відповідні підстави виникли безпосередньо під час судового розгляду або існували під час досудового розслідування, проте сторона не знала чи не могла знати про їх існування (с. 186–187).

Позитивним є й те, що В. А. Завтур, формулюючи висновки та пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України, постійно звертається до зарубіжного досвіду правового вирішення відповідних питань, зокрема законодавства європейських країн, а також наводить при-

клади позитивних законодавчих перетворень у країнах пострадянського простору.

Водночас робота, як і будь-яке дослідження такого рівня, містить положення, які за своїм характером є дискусійними. Так, зокрема, автор обґрунтовує необхідність розширення повноважень слідчого судді щодо визначення допустимості доказів під час розгляду та вирішення клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження та пропонує наділити його повноваженнями щодо відкладення судового розгляду відповідного клопотання з цією метою (с. 141). З цього приводу слід зазначити, що питання про визнання доказів недопустимими слідчим суддею є дискусійним, оскільки законодавець на нормативному рівні (ч. 4 ст. 87 КПК України) закріплює можливість визнання доказів недопустимими під час судового розгляду. Тому виникає питання про преюдиційну силу рішення слідчого судді для подальшого розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції.

Поряд із цим, такі зауваження мають характер побажань, виражають власні наукові погляди рецензента та жодним чином не впливають на позитивну оцінку роботи.

Насамкінець слід зазначити, що рецензована монографія В. А. Завтура «Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом: теорія і практика» цілком відповідає вимогам, що висуваються до наукових видань такого рівня, є актуальною та своєчасною науковою працею, яка розв'язує важливу наукову проблему, має високу теоретичну та практичну цінність.

*Рецензія: надійшла до редакції 17.12.2020
прийнята до друку 16.02.2021*

*The review: is received 17.12.2020
is accepted 16.02.2021*

ВИМОГИ
ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»

Матеріали подає автор (співавтор) відповідальному секретареві науково-аналітичного журналу «Соціально-правові студії» (далі – Журнал) *безпосередньо або електронною поштою*.

Матеріалами для опублікування у Журналі є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити: постановку проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор; виокремлення не досліджених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших напрацювань за цим напрямом.

ВИМОГИ ДО НАУКОВОЇ СТАТТІ:

1. Приймаються статті українською, англійською та російською мовами.

2. Обсяг тексту статті (без анотацій та списку використаних джерел) не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (10–12 сторінок формату А4); текст має бути набраний тільки у форматі Word.doc (2003, 2007) шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Абзацний відступ – 1,25 см.

3. Графічний матеріал потрібно виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. Статтю не рекомендується переобтяжувати графічним матеріалом і формулами. Таблиці та рисунки повинні містити англійські мітки і пояснення. Заборонено копіювати чужі рисунки і вставляти у свій текст.

4. Стаття має бути структурована за такими елементами:

4.1. Код Універсальної десятикової кодифікації (УДК, UDC); можна визначити за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Код за Тематичним класифікатором Journal of Economic Literature – за можливості (JEL Classification; можна знайти за посиланням: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>).

4.3. Прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, посада; особистий **e-mail** автора; цифровий ідентифікатор автора **ORCID ID** (можна отримати за посиланням: <https://orcid.org/>).

4.4. Назва статті (прописними літерами).

Дані, вказані у пп. 4.3–4.4, потрібно продублювати англійською мовою; якщо стаття написана російською – додатково подати аналогічну інформацію українською.

4.5. Анотація та ключові поняття (п'ять): до статті українською мовою – обсягом 500 знаків українською і 1800–2000 знаків англійською мовою (**Abstract**); до статті англійською – 500 знаків мовою оригіналу статті та 1800–2000 знаків українською; до статті російською – 500 знаків мовою оригіналу статті й 1800–2000 знаків англійською та українською мовами.

Анотація англійською мовою (**Abstract**) має включати: постановку проблеми (*Introduction*), мету (*Purpose*), методи дослідження (*Methods*), основні результати дослідження (*Results*), висновки та конкретні пропозиції автора (*Conclusion*). Методологію доцільно описувати лише в тому разі, якщо вона містить новизну і становить інтерес з погляду поданої статті.

За потреби підготувати Анотацію (Abstract), яка б відповідала зазначеним вище вимогам і була викладена якісною англійською мовою, автор може звернутися до редакції, працівники якої виконують цю роботу за окрему плату.

4.6. Вступ охоплює:

– постановку проблеми (визначення проблеми, що аналізується, та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями);

– аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми і на які посилається автор (тут треба виділити не вирішені раніше аспекти загальної проблеми, котрим присвячується стаття);

– мету статті (має узгоджуватися з Анотацією).

4.7. Основні результати дослідження (з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; поділені на окремі розділи з назвами, позначеними порядковими номерами).

Посилання на використані джерела одержання фактичних і/чи статистичних даних є обов'язковими (подаються в тексті цифрою у квадратних дужках і розміщуються після статті в порядку цитування чи згадування). Бажаним є посилання на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подаються українською, а в дужках – мовою оригіналу із зазначенням року видання, наприклад: (Llewellyn, 1962)).

4.8. Висновки (підсумки дослідження, пропозиції та перспективи подальших напрацювань у цьому напрямі; мають відповідати Meti та узгоджуватися з Анотацією).

4.9. Список використаних джерел – бібліографія джерел мовою оригіналу, оформлена відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Назви джерел розміщуються в порядку згадування в тексті (не за абеткою). Посилатися на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно.

4.10. References – ті самі використані джерела, але англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (з правилами можна ознайомитися за посиланням: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

Назви неангломовних видань (у т. ч. журналів, збірників тощо) подаються транслітерацією (правила української транслітерації можна переглянути за посиланням: <http://translit.kh.ua/>), а в дужках – англійською мовою.

До рукопису статті додаються:

– *довідка про автора (співавторів)*: повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, поштова адреса, e-mail (для аспірантів потрібно вказати додатково – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника);

– *зовнішня рекомендація доктора наук* із відповідної галузі знань, завірена підписом рецензента і печаткою установи рецензента (може бути сканований підпис або фотокопія підпису, надані в електронній формі) – для авторів без наукових ступенів;

– *квитанція про оплату публікації (після розгляду статті та позитивного рішення редколегії)*.

Редакція залишає за собою право здійснювати **наукове і літературне редагування** статті, погоджуючи відредагований варіант із автором, який дає дозвіл на друк (у довільній формі). Редакторське опрацювання матеріалів і видання Журналу здійснює редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛьвДУВС).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу в бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків освітнього закладу, де працює/навчається автор (один зі співавторів).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, або містять ознаки академічного плагіату.

Подані друковані рукописи не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їх автори та рецензенти.

Остаточне рішення про прийняття рукопису до друку приймає редколегія.

Під час цитування матеріалів Журналу посилання на джерело обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

Не можуть бути розміщені в одному випуску Журналу різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей

одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкується тільки один із співавторів).

Автор (співавтори) може відмовитися від опублікування у Журналі наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, сповістивши про це електронною поштою із зазначеного у статті особистого e-mail не пізніше як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Електронний аналог Журналу розміщений на сайті ЛьвДУВС (Електронна бібліотека: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> та Електронний репозитарій: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

Публікація статті є платною. Якщо стаття та необхідні супровідні матеріали відповідають встановленим вимогам і редакційній політиці Журналу, то автор у разі позитивного відгуку рецензента отримує від редколегії лист про порядок оплати послуг із наукового та літературного редагування, академічного перекладу, підготовки і видання статті, її розміщення та поширення в мережі Інтернет, а також розсилки обов'язковим адресатам.

Банківські реквізити для оплати за публікацію статті можуть змінюватися, тому повідомляються авторові окремо, як і сума вартості оплати, що залежить від обсягу статті та наданих послуг (наприклад, переклад, оформлення літератури тощо).

Друкований примірник Журналу надсилається Новою поштою за рахунок отримувача.

Структура статті (взірець):

UDC (УДК) ____
 JEL Classification: _____

Прізвище, ім'я, по батькові автора,
 науковий ступінь,
 вчене звання,
 посада
 (місто, країна)
 e-mail:
 ORCID ID:

НАЗВА СТАТТІ

Анотація.
Ключові поняття:

Surname, name of the author,
 degree,
 academic rank,
 position
 (city, country)
 e-mail:
 ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Вступ
 1. Назва розділу
 2. Назва розділу
 3. Назва розділу
Висновки

Список використаних джерел

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References

1. Boryslavs'ka, O. (2015). Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyakі pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrainy [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine]. *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

**REQUIREMENTS
CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION
OF MATERIALS FOR PUBLICATION
IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE
"SOCIAL & LEGAL STUDIOS"**

The materials are submitted by the author (co-author) to the responsible secretary of the scientific and analytical magazine "Social & legal studios" (hereinafter – the Magazine) *directly or by e-mail*.

Materials for the publication in the Magazine are: scientific articles, reviews on scientific publications, reports on events of a scientific nature.

According to the scientific content, the articles must comply with the requirements approved by the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine No. 7-05 / 1 dated 15 January 2003 "On increasing the requirements for professional editions included in the lists of the Higher Attestation Commission of Ukraine", namely: the statement of the problem and its links with important scientific or practical tasks; an analysis of recent researches and publications in which the solution to this problem was initiated and on which the author relies; the identification of previously unexplored parts of the general problem, which is devoted to the article; formation of the purpose of the article (statement of the task); the summary of the main research material with a full substantiation of the scientific results obtained; the conclusions from the conducted research and prospects of further developments in this direction.

REQUIREMENTS TO A SCIENTIFIC ARTICLE:

1. Articles are accepted in Ukrainian, English and Russian.

2. The volume of the text of the article (without annotations and list of sources) should not exceed 0,5 print. copyright (10–12 pages of A4 format); the text should be typed only in the format **Word.doc (2003, 2007)** font Times New Roman through 1,5 intervals, point size – 14 pt. Fields around the text – 2 cm from all. Indented paragraph – 1,25 cm.

3. Graphic material should be made available for further editing programs: tables – in the editor Microsoft Word; diagrams – in the editor Microsoft Excel or Microsoft Graph; drawings – in the form of organizational diagrams using the editor's drawing panel Microsoft Word; formulas – in the editor of the formulas. The article should not be overloaded with graphic material and formulas. Tables and drawings should contain English-language labels and explanations. It is forbidden to copy other people's pictures and paste them into your text.

4. The article should be structured according to such elements:

4.1. Code of Universal Decimal Codification (УДК, UDC); can be determined by the link: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Code according to the Thematic Classifier Journal of Economic Literature – when possible (JEL Classification); can be viewed at the link: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>.

4.3. Surname, name, patronymic name of the author (co-authors), scientific degree, academic rank, position; personal e-mail of the author; author's digital ID **ORCID ID** (available via the link: <https://orcid.org/>).

4.4. Title of article (in capital letters).

EVERYTHING that is indicated in pp. 4.3–4.4, should be duplicated in English; if the article is written in Russian – in addition similar information in Ukrainian should be provided.

4.5. Annotation and key words (five): to the article in Ukrainian – 500 characters in Ukrainian and 1800–2000 in English (**Abstract**); to the article in English – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in Ukrainian; to the article in Russian – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in English and Ukrainian.

The abstract in English (**Abstract**) must include: the problem statement (*Introduction*), the aim of research (*Purpose*), the methods of research (*Methods*), the main results of the study (*Results*),

conclusions and specific author's suggestions (*Conclusion*). It is expedient to describe the methodology only if it contains a novelty and is of interest from the point of view of the submitted article.

If the author is not able to prepare the Abstract that would meet the mentioned above requirements and would be presented in high quality English, the author may apply to the editors and it will be done for an additional fee.

4.6. Introduction includes:

– the problem statement (description of the analyzed problem in general and its connection with important scientific or practical tasks);

– the analysis of recent researches and publications, in which the solution of the problem was initiated and which the author refers to (here it is necessary to distinguish parts of the general problem that are not resolved earlier, to which the article is devoted);

– the purpose of the article (to be consistent with the Annotation).

4.7. The main results of the research (with full justification of the scientific results obtained, divided into separate sections with names, indicated by serial numbers).

References to the sources used to obtain actual and / or statistical data are mandatory (given in the text in a square bracket and placed after the article in the citation or reference order). A reference to the works of foreign authors is desirable (their surnames are given in Ukrainian, and in brackets – in the original language indicating the year of publication). For example: (Llewellyn, 1962).

4.8. Conclusions (results of the research, proposals and prospects for further developments in this directions; the conclusions should be consistent with the Objective and be consistent with the Annotation).

4.9. References – bibliography of sources in the original language, issued in accordance with the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015. The names of the sources are placed in the order of the mention in the text (not in alphabetical order). Referring to textbooks, journal articles, is not appropriate.

4.10. References – the same sources used, but in English, drawn up according to the international bibliographic standard APA-2010 (the rules can be found at: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

The names of non-English-language publications (including magazines, collections, etc.) are given by transliteration (the rules of Ukrainian transliteration can be found on the link: <http://translit.kh.ua/>), and in brackets – in English.

The manuscript of the article should be attached with:

– *information about the author (co-authors)*: full name, first name, patronymic, position, place of work, academic degree and academic title, contact phone numbers, postal address, e-mail (for postgraduate students it is necessary to indicate additionally – year of study, full name, scientific degree, title, position of scientific supervisor);

– *external recommendation of the doctor of sciences* in the relevant specialty, certified by the signature and the seal of the reviewer's institution (may be a scanned signature or photocopy of the signature, provided in electronic form) – to authors without scientific degrees;

– *payment receipt of publication (after consideration of the article and the positive decision of the editorial board)*.

The editors have the right to make **scientific and literary editing of the article**, agreeing an edited version with the author authorizing the printing (in an arbitrary form).

Editorial work on materials and publication of the Journal is carried out by the editorial and publishing department of Lviv State University of Internal Affairs.

Articles submitted in English by non-English authors (in translation) must be certified as to the correctness of the translation in the translation agency or at the Department of Foreign Languages or at the Department of International Relations at an educational institution where the author (one of co-authors) is working or studying.

Materials that do not meet the specified requirements are not accepted. The articles that have already been published or submitted for publication to other editions or contain signs of academic plagiarism are not accepted for publication.

The submitted printed manuscripts are not returned.

The authors and reviewers are responsible for the accuracy of the facts and results of their own research set forth in the publications.

The editorial board takes the final decision to accept the manuscript for publication.

A reference to the source is obligatory when quoting the materials of the Journal. Reproduction and reprinting of materials are possible only with the approval of the editorial board.

Different publications of one author (with the exception of one article and one review) cannot be placed in one issue of the Journal. It is not allowed to place more than two articles of one author, provided

that one article is single, and the other is co-authored or both are in co-authorship (only one of the co-authors is printed twice).

The author (the co-authors) may refuse to publish their materials in the Journal or postpone their publication. They must notify their decision by e-mail, which is indicated in their article within 10 days from the date of submission of the materials.

The electronic analogue of the Journal is located on the site of Lviv State University of Internal Affairs (Electronic library: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> and Electronic repository: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

The publication of the article is payable. If the article and the necessary supporting materials meet the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine, international index-bases and editorial policy of the Journal, then the author, in the case of a positive response, will receive from the editorial board a letter on the procedure for paying for scientific and literary editing, academic translation, preparation and publication of the article, its placement and distribution on the Internet, as well as distribution to obligatory addressees.

Bank requisites of the University for payment of the publication may change, so the author is notified separately, as well as the amount of the cost of payment, which depends on the volume of the article and the services provided (translation, literature, etc.).

The printed copy of the Journal is sent via the "Nova Poshta" at the expense of the payee.

Structure of the article (sample):

UDC ____

JEL Classification: _____

In Ukrainian:**Surname, name of the author,**

degree,

academic rank,

position

(city, country)

e-mail:

ORCID ID:

ARTICLE TITLE**Abstract.****Key concepts:**In English:**Surname, name of the author,**

degree,

academic rank,

position

(city, country)

e-mail:

ORCID ID:

ARTICLE TITLE**Abstract.****Key concepts:****Introduction****1. Title of the section****2. Title of the section****3. Title of the section****Conclusions****References** (in the language of the original)

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References (the names of non-English-language publications are given by transliteration)

1. Boryslavska, O. (2015). Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine]. *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

Зміст

Розділ 1

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА: МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ

Басиста І. В. ЩОДО ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ЗАТРИМАНА ОСОБА»	12
Богданова М. П. ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА В УКРАЇНІ	21
Дуфенюк О. М. ПОТЕРПЛІЙ-МЕДІАТОР-ПІДОЗРЮВАНИЙ: ДЕВ'ЯТЬ РОКІВ ПРАКТИКИ ПОСЕРЕДНИЦТВА В УКРАЇНІ	29
Ковалів М. В., Єсімов С. С. ПРАВОВІ ОСНОВИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ МВС УКРАЇНИ	39
Сеник В. В., Сеник С. В., Кулешник Я. Ф. СТАН І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО Й ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	46
Сіромська Г. М. ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ПРОЦЕДУРА ПЕРЕТИНУ ІНОЗЕМЦЯМИ КОРДОНУ СРСР	53

Розділ 2

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Борейко Г. Д. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ЕТАПІ ЗАВЕРШЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	61
Горпинюк О. П., Лепісевич П. М. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ ТА ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОBOB'ЯЗКІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ	69
Гурковський М. П., Герман О. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС РАХУНКОВОЇ ПАЛАТИ ЯК СУБ'ЄКТА ВЗАЄМОДІЇ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	80
Зіньковський І. П. ДОКАЗУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА ЦИВІЛЬНИМ ПОЗИВАЧЕМ	86
Максимович Р. Л. СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	93

Навроцька В. В.

КОНКУРЕНЦІЯ МІЖ НОРМАМИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ
ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ 103

Оставчук Д. І., Русняк К. П.

СУДОВА ДОПОМОГА ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ,
СКОСНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ 110

Пліш Ю. М.

СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ТА ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ 116

Політова А. С., Акімов М. О., Князькова Л. М.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНОГО РОЗЛАДУ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВОЇ ОЗНАКИ
ОБМЕЖЕНОЇ ОСУДНОСТІ 124

Розділ 3**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ****Гора І. В., Батюк О. В.**

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД 132

Гобела В. В.

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ
ЯК БЕЗПЕКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 140

Ільків Ю. І., Копитко М. І., Гарасим Л. С.

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
ІННОВАЦІЙНО-АКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ 146

Шевченко Н. В., Огірко О. І.

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІСТИНГУ АКЦІЙ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ 154

Розділ 4**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТУДІЇ****Бортнікова О. Г., Охріменко І. М., Тодорова І. С.**

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП 163

Калька Н. М., Федішин О. М., Горун Г. Р.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНИХ КОРДОНІВ У ПОДРУЖЖЯХ
(за результатами проєктивної методики «Психологічні кордони в парі») 173

Розділ 5**РЕЦЕНЗІЇ****Гринюк В. О.**

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ВІКТОРА ЗАВТУРА «ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ
ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ТА СУДОМ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА» 180

Contents

Chapter 1

PROBLEMS OF LAW IMPLEMENTATION: METHODOLOGY, THEORY AND HISTORY

Basysta I. ON CERTAIN ASPECTS OF REALIZATION OF THE NOTION “DETAINED PERSON”	12
Bogdanova M. GENESIS OF THE CRIMINAL LIABILITY FOR INTERFERING STATESMAN’S ACTIVITY IN UKRAINE	21
Dufeniuk O. VICTIM-MEDIATOR-SUSPECT: NINE YEARS OF MEDIATION PRACTICE IN UKRAINE	29
Kovaliv M., Yesimov S. LEGAL BASIS OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF STUDY UNDER THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE	39
Senyk V., Senyk S., Kuleshnyk Y. STATE AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF LEGAL, INFORMATION AND TECHNICAL SUPPORT OF ACTIVITIES OF UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE FIELD OF COMBATING TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS	46
Siromska H. LEGAL BASES AND PROCEDURE OF CROSSING THE BORDER OF THE SOVIET UNION BY FOREIGNERS	53

Chapter 2

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY: UKRAINIAN REALITY AND FOREIGN EXPERIENCE

Boreiko H. ABUSE OF LAW BY THE PARTIES OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE STAGE OF COMPLETION OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION	61
Horpyniuk O., Lepisevych P. RESPONSIBILITY OF MEDICAL AND PHARMACEUTICAL EMPLOYEE FOR IMPROPER PERFORMANCE OR FAILURE TO PERFORM PROFESSIONAL OBLIGATIONS UNDER THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS AND PRACTICES OF ECHR (EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS)	69
Hurkovskiy M., German O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE ACCOUNTING CHAMBER AS A SUBJECT OF COOPERATION IN COMBATING VIOLATIONS OF BUDGET LEGISLATION	80
Zinkovskyy I. SOME ISSUES PROVING THE NECESSITY OF PROPERTY SEIZE APPLYING IN THE ACTIVITY OF A PLAINTIFF	86
Maksymovych R. JUDICIAL PRECEDENT AS A SOURCE OF CRIMINAL LAW	93

<i>Navrotska V.</i> COMPETITION OF THE NORMS OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN RESOLVING THE ISSUE OF THE EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY OF A MINOR	103
<i>Ostavciuc D., Rusnac C.</i> FORENSIC ASSISTANCE IN INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY ORGANIZED CRIMINAL GROUPS	110
<i>Plish Yu.</i> THE CORRELATION BETWEEN CRIMINAL LIABILITY AND RESTRICTIVE MEASURES IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE	116
<i>Politova A., Akimov M., Knyazkova L.</i> CONTEMPORARY PROBLEMS OF MENTAL DERANGEMENT AS A COMPULSORY FEATURE OF LIMITED SANITY	124

Chapter 3

SOCIO-ECONOMIC STUDIOS

<i>Hora I., Batiuk O.</i> INDIVIDUAL ISSUES OF PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE: FOREIGN EXPERIENCE	132
<i>Hobela V.</i> DIRECTIONS OF IMPROVING THE LEGAL SUPPORT OF GREENING AS A SECURITY ACTIVITY	140
<i>Ilkiv Yu., Kopytko M., Garasym L.</i> MODEL FOR FORMING THE MECHANISM FOR MANAGING THE SAFETY ACTIVITIES OF INNOVATIVELY ACTIVE ENTERPRISES	146
<i>Shevchenko N., Ohirko O.</i> PROBLEMS OF PROVIDING LISTING OF SHARES ON STOCK MARKET OF UKRAINE	154

Chapter 4

SOCIO-PSYCHOLOGICAL STUDIOS

<i>Bortnikova O., Okhrimenko I., Todorova I.</i> PECULIARITIES OF MANIFESTATION OF DEPRESSIVE STATES IN DIFFERENT AGE GROUPS	163
<i>Kalka N., Fedyshyn O., Horyn G.</i> RESEARCH OF THE PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL BORDERS IN THE SPEECH (the results of the projective method «Psychological borders in couple»)	173

Chapter 5

REVIEWS

<i>Hryniuk V.</i> REVIEW ON THE MONOGRAPH BY VIKTOR ZAVTUR «FEATURES OF PROVING IN THE APPLICATION OF MEASURES TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS BY THE INVESTIGATING JUDGE AND THE COURT: THEORY AND PRACTICE»	180
---	-----

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Науково-аналітичний журнал

Випуск 1 (11)

Редагування
Галина Ялечко

Редагування текстів англійською
Ірина Сковронська

Макетування
Андрій Радченко

Друк
Іван Хоминець

Підписано до друку 30.03.2021 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 22,79.
Тираж 100 прим. Зам. № 7-21.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.

Соціально-правові студії : науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2021. Вип. 1 (11). 196 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.